

ÖZET

Tezimizi hazırlarken başlıca amacımız; 1451–1512 yılları arası Osmanlı İmparatorluğunda devlet yöneticilerinin üzerinde ulemanın etkilerini ortaya koymaktır. Bu çalışma sanılan aksine otokratik bir yönetici kadro yerine bürokratik yapılanması kompleks ve en basit işlerde bile danışma sistemi içerisinde çalışan bir mekanizmanın olduğunu belirlemektir. Yine bu çalışma da bu dönem ulemasının rolünün sadece din ve adalet işleri olmadığını, âlimlerin bu dönemde güçlerini daha da arttırıp sürdürdüklerini, kendilerinden sonraki âlimler ve devlet otoritesi üzerindeki olumlu olumsuz etkilerini ortaya koymaktır. Tezimizde sadece 1451–1512 yılları yani iki sultan dönemi; Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid devri konu alınmıştır. Araştırmamız sırasında arşivler, internet ve kütüphanelerde katalog taraması yapılmıştır. Sonuçta ulemanın devlet idaresinde başat rol oynadığının, devlet erkânının yetiştiricisi, danışmanı bazen de denetçisi olduğu ortaya çıkmıştır.

ABSTRACT

The principal objective of this thesis is to bring up the effects of savants on statesmen between the years 1451 and 1512 during the Ottoman Empire. It was a system of Ottoman, that is a complex bureaucracy and consultative on the contrary to an autocratic management and it is important to say that this period's savants was not only the Minister of justice and religious but also dynamic characters of government, both positive and negative. In this thesis, the subject matter is merely the periods of two Sultans, Fatih Sultan Mehmed and II. Bayezid. During my research, many written source of information was scanned from the internet, library and achieves. Finally, it has been revealed that savants have a huge role on government. They were educators, consultant and sometimes inspector of statesmen.

KİŞİSEL KABUL / AÇIKLAMA

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “Osmanlı Ulemasının Devlet Hayatı Üzerindeki Etkileri (1451–1512)” adlı çalışmamı, ilmi ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazdığımı ve faydalandığım eserlerin bibliyografyada gösterdiklerimden ibaret olduğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.”

28.01.2008

Barış AKAGÜNDÜZ

ÖNSÖZ

Bilgi, güçtür. Güç özgürlük, kendi kendine yetebilme, üretebilme, ayakta durabilme, kendini koruma, daha da ileri gidersek aciz olanı da koruyabilmedir. Bilginin kaynağı, özgür düşünce, güçlü ekonomi, iyi bir eğitim sistemi ve en önemlisi bunları koordine edip, yaşamalarını sağlayacak bir bilim adamları sınıfıdır. Bilim ve siyaset bir olmaz. Ancak ayrı da olmaz; ikisi rakip değil birbirinin destekçisidir. Siyaset özgür düşünce ortamını ve refah toplumunu sağlar, bilim adamı eleştiri sistemi ile üretim yapar.

XXI. yüzyılda güç, Türkiye'nin bir üyesi olmaya çalıştığı Batı'dadır. Ancak bu hep böyle değildi. Orta ve Yeniçağ'da güç, Osmanlı'nın yani Doğu'nun elindeydi. Yeniçağ bitmeden yer değiştirmeye başlayan güç nasıl olmuştur ki Osmanlı'dan uzaklaşmıştır? Acaba bu durumun başlıca sebebi o dönemin bilim adamları olan ulemanın faaliyetleri ve devlet erkânının izlediği politika olabilir mi? Devlet ve ulema ilişkisi, özgür düşüncenin doğmasını sağlayacak alt yapının oluşmasını sağlamış mıdır? Bu soruların cevabını bulmak yaptığımız çalışmanın amaçlarından biridir. Altı yüz yıl ayakta durmuş olan bir devletin en önemli kurumları olan ulema ve siyasetin, bu devleti imparatorluk yapan Fatih Sultan Mehmed döneminde nasıl bir yapı arz ettiği ve Fatih'in yaptıkları ile ondan sonra yaşamaya devam eden ulema-devlet ilişkisindeki önemli unsurların tespit edilmesi de bir diğer amacıdır.

Araştırmamız sırasında karşılaştığımız sorunların başında tezimizin konusunu belirleyen dönemlerde yaşamış yazarların eserlerindeki gerçek ile hayal arasında kalmış bilgilerden sıyrılmak, ya da dönemimiz araştırmacılarının yorumlarının etkisi altında kalmadan objektif unsurlarla bir çalışma ortaya koymak gelmektedir diyebiliriz. Çalışmamızda istediğimiz sonuca ulaşabilmek için elimizden geleni yapmaya çalıştık, ama eksiklerimiz ve hatalarımız olduysa ki mutlaka vardır, af ola!

Çalışmalarım sırasında yol gösterici tutumları ve manevi olarak desteği dolayısıyla tezin tamamlanmasında en büyük destekçim olan Hocam Prof. Dr. İsmail ÖZÇELİK'e burada bu vesile ile teşekkür etmek istiyorum. Ayrıca ondan çaldığım vakitlerde yaptığım bu çalışmamda bana sabır gösterdiği, destek verdiği için de biricik hayat arkadaşım Meryem YILDIZ AKAGÜNDÜZ'e de teşekkürler.

Barış AKAGÜNDÜZ

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
KİŞİSEL KABUL	III
ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	
OSMANLI'DA DİN- DEVLET İLİŞKİSİ	4
A. Devletlüler; Padişah ve İdarecileri.....	23
B. Peygamber'in Varisleri; Ulema.....	27
II. BÖLÜM	
1451–1512 YILLARI ARASINDA İDARECİLER	35
A. Padişahlar.....	38
1. Fatih Sultan Mehmed (öl. 1481).....	38
2. Fatih ve Fetih Politikası.....	42
3. Fatih ve Malî Tedbirleri.....	55
4. Fatih Devrinde İlim ve Güzel Sanatlar.....	58
5. Fatih Sultan Mehmed'in Şahsiyeti.....	68

6. II. Bayezid (öl. 1512).....	72
7. II. Bayezid'in Şahsiyeti.....	80
B) İdareciler	84
1. Rum Mehmed Paşa (öl-1470).....	84
2. Mahmud Paşa (öl 1474).....	85
3. Karamani Mehmed Paşa (öl. 1481).....	86
4. İshak Paşa (öl ?).....	90
5. Gedik Ahmed Paşa (öl 1482).....	90
6. Çandarlı-zade İbrahim Paşa (öl 1493).....	91
7. Davud Paşa (öl 1499).....	91
8. Mesih Paşa (öl 1501).....	92
9. Hersek-zade Ahmed Paşa (öl 1518).....	92
10. Veliyyüddinoğlu Ahmed Paşa (öl 1597).....	94

III. BÖLÜM

1451-1512 YILLARI ARASINDA ALİMLER	95
1. Akşemseddin (öl 1459).....	95
2. Hızır Bey (öl 1459).....	97
3. Fahreddin Acemi Efendi (öl. 1461).....	98
4. Hayali Şemseddin Ahmed (öl. 1470).....	99
5. Muhyiddin Kafiyeçi (öl. 1474).....	100
6. Molla Hayreddin Halil B. Kasım (öl. 1475).....	100

7. Molla Musannifek (öl. 1471).....	102
8. Ali Kuşçu (öl 1474).....	103
9. Molla Hüsrev (öl 1480).....	107
10. Ali Tusi (öl:1482).....	110
11. Hoca Sinan Paşa (öl 1486)	113
12. Hocazade Muslihuddin Mustafa b. Salih el-Bursevi Efendi: (öl. 1488)	119
13. Molla Gürani (öl. 1488).....	123
14. Molla Lütfi (öl. 1494)	127
15. Molla Abdülkerim Efendi (öl. 1495)	130
16. Çelebi Alâeddin El-Arabî Efendi (öl. 1496)	131
17. Molla Kestâlâni [Kestelli] (öl. 1496)	131
18. Molla Hatipzade (öl. 1496)	132
19. Molla Vildan (öl. ?)	133
20. Molla Zeyrek (öl. 1502)	134
21. Efdalzade Hamideddin Efendi (öl. 1503)	135
22. Şeyh Muhyiddin Mehmed İskilibi (öl. 1514)	136
23. Müeyyed-zade Abdurrahman Efendi (öl. 1516)	137
24. Zembilli Ali Cemali Efendi (öl. 1525).....	139
25. Kemal Paşazade (öl. 1534)	145

IV. BÖLÜM

1451–1512 YILLARINDA ULEMA-DEVLET İLİŞKİSİ.....	153
SONUÇ.....	170
BİBLİYOGRAFYA.....	174
Ek 1 (Özgeçmiş).....	185

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı Geçen Eser

a.g.m. : Adı Geçen Makale

bkz. : Bakınız

bs. : Baskı

C. : Cilt

ev. : Çeviren

Haz. : Hazırlayan

MEB. : Milli Eğitim Bakanlığı Yayını

S. : Sayı

s. : Sayfa Numarası

vb. : Ve Benzeri

vd. : Ve Diğer Sayfalar

vs. : Ve Saire

Yay. : Yayınları, Yayıncılık

GİRİŞ

Ulema – idareci ilişkileri konusunu tarihi bir süreçte ele almak, Osmanlı İmparatorluğunda Fatih Sultan Mehmet ve II. Bayezid devrinde yönetim ve bilim merkezleri arasındaki ilişkiyi incelemek ve devletin genel politikası üzerinde âlimlerin rollerini tespit etmek bu çalışmanın hedefini teşkil etmektedir. Bu doğrultu da bugünkü Türkiye’de âlim ve devlet arasındaki ilişkinin, âlimlerin siyasi otorite üzerindeki etkilerinin tarihi temellerini ortaya koymak da amaçlanmaktadır.

Hiçbir insan toluluğu geçmişinden soyutlanamaz,¹ geçmiş insanların kimliği, kültürü, yaşama şeklidir. Geçmiş, bugünü doğurur,² bugün geleceğe gebedir. Moder Türkiye’nin atası Osmanlı’dır; Osmanlı’nın halkı, komutanları, âlimleri tarafından kurulmuştur. Bu bağlamda Osmanlı’yı tam anlamı ile anlamak temellerini geçmişten alıp, kök salmış sorunları ve güzellikleri keşfetmek, dönemin âlim–devlet ilişkisini tahlil etmek ve anlamak için kurumlaşan Osmanlı’nın yükselişte olduğu devirden daha iyi bir dönem olamazdı.

XV ve XVI. yüzyılda dünyanın en güçlü devleti olan kurumları ile altı yüz yıl yaşamış bir devlet Osmanlı. Yükselişe Fatih Sultan Mehmed’in İstanbul’u fethi ile başlamış. İslam’ın lideri, Roma’nın tek varisi durumuna gelmiş. Başarıları ile Fatih Sultan Mehmed zamanını aşmış çağlara sığmamış bir karakter. Hemen akabinde II. Bayezid dönemi ise padişahın öz oğlu Sultan Selim’i bile kendisine isyan ettirecek kadar olumsuzluklarla dolu bir dönem.

Araştırmamız da efsanevi bir kişilik olan II. Mehmet ile tam tersi olarak ifade edilecek; ders kitaplarında yükselme içinde duraklama devri olarak adlandırılacak oğlu II. Bayezid dönemini ve bu dönemde devlet ulema ilişkisini inceledik. Böylece 1451–1512

---

¹ Şerif Mardin, Türkiye’de Toplum ve Siyaset, Derleme M. Türköne-T. Önder, III. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s. 204

² İbn Haldun, Mukaddime, C. I, Haz. Süleyman Uludağ, II. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul 1988, s. 210

yılları arasındaki, ulema devlet ilişkisine yönelik bazı örnekleri ortaya koymaya çalıştık. Cevaplarını aradığımız sorular: Osmanlı'nın en güçlü dönemi, zirvesi olarak düşünülen yükselmenin başında devlet politikasının ne olduğu, bu politikayı belirleyen idareciler mi yoksa ulema mı? Aynı dönemde yükselişe geçen Avrupa'ya nasıl oldu da dünya liderliğini kaptırmıştır, Osmanlı? Bunun sebebi bilimsel, fikirsel üretimi elinde tutan ulemanın skolâstikleşmesi miydi? Osmanlı ilimsel yapısı septik mi yoksa doğmatik miydi? Âlim denince akla sadece din bilgini mi geliyordu? Âlimler Hıristiyanlık dünyasındaki gibi bir ruhban sınıfı mıydı? Ulemanın tekelinde ilim mi vardı, yoksa yargı, idare, yasama yetkisi de var mıydı? Devlet erkânı içinde saygın bir yeri olan ulemanın gücü ve saygınlığı konumundan mı yoksa bireysel çalışmalarından mı geliyordu? İdarecilerin âlimlerle siyasal, sosyal ilişkileri, etkilenimleri nelerdi? Ulemanın devlet erkânı üzerinde kontrolü var mıydı? Varsa boyutları nelerdi?

Örnekleri ile tezimizde bu soruların cevaplarını vermeye çalıştık. Ulemanın Osmanlı'nın siyasi hayatının temel taşı olduğu ve zaman zaman idarecinin silahı, aracı, yandaşı, zaman zaman da kösteği, diken, idamı olabileceği konuları üzerinde durduk. Bunun dışında Osmanlı imparatorluğu ortaçağlarda bulunan devletler gibi skolâstik miydi yoksa Abbasi İslam Rönesansının bir uzantısı mıydı? Bunun cevabını incelediğimiz iki padişah dönemindeki ulemalarda bulmaya çalıştık. Ayrıca bilimde tutuculuk ya da hoşgörülülük devlet politikası mıydı yoksa kişisel bir durum müydü? 1451–1512 Osmanlı Âlimlerinin bilimin dışında yaptıkları güncel işler nelerdi, fetva vermek, adalet dağıtmak, hekimlik işleri ile ilgilenmek, öğretmenlik yapmak daha fazlası var mıydı? Ancak ifade ettiğimiz özellikler tüm ulema sınıfına tabii olanlar için geçerli hak ve ödevler değil aksine sistem denilecek bir olayın olmadığı idi, aksine olay kişisel boyutlarla sınırlı idi. Ulemanın bilgisi, kendine güveni, ünü, kitleleri peşinden sürükleye bilme yeteneği en önemlisi hükümdar ve diğer idareciler üzerindeki etkisi idi. Bu yüzden bazı âlimler hükümdarları durdurup, geri adım attıra bilirken bazıları idareciler tarafından azledilme ya da daha kötüsü idam edilebiliyordu. Bu bağlamda köken ve sistem olarak din ve devletin bir olduğu Osmanlı'da idare ve ilim aslında belirgin bir sistem üzerine mi kurulu idi yoksa bireysel yönelmeler üzerine mi çalışmıştı? Tezimizde Osmanlı'da din ile devletin ayrılmaz bir bütün olduğunu gördük, ruhban ve devletin ayrı olduğu teokratik Avrupa devletlerinden farklı olarak Osmanlı'da ulemayı devletten ayrı bir kurum olarak görmenin imkânsızlığı ile karşılaştık. Gördük ki din başlangıç itibariyle vahiyden kaynak alıyorsa da ulemeden beslenerek güçlenmiştir.

Bir devrin yükselişinde başat rolü oynayan idarecilerin arkasında yer alan konumu gereği olumlu–olumsuz değişik açılardan yorumlanabilecek ulema sınıfı, medreseleri, yargı mekanizmasıyla, halk kitlelerini yönlendiren güçlü bir sınıf vardır. Bugün bile medrese anlayışı içerisinde toplum üzerindeki en büyük güç gibi görünen ulemalar, Türkiye’de olmasa da Pakistan, Afganistan gibi ülkelerde hala siyasi mekanizma üzerinde büyük bir otoriteye sahiptir. Özellikle ulemalar din bilimleri üzerinde uzman oldukları da düşünülürse, dinin de toplum üzerindeki en hassas konu olduğunu³ bu durumun üzerine eklersek; radikal hareketlerin bu hassas kaynaktan beslenip, güçlenmesi de anlaşılabilir. İşte bu noktada modern devlet laiklik unsuru ile bu radikalleşmeden uzaklaşmaya çalışmıştır. Bu yüzden Mustafa Kemal Atatürk medreseleri kapatıp, çağdaş okullar ve üniversiteler kurarak, “Hayatta en hakiki mürşit ilimdir” sözü çerçevesinde, din ile bilimi, siyaseti ayırmaya çalışmış ve başarmıştır.

Bugün dini, siyasi bir araç olarak kullanmak, demokrasiye, laik devlet düzenine, gelişmeye zarar verse de Osmanlı’da aksi bir durum söz konusu idi. Başlangıçta Osmanlı sufi kökenli bir sistemden beslenen, Şeyh Edabali’de vücut bulmuş Ahilik sisteminden destek alan devlet yapılanmasına gitmiştir. Örgütlenmesini de bu dini yapılanmaya göre şekillendirmişti. Karşımıza yasama, yargı ve eğitim yetkileri bulunduran bir ilmiye bürokrasisi çıkar.⁴ Ancak ruhban sınıfı olarak düşünüleymeyecek yapıda olan bu âlimler sınıfı kimi zaman yürütmeyi sınırlandıran, taassub ile aykırılık arasında gidip gelen bir zümredir.

Üzerinde araştırmanın pek yapılmadığı, âlimlerin eserleri, bakış açıları, devlet ile olan doğrudan ilişkilerini gösteren kaynakların yetersizliği, idareciler ile âlimler arasındaki ilişkiyi değerlendirirken kaynakları daha çok yorumlamak zorunda kalışımız, çalışmanın karşılaştığı başlıca problem oldu. Bu yüzden bu kaynakları değerlendirirken tarih ilminin yanı sıra eğitim bilimlerinden, psikoloji, siyaset bilimi ve felsefe gibi bilim dallarından da imkân dâhilinde faydalanmaya çalıştık.

---

³ Ejder Okumuş, Osmanlı Devleti’nde Din-Devlet İlişkisi, Lotus Yayınları, Ankara, 2005, s. 16

⁴

I. BÖLÜM

OSMANLI'DA DİN- DEVLET İLİŞKİSİ

Uygarıklar tarih boyunca evrimsel bir süreç içerisinde sürekli değişim göstermişlerdir; ilk klan topluluklarından imparatorluklara ya da modern cumhuriyetlere kadar. Burada baştan beri değişmeyen şey Aristo'nun dediği gibi "İnsanın toplumsal bir canlı olduğu"dur. Bilindiği gibi toplumların bir arada sağlıklı bir şekilde durmasını sağlayan başlıca unsur toplumsal değer ve normlardır. Bu normların başlıcası hukuk olmakla beraber tek unsur değildir; örf-adetler ve din kuralları da vardır. Tarihsel süreçte kral Urgakina ilk hukuk kurallarını ortaya koyana kadar devletlerin başlıca meşrulaştırıcı kaynağı din oldu. Bu meşrulaştırma unsuru hukuk kurallarının ortaya çıkması ile ikinci plana düşmüş gözükse de kavimler göçü sonrası tekrar ön plana çıkmayı başaracak ve ortaçağlar boyunca birçok devlet teokratik⁵ bir yapıda varlığını sürdürecektir.

Ortaçağlarda kabul gören kanı her şeyin kaynağının "Tanrı" olduğuydu. Böylece siyasete de kaynaklık eden meşrulaştırım mekanizmasının tabanında da *tei* bulunuyordu. Sivil iktidar "Tanrı"dan ama halk aracılığıyla gelmişti. Âlimlere göre "Tanrı" bu iktidarı

---

⁵ Yasaları Mantık ilkelerine değil de vahiy yoluyla gelen dinlere dayanan bütün devletler, bu bakımdan hala teokratiktirler. Bunun derecesi yasaların farklılığıyla ortaya çıkmaktadır. Mantığa uydukları sürece iki devletin yasaları arasında pek bir farklılık göze çarpmamaktadır. Bütünüyle ayrılık gösterdikleri yerde, vahiy yoluyla inen bir dine dayandıkları görülmektedir. Çünkü vahiyler de, hepsi kendi çapında etkili kişiler olmakla birlikte, birbirine pek az benzerlik gösteren insanlara iner. C. Northcote Parkinson, Siyasal Düşüncenin Evrimi, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1984, s. 137, Ortaçağ kültürlerinde dünya görüşlerini oluşturan unsurların hemen hepsine din egemendi. Bilim, felsefe, sosyal teoriler dinsel dogmalarla iç içeydi. Yasin Ceylan, "Din ve Ahlak", Doğu Batı Düşünce Dergisi, Y. 1, S. 4, Ağustos, Eylül, Ekim 1998, Felsefe, Sanat ve Kültür Yayınları, Ankara, 1999, s. 101-108

halka vermiş halk da siyasi otoriteye teslim etmiştir.⁶ Ancak unutulmamalıdır ki, her devletin teokratik yapısı da bir birinden farklı olacaktır. Osmanlı da başlangıç itibariyle bir ortaçağ devleti olup çağdaşları gibi dini unsurlar üzerine kurulmuştur. Osmanlı “Vox Dei, Vox populi” ‘Halkın sesi, Hakkın sesi’ anlayışı ile dinin emirleri ve ümmet anlayışına dayalı bir imparatorluk yapısına sahiptir.⁷

“Saltanat-ı Uzmâ” ve “Hilâfet-i Kübra” binası olan Osmanlı Devleti’nde, kendisinden önceki İslami-siyasi gelenekten devraldığı siyasi geleneğe uygun olarak din-devlet ikilemi mevcut değildir. Din-devlet ayrımı, pratikte olmadığı gibi zihniyet dünyasında da yoktu. Roma İmparatorluğuna karşı kurulan Hıristiyanlık dini siyasal iktidar karşısında edilgin olmak zorunda kalırken İslam için böyle bir zorunluluk söz konusu olmamıştır. İslam ilk zamanlarından itibaren bir devlet kuramı gibi de gelişmiş ve giderek kendi devlet sistemini geliştirmiştir. Bu durumdan dolayı da hukuk kuralları bile koymuştur. Bu bağlamda İslamiyet devletten ayrı bir ruhban değil, aksine devletin ta kendisidir.⁸

Hilmi Ziya Ülken, ümmet devrinin en mühim özelliğinin teolojik karakterde olduğunu, Descartes ile başlayan modern Batı Tefekkürü’nün ise her şeyden önce “ameli” karakter taşıdığını, gayesinin ise “en geniş manasıyla dünyevi action” olduğunu belirtiyor. Bu ameli özellik de “Ahlâk, siyaset ve teknik, onun vasıtasız hedefini” teşkil ediyor.

---

⁶ David Thomson, *Siyasi Düşünce Tarihi*, Şule Yayınları, İstanbul, 1997, s.7

⁷ Osmanlı’ya göre her şeyin üzerinde “devlet” vardır. Devlet olmayınca hiçbir şey yoktur. Padişah kutsaldır, din en kutsaldır ama devlet olmayınca, padişah da, din de ayaklar altında kalır. Bu husus fazla telaffuz edilemez, Fakat Osmanlı şuru budur. Gerçi devlet, Müslüman tebaasını, ümmeti, Millet-i İslâmiyyeyi ayakta tutmak, ona hizmet etmek, onu bahtiyar etmek için kurulmuştur. Padişah da bütün bunların birleştirici, vazgeçilmez sembolüdür. Ama bütün bunlar, devlet sayesinde sağlanabilmiştir. Devlet mefhumu hele o çağlar için muğlâk olduğu için, çok defa devlet yerine padişah denmiştir. Ancak vesikalar az bir dikkatle okunursa, bahsedilenin padişahın şahsı değil, devlet olduğu hemen anlaşılır. Binaenaleyh, devlet’i ayakta ve güçlü tutmak için, padişah zarara uğrayabilir. Din incitilemez ama dini hükümler yerine devlet için başka hükümler de getirilebilir. Bu hükümlerle din, daha sağlam ayakta durabilir. Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Medeniyet Tarihi II*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006, s. 147, Bu görüşe aksi olanlarda vardır; Osmanlı devleti, bir din devleti değildir. Olabilmesi için zaten yalnız Müslümanlardan oluşması gerekti. İki hukuk sistemi vardır: şeriat ki, ne olduğunu izaha hacet yoktur. Osmanlı’nın “sultanı” ve daha çok “hâkaani” dediği sistem ki, Eski Türk sistemidir. Devlet’in, dolayısıyla dinin yüce menfaatleri için, hakan adına, şeriat’ta olmayan hükümler getirilip kanunlar konabilir. Şeriat’la açıkça aykırı düşmemesine dikkat edilir. Millet meclisi olmadığı için kanun, hakan adına yayınlanır. Binaenaleyh teşri (yasama) hakkı, hakan adına kullanılır. Ancak yazar ileriki ifadelerinde kendisi ile çelişen bilgiler vermektedir: Osmanlı uleması için devletin en önemli yapması gereken İslam’ı yaşatabilmesidir. Geleneksel siyasi bir yapıya sahip bulunan Osmanlı Devleti, meşruiyetini, temelde dinden (Sünni-İslam)’ı sağlayan bir devlettir. Osmanlı’da din devlet ilişkisi birbirinden ayrılmaz bir bütündür. Ejder Okumuş, *Klasik Dönem Osmanlı Devleti’nde Din-Devlet İlişkisi*, Lotus yayınları, Ankara, 2005, s. 17–18, 78–82 Osmanlı nizamında fert doğduğu millet kompartımanının içinde o cemaatin ruhani, mali, idari otoritesine bağlı olarak yaşar, ancak ihtida ederse bu kompartımanı değiştirirdi. Millet sözcüğü ise gerçekten de dini bir aidiyeti ifade ederdi. İber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayınları, İstanbul, 2004, s. 8–9

⁸ Çetin Yetkin, *Siyasal Düşünceler Tarihi II*, Hıristiyan ve İslam Siyasal Düşüncesi Ortaçağın Sonuna Kadar, Optopsi yayınları, İstanbul, 2005, s. 87–88

Acaba büyük bir cihan devleti olmayı hedefleyen Osmanlı Devleti ve Osmanlı düşüncesi, “ameli” hayata, aksiyona itibar etmeyip sırtını mı dönmüştür.

Cihan imparatorluğu kurmak, bu koca devlete otuzdan fazla dini ve etnik gruba huzuru, adaleti, inanç hürriyetini tattırmak, çeşitli dini cemaatleri baskılardan ve zulümden kurtarmak dünyaya yönelik bir action (eylem) değil midir?

Hilmi Ziya Ülken “Tefekkür, burada (modern düşüncede) hayat için, cemiyet için, action içindir” diyor. Aşıkpaşazâde de tarihinin sekizinci babının sonunda “Bu Osmanlı hanedanı ne yaparsa ahlâk kanunu üzere yapar” diyerek Ülken’in modern tefekkür için en büyük özellik dediği eylemi (action), Osmanlı’nın her an uyguladığını haber vermektedir.⁹

Bu bağlamda düşünsel gelişimini Osmanlı din kurallarına göre oluşturmuştur.¹⁰ İslam hükümet kuramı, Kuran’ın iki ayetinde ortaya çıkmaktadır. “İşlerin yönetiminde dostlarına danış” ve “Peygamberin taraftarları işlerini danışma ile yürütürler.” Bu iki ayet, hükümete yön veren ilkeyi belirtmektedir. İslam’ın siyasal ülküsüne gelince, bunun için İslam tarihine bakmak, devlet başkanı olan halife de içinde olmak üzere bütün insanların tam bir eşitliğe sahip olduğunu görmeye yeterlidir. Kuran-ı Kerim’e göre, efendiyle uşağın, köleyle kralın hukuksal durumları eşittir. Bu konuda diğer bir ifade hadislerden alınabilir; Tanrı’nın Resul’ü şöyle dedi: Benden sonra yöneticiler gelecektir... Onlara itaat edin... Eğer adilseler ve sizi iyi yönetiyorlarsa bunun karşılığını alacaklardır. Fakat kötülük yaparlarsa cezalarını bulacaklar ve siz de onlardan kurtulmuş olacaksınız.¹¹ Bu dini normlar İslâm’ın Sünni, Hanefî kolunun uzantılarıdır.¹² Bu uzantılardır ki devlet, millet anlayışını, bireylerin dünya görüşünün temellerini oluşturmuştur.¹³

Osmanlı’da ruhban sınıfının var olduğunu iddia eden düşünceler de az değildir: Devlet demek padişah demektir. Padişah halifedir, bağımsızlık, güç ve İslam’ın direğidir. Zıllullah’tır. Kutsal ve sorumsuzdur. Yönetme yetkisini tanrıdan alır¹⁴ ve bunu her Cuma

⁹ Süleyman Hayri Bolay, “Osmanlı Düşüncesinin Gelişimi-Klasik Dönem Osmanlı Düşüncesi ve Osmanlı’da Tehafüt Tutkusu”, Yeni Türkiye Dergisi, C. 33, Ankara, 2000, s. 11–30, s. 12

¹⁰ Bilim ile din tarih boyunca birbirleri ile sürekli çatışma halinde olan iki düşünme biçimidir. Bu bağlamda Osmanlı’nın temel dayanağı din olduğu için bilimsel alandaki gelişmeleri tam olarak takip edemeyecek ya da anlayamayacaktır. Cemal Yıldırım, Bilim Felsefesi, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1991, s. 26–27

¹¹ C. Northcote Parkinson, a.g.e., s. 122

¹² Ejder Okumuş, “Osmanlı Klasik Döneminde Devlet, Din ve Ulema”, a.g.m., s. 541

¹³ Yusuf Halaçoğlu, “Tarihi Kaynaklara Göre Osman Gazi’nin Şahsiyeti”, Osman Gazi ve Dönemi Sempozyumu Sonuç Bildirileri-Bursa Kültür - Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, Bursa, 1996, s. 48–53

¹⁴ Osmanlı, devlet felsefesindeki en önemli mesele olan otoritenin kaynağı meselesinde, otoritenin kaynağının ilâhi menşeli olduğuna kani olmuştur. Devletin kuruluşunu ve faaliyetlerini hep bu yoldan meşrulaştırmak istemiştir. Aşıkpaşazâde’nin Kemalpaşazâde’nin tarihlerinde Osmanlı soy kütüğünü Nuh Aleyhisselam’ın oğlu

hutbesinde halka imamları aracılığı ile hatırlatır. “Mağrur olma padişahım senden büyük Allah var!”¹⁵ sözü ile de kulları ona, uymak zorunda olduğu tek kuralları “Allah’ın Kurallarını” hatırlatır. Artık burada din vicdan ile yaratıcı arasında olmaktan çıkar, bizzat bürokratik bir unsur haline gelerek müeyyidesi öte dünyadan bu dünyaya taşınan bir kurum halini alır. Böyle bir kurum da ister istemez kendi organlarını geliştirecektir: bir karar alma organı, “Fetvahane”, bir yürütme organı “Divan-ı Hümayun”, bir de yargı organı “kadı”, sonuçta da devamlılık arz etmesi için bilgi aktarım merkezi “medrese”yi doğurmuştur. Tabii ki bu yapılanmanın oluşumu direk Osmanlı’nın eseri değildir. Osmanlı’nın tabii olduğu İslamiyet’in oluşum sürecinde Hz. Peygamber “İsa’nın hakkı İsa’ya, Sezar’ın hakkı Sezar’a” diyen bir kişi değildi. Bu yüzden dini ve siyasi otorite birbirinden ayrılmamıştı. Yani tarihin ilk İslam Devleti olan Medine sitesinde Hz. Peygamber, yargıçlık, imamlık, ordu komutanlığı, devlet gelirlerini toplama ve harcama gibi her türlü dini, siyasi ve idari yetkileri elinde topladı. Hz. Peygamber tarafından taşrada görevlendirilen yöneticiler de kadılık, müftülük, imamlık, komutanlık ve benzeri dini, siyasi ve idari görevleri birlikte yerine getirdi. Bu uygulama dört büyük halife (Ebubekir, Ömer, Osman, Ali) dönemlerinde değişmedi; gerek devlet başkanları ve gerekse tayin edilen öteki devlet görevlileri, dini, siyasi ve idari tüm görevleri birlikte yürüttüler.

İslâmiyet bireysel ve toplumsal hayatın¹⁶ her alanıyla ilgili hükümler getirdiğine göre, toplumsal hayatın en üst düzeyde örgütlenme biçimi olan devlet dinin düzenleme alanı dışında kalmaz. Ancak Kuran-ı Kerim’de, kanun ve hukuk kitaplarında tarif edilene benzer bir devlet modeli gösterilmemiştir. Bunun yerine daha çok, Allah’ın iradesine hâkim kılınması, adil olunması, fitnenin önlenmesi, şuraya riayet edilmesi, hukuka uyulması, ahde vefa gösterilmesi, zulmün kaldırılması, inançların korunması gibi yüce ve değişmez ilkelerden söz edilmiştir. İslam düşüncesinde devletin modelini, bu ilkelerden hareketle yaşanan tecrübeler ve günün aktüel ihtiyaçları belirlemiştir.

Yafes’e dayandırmaları ve Osmanlı’nın ilâhi misyonunun o kaynaktan geldiğini belirtmeleri, idarenin zaafa uğramaması dolayısıyla Allah’ın yüklediği “İlây-ı Kelimetullah” idealinin gerçekleşmesi, İslâm’ın ve Müslümanların zarar görmemesi, hatta kâfir zulmüne maruz kalmaması için kardeş katline daha fetva verilmesi (İbn Kemal bunu tarihinin girişinde yapıyor) devlet otoritesini, bir ilâhi kaynakla meşrulaştırma hareketi olarak yorumlanırsa isabetli olur. Şükrü Karatepe, “Osmanlı’da Din-Devlet İlişkisi”, Yeni Türkiye Dergisi, S. 31, Ankara, 2000, s. 418–429 İslam’da devlet yapısı bir imam ve onun başkanlığında bir hükümet kurmayı zorunlu görür. Ayrıca biat meselesinde irsîlik, ya da pek tasvip edilmese de fitneden daha iyi olacağı için kılıç zoru ile itaat vardır. Ayrıca yöneticinin şeriatla âlim olması ve kendi gibi âlimlerden bilgi alması gerekir. Ulema siyasetçiyi yanlışlardan gözetir, doğruya sevk eder. Yöneticinin başlıca özelliği dindar olmaktır. Ebubekir el Cezairi, İslam Düsturu, Çev. Harun Ünal, Vahdet Yayınları, İstanbul, 1984, s. 9–21

¹⁵ İlber Ortaylı, Osmanlı’yı Yeniden Keşfetmek, Timaş Yayınları, İstanbul, 2007, s. 109

¹⁶ Osmanlı’da toplum dinsel bir ayrıma tabiydi. Bu ayırmada her milletin kendine has kıyafetleri, mahalleleri ve cemaatleri olurdu. İlber Ortaylı, Son...a.g.e., İstanbul, 2007, s. 81–91

Devletin kuruluş ve ilk örgütlenme döneminde her biri geniş kitleleri temsil eden din ve tarikat önderlerine büyük saygı gösterildi ve çoğu devlet yönetiminde görev aldı.¹⁷ Osmanlı, kuruluşunda din ve devlet birliktelik içindeydi. Osman Bey'in çevresindekiler ve devletin manevi mimarları, Şeyh Edebali, Dursun Fakih, Elvan Çelebi, Türkmen Babaları daha çok sayıda ilim, iman ve irfan adamlarıdır.¹⁸

Kayılar, Bizans sınırına uç beyi olarak yerleştirildiğinde, Abbasi halifelerinin sembolik dini liderliği devam ediyordu. Halifeler Anadolu Selçuklu sultanlarına hilat, sarık, asa ve “sultan-ı kabir”, “sultan-ı galip” gibi dini unvanlar vererek iktidarlarının meşruluğunu onaylıyorlardı. Sultanlar da buna karşılık halifeye saygı ve Sünni İslâm inancına bağlılık gösteriyorlardı. Selçuklu sultanlarının doğrudan denetimde tuttıkları şehirlerde ve büyük yerleşim merkezlerinde kurulan medreselerde, Sünni İslâmlık öğretiliyor ve halifeye bağlılık kültürü veriliyordu. Buna karşılık Asya içlerinden gelen Türkmen aşiretlerinin yerleştirildiği uçlarda ve medreselerin etkili olamadığı kırsal yerleşimlerde, Asya kültürünün izlerini taşıyan bâbai, Şii-batını İslâm anlayışı ve “heteredoks”¹⁹ tarikatlar daha yaygındı. Uçlara yerleştirilen bu kitlelerin savaşçı ruhu, yeni ülkeler fethetme ve ganimet elde etme arzularıyla harekete geçiriliyor ve Bizans'la savaşmaları sağlanıyordu. Tasavvuf, Abbasiler döneminde sistemleşip olgunlaşır, Selçukluların hâkimiyet çağlarında bu düşüncenin kurumsallaşıp tarikatları ortaya çıkardığını, Osmanlı döneminde ise bu tarikatların yaygınlaşarak İslam toplumunun bütün kesimlerini ve hayatın pek çok yönünü etkisi altına aldığını görürüz.²⁰ Osmanlı devletini kuran irade de büyük çapta bu kaynaktan beslenmiştir. Osmanlı'nın kuruluş sürecinde, bir Osman Gazi kadar, kayınpederi olan bir şey Edebali'yi de nazarı dikkate almazsak; Sultan I. Murad'ın aynı zamanda Ahilerin piri görevini üstlenmiş bir şahsiyet olduğunu göz ardı edersek; yine Yıldırım Bayezid'in zamanın meşhur sufisi Emir Sultan ile onu damat edinecek kadar yakın ilişkide olduğunu görmezlikten gelirse, nihayet

---

¹⁷ Şükrü Karatepe, “Osmanlıda Din-Devlet İlişkisi”, Osmanlı Ansiklopedisi, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 57

¹⁸ Yümnü Sezen, “Osmanlı'da Din devlet İlişkilerinin Teorik ve Teolojik Bağlarıyla Uyumu”, Osmanlı Ansiklopedisi, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 44

¹⁹ Dini esasların farklı yorumlanması her toplum için söz konusudur. İnsanlar bağlı oldukları dinin kaidelerini ve bu kaidelerin sebep ve hikmetlerini tartışma gündemine almakla mezhepleşme ve tarikatlaşma olayını da başlatmış olmaktadır. Bu tespit Müslüman toplumlar için de geçerlidir. Dinin esaslara mistik ve tasavvufi bir zaviyeden bakan insanların getirdikleri yorum ile konuya aklın verileri ile yaklaşan kimselerin ulaştığı nokta aynı değildir. Aslında din bu yorumlara belli bir ölçüye kadar açıktır. Yalnız bu yorumlar İslâm dininin temel prensiplerini aşma temayülüne girdiği zaman durum değişmektedir. İşte heteradoks faaliyetlerle bu “çizmeden yukarı çıkma” gayretleri kastedilmektedir. Özellikle Selçuklular devrindeki dini hayatı düşünürken her şeyi ile oturmuş bir dini hayat tahayyül etmek yanlıştır. Mustafa Kara, “Osmanlı'da Dini-Tasavvufi Hayat”, İlim ve Sanat Dergisi, C. 44-45, Yayın Yeri Yok, 1997, s. 39-51

²⁰ Osman Türer, “Osmanlı'nın Temelindeki Manevi Harç: Kuruluş Döneminde Anadolu'da Tasavvuf”, Osmanlı Ansiklopedisi, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 375

bir Fatih Sultan Mehmed'i hocası ve şeyhi Akşemsiddin'i hesaba katmadan anlamaya çalışırsak Osmanlı'yı Osmanlı yapan sırrı keşfetmekte zorlanırsınız.²¹ Tarikatların dünyeleşmesi, yaygınlaşmasıyla tasavvuf topluma nüfuz etme yollarını bulmuş, zihniyetlere tesir edebilme gücünü kazanmış, yükselen değerlerden biri olmuştur.²² Ahilerin Osmanlı Beyliğinin kuruluş ve gelişme döneminde etkin bir misyona sahip olduğu bilinmektedir. Osman Beyin Alplik misyonu ile çevresinde lider bir kişiliğe sahip oluşu ve gazi unvanı alışı onun Ahiler ile ilişkisini tâbii kılar.²³

İslam toplumlarının gerçek anlamdaki "sivil" dini toplulukları diyebileceğimiz tarikatlar, zaman zaman en güçlü siyasi liderleri bile etkileyip yönlendirecek güce ulaştıkları halde, tamamen devletin resmi bürokratik örgütlenmesinin dışında kalmıştır. Tarikatlar, Batı'da kilise ve manastırların yaptığı gibi kendilerine özgü merkezi bir örgütlenmeye de gitmemişlerdir. Büyük ihtimalle, siyasi iktidara rakip olma tehlikesini dikkate alan devlet de böyle bir gelişmeyi engellemiştir. Bunun sonucu olarak tarikatlar, birbirlerinden kopuk, mahalli ve yöresel örgütlenmeler olarak kalmıştır.²⁴

Osmanlı Beyliği'nin kuruluşunda Ahiliğin yanı sıra, Ahmet-i Yesevi sofililiğinin birer temsilcileri olan Alperenler denilen ve sonradan adı Bektaşiliğe çevrilen Babai tarikatının da rolü olmuştur. Bu tarikattan olan gazilere zaviyeler yapılarak savaşta bunların desteğinde mühim başarılar elde edilmiştir. Muhtelif savaşlara iştirak eden babalardan Geyikli Baba, Abdal Musa, Abdal Murat, Duğlu Baba, Konur Alp, Turgut Alp ve Hasan Alp büyük kahramanlık kazanmış alperenlerdendir. Bununla beraber Orhan Gazi fütuhatta kendilerinden istifade ettiği Babailerin muhtemel bir ayaklanmalarına karşı da daima tedbirli olmuştur.

---

²¹ Osman Türer, a.g.e., s. 382

²² Mustafa Kara, "Osmanlı Döneminde Dervişler Ne Yaptı?", Osmanlı Ansiklopedisi, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 387

²³ M. Saffet Sarıkaya, "Osmanlı Devletinin İlk Asırlarında Toplumun Dini Yapısına Ahilik Açısından Bir Bakış Denemesi", Osmanlı Ansiklopedisi, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 393

²⁴ Şükrü Karatepe, "Osmanlı'da Din-Devlet...", Yeni Türkiye Dergisi, a.g.m., s. 419-420, Osmanlı'da siyasetten uzak durmalarına ve kilise gibi örgütlenmemelerine rağmen sömürgeciliğe karşı savaşı başlatan ulema değil, kafirlikle suçlanan dervişler olmuştur. Bernard Lewis, Orta Doğu, Yeni Bin Yıl Yayıncılık, Yer Yok, Yıl Yok, s. 190 Osmanlı'nın klâsik döneminde; İslâm'dan Devlete; devletten dine yönelen karşılıklı bir bağımlılık ve ihtiyaç hali söz konusudur. Bu yapının temel özelliği Osmanlı hiyerarşi kapısıdır. Ancak Şeyhülislamlığın tarihi ve Huzur Dersleri uygulaması incelendiğinde görülür ki, Osmanlı'da ulema, çeşitli şartların etkisiyle mütecanis (homojen) bir yapıya sahip olmuştur. Zaman içinde bu homojen yapı gitgide yoğunlaşmıştır. Bunun sebebi ulemanın kendi oto kontrol ve tasfiye sistemini geliştirerek disipline olmasıydı. Ülkede bilginlerin ideolojik homojenlik içinde olmaları devlet yöneticileri için de istenilen ve olumlu görülen bir durumdu. Bu sayede ilim ideoloji birliği de sağlanabiliyordu. Bu karşılıklı uzlaş ve hoşgörü anlayışı Tanzimat'a kadar devam etti. Hatta Tanzimat'ın ilk dönemlerinde de ulema ile yöneticiler arası ilişkiler oldukça müspetti. Ahmet Cevdet Paşa'nın, Mustafa Reşid Paşa tarafından korunup desteklenmiş olması; onun eserlerinden Reşid Paşa'dan saygıyla bahsetmesi bununla açıklanabilir. Bununla birlikte ulema, Jön Türklerin giriştiği türden bir muhalefet uygulamadılar. Mehmet Nuri Yılmaz, "Osmanlı Devleti ve Ulema", Yeni Türkiye Dergisi, S. 33, Ankara, 2000, s. 506-507

Nitekim Bursa’da çoğalıp, akidelerini yaymakta olan Abdal, Torlak ve Işık gibi Babailiğe mensup gurupların vaziyetlerini kontrol ederek, zararlı fikirler yayanları memleketten kovmuştur. Buna mukabil Osmanlı sultanları ilmi tarikatçılığa ve mutasavvıflara karşı yakın bir alâka göstermişler, bu suretle mektep halinde bir mutasavvıf zümresi meydana gelmiştir. Böylece aynı zamanda siyasallaşmış bir “Osmanlı İslâm’ı” ortaya çıkmıştır. Öyle ki, Yıldırım Bayezid’in, Bursa kadısı Emir Buhari’ye kızını vermiş olması, hükümdarların tarikat ehline gösterdikleri hürmetin yanı sıra siyasi niteliğini de göstermektedir. İşte bu durum, XIV. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı memleketlerinde Ekberiyeye, Bistamiyeye ve Zeyniyeye gibi tarikatların yaygınlaşmasına vesile olmuştur. Bundan başka, yine XIV. yüzyıl sonlarıyla XV. yüzyılda Halvetilik, Kadirilik ve Mevlevilik de yavaş yavaş tarih sahnesine çıkmaya başlamıştır.

Osmanlı’yı güçlü yapan diğer unsurlar ise ele geçirdiği yerlerdeki kültüre karşı davranış şeklidir. Tıpkı ilkçağ toplumlarında Hititler ya da İskender gibi bu kültürleri yok etmeye çalışmamış, yaşamalarına göz yummuş hatta bazen onların örf ve adetlerine kanunlarında yer vermiştir. Yani onlar, fethettikleri yerlerde, daha önceki hükümdarlar tarafından konulmuş kanun ve nizamları da hemen kaldırmak yoluna gitmeyerek, sadece şer’i ve örfi hukuka ters düşenleri iptal etmişler, geri kalanlarını yürürlükte bırakmışlardır. Meselâ, Doğu Anadolu’da Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan’ın koyduğu kanunlar Osmanlı Tahrir Eminleri tarafından “Hasan Padişah Kanunu” adı altında sancak kanunnamelerine dâhil edilmişti. Keza Macar kralının koymuş olduğu bazı kanun ve uygulamalar Macaristan’ın fethinden sonra bir müddet daha yürürlükte bırakılmıştı.²⁵

Bu şekilde davranma sebebi adaletin onun otoritesini karşı konulmaz yapacağına olan inançları idi. Adalet, âlemdeki varlıklar arasındaki ölçünün hikmetle gözetilmesi ile tecelli eder. Böylece Allah’ın adaleti önce en geniş anlamıyla evrenin kaostan kozmosa, karışıklıktan düzene kavuşmasını sağlar. Aynı yaklaşım insanlar arasındaki düzen ve ahengin devamı için de kullanılır. Aristo’nun bu yaklaşımından mülhem olarak “daire-i adliye”²⁶

²⁵ Mehmet Ali Ünal, “Osmanlı Hukukunun Tarihi Gelişimi ve Ulema Sınıfı”, Tük Yurdu Dergisi, Ankara, Aralık 1999–2000, S. 148–149, s. 188–191

²⁶ “Adildir mûcib-i salah-ı cihan; cihan bir bağıdır divarı devlet; devletin nizamı şeriattır; şeriata haris olamaz illa melik; melik zaptetmez illa leşker; leşkeri cem’edemez illa mal; malı cem’eyleyen reyadır; reyayı kul ider padişah-ı âleme adl.” Ahmet Yaşar Ocak, “Klasik Dönem Osmanlı Düşünce Hayatı”, Türkler Ansiklopedisi, C. 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 15–26, s. 18, Halil İnalçık, Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 39–46, Osmanlı toplum yapısında genel olarak başlangıçtan beri Türk toplumlarındaki hâkim anlayışa uygun olarak düzenin temeli “toplumsal ahenk” veya denge esasına dayanmaktadır. Hatta bazı araştırmalarda “altı yüzyıllık süren Osmanlı yönetimi toplumsal ve ekonomik hayatta dengenin sağlanması ve sağlanan dengenin yitirilmemesi çabaları ile doludur” şeklinde yorumlanmaktadır. Ayrıca devlet adamlığı ve yöneticiliği de bir nevi denge uzmanlığıdır. Ayfer Özçelik, Osmanlı Devleti’nin

kavramı adı altında yönetici ile yönetilenler arasındaki etkileşim şeması oluşturulmuştur. Adaletin uygulayıcısı olarak devlet başkanı ile halkı arasındaki etkileşim şeması devletin temel dayanakları olan ordu, mal ve tebaanın adaletle ayakta durabileceğini anlatır. “Ordusuz hükümdar olmaz. Malsız ordu olmaz. Tebaasız mal olmaz. Adaletsiz de tebaa olmaz.”²⁷ “Devleti denetlemek büyük bir ordu gerektirir. Orduyu beslemek büyük servet ister. Bu serveti elde etmek için halk zengin olmalı. Halkın zengin olması için yasalar adil olmalıdır. Bunlardan biri ihmal edilirse devlet yıkılır”. Bu devlet kuramında adalet, uyrukların, iktidar temsilcilerinin kötü davranışlarına karşı, özellikle de yasadışı vergi alınmasına karşı, korunması demektir. Bu korumayı sağlamak hakanın en önemli ödevidir. Hanlık iktidarı bütün toplum yapısının dayanağı sayıldığından, bu politikanın temel amacı, son analizde gene hükümdarın güç ve iktidarını korumak ve güçlendirmektir.

Kısaca Osmanlı devleti şer’i hukuka esas olarak almakla birlikte uygulama bakımından şer’i hukuktan daha geniş bir alana şamil olan bir örfi hukuku da geliştirmiştir. Bazı İslam hukukçuları örf’ü kabul etmemekle beraber diğer kısmı Kuran ve sünnete ters düşmemek şartıyla örf’e izin vermişler ve hükümdarın idari, askeri ve mali alanda bazı düzenlemeler yapmasını şeriat sınırları içerisinde saymışlardır.²⁸

Öte yandan örfi hukukun alanı ne kadar geniş olursa olsun Osmanlı devletini lâik olarak nitelendirmek de mümkün değildir. Çünkü Osmanlı devleti çok hukukluluk prensibini

---

Çöküşünde Ekonomi-Politik Baskılar Üzerine Bir Deneme (1838–1914), Ecdad yayınları, Ankara, 1993, s. 1, Yöneticiye yüklenen “hall ve akd” fonksiyonu; unsurlar arasındaki ilişkilerin adaletli bir şekilde sağlanmasıdır. Kınalızâde, âlemdeki nizam ile devletin nizamı arasındaki analogiyi Aristo’dan aldığını söyler. Aristo ise bu düşüncelerini İskender’e nasihatler şeklinde kaleme almıştır. Kınalızade Ali Efendi, “Devlet ve Aile Ahlakı”, Tercüman 1001 Temel Eser serisi, İstanbul, 1978, s. 278–282, Taşköprülüzâde’nin adalet dairesinde ise, devlet, şeriat, hükümdar, asker, hazine, raiyet ve adalet birbirinde bağlı bir bütün olarak ele alınmaktadır. Fakat burada, daire-i adliye kaidesine şeriat kavramı da eklenmiştir. Osmanlı Devleti’nde yönetici ile yönetilen arasındaki etkileşimi adalet dairesi belirliyordu denilebilir. Carter V. Findley, Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 16 Osmanlı ‘da “Adalet olmazsa reaya, reaya olmazsa para, para olmazsa, asker, asker olmazsa devlet, devlet olmazsa adalet olmaz” şeklinde “daire-i adalet” sistemleştirilmiş idi Naima’nın hakkaniyet çemberi olan bu ifadeler, Aristo’dan etkilenmeyi yani skolâstik fikirlerin temel kaynaklarını ifade etmektedir. Göknur Gögebakan, “XVI. Yüzyılda Osmanlı’da Devlet-Halk Münasebetine Bir Örnek”, Sosyal Bilimler Dergisi, C. 14, S. 1, Ankara, 2001, s. 251–258

²⁷ Osman Özkul, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluş ve Gelişme Döneminde Ulemanın Yeri”, Yeni Türkiye Dergisi, C. 6, S. 33, Ankara, 2000, s. 521–534

²⁸ Halil İnalçık, “Osmanlı Hukukuna Giriş, Örfi Sultani Hukuk ve Fatih’in Kanunları”, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, c. XIII/2, Ankara 1958, s. 103–104, Prof. Dr. Çoşkun Üçok, “Örf’i hukukun şeriata uyması ya da uymaması önemli değildir. Pratikte devletin ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir. Şeriata göre ne kardeş katli yasadır ne de kölelerin (Kapıkulları) özgürlere hükmetmesi caiz sayılamaz. Ancak ulema burada devreye girerek devletin ihtiyacı olan bu kurumsal düzenlemeye fetva vererek örfi hukuku görünüşte meşrulaştırmışlardır.” demektedir. Çoşkun Üçok, Ahmet Mumcu, Gülnihal Bozkurt, a.g.e., s. 166–178 Bununla birlikte şurası da belirtilmelidir ki, hiçbir şekilde örfi hükümler şer’i hukuka aykırı düşmemiştir. Bu şekliyle örfi hukuk şer’i hükümler, Kuran-ı Kerim, hadis, icma’ ve kıyas gibi İslâmi ilke ve temellere dayanırken, örf, hükümdarın iradesine bağlı olarak koyduğu kurallar ve bunun için sâdir olan fermanlardır. Yusuf Halaçoğlu, a.g.e., s.118–128.

esas almıştır. Her toplum mensup oldukları dine göre ele alınmış, vergi, yargı, eğitim ve sair konularda her cemaate farklı bir hukuk tatbik edilmiştir. Toplumun, mensup olduğu dini cemaate göre teşkilatlandırılmıştır. Bu durum adli ve idari teşkilatlanmada dine dayalı âdem-i merkeziyetçilik ve çeşitliliğin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Mesela tahrir defterlerinde Hıristiyanlar ve Müslümanlar ayrı ayrı sayılmışlar ve farklı vergilere tabi kılınmışlardır. Aynı dili konuşan Ermeniler, mensup oldukları kiliseye göre Ermeni, Katolik Ermeni, Protestan Ermeni olarak tasnif edilmiştir. Bulgarlar ve Rumlar ise Ortodoks olduklarından aynı millet telakki edilmiştir. Devlet de resmi işlemlerde dini cemaatlerin liderlerini muhatap almıştır.²⁹

Her halükarda Klasik dönem boyunca dinin Osmanlı devletinde güçlenip kök saldığını, buna paralel olarak ilmiyenin de II. Mahmut dönemine, hatta Tanzimat'a kadar yönetimde önemli bir güce sahip olduğu söylenebilir.³⁰

Dinsel yapılanmaya rağmen Osmanlıda felsefe yapılıyor muydu? Bilimsel gelişmeler ne şekilde ilerliyordu? İnsanlık tarih boyunca pek çok evreler geçirdi: Kimi zaman kendi oluşturduğu doktrinlerle yaşamını zindana çevirirken kimi zaman da özgürlüğün tadını çıkardı. Yaşanılan bu tarihsel süreç içerisinde insanı bugünkü durumuna getiren, çağlar boyunca hayat karşısında edindiği izlenimler ve bilgi birikimi idi. Bu bilgi birikimi sonucu zaman içerisinde düşüncenin merkezine insanın kendisi geldi. Protogoras'ın dediği gibi "İnsan her şeyin ölçüsüdür" anlayışı kabul gördü.³¹ Düşüncenin, hümanizm noktasına gelene dek geçirdiği evrimin başlarında çevresine karşı duyarsız kalamamış olan insan, her şeyi anlamlandırmaya çalışmıştır. Bu anlamlandırmanın sonucu mitleri, felsefeyi, toplumsal doktrinleri, bilimi, bilgiyi ortaya koymuş ve şimdi neye sahipse zaman içerisinde yavaş yavaş büyük emekler harcayarak elde etmiştir.

İnsan doğa karşısındaki durumunu kavrayabilmek için düşündü; yıldırımlar, gök gürültüsü, ona korku veren şeyleri anlamaya çalıştıkça bazı soruları ortaya koydu. Bu sorulara cevaplar aradı. Böylece her bilimin anası felsefe doğdu. Nitekim felsefe için yapılan tanımların başında "soru sorma sanatıdır" şeklinde açıklama da vardır.

Gerçekten, felsefe için, mantığa dayanarak belli bir sistemde düşünme ve soru sorma eylemi de denir. Etimolojik olarak Grekçe "Philos" (dost, seven) ile "Sophia" (bilgelik) birleşiminden oluşan "bilgelik dostu" anlamını taşır. Bu tanımıyla felsefe, insan bilgisi ile

²⁹ İlber Ortaylı, Türkiye İdare Tarihi, TODAİE Yayınları, Ankara, 1979, s. 137

³⁰ Ejder Okumuş, a.g.e., s. 136- 141

³¹ Kamran Birand, İlkçağ Felsefesi Tarihi, Ankara Ün. İlahiyat Fak. Yayını, Ankara, 1987, s.31

eyleminin yöntemli, eleştirel ve akılsal incelenmesine, aynı zamanda da bilgi ile eylemin ilk ikelerinin ortaya konulmasına yönelik bir çabadır. Bir başka deyişle felsefe kavramlar oluşturmak, keşfetmek, üretmek sanatıdır.³²

Felsefede soru sormayı bir kuru dava ve entelektüel fantezi olmaktan kurtaracak esas unsurlar, onun ayaklarını yere basacağı bir zemine ve nelerden bahsettiğinin anlaşılmasını mümkün kılacak geniş (kuşatıcı) derin bir anlam dairesiyle, bir dile olan zaruri ihtiyacının fark edilmesiyle keşfedilebilir. Bir başka ifade ile soru, ancak biri tarafından, bir yerden bir yere doğru sorulabilir. Felsefenin, dinden farklı olarak vâzih ve kesin bir mutlaklık peşinde olmadığını bilsek bile sorduğu soruların (ve tabii cevaplarının) ne türden hayati endişeler, aynılıklar, benzerlikler, farklılıklar ve zıtlıklar taşıdığını ancak felsefi soruyu soranın bizzat kendisini, durduğu yeri ve istikametini anlamaya çalışarak bulabilir ve kendimize tercüme edebiliriz.³³

Filozof sözcüğü uydurulmuş bir sözcüktür. Kendini bir yandan “bilgeler”den, yani Sokrates öncesi düşünürlerden, öte yandan da sofistlerden kesinlikle ayırt etmek amacıyla Platon tarafından ortaya atıldığı sanılmaktadır. Ancak filozof sözcüğünü Yunan’da ilk defa Pythagoras kullanmıştır. İlk defa o kendine filozof adı vermektedir. Çünkü ona göre hiçbir insan bilge (sophos) değildir. Bilgelik tanrılara ait bir imtiyazdır. Kimse tanrı olmadığına göre, insan için filozofluk ancak ulaşılabilecek bir mertebedir. Çünkü filozofluk kendisini bilgeliğe veren, bilgeliği araştıran, bilgeliğe erişmeye emek veren kimsedir.³⁴ Bu görüşe ilkçağ felsefecilerinden Cicero, Diogenes, D. Laertios ve sonraki dönem felsefecilerinden Descartes katılmaktadır. Felsefe yapmak deyimini ise Heradatos ve Thukydidis kullanırlar. Bu deyimden bütün şekilleri altında hakikat sevgisini, iyi söylemek ve iyi düşünmek sanatını, insanı insan kılan her şeyi anlamak gerekir. Felsefe kelimesi uzun zaman bu geniş anlamı ile kullanılmıştır.³⁵

Felsefe sistematik bir düşüncenin ve fikir hareketinin sonrasında akli hüküm ile ortaya atılan soru ya da sorular bütünüdür. Metot itibarıyla kesin olan felsefenin akıl yürütmeye dayanmasıdır.³⁶ Bu bağlamda evren nasıl oluştu, insan nedir, insanı diğer

³² G. Deleuze, F. Guattari, Felsefe nedir?, Çev. Turhan Ilgaz, YKY, İstanbul, 2004, s. 11-12

³³ İsmail Kara, “Felsefe ve Tefelsüf Türkiye’de Felsefenin Dili Niçin Yok?”, Cogito Osmanlılar Özel Sayısı, Yapı Kredi Yayınları, S.19, İstanbul, 1999, s. 284

³⁴ Yazar Adı Yok, “Filozof”, Türk Ansiklopedisi, C. XVI, MEB. Yayınları, Ankara, 1968, s.207

³⁵ Türk Ansiklopedisi, a.g.e., s. 208

³⁶ Süleyman Dönmez, “Felsefe Nedir, Ne Değildir”, Bizim Dergâh Aylık Fikir Dergisi, Yıl: VI, S. 64, Ankara, 1993, s.58

canlılardan ayıran nedir, insan neden, hangi amaçla bu dünyada yaşıyor, vs.? bu tarz sorular felsefe yapmaya başlamanın ilk materyalleridir.³⁷

Felsefe, doğru ve bilinçli düşünmeyi, belirtiler arasındaki genel bağları kurmayı öğreten dünya görüşlerinin kavranmasına imkân hazırlayan bir ilim dalıdır.³⁸ Felsefeyi subje ile obje arasında karşılıklı etkileşimler ve subjede oluşan düşünsel faaliyetlerin sonucu meydana gelen zihinsel egzersiz, soru sorma sanatı olarak ifade eden eserler de vardır.³⁹ Filozof bazı sorunlara kesin açık yanıtlar getirmek isteyen kişidir ve eğer felsefenin, evrenin sorunlarına (Genel geçer doğru, iyi, dünya nereden geliyor nereye gidiyor, vs.) bir açıklama bulmak istediği dikkate alınır, elbette ki filozofun pek çok şeyle uğraştığı ve söylenenin aksine çok şeye aldırıldığı görülür. Öyleyse felsefe evreni, doğayı açıklamayı hedef almış, en genel sorunları inceleme konusu yapmıştır.⁴⁰ Bunun yanı sıra felsefe tıpkı diğer bilimler gibi birden bire elde edilen bir bilgi değildir. Tarihi süreç içerisinde biriken bir takım özel veya genel bilgiler üzerine eklene eklene büyüyen ve gelişen bir sistemdir.⁴¹

Rönesans ve reformla beraber, Avrupa'da müspet bilimlerin öğretimi giderek önem kazanmış, İlahiyat Fakülteleri eski saygınlıklarını yitirmişlerdir. Üniversite dışında da birçok bilgin buluşlar yapmış, eserler vermiştir: Polonya'da Copernick, İngiltere'de Francis Bacon ve Newton, Fransa'da Pascal, İtalya'da Leonard de Vinci, Bruno, Galile gibi.

Bunlardan İtalyan düşünür Bruno, dünyayı tanımak için inanç ve geleneklere değil, akıl ve deneye başvurulması gerektiğini savunduğu için Roma'da yakılmıştır. Fizikçi ve Astronom olan Galile ise, Copernic'ten sonra dünyanın kendisi ve güneşin çevresinde döndüğünü savunduğu için Engizisyon Mahkemesi önünde diz çöküp yarıldığını itiraf etmesi karşılığında canını kurtarabilmiştir.

Demek ki Avrupa'da 1600'lerin ilk yarısında bile hala, dini doğmalara ters düşen bilimsel görüşler kilise tarafından hoş karşılanmamaktadır. Ancak, bilimsel çalışmalar yine de, giderek artmış, özgür düşünce ve akılcılık gelişmesini sürdürmüştür.

Aydınlanma felsefecileri Campenella, T. Hobbes, Thomas More, F. Bacon, Montaigne ve benzeri aydınlar Rönesansın uzantısını işleyerek doğaüstüyü yadsımışlar, insan merkezli bir us geliştirmişlerdir. Bunun yanında Malebranche Pascal gibi inançlı

³⁷ Onay Sönmez, Felsefe'nin ABC'si, Simavi Yayınları, İstanbul, 1992, s. 19

³⁸ Mübahat Kütükoğlu, Tarih Araştırmalarında Usul, Kubbe Altı Neşriyat, İstanbul, 1991, s. 9

³⁹ Ahmet Cevizci, Felsefe, Mega Yayınları, Ankara, 1994, s. 19

⁴⁰ Georges Politzer, Felsefenin Başlangıç İlkeleri, Sol Yayınları, Ankara, 1999, s. 29

⁴¹ Süleyman Dönmez, a.g.m., s. 57

Hıristiyanlar ise dinin usa aykırı olmadığını, yalnızca Hıristiyan dininin insan doğasına önem verdiğini, yalnızca bu dinin en yüce iyiyeye ulaştırdığını ifade etmiştir.⁴² Bu arada aynı dönem Osmanlı aydınları ile Avrupa aydınlarının nasıl da zıt düşüncede oldukları açıkça ortadadır. Avrupalı aydınlar öğrendikleri ve tartıştıkları bilimler ile pozitivist, nihilist bir yöne ya da tam tersi deist bir yöne doğru yol almışlardır. Bazıları için salt gerçekler doğadadır ya da doğa, insan, bilim; Hıristiyanlık dininin haklılığını ve gerçekliğini gösteren araçlardır. Hatta biraz daha öteye götürürsek bazıları bilimsel gelişmelerin sonunda “ve Tanrı öldü.” derken bazıları da İncil’in, mezheplerin yorumlarının bilimle yapırlarsa en yüce iyiliğe ulaşılacağını vurgulamışlardır. İslam âlimlerine göre ise din, doğa, insan ve bilimin kaynağıdır, en yüce doğru dindedir, bilimin görevi dinin yüce ve doğruluğunu kanıtlamaktır. Sonuç olarak her iki kültürün de çıkışı rasyonalist bir yapıya sahip ancak zaman içerisinde ulaştıkları nokta farklıdır. Rasyonalist kaynakları Aristo ve Platon etkisi altında olduğuna göre; temel kaynak Yunan Felsefesidir.

Felsefenin Antik Yunan’da çıkma sebepleri genellikle polislerin ekonomik refahı, ruhban sınıfının olmayışı, özgür düşünce ortamının ortaya çıkması, kültürel ve bilimsel alandaki birikimlerin ticaret sayesinde artması sayılır. Bu etmenler ayrıca bilimin gelişmesi için gerekli olan özel şartlardır da! Osmanlı’ya bu açıdan bakıldığında nasıl bir yapıya sahiptir. Başlangıç itibariyle Osmanlı’da hiyerarşik bir ruhban sınıfı yoktur. Ayrıca beylikten devlete geçme sürecinde Osmanlı’da özgür düşünce ortamı bugünkü anlamda olmasa da çağdaşı pek çok devletten ileri seviyededir. Ekonomik refah ise başa geçen her padişah ile yükselişini sürdürmekte idi. Âlimler gelişen bu devlete her bir bölgeden adeta akın akın geliyordu. Özellikle Fatih Sultan Mehmet döneminde hoşgörü, bilgi birikimi artmış ve ekonomi daha da güçlenmişti. Ancak bu gelişmelerin yanı sıra dinsel bir hiyerarşide II. Murat döneminde Şeyhülislam olarak atanan Molla Fenari ile oluşmaya başlamış ve 1451–1512 yılları arasında da oluşumunu sürdürmüştür. Bu dönemlerin hemen ardından da Osmanlı’da önemli bir değişim olur ve Mısır’ın fethinden dönen Yavuz Sultan Selim, beraberinde halifeliği, bir gemi Mekke Aristokratını da getirmiştir. Bu, artık Osmanlı resmi ideolojisinin ulaştığı en yüksek nokta idi. Osmanlı yönetimi artık kendisini ve dini-siyasi düzenini ideal olarak görüyor ve onu bozulmadan sürdürmek istiyordu. Oysa bu tutumun anlamı değişmezliği sürdürmek “skolâstikleşme” idi.⁴³

⁴² Afşar Timucin, Düşünce Tarihi, İnsancıl Yayınları, İstanbul, 1997, s. 365

⁴³ Yahya Akyüz, Başlangıçtan 2001’e Türk Eğitim Tarihi, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s. 66–67, Skolâstik okul “medrese bilimi” anlamına gelir. (Schola= Okul) çünkü bu dönemin felsefesi gerçeği aramaktan çok, okul ve medresede öğretilen bilgilerden ibarettir. Skolâstik rasyonalist bir temele dayanıp Aristo mantığını kullanır.

Hıristiyan Avrupa felsefesinden bağımsız olarak gelişen İslam felsefesi, İslam kültür çevresine mensup olan ülkelerde veya İslam uygarlığının hâkim olduğu toplumlarda, İslam'ın kültürel değerlerini özümsemiş düşünürlerin geliştirmiş oldukları VIII. yüzyılın son çeyreği ile XVI. yüzyıl, fakat en etkili bir biçimde, X. ve XII. yüzyıl arasında vücut bulan tefekkür faaliyeti ya da felsefesidir. Bu felsefenin en önemli yönü, kültür ya da daha ziyade düşünce tarihine çeşitli uğrakları arasında büyük kopmaların olmadığı bir bütün olarak değerlendirdiğimiz takdirde onun İlkçağ Yunan felsefesi ile Skolâstik felsefenin özellikle son dönemi arasında bir köprü olma işlevi yerine getirmesinden başta bilim ve felsefe olmak üzere Yunan kültür mirasını kendine mal edip korumasından ve onu çeşitli özgün katkılarla zenginleştirdikten sonra Avrupa'ya aktarmasından meydana gelir. Nitekim VI. yüzyıldan itibaren Yunan felsefesi Batı Avrupa'da neredeyse tamamen unutuldu. Felsefe artık İslam Dünyasında serpilip gelişmeye devam ediyordu. XIII. yüzyıl Avrupa'sındaki "Küçük Rönesans"ın; Latin skolastisminin köşe taşı Aristoculuğun sonuçta yeniden yeşertilmesi ile Farabi, Gazali, İbn-i Sina, Ebu Masar ve İbn-i Rüşd'ün eserlerinin Latinceye aktarılması sayesinde başlatıldığı gerçeği ortaçağdaki pek çok felsefe tarihi araştırmacıları tarafından yeterince fark edilmemektedir. Bu bakımdan Arap-İslam İspanya'sı XII. ve XIII. yüzyılın büyük çevirmenlerinin katkıları ile İslam felsefesi tıp ve bilimin Batı'ya geçtiği geçiş köprüsü olarak hizmet etmiştir.⁴⁴

İslam felsefesinin biri eski Yunan felsefesine, diğeri ise Sufiliğe dayalı olarak iki yanlı bir gelişme takip ettiği ve her iki cephesinde de Türk düşüncesi ile ilgili bulunduğu görülmektedir. Karakteri madde, ölçü, mantık ve faydacılık olan Yunan düşüncesi, temelinde peygamberlik ve mucizelerin yattığı 'Sami' düşüncesinden çok gerçekçi Türk düşüncesine yakındır.⁴⁵ Türkler Sünniliğin dört kolundan biri olan Hanefiliği benimsemişlerdi. Sebebi ise bu mezhebin insanda iradeyi tanıyarak ilahi emrin akıl yolu ile delillendirmeyi caiz görmesi idi.⁴⁶

İslam dünyasında felsefe öncelikle kelim ilmi ile başlamışsa da Kındi, Razi, İbn-i Rüşd, Farabi ile devam eder. Bu saydığım düşünürlerin oluşturduğu felsefenin temellerinde yeni Plâtonculuk akımının görüşleri yatar. Bu akım İslam düşünürlerini felsefeye çekmiştir.

Skolâstik metot, gerçeği otoritelerde ve kitaplarda aramaktır. Gerçeğin doğrudan yapılacak gözlemlerle bulunacağına inanmaz. Skolâstiğin amacı araştırma değil eğitim ve öğretimdir. Skolâstiğe göre üzerinde tartışma yapılacak, çözümlenmesi gereken bir sorun bulunmuyordu. Ernst von Aster, İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi, İm Yayıncılık, 2005, İstanbul s. 380–381, 402–404

⁴⁴ Ahmet Cevizci, Ortaçağ Felsefesi Tarihi, Asa Kitapevi, Bursa, 2001, s. 95–96

⁴⁵ İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1996, s. 369

⁴⁶ İbrahim Kafesoğlu, a.g.e., s. 362

Çünkü bu akımın dini ve mistik duygulanımları özellikle mutlak varlığın kusursuz aşkınlığına ilişkin anlayışı, daha yüce âlemdeki ruh için saklanmış mutlu son görüşüdür.⁴⁷ İslam felsefesinin yeniçağ dönemi Ahmet Cevizci'ye göre gerileme dönemidir.⁴⁸

Yukarıda da belirttiğimiz gibi eleştiri ve skolâstikleşme olmadığı halde İslam felsefesinin başlangıcından bugüne kadar temel sorunu ve konusu tanrı olmuştur. Avrupa'da felsefe tanrıdan doğaya ve insana doğru yönelmiş ve hümanizmayı temel almıştır. İslam felsefesi ise teizmi temel alıp, tanrıyı anlamaya çalışmıştır. Bu felsefeye göre önce inan, sonra bil ve en son olarak hikmeti düşün eylemleri vardır.⁴⁹ Bu durumun temellerine inince Hz. İsa'nın sözü aklımıza gelir: "Sezar'ın hakkı sezar'a İsa'nın hakkı İsa'ya". Hıristiyanlığın başından beri din ve devlet bir birinden iki ayrı unsur olarak görülmüştür. Ancak Hz. Muhammed'e baktığımızda peygamberliğinin başından sonuna bir lider, devlet kurucusu ve yöneticisi olduğunu görürüz. Bu durumda da yönetici aynı zamanda dini bir kimliğe de sahip oluyor. Böylece İslam devrinin en müşterek ve umumi karakteri dini devlet olmuştur. Dini devlet kendini meşrulaştırmak için "şeriat", "mantık", telife, diğer tabirle dini aklileştirmeye çalışır. Bu suretle medrese "scolastique" vücuda gelir. Diğer cihetten din devlet haricinden doğrudan doğruya 'mystere' istinat ederek içtimai sınıfların en büyük istinat kuvveti olmakta devam eder. Mantıkla telif yapmayan din artık devletin dini değil, muhtelif içtimai sınıfların ve halkın dinidir. O bu şekli ile bazen devlete yakın bazen ondan çok uzaktır. Böylece zaman zaman Batnilik, Şiilik, heterodoxie, schisme şekillerini alır. Bu suretle de "tekke", tasavvuf (mysticisme) sırrılık meydana gelir. İşte ümmet tefekkürünü aralarında paylaşan, bununla beraber aynı içtimai teşekkülün neticesinde doğmuş olan iki zıt kutup bunlardır.⁵⁰

Siyasete yön veren Türk İslam düşüncesi olaylarla temasında onlardan kendi devamı için ani ve seri sonuçlar çıkarmaya kadirdir. Yani uzun vadeli program ve plan yapmaz, günü yaşar! Tıpkı Descartes'in şüphecilikten kurtulmak için ortaya koyduğu ilkeler gibi sonuçlar çıkarır. Bu durumda Osmanlı düşünürlerinin genellikle rasyonalist bir yapıda olduklarını doğrular. Buna şaşmamak gerekir. Mantığı temel alarak doktrin geliştiren Gazali'nin onlar üzerinde etkisi büyüktür.

İslam'da başlangıçta var olan özgür düşünce yapısı Gazali'nin ekolünden sonra bir değişim geçirir. "İslam'da görevi ya da işlevi doğmayı yorumlamak olan ayrı bir tinsel

⁴⁷ Ahmet Cevizci, Ortaçağ İslam Felsefesi Tarihi, a.g.e., s. 99

⁴⁸ Ahmet Cevizci, Ortaçağ İslam Felsefesi Tarihi, a.g.e., s. 101

⁴⁹ Ahmet Cevizci, Ortaçağ İslam Felsefesi Tarihi, a.g.e., s. 102

⁵⁰ Hilmi Ziya Ülken, Türk Tefekkür Tarihi, YKY, İstanbul, 2004, s.17

otorite yer almaz.”⁵¹ Adli yargıya bakış açımız bu noktadan sonra değişir. Özellikle Osmanlılarda bu tinsel otorite daha da belirgindir. Osmanlıdaki şeyhülislamın başkanlığındaki tinsel otorite, ülkenin her bir yerine yayılmış medreseler devletin memurlarından bile daha yaygın olarak her köye mezraya birer imam, vaiz atamış. Müftüsü, müezzinleri, müderrisleri, kadıları olan bir kurum haline gelmiştir.

Hıristiyanlıkta dinden çıkarma dinsel otoritenin kontrolündedir. İslamiyet’te Allah ile kul arasına kimse giremez. Peki, o halde Padişah I. Mustafa, I. İbrahim, Abdülaziz tahtan nasıl indirildi? Şeyhülislam, bu kişilerin dini yaşatamayacağını “zındık” olduklarını ifade eden fetvalar yayınlamayı bu işi yapmadı mı? Molla Lütüfî zındıklıkla suçlanarak müderris Hatıpzade’nin fetvası ile öldürülmedi mi?⁵² Örnekleri artırmak mümkün Kurtuluş Savaşı döneminde Mustafa Kemal Atatürk’e ve milli müdafaaya karşı dönemin şeyhülislamı cihat ilan etmedi mi? bu durumda dini temel alan devletlerde olağan bir durumdur. Osmanlılar dönemin devletleri gibi din bazlı kurulmuş ve gelişmesini Tanzimat fermanına kadar o yönde sürdürmüştür. Bu durumda da Osmanlı devletinde skolâstik bir sistem hâkim olmuştur. Ancak diğer devletler (ki Batılılar) yeniçağ ile bir değişim sürecine girmişlerdir. Osmanlı Sultanları İlmî tarikatçılığa ve mutasavvıflara karşı yakın bir alâka göstermişler, bu suretle mektep halinde bir mutasavvıf zümresi meydana gelmiştir. Böylece aynı zamanda siyasallaşmış bir Osmanlı İslam’ı ortaya çıkmıştır. Öyle ki Yıldırım Bayezid’in kızını Bursa Kadısı Emir Buhariye vermiş olması hükümdarların tarikat ehline gösterdikleri hürmetin yanı sıra siyasi niteliğini de göstermektedir. İşte bu durum, XIV. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı memleketlerinde Ekberriye, Bistamiyye, Zeyniyye gibi tarikatların yaygınlaşmasına vesile olmuştur. Bundan başka, yine XIV. yüzyıl sonlarıyla XV. yüzyılda Halvetilik, Kadirilik ve Mevlevilik de yavaş yavaş tarih sahnesine çıkmaya başlamıştı.

İslam devletinin temeli şeriattır. Şeriatın düzenlemediği alanlarda kurallar koymak hükümdarın görevidir, ama bu kurallar şeriatın özüne aykırı olamaz. Akılcılık üzerine kurulan Osmanlı dünya görüşü şeriatı temel alsada gerektiğinde şeriata uymayan kuralları da akıl yolu ile uyan bir hale getirebiliyordu.

⁵¹ Ahmet Cevizci, Ortaçağ İslam Felsefesi Tarihi, a.g.e., s. 97

⁵² Molla Lütüfî, Bursa, Edirne ve Fatih’in Sahn medreselerinde müderrislik yapmıştır. Dini ve müspet bilimlerde geniş bilgisi ve eserleri vardır. Şeyhülislam İbn-i Kemal’inde hocasıdır. O, döneminin uleması ve müderrislerinin bilgisizliğini alaya alır, sözünü ve iğneli taşlamalarını sakınmaz. Dinin vicdani yönlerine daha fazla önem vermektedir. Ulema kendisinden rahatsız olur. Ayrıca geniş bilgisi ve Sahn’a tayini de kıskançlığa yol açar. Sonunda bir meclis toplanır ve o, yalancı şahitlerce dinsizlikle suçlandırılır. Haşiyeye-i Tecrid yazarı Hatıpzade adında kendisine düşman bir müderris, öldürülmesine fetva verir. II. Bayezid bu kararı onaylar. Sokrates trajedisini andıran bu olay, Osmanlılarda bilim ve düşünce yolunda ilk felaket olsa gerektir. Bkz., Yahya Akyüz, a.g.e., s. 70

İslam kamu hukukunun “devşirilip” zorla İslamlaştırılan, padişahın kölesi yapılıp, sonrada özgür halkı yönetmesi için kullanılan, gerekirse padişah tarafından öldürülen kapıkulları, yöneticilerin bu alanda oldukça rahat hareket etmelerini sağlamakta, temelinde, dünya görüşünde, hayat felsefesinde tamamen İslam’a dayanan bir devlette, en önemli İslam hukuku ilkelerine aykırı biçimde ve elbette hukuksal hilesi bulunarak kurallar konulmaktadır. Tüm İslam devletlerinde görülen bu gelişme, Osmanlılarda doruğuna çıkmıştır.⁵³ İşte hem şeriat kurallarının yorumu hem de şeriat dışı düzenlemelerin gene şeriata uygunluğunun saptanması başlı başına ayrı bir bilimdir. İslam devletinde bu bilimlerle uğraşanlar çok önemli bir yere sahiptirler. Onlar, hükümdarın hukuka uygun hareket etmesinin güvencesidir. Bu işlerle uğraşanların İslam hukukunu çok iyi bilmeleri gerektiğinden adalet hizmetiyle de görevlendirilmişler böylelikle İslam devletlerinde hem din bilginleri hem de adalet hizmetlileri bir sınıf içinde birleşmiş ve bunlara ulema adı verilmiştir.⁵⁴ Ulemalar medreselerden yetişiyordu. Bu kurumlardan bugünkü anlamda sadece din görevlisi yetişmiyordu. Şeyhülislam, kazasker, kadı, müftü, müderris, vaiz, imam, müezzin ve hatta divanın diğer iki üyesi defterdar ve nişancı da burada yetişiyordu. Yani bu durumda Osmanlı’nın aydını, edebiyatçısı, sanatçısı, müzisyeni, öğretim üyesi, bürokratı büyük ölçüde medrese mezunu idi.⁵⁵ Medreseler, sıbyan mektebi hocası, imam, vaiz, devlet memuru yetiştirir, cer yapar, huzur dersleri verirdi.⁵⁶ İstanbul’un fethinden sonra Molla Hüsrev, Ali Kuşçu’yu ilmiye sınıfını tanzimle vazifelendirmiş, ayrıca Karamani Mehmet Paşaya da bir kanunname hazırlatarak, ilmiye mensuplarıyla devlet memurları arasındaki mertebeleri tespit ettirmiştir.⁵⁷ Medreselerin dereceleri de bu dönemde yapılandırılmıştır.⁵⁸ Medreselerin

⁵³ Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, Gülnihal Bozkurt, Türk hukuk Tarihi, Savaş Yayınevi, Ankara, 1999, s. 176

⁵⁴ Coşkun Üçok, a.g.e. s. 177

⁵⁵ Kayhan Atik, “XVII. Yüzyıl Osmanlı Aydınlarına Göre İlmiye Teşkilatındaki Çözölmeye İlişkin Tesbit ve Teklifler”, Bilig, S.14, Ankara, Yaz 2000, s. 48

⁵⁶ Cer: “cerr”, (A.İ), Medrese öğrencilerinin, mübarek üç aylarda köylere dağılıp halka, dini öğütlerde bulunmak, namaz kıldırmak veya müezzinlik etmek suretiyle para ve erzak toplaması işine denirdi. Medreselerde hocaları onlara bu işi cer dersleri adıyla öğretiyorlardı. Ferit Develioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 1996, s.135-136 Cer, medrese öğrencilerinin kutsal sayılan Recep, Şaban, Ramazan aylarında (şuhür-u selâse: üç aylar), özellikle Ramazanda ülkenin dört yanına, en küçük köylere kadar dağılması geleneğidir. Softa, köyde namaz kıldırıp vaaz ederek bir tür öğreticilik stajı yapardı. Medrese, hocası, okulu bulunmayan en küçük ve uzak köylerde etkisini yaygın eğitim yoluyla duyururdu. Softanın tüm ihtiyaçları, yasal zorunluluk olmaksızın, imece ile karşılanır, kendisine köyden ayrılırken para, çeşitli yiyecek ve giyecek maddeleri vs. verilir; o da medresesine döndüğünde bazı ihtiyaçlarını böylece karşılar. Cer, çok sonraları bazen “dilencilik” gibi görülüp eleştirilmiştir. Ejder Okumuş, “Osmanlı Klasik Döneminde Devlet, Din ve Ulema”, Yeni Türkiye Yayınları, S. 46, Ankara, 2002, s. 541-550, 546-548

⁵⁷ Fatih Kanunnamesinde “ve Sahn mollaları makam-ı mevleviyetdedir. Ancak cümle sancak beylerine tasaddurederler ve dâhil müderrisi ve haric müderrisi dahi makam-ı mevleviyetdedir.” ve “Elli akçe müderris cümle ağaların üstüne oturur. Sahna vardıktan sonra beş yüz akça kadı olup, andan kadiasker olurlar.” Bu şekilde müderrislerin durumu belirtilmiştir. Yusuf Halaçoğlu, XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, TTK Yayınları, Ankara, 1998, s. 135-136

bozulması, bazı şeyhülislamın telkinleri ile hikmet dersleri denilen matematik, kelâm ve felsefe gibi aklî ilimlerin terk edilmesi ve yerine zaten var olan naklî ilimlerin konması ile hızlanmıştır. Ayrıca bir kısım ilim adamlarının çocuklarına 15 yaşından önce müderrislik beratı verilmesi, talebelerin para ve rüşvet ile iyi bir eğitim görmeden müderris olmaları, iyi yetişmiş olanların iltimaslar sebebiyle her hangi bir vazifeye tayin edilmemeleri rol oynamıştır.⁵⁹ Ayrıca medreselerde Arapça öğretim dili olarak hâkimiyetini sürdürmüş, (Avrupa’da XVI. yüzyıldan itibaren Latince artık öğretim ve bilim dili olmaktan çıkarılmaya, ulusal diller kullanılmaya ve geliştirilmeye başlanmıştır. Avrupa’da ayrıca o dönemlerde akademi denilen bilim kurumları açılmış, buralarda bilim adamları, yazarlar, sistemli-planlı çalışmalar yapmışlardır. Bu tür kurumların Osmanlılarda ortaya çıkışı ise ancak XIX. yüzyılda görülür.) bu durumda medrese ile halk arasında bir kopukluğa sebep verdiği gibi ilim ile uğraşmayı zorlaştırmıştır.⁶⁰ Sonuç olarak medrese devlet yönetiminde etkin olan ulemaların yetişme yeri olarak devletin nabzının tutulduğu yerlerinde başında geliyordu. Ancak devletin doğrudan müdahale edemediği bir nebze de olsun özgür ortamın bulunduğu bu kurumlarda yetişenler eleştiri silahına tek sahip olanlardı. Çünkü onlar kul olamazlar zira tanrının hizmetindedirler. Padişah hukuka uygun olmayan davranışlarını bile onların vereceği bir fetva ile meşrulaştırır. Yani onlara muhtaçtır. Devlette en ayrıcalıklı ve saygın sınıf ulemadan oluşmuştur. Ulema bu güçlü-durumunun bilincine varmış ve ayrıcalıkları sürdürebilmek için her yola başvurmuştur. Bu uğurda genellikle “kullarla” iş birliği yaptıkları ya da kullar arasındaki türlü iktidar çekişmelerinde siyasi bir rol oynayarak gruplaştıkları da görülmektedir. Sonuçta da Batı eğitim ve hukuk sisteminin yurda girmesi ulemanın saygınlığına karşı en önemli darbe olmuş ve bu sınıfı oluşturanların büyük bir bölümü yenileşme hareketlerinin karşısına dikilmeyi çıkarlarının doğal gereği saymışlardır.⁶¹

Osmanlı’da bilim ve düşünce sisteminin zamanla gerilemesinin bir sebebi de statükocu yapıdır. Avrupa’daki gibi revizyonist yapıya geçişi sağlayan bir burjuva sınıfı olmayışı bunda etkin rol oynar. Avrupa’da feodalitedeki asiller sınıfına karşı, XIV. Lui’den sonra da mutlak krallıklara karşı veya var olan siyasi, hukuki düzene karşı statükocu yapıdan hoşlanmayan revizyonist burjuva sınıfı sanatı, bilimi, siyasi, felsefi, sosyolojik eleştirel bakışa sahip düşünürleri desteklemiştir. Böylece kendi inşa edeceği bir gelecek oluşmuştur:

---

⁵⁸ Haşiye-i tecrid (yirmili), Miftah (otuzlu), Kırklı, Haric, Dâhil, Sahn-ı Seman şeklinde bir düzenleme ile medreseler tasniflendirilmiştir. II. Bâyezid devrinden itibaren de Altmışlı medreseler de yapılmıştır. Yusuf Halaçoğlu, a.g.e., s. 136

⁵⁹ Yusuf Halaçoğlu, a.g.e., s. 143

⁶⁰ Yahya Akyüz, a.g.e., s. 66-67

⁶¹ Coşkun Üçok, a.g.e., s. 178

Kilise-devlet (ayrıcalıklı sınıflara) ikilisine karşı olan düşünürler ve halk sınıfları ortaya çıkmıştır. Bu sınıflar zamanla kilise-devlet ikilisini birbirinden ayırmayı başarmış, ayrıcalığa sebep olan statüleri (baron, dük, vs.) ortadan kaldırmayı başarmışlardır. Bugünkü modern Avrupa bu şekilde oluşmuştur. İslam devletlerinde ve de Osmanlı'da sanatı, bilimi destekleyen devletin kendisi olmuştur. Devlet düzenine karşı olan bir burjuva sınıfı oluşmadığı için sanatını ve bilimini geliştirecek düşünürler devletin bünyesinde kendilerine yer edinmek istemişlerdir. Bununda tek yolu vardır, nakli bilimlerde başarılı olmak. Osmanlı devleti var olan düzenine karşı tavrı alan, kendi gibi düşünmeyen ve ulema-devlet ilişkisine zarar verecek ilimleri ve düşünürleri desteklememiş hatta engellemeye çalışmıştır.⁶² Hatta Avrupa'daki pek çok oryantalisteye göre bile Osmanlı'nın geri kalmasındaki en önemli sebep despotik devlet biçimi ve bu devletin varlığını devam ettirebilmek için dışladığı genel (akli) bilimin gelişmemesidir.⁶³

Yeniçağ'ın sonlarına doğru Avrupalı düşünürler, Osmanlı'nın bilimsel ve felsefi yapısını incelemişler ve hatta onlar, Türklerin bu dönemdeki eğitim yapısını kendi içlerinde alaylı tavırlarla dile getirmekten çekinmemişlerdir.⁶⁴ Onlara göre Türk ilmi yapısının gelişmesini engelleyen en önemli unsur, dindir. Politik ve dinsel despotizm yüzünden, bilge adamın ulusunu aydınlatma yolundaki ve daha iyi ilkelerin ve kurumların oluşturulmasına yönelik her türlü girişimi engelledikten sonra, Türklerin eğitimi çok iyi olsaydı, Avrupa'daki Türk ülkelerini –ve Asya'dakileri de bunlara eklemememiz için hiçbir neden yok- bir zamanlar parlak dönemlerinde ve bu dönemden hemen sonra, şimdiki durumlarında düşünmekten daha üzücü bir şey olamaz. Bu karşılaştırma özellikle bilimler ve sanatlar açısından üzüntü vericidir. Bu iki alana yönelik her türlü dikkat, her türlü ince duygu

---

⁶² Galile olayına benzer Osmanlılardan verilebilecek benzer örnek rasathanedir. Sultan III. Murat Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa'nın uygun görmesiyle, Takiyyü'ttin, 1577'de İstanbul'da bir rasathane kurmuştur. Fakat kendisine gaipten haber vermediği için padişahın rasathaneye olumlu bakışı zamanla değişmiştir. Ayrıca Şeyhülislam Kadızade Ahmet Şemsettin de padişaha, “geçmişte göklerin sırlarını anlamaya cüret eden toplumların mahvolduğu” şeklinde yazılı bir görüş bildirmiştir. Bunun üzerine rasathane 1580'de yıktırılmıştır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. III, Kısım II, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s.517

⁶³ Klaus Kreiser, “Türklerde Akıl Var mı?, Napolyon Dönemi Avrupası'ndaki Doğu Tartışması Üzerine”, Cogito Osmanlılar özel Sayısı, Yapı Kredi Yayınları, S.19, İstanbul, 1999, s.94

⁶⁴ Stuttgart Gymnasium'undan 1788 yılında, Doğu tartışması Avrupa dergilerinde özellikle şiddetle yürütüldüğü bir sırada ayrılan genç Hegel, veda konuşmasında kendi eğitim sürecini, Türklerin fonunda şu sözlerle abartarak sergilemiştir: “Demek ki, bir devletin tüm esenliği üzerinde eğitimin böyle büyük bir etkisi vardır! Bu ulusta, ihmalin korkunç sonuçlarını ne denli dikkat çekici bir biçimde görüyoruz. Türklerin doğal yeteneklerine ve sonra karakterlerinin kabalığına ve bilimde neler yaptıklarına bakalım, o zaman ne denli şanslı olduğumuzu anlayabiliriz.” Klaus Kreiser, a.g.m., s. 94

söndürülmüş, en azından bütünüyle bastırılmıştır. En önemli insani bilgiler, ilaç ve şifa bilgileri, hukuk bilgisi ve matematik bile Kuran-ı Kerim engeli ile karşılaşmaktadır.⁶⁵

Yine Avrupalı bir bilgin olan, Constantin Fraçois Chassebeuf'e (Volney) göre İslam dünyasının tek sorunu skolâstikleşme değildir. O, doğu gezilerini bir kitap halinde 1783'te basar ve eserinde doğunun çöküşünü özellikle iyi kitapların eksikliğine ve kitap basımının yokluğuna bağlar.⁶⁶Düşüncenin gelişmesinde A.D. Mordtman'ın görüşüne göre de "İnsanlığa karşı günah işleyen yalnızca Türkler değildi. Helenlerde, "tüm zamanlar için kültürde halklarının önderliğini üstlenmek için adeta seçilmişlerdi. Ne var ki kemikleşmiş doğmalarının boyunduruğu altında düşünsel ve fiziksel köleliğe düştüler. Birçok gezi yazarının Bizans sonrası Yunanlılığa ilişkin olumsuz imgesiyle şaşırtıcı bir benzerlik içinde, Türklerin de kendi antikçağlarına, "Bağdat Halifeliği"ne ihanet ettikleri düşünülmektedir.⁶⁷ Bu fikirlere rağmen Osmanlı'da çok okuyan, septik denicek kadar sorgulayıp bilgilerinin kaynağını tespit etmeye çalışan bazen buluşları olan bazen de devlet işlerine doğrudan müdahale etmesini bilen aktif bir ilim adamları grubu karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar Batılı meslektaşları karşısında zamanla geri plan atılsalarda ortaya koydukları çalışmalar insanlık tarihi için önemli bir yere sahiptir. Onlar "insan insanın kurdudur" felsefesinin hâkim olduğu bir mecrada yüz yıllarca var olmayı ve seslerini duyurup belli bir süre zirvede kalmayı başardılar. Ancak zamanla acımasız bu rekabet ortamında sorunlar yaşadıkça içe kapandılar, içe kapandıkça gerilediler. Devletin en önemli moral ve motivasyon kaynağı olan alimler sorunun kaynağını tespit etmeye çalıştılsa da yanlış teşhis koydular ve reçeteleri de bu yüzden işe yaramaz oldu. Uzun bir süre sorunu Allah ile kendi yanlışları arasındaki bir bağda aradılar. Osmanlı'da XVI. yüzyıldan itibaren devlet sisteminde bozulmalar görülür bunun sonucu olarak da bu bozukluklar ve çareleri üzerine düşünen bir aydın grubu ortaya çıkar. Bunların başlıcaları Lütü Paşa, Gelibolulu Mustafa Ali, Hasan Kâfi Akhisari'dir.⁶⁸ Lütü Paşa'ya göre ulemanın iyi işler yapması, üretim kapasitelerinin artması için sadrazamların (devletin) marifet sahibi (devletin istediği başarıyı ve bilgiyi göstereni) parmakla gösterilir (herkese otoritesini kabul ettirecek şekilde) hale getirmelidir.⁶⁹ Lutfi Paşa'ya göre ikinci problem "birbirini çekemeyen fitne-fesatçı ulema"dır. Bunun için sadrazamın bilim adamlarının birbiri için söylediklerine inanmaması gerekir, vs. Bilim

⁶⁵ Klaus Kreiser, a.g.m., s.104

⁶⁶ Klaus Kreiser, a.g.m., s. 100

⁶⁷ Klaus Kreiser, a.g.m., s. 109

⁶⁸ Kayhan Atik, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Aydınlarına Göre İlimiye Teşkilatındaki Çözölmeye İlişkin Tesbit ve Teklifler", Türkiye Günlüğü, S.63, Ankara, Kasım-Aralık Gündemi 2000, s. 103

⁶⁹ Kayhan Atik, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Aydınlarına Göre...", a.g.m., s. 105

adamlarının birbiri için ortaya attığı söylentiler onlara nasıl zarar verir? Basit bir soru ve basit bir cevap: devlet kendisi gibi düşünen bilim adamını desteklemektedir, eğer âlim farklı bir düşünce sistemine geçiş yaparsa bu durum rakiplerince (mevki sisteminde daha iyi yer kapma yarışı sonucunda) fark edilirse, onu elemek için rahatlıkla kullanılır. Lutfi Paşa bu durumu önlemeye çalışır ve makam sahiplerini bir-iki şikâyet nedeniyle görevinden almamak gerektiğini söyler.⁷⁰ Hırzû'l Mülük adlı anonim eserde ise ulemanın bozulması ile ilgili atamalarda liyakatli kişiye görev vermemekten ya da müderrislerin eğitim ile uğraşmak yerine ekâbire yaranmaya çalışmasına kadar hatta eğitim-öğretim sisteminin bozulmasından bahsetmiştir. Bu esere göre temel dersleri bile okumamış bir cahil ya para vererek ya da başka bir yolla iki-üç yıl içinde danişmend olduğunu ve hatta geçtiği medreselerde ders okumadığını nihayet mülazım olup rüşvet veya şefaitle bir kadılık aldığını belirtmektedir. Kadı ve kadıasker atamalarında rüşvetin döndüğünden bahseder.⁷¹

İşte sorunu kendilerinde buldular ve içe dönük bir bakış açısıyla çözmeye çalıştılar. Doğal seleksiyonun farkına varıp kendilerini sürekli yenileme yarışına girmediler. Rakipleri yoktu ya da daha doğrusu tek rakipleri kendileri idi. Avrupa akıllarında bile yoktu; onlar kâfirdi ve onlardan öğrenilecek hiçbir şey olamazdı. Sonuç olarak âlimler Osmanlı'nın ilk kuruluşundan beri çok önemli bir mevkiye sahip olmakla birlikte uzun süre siyasetin içerisinde yer almışlar ve devlet işlerinde padişahı yönlendiren başat rolü kapmışlardır. Tezimizde bu konuda pek çok örnek ile iddiamızı desteklemeye çalışacağız.

A. Devletlüler; Padişah ve İdarecileri:

“Padişahlar, elinde terazi tutmuş kimselere benzerler, asıl padişah odur ki elindeki teraziye doğru tuta.”

Sultan II. Murad⁷²

Osmanlı devleti mükemmel bir askeri ve idari teşkilata sahip bulunuyordu. Bu teşkilat, XVI. yüzyılda, modern devletlerin teşkilatları derecesinde muntazam ve mürekkep bir manzara arz etmektedir. Bunu iyice anlamak için, binlerce defter ve yüz binlerce belgenin

⁷⁰ Kayhan Atik, “XVI. Yüzyıl Osmanlı Aydınlarına Göre...”, a.g.m., s. 105

⁷¹ Kayhan Atik, “XVI. Yüzyıl Osmanlı Aydınlarına Göre...”, a.g.m., s. 108

⁷² Sultan II. Murad, Fatih Sultan Mehmed'e Nasihatler, Haz. Abdullah Uçman, Tercüman 1001 Temel Eser, No: 76, İstanbul, 1978, s. 132

bulunduğu Osmanlı arşivini görmek yetecektir.⁷³ Böyle büyük bir imparatorluk kuran Osmanlılar, Oğuzların Kayı boyuna mensuptular. Kayılar, Avşar, Beydili ve Yıva boyları ile birlikte hükümdar çıkararak boylardandı. Dolayısıyla başlangıçtan itibaren saltanatta eski Türk âdet ve gelenekleri tatbik edilmiştir.⁷⁴ Ailenin reisi olan ve “Ulu Bey” ismini taşıyan kişi, aynı zamanda memleketin yöneticisi olmuştur. Bu şekil Osmanlı Beyliği’nin ilk zamanlarında görülmekle beraber, asıl olan, saltanatın hükümdar bulunan kimsenin oğullarına geçmesi şeklindedir. Ancak bir veliaht tayini ve “Âl-i Osman” olarak adlandırılan Osmanlı hükümdar âilesi dışında başka bir sülaleden hükümdar tayini görülmez.⁷⁵ Devlet adamları ve askerlerce sevilen ve takdir edilen şehzade hükümdar olur, diğerleri, Nizam-ı Âlem düşüncesinde manasını bulan devlet ve milletin devamı, hâkimiyetin bölünmezliği ilkesi ve nihayet bir isyan hadisesinin önüne geçmek için öldürülürdü. Bu sebeple Osmanlı Devleti’nin yıkılışına kadar, Roma ve Bizans’ta olduğu gibi birçok sülâle iş başına geçmemiştir. Bununla beraber, I. Ahmet’ten itibaren kardeş katli usulü terk edilerek, hükümdarın kardeşlerini veya amca çocuklarını öldürmeyerek oda hapsinde tuttukları görülmektedir. Buna bağlı olarak gerek kapıkulu askerlerinin isyanları, gerekse devlet adamları arasında meydana gelen entrikalar, sık sık padişahların tahttan indirilmesine yol açmıştır. Kuruluşta, ilk devirlerde Ahi teşkilâtının da hükümdar seçiminde rolü görülmüştür. Ayrıca çok nadir olmak üzere, padişahların yerlerine geçecek şehzadeyi devlet ileri gelenlerine vasiyet ettikleri olmuştur. Meselâ Çelebi Mehmet, yeni bir kardeş kavgasının önüne geçmek için, oğlu Murat’ın hükümdar olmasını istemişti. Keza Yıldırım Bayezid da, güçlü kişiliği ve cesareti sayesinde, devlet adamlarının arzusuyla hükümdar seçilmişti. Bu şekliyle Osmanlı saltanat usulü, Orta Asya Türk devletleri geleneğinden ayrılarak, hâkimiyetin bölünmezliği ilkesine dayalı İslâm hukukunu benimsemiş ve yeni bir yoruma tabi tutmuştur. Artık padişah bu yorumsal meşrulaştırma mekanizması ile daha da güçlü ve otoriter olmuştur. O töreye göre memleketin sahibi sayılırdı. Bu sebeple tebaasının canı ve malı üzerinde tasarruf hakkı vardı; vasıtalı veya vasıtasız bunu kullanırdı.

⁷³ Hüseyin G. Yurdaydın, İslam Tarihi Dersleri, Ankara Üni. İlahiyat Fak. Yayınları, Ankara, 1971, s. 97

⁷⁴ Türklerin başlarındaki kişiye mutlak şekilde itaat edebilmeleri için, o kişinin, Oğuz Han unvanıyla tebcil ettikleri Mete Han’dan inmesi, onun kanını taşıması gerekir ki, M.Ö. 174’de ölmüştür. Gerçekten, hakanlık hanedanları Mete Sülâlesi’dir. Osmanoğulları, Mete’nin 6 oğlunun büyüğü olan Gün Han’ın 4 oğlunun büyüğü olan Kayı Han’dan inerler. Yılmaz Öztuna, a.g.e., s. 185, Joseph Von Hammer, Osmanlı Tarihi I, MEB, İstanbul, 2005, s. 1-3

⁷⁵ Padişah, bayrak gibi kutsaldır. Gene bayrak gibi, devleti temsil eder. Bayrak devletin cansız ve kumaştan, padişah ise canlı sembolleridir. Padişah öldürülebilir, ona hakaret edilemez. Her şey padişahındır, her şey onun adına yapılır. Gerçekte burada padişahın adı, devlet yerine kullanılır. Devlet bir mefhum, padişah yaşayan bir kişi olduğu için, bu şekilde sembolleştirilmiştir. Padişah, devleti kılıç kudretiyle kuran ve imparatorluk haline getiren atalarından mülkü tevarüs etmiştir. Allah öyle istediği için tahta oturmuştur. İradesini doğrudan doğruya Allah’tan alır ve Allah’a karşı mesuldür. Her şey onundur. Her türlü yetkisi vardır. Ancak bu tablo, nazari hukuk bakımından böyledir. Pratikte, tatbikatta, padişahın sıkı kayıtlarla bağlı olduğu görülür. Yılmaz Öztuna, a.g.e., s.12-14

II. Murat da dâhil olmak üzere 1451 senesine kadar gelen Osmanlı hükümdarları daimi surette halka temas ederler, divanda bizzat dava dinleyip devlet işlerini görürler ve savaş meydanlarında askerlerine silah arkadaşı olurlardı. Fatih Sultan Mehmet, savaşta bizzat başkumandan sıfatını taşımakla birlikte saltanat usulünü kabul ile divan müzakerelerini terk ederek başkanlığı veziriazama bırakmıştır. Buna mukabil Fatih, müftüye (şeyhülislâm), vüzeraya, kadiaskerlere, baş defterdara, nişancıya ve padişah hocalarına ayağa kalkmak usulünü kabul etmiştir.⁷⁶ Böylece hükümdarla reaya arasındaki görüşme ancak Cuma namazlarına münhasır olmuştur. Padişahların, şehzadelerin hocaları da ilmiye sınıfından idi. Ordunun hocaları da ilmiye sınıfından idi. Ordunun seferde olduğu zamanlarda şariat hükümlerine uyulmasına azami dikkat gösterilirdi. Padişah sefere çıkıyorsa, yanında kazasker bulunurdu. Padişahın yerine ordunun başında bir vezir varsa, bir ordu kadısı refakat ederdi. Böylece ulema sınıfının mensuplarının, Osmanlı Devleti yönetiminde belirlenmiş bir yerinin olduğu görülüyor. Ancak ulema her ne kadar sultana bağlı olmakla birlikte, dinin tatbikçisi ve hamisi olarak, padişahın yanında hatta bazen üzerinde bir statüye sahipti.⁷⁷ Bununla birlikte bayramlarda padişahlar Alay meydanında taht kurarak halkla bayramlaşmışlardır. Ayrıca zaman zaman gerek halkın durumunu, gerekse esnafın vaziyetini bizzat görmek için kıyafet değiştirip halk içine girmişlerdir.

Yönetimde veziriazam (daha sonra sadrazam) ve vezirler hükümdarın birinci derece yardımcısıydı. Devleti oluşturan dört erkânı bir arada tutmak tasarruf ve zapt etmek padişahın ve onun seçtiği vezir-i azamın görevidir. Bu anlayış doğrultusunda devletin başı⁷⁸ olan padişah halkın idaresi ile ilgili konuları, kritik zamanlarda çıkan adalet fermanlarında dile getirir. Bunlardan anlaşıldığı kadarıyla “Reaya, Allah’ın hükümdara bir vediasıdır.” Padişahın adalet ve şefkatle idare etmekle mesul olduğu reayaya Müslüman ve Hıristiyan bütün herkes dâhildir.⁷⁹ Her şey belli nizam ve kanunlar çerçevesinde yürütülürdü. Fatih’e

---

⁷⁶ Fatih’in Kanunnamesinde şöyle deniyor :”Şeyhülislâm, ulema reisidir ve muallim-i sultani dahi serdar-ı ulemadır. Vezir-i azam onları riayetin üstüne almak münasiptir. Ama müftü ve hoca vüzeradan bir nice tabaka yukarıdır.” Bugünkü dille anlamı: “Şeyhülislam ulemanın reisidir ve Padişahın öğretmenleri de (hocaları) ulemanın başında gelirler. Baş vezirin onları, üst tarafından oturtması uygundur. Müftü ve hocalar vezirlerden daha yukarı düzeydedir.” Bu ifadelerden, Osmanlı devleti içinde eğitim ve öğretim alanında en yüksek makamın Şeyhülislâmlık, başka bir terimle meşihat makamı olduğu anlaşılıyor. Nevzat Kösoğlu, Devlet Eski Türklerde, İslam’da ve Osmanlı’da, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1997, s. 246–255

⁷⁷ H. G. Mayer, “Osmanlı Devletinde Ulema-Meşayih Münasebetleri”, Kubbealtı Akademi Mecmuası, Yıl: 9, S. 4, İstanbul, Ekim 1980, s. 51

⁷⁸ II. Murat’tan itibaren Osmanlı padişahları, kendilerini devletin sahibi değil yöneticileri olarak görüyorlardı. Bkz. Mehmet Akdağ, “Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş Devrinde Esas Düzen”, DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, C. III, S. 4–5, s. 140

⁷⁹ Mehmet Akdağ, a.g.m, s. 140–141

kadar örfe dayalı olan bu şekil, Fatih’le birlikte yazılı kanun haline getirilmiştir.⁸⁰ Devletin genel kanunları dışında, her kaza ve sancağın özelliklerine göre kanunları vardı. Bunlar Müslümanlar ve Müslüman olmayan için ayrı ayrı hükümler taşımaktaydı. Kanunlar şer’i hukuka göre olmakla birlikte, bazı hususlarda örfe de riayet edilirdi.

İdarede bütün yetki padişahın ve dolayısıyla onu temsil eden divanın elinde toplanmıştı. Bütün meseleler bu mecliste görüşülür ve karara bağlanarak padişahın onayına sunulurdu. Bu durum mutlak bir merkezi otoriteyi getirmiş, bütün tayin ve aziller merkezin bilgisi altında yapılmıştır. Birinci ve ikinci derecedeki işler dışında kalan idari, malî ve kazai meseleler ise veziriazam ve kadıasker divanlarına bırakılmıştır.

Osmanlı Hanedanı, “Arz üzerinde hüküm sürmüş bütün ailelerin büyük adam yetiştirme bakımından en feyizlisidir”, “Bidayet-i Devlet-i ‘Aliyye’den bu vakte gelince erike-pirây-ı emaret-ü saltanat-ü hilafet olan mülük-i ‘Osmâniyye’nin her biri, ferid-i ‘asr ve yegâne-i dehr olup, hakka ki hiçbir devlet de böyle on büyük zat, mütevâliyen hüküm-rân olmamıştır.” Altı yüz yıllık hükümranlık süresinde Âl-i Osman otuz altı hükümdâr çıkarmıştır. İmparatorluğu, bu hanedansız düşünebilmek olanaksızdır. Örneğin, İngiltere’de hanedan değişikliği İngiltere’nin bir devlet olarak dağılmasına neden olmamıştır; fakat

⁸⁰ Osmanlı bürokrat ve tarihçisi Tursun Bey, XV. yüzyılın ikinci yarısında şöyle yazıyordu: “Yalnız akla dayanan hükümete sultani yasak denir; bu dünyada ve öbüründe mutluluğu sağlayacak ilkeler üstüne kurulan hükümete ise tanrısal politika ya da şeriat denir. Peygamber şeriat telkin etmiştir. Fakat bu politikaları ancak bir hükümdarın iktidarı kurumlaştırabilir. Tanrı bu iktidarı yalnız bir kişiye vermiştir ve düzenin sürekliliği için, bu kişiye mutlak itaat gerekir.” Halil İncalcık, Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300–1600), YKY, İstanbul, 2006, s. 72–73, Osmanlı’da padişahın başlıca görevi reayayı himaye etmek ve zulümden korumaktır. Bedendeki azaları nasıl insan ruhu ayakta tutuyor ve düzenli bir biçimde çalışmasını sağlıyorsa, padişah da “Ruh-u alem mesabesinde ....” olup, bütün dünyanın düzeni ona bağlıdır. Tarihçi Tursun Beğ, dünyanın nizam için padişahın mutlak otoritesinin ve kendi iradesine dayalı kanunnameler neşretmesinin zaruri olduğunu anlatır. Gerçekten de “Fatih, İslâm tarihinde tamamen padişah otoritesine dayalı hukuk kodlarını yürürlüğe koyan ilk hükümdardır.” Osman Özkul, a.g.m., s. 524, Halil İncalcık, “Osmanlı İmparatorluğunda İslam”, Tarih Risaleleri, İstanbul, 1994, s.25–26, Padişahın otoritesi devletin oluşturduğu sınıfları düzen içinde bir arada tutmak içindir. Bu da adaletli davranmakla olur. Padişahlara adil olmalarında ulema yol gösterici ve uyarıcıdır. Yukarıda geçen erkân-ı erba’a içinde ulemanın fonksiyonu üzerinde önemle durmuştur müellifler. Kınalızade’ye göre ulema su gibidir. Dört unsur içinde su ne kadar önemliyse toplum için ulema da o kadar önemlidir. Bu doğrultuda Osmanlı padişahları devleti ilgilendiren çeşitli konularda kararlar alırken bu kararların dine uygunluğunu sağlayarak, halkın gözünde meşrulaştırmak için dönemin ulemanın başı olan şeyhülislâmından da fetva almayı ihmal etmemişlerdir. Örneğin, Müslüman hasımlara karşı savaşmayı haklı göstermek için genellikle bu yola başvurmuştur. Yavuz Sultan Selim, 1516 yılında Mısır’a savaş ilân ederken Şeyhülislâm Zembilli Ali Efendi’nin fetvasını almıştır. Yine XVI. yüzyılda Anadolu’daki Kızılbaşların İran’daki Safevi Şahlarına bağlılıklarını göstermeleri üzerine, Osmanlı Devleti’nin en tehlikeli düşmanları sayılarak cezalandırılmaları, Osmanlı şeyhülislâmalarının fetvaları ile gerçekleşmiştir. Osman Özkul, a.g.m., s. 525, Esra Yakut, “Osmanlı Devleti’nde XVI. Yüzyılda Ulema-Yönetim İlişkisi”, Anadolu Üniversitesi Ed. Fak. Dergisi, C. I, S. 2, Eskişehir, 2000, s. 389–408 Örneğin: Hanefi Mezhebi imamlarından bazılarının bir kızın evlenmesi için velisinin iznine ihtiyaç duymadıklarını gören Ebussuud Efendi, risalesinde bu olayın zamanın ahlâk bozukluğu nedeni ile büyük kötülükler doğurduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine, 1544 tarihinde çıkarılan bir fermanla kadılar, başka mezhep imamlarının reyine uyararak, evlenecek kızın velisinin izni olmadan nikâhı gerçekleştirmekten men edilmiştir. Ömer Lütfi Barkan, “Türkiye’de Din ve Devlet İşlerinin Tarihsel Gelişimi”, Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri Tebliğleri, Ankara, 1975, s. 49–97, 61–62

Osmanlı ailesi olmaksızın bir Osmanlı İmparatorluğu olamazdı. Uzun bir süre Osmanlı hanedanlığını değiştirmeyi kimse düşünmemiştir. Bu hanedanın halkla ilişkilerinde kendine has özellikleri vardır. Osmanlı, üst üste bir düzine başarılı mareşal yetiştirmiş bir hanedandır ve içinde takdire şayan çok sanatkârlar vardır. Şüphesiz ki bir milleti ve devleti ikbal ve iktidarın doruğuna yükseltmek gibi o devletin sanayi çağına intibakında da meziyetler ve nihayet ortadan kalkmasında da hanedanın kendine has kusurları etkili olmuştur.⁸¹

Kısaca hükümdarın devlet olarak görüldüğü Osmanlı'da başlangıçtan sonuna kadar din ve ulema başat rolü üstlenmiştir. Devlet erkânının yükselmesinde rolü olan şeriat âlimleri bozulmasında da başrolü kimseye kaptırmamışlardır. Özetle devleti yöneten hükümdarın nasıl yetiştiğini adalet, din ve ulema kavramları ile olan ilişkisine değindik. Ulemadan sıklıkla bahsettiğimize göre ne olduğunun ve nasıl gelişme gösterdiğinin üzerinde durmamız gerekecektir.

B. Peygamber'in Varisleri; Ulema:

İslam dünyasında yaygın kullanılan ve topluma mal olmuş, bilginler anlamına gelen ulema terimi Kuran-ı kerimde iki yerde, hadislerde ise daha sık olarak çeşitli şekillerde geçmektedir. “Âlimler, peygamberin varisleridirler.” gibi pek çok hadis mevcuttur.⁸² İslam tarihinin ilk dönemlerinde ulema terimi yerine daha çok hadis, tefsir, fıkıh, kelim alanlarında bilgin kimseler için sırasıyla, müfessir, muhaddis, fakih, mütekellim terimlerinin kullanıldığı bilinmektedir. Ancak sonları ulema tabir olarak ön plana çıkıp yaygınlaşmıştır.

Ulema Arapça “ilim” kökünden ismi fail olan “âlim”in çoğulu olmakla birlikte terim olarak bir anlam kazanmış, toplumun aydın biraz da aristokrat sayılan bir zümresine verilen ortak bir isim olmuştur.⁸³ Klasik Osmanlı yönetiminde devlet görevlileri İlmiye, Mülkiye, Askeriye biçiminde ayrılmıştı. İlmiye sınıfı mensuplarına ulema ya da Ulemay-ı Rüşum denirdi. İlmiyeye girebilmek için Sahn düzeyinde bir medrese mezunu olmak gerekiyordu. Ulemanın kendilerine özgü giysileri vardı. Ulema, öteki sınıflara tanınmamış olan iki önemli ayrıcalığa sahipti: İdam edilemez ve hapsedilemezler, ancak görevden alınabilir,

⁸¹ İlber Ortaylı, Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek, a.g.e., s. 116

⁸² Yusuf Kerimoğlu, Fıkhi Meseleler, Ölçü Yayınları, İstanbul, 1983, s. 26

⁸³ Ferit Develioğlu, “Ulema”, a.g.e., s.1119

sürülebilirlerdi.⁸⁴ Bu Şeyhülislâm ve kadıların hüküm verirken, müderrislerin öğretim yaparken, korkusuzca, akla ve gerçeğe uygun, vicdanlarının sesini dinleyerek davranabilmeleri için düşünülmüştü. Ancak, pek az da olsa bazı idamlar vardır. Osmanlı'da hemen her devirde ulema toplumu oluşturan temel unsurların başında görülmüştür. Kendisinden çok şey beklenen bu zümre hakkında çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır: Osmanlı Devletinde medrese tahsilini tamamlayarak icazet alıp, hukuk, eğitim, başlıca dini hizmetlerde ve zaman zaman da bürokraside sorumluluk üstlenen veya tamamıyla kendisini özel olarak toplum hizmetine adayan ilim erbabına ortak bir terim olarak ulema denilmiştir. Ulema gelenek ve imtiyazlarını genellikle iyi koruyan temsil ettiği hukuki ve dini formasyondan dolayı toplumun her kesiminde etkili olan bir zümre olmuştur. Bunu telakki ve tatbikat olarak iki noktada incelemek gerekir. İlim ve telakkisi tamamıyla yerleşmiş geleneğin devamı tarzında kendini göstermektedir. Kuran ayetleri ve Hadislerde ilim konusunda birçok övücü ve teşvik edici ifadeler bulunmaktadır. Asr-ı saadete Hazreti Peygamberin ilme ve ulemaya kıymet veren çok önemli uygulamaları olmuştur. Aynı yaklaşım daha sonraki İslam devletlerinde, uygulamada görülen bazı aksaklıklara rağmen, aynen devam etmiştir. Osmanlı Devletindeki durumu da bu anlayış içerisinde değerlendirmek gerekir. Nitekim XVI. yüzyıl başlarında seyfiye mesleğinde bulunan İbn-i Kemal'in (ö.1534) ilmiyeye geçmesine sebep olan olay toplum telakkisini yansıtmaya açısından önemlidir.⁸⁵

Padişah iktidarını meşrulaştıran bu kurum doğal olarak statükocu bir yapıda olup yasallaştırdığı otoritesini korumak zorunda kalacaktır. İslam'da topluluk içinde bir dereceye kadar fikir farklılığı zararsız ve hatta yararlıdır. Hanefi hukuk mezhebinin kurucusu fıkıh bilgini Ebu Hanife'ye ve daha sonra da Hz. Peygamber'e atfedilen bir deyiş vardır: "Cemaatimin içinde fikir ayrılığı Tanrı'nın lütfüdür." Şeriat hukukunun her biri kendi ilkelerine, ders kitaplarına ve fıkıh bilginlerine sahip ama ortak bir hoş görü içinde yaşayan çeşitli mezhepleri vardı. Farklılıkların çoğu törensel olmakla birlikte bazıları doktrine ilişkindi. Ama bunun bir sınırı olması gerekirdi. Farklılıklarını aşırıya götürenlere galat ya da

---

⁸⁴ Müderrisler, kendilerini tayin eden makamlarca, başlıca şu durumlarda görevlerinden alınabilirdi (azil) : Şer'i özürlü olmaksızın görevini terk etmek, Âmirlerine çirkin davranmak, edep dışı sözler söylemek, Muidlik ve mülâzımlığı para ile satmaktı. Müderrisler idam edilemezdi. Yahya Akyüz, a.g.e., s. 68-72

⁸⁵ 1492'de Vezir Çandarlı İbrahim Paşa'nın yanında ufak bir zabıt olan Sirem sahrasında bulunduğu sırada Paşa'nın başkanlığında bir toplantı akdedilmişti. Toplantı sırasında içeri giden bir molla bütün devlet ricalini geçerek ta sadrazamın yanına oturmuştur. İbn Kemal kahramanlıkları ile destanlaşmış olan Evrenos oğlu Ali Bey'in bile üstüne oturan bu genç mollayı hayretle izler ve kim olduğunu sorduğunda Sirem'de müderris Molla Lütfi olduğunu söylerler. Böylesine itibarının nereden geldiğini sorduğunda ise "rutbetü'l-ilmî a'le'r-rüteb" cevabını alır. İbn Kemal düşünceye dalar. Ne kadar kahramanlık gösterse askerlikte bir Evrenos oğlu Ali Bey kadar olamayacağını, ancak ilim yolunda çalışırsa Evrenosoğlu'nun fevkinde yer alan Molla Lütfi seviyesine gelebileceğini düşünür, seyfiye mesleğinden ilmiyeye geçmeye karar verir. Taşköprülüzade, Osmanlı Bilginleri (eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye), Çev. Muharrem Tan, İz Yayınları, İstanbul, 2007, s. 281

sapkınlar demek olan melahide denilirdi. Pek çok din bilgininin gözünde bunlar Müslüman bile sayılmazlardı. Müslüman teolojisinde bir sınıf olmadığı için dalalet Müslüman hukukunda yoktur. Din bilimcilerinin asgari geleneklerine bile uymayan bir Müslüman, inançsızlık hatta irtidat'tan (dininden dönme) suçludur. Müslüman din bilimcileri onaylamadıkları doktrinlere karşı yenilikçi, aşırılıkçı veya sapma suçlamalarına hazırsalar da bu suçlamaları mantıklı sonuçlarına kadar götürmekte isteksizdirler. Bir doktrini ve ona sahip olanları İslâm olmamakla suçlamak, sözde Müslüman olan bu kişilerin yasanın en büyük cezasına tabi mürted⁸⁶ olduklarını kabul etmek demektir. İnançlarının bir kısmını zamanla İslâmiyet'in akışından ayrılmış olsa da, bir mezhep mensubu yine de Müslüman idi ve yasalar önünde toplumda, evlilikte, mirasta, tanıklıkta ve kamu hizmeti görmede bir Müslüman'ın statüsüne ve ayrıcalıklarına hâlâ sahipti. Savaşta ve hatta bir isyanda yakalandığı takdirde Müslüman olarak davranılırdı, yani hemen öldürülmez ve ya köle yapılmazdı, ailesi ile malları yasalar tarafından korunurdu. Günahkâr olmasına karşın, inançsız değildi ve öteki dünyada bir yer bulmayı bile umabilirdi. İslamiyet'in önemli engeli Sünnîler ile mezhepçiler arasında değil, mezhepçiler ile mürtedler arasındaydı. İrtidat bir günah olduğu kadar, bir suçtu. Mürted hem bu dünya hem öteki dünyada lanetliydi. Suçu ihanetti; ait olduğu ve sadakat borçlu olduğu toplumu terk ve ona ihanet. Cezasını canı ve malıyla öderdi. O kesilecek kurumuş bir daldı.⁸⁷ XVI. yüzyılda devlet hizmetinde yer alan ulemanın izlemiş olduğu İslâm anlayışına karşı gelişen muhalif görüşler, toplum içerisinde yansımalarını bulmaya başladıkları anda görüşlerin önderleri şiddetle cezalandırılmıştır. Bu şekilde düşüncelerin yayılması ve devletin izlemiş olduğu merkeziyetçilik politikasını sarsması engellenmeye çalışılmıştır.⁸⁸

Ulema toplumu bir arada tutma, İslam'ın yayılmasını sağlama, adli, ilmi ve yasama işlerini yürütme görevleri vardı. Onlar kimi zaman sultanlardan bile üstün olabilirlerdi. Dini kimlikleri onlara doğal bir güç verir ve onlar bu gücü siyasi otoriteyi din adına yanlılardan alıkoymakla yükümlüydüler. Padişahın da bu durum da üzerine düşen ulemaya, salih kişilere ve dua ehline ta'zim ve ikram eylemesi vacibdir. Ulemanın padişah üzerindeki etkisi, özellikle ilmi, iradi nüfuzu ve yeterliliği ile orantılı olarak artmaktadır. Osmanlılar din

⁸⁶ Osmanlı'da Mürted Meselesi, Pamukkale Üniversitesi Prof. Dr. Selahattin Özçelik'in bu konuda kaleme aldığı bir makalede irtidat eden bir Müslüman'ın cezası ölümdür. S. 85-93

⁸⁷ Bernard Lewis, a.g.e., s. 179

⁸⁸ Esra Yakut, a.g.m., s. 405-408, Ancak özgürce felsefe yapılmadan ilerleme olmaz. Eğer felsefenin kabul edildiği gibi bir Yunanlı başlangıcı varsa, bu İmparatorlardan ya da devletlerden farklı olarak, sitenin agonu "bir dostlar" toplumunun, özgür ve de rakip insanlar, yurttaşlar cemaatinin kuralı olarak keşfetmesindedir. Unutulmamalıdır ki bir şeye talep ediyorsan zorunlu olarak rakiple karşılaşsın, Marangoz'un talebi odun, rakibi dülger, Ormancı ya da oduncudur. Konusu insan olan felsefenin rakibi, yönetici, savaşçı, köylü, rahiptir. G. Deleuze, F. Guattari, a.g.e., s. 17-18

bilginlerine ve yargıçlarına daha önce hiç görülmedik bir statü, otorite ve güç vermişlerdi. Bu ayrı bir ruhban sınıfı olarak düşünülmemelidir.⁸⁹ Siyaset meselesinde de durum farklı sayılmaz. Osmanlı âlimi ve düşünürü için yeni bir devlet teorisi geliştirmek yerine, Farabi'nin ideal devletini gerçekleştirmiş olan kendi devletinin mevcut geçerli düzeninin iyi anlaşılması, anlatılması, bu konuda çıkan problemlerin çözüme kavuşturulmasını, sağlamak onun esas problemini teşkil etmiştir.⁹⁰

Ulemanın yükselişi daha çok XV. asırda Fatih döneminde siyasi ve idari bir karar organı olan Divan-ı Hümayun'da da ulemaya bir unsur olarak yer verilmesi ile artar. Divan-ı Hümayun'u oluşturan asil üyelerden, veziriazam kubbealtı vezirlerinden sonra en önemli üyeler olarak, kadıaskerler, nişancı ve defterdarlar ulema sınıfından kişiler idi. Nişancı ve defterdarlar, daha sonraları uzman elemanların yetişmeye başlamasıyla ulema dışından kişilerden seçilmiştir. Divanda veziriazamın sol tarafında oturan kadıaskerler ulemanın temsilcisi olarak bu üstün durumlarını sonuna kadar korumuşlardır. Çünkü şeyhülislâm divan üyesi olmadığı için, şer-i konularda kadıaskerler söz sahibi idi. Ancak şeyhülislâmlar otoritelerinin güçlü olduğu zamanlarda kendileri divana gelerek görüşlerini söylemişlerdir. Ayrıca sonraki asırlarda önemli kararlarda şeyhülislâm da toplantılara çağırılmıştır.

Klasik Osmanlı devlet ve toplumunun zihniyet dünyasında Şer'-i Şerif'in bekası ilimdir. İlimin bekası ise Ulema iledir. "İntizam-ı hâl-ı Ulema, mühimmat-ı din ü devlettir". Bu anlayışladır ki İslam diniyle içli-dışlı bir ilişki içerisine girmiş olan Osmanlı Devleti, ilim gücünü elinde tutan ve toplumun ilmi-dini önderliğini yürüten ulemaya ayrı bir önem vermiştir. Padişahlar da aynı paralelde Ulemaya büyük ilgi göstermişlerdir. Din, Osmanlı Devleti'nde, Padişah ve yönetici sınıfların kendi aralarında ve halkla uzlaşma ve muvafakat içerisinde ilişki kurmalarını sağlayan çimento ise, bu çimentonun hayata geçirilmesinde temel unsur veya baş aktör ise Ulema'dır.

Ulemeden olan Hâce-i Sultanîler ise, politikaya girmeleri ve padişahlar üzerindeki nüfuzlarıyla Osmanlı tarihinde mühim rol sahibidirler ve çoğunun rolü müspettir. Padişah

---

⁸⁹ Osmanlı Devleti içerisinde ulemanın görevleri ve ayrıcalıklı statüsü, zaman zaman yabancı araştırmacılar tarafından, bu sınıfın diğer dinlerdeki rahipler topluluğuna benzediği, şeklindeki değerlendirmelerin yapılmasına neden olmuştur. Oysa İslâm dininde ne dini bir örgüt ne de ruhban sınıfı vardır. İştıyak Hüseyin Kureşi, "İslam Toplumunda Ulemanın Konumu", Modern Çağda Ulema, İstanbul, 1983, s.1 Bu görüşün aksi de vardır ki "Ulema, medresede yüksek tahsil görüp icazetname alan sayılı bilim adamlarıdır. İslâm, ilke olarak, Tanrı'yla kişi arasında, zorunlu bir dini yetkiye temsil eden bir ruhban sınıfının aracılığını kabul etmez. Gene de zamanla eski Ortadoğu uygarlıklarının ruhban sınıflarına benzer, dini bir topluluk İslâm'da da ortaya çıkarak ulema adı altında toplumsal, dini ve politik yaşamın bütün alanlarında önemli bir rol oynamaya başlamıştır." Halil İnalcık, Osmanlı İmparatorluğu Klasik...a.g.e., s. 181-182

⁹⁰ Süleyman Hayri Bolay, Osmanlılarda Düşünce Hayatı ve Felsefe, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005, s. 16-18

tahta çıkınca, şehzadeliğinde başmuallimi olan ilmiye mensubuna, henüz almamışsa kazasker payesi vererek, Hâce-i Sultanî resmi unvanı ile şereflendirirdi. Bu unvan, padişahın tek hocasına verilebilir. Diğer hocalarına verilmezdi. Hâce-i Sultanîler, protokolde kazaskerlere takaddüm ederlerdi. Hâcelik ile şeyhülislâmlığı şahsında birleştirilene Câmi'ü'r-Riyâseteyn denirdi. Hâce-i Sultanîler, devirlerinin en seçkin bilginleri idiler. Zira bu değerinde bilginler veliaht şehzadeye başmuallim tayin edilirdi, azledilemezdi, resmi görevi yoktu. Fakat padişahın birinci hususi müşaviri idi. Genç yaşta tahta çıkan padişahlar, hükümdarlıklarında da tahsile devam ettikleri için, Hâce-i Sultanîlerin ne derecede nüfuz edinebilecekleri aşikârdır.⁹¹

Ulemanın İslâm hukukunun yorumcu ve uygulayıcısı olarak ikili bir rolü vardı. Bu görevlerin ilkinin müftü, ikincisini de kadı yerine getirirdi. Devlet içinde şeriatın uygulanmasından onlar sorumluydu. Fiziki güç üzerine kurulu siyasi yetki, devlette egemen ögeydi; ancak İslâmi kurama göre siyasi iktidar, şeriatın uygulanmasında yalnızca bir araçtır: “Devlet dinin astıdır”. Bu nedenle ulema dünyevi iktidarı kendi astı olarak görür, bu kuramı da uygulamaya çabalardı. Ancak Osmanlı Devleti’nde Ulema, devlet ve Padişah’tan bağımsız ayrı bir güç ve mevki olmayıp devlete bağlı, devletin hiyerarşik yapısında padişahın emrinde veya yanında bulunan bir grubu temsil etmekteydi.⁹²

---

⁹¹ Yılmaz Öztuna, a.g.e., s. 157

⁹² Evet, padişah ulemadan üstündür. Ancak ulema ruhani ve vicdani sistemlere hitap eden olduğu için bazı dersleri ile padişahı etki altına alabiliyordu ki bunlardan en önemlisi huzur dersleriydi. İlk kez ne zaman ortaya çıktığı bilinmeyen, 1759’da III. Mustafa tarafından düzene sokulan ve İmparatorluğun yıkılışına değin süren bu dersler, Ramazanda saraya çağırılan ulemanın Padişahın huzurunda dini metinleri yorumlama ve tartışmaları demektir. Padişahın isteği ile başka aylarda yine huzurunda yapılan dersler varsa da, bunlar huzur dersleri sayılmamaktadır. Huzur derslerine katılacak hocaların belirlenmesi Şeyhülislâma aitti. Bu derslerde en kıdemli ve yetkili olan reis olur ve kendisine mukarrir, öteki katılanlara muhatap denirdi. Huzur derslerinde Kuran-ı Kerim’den zamana uygun bir ayet okunarak mukarrir tarafından tefsir edilir ve muhatapların soru ve itirazlarına mukarrir cevaplar verir, tartışmalar yapılırdı. Bu derslerin Kadı Beyzavi Tefsiri’nden yapılması âdet olmuştu. Huzur dersleri ve sarayda yapılan öteki dersler ulemanın Padişahı etkileme yollarından biri idi. Ayrıca ulema padişahın karar almasında etkinliği vardır. Padişah ve Sadrazam ulemaya, Şeyhülislâma sık sık danışır, seferde onları da yanlarında götürürlerdi. “Ulema ile düşünür kalkan, onlara danışan devlet adamlarını Tanrı sever” biçiminde bir Hadis rivayet edilir. Özellikle Padişahları yetiştiren hocaların sarayda ve devlet işlerinde etkileri büyüktü. Siyasi iktidarla ilişkileri ulema sınıfının nüfuzunu artırdığı gibi siyasal iktidarı da güçlendirir ve iktidar üzerinde denetim de sağlardı. Padişahın karşısında denge kuran, denetim yapan kurullar bulunmadığı için bu görevi ulema kendiliğinden yüklenmişti. I. Mahmut (1730–1754)’da Hariciye Nazırının Fransa elçisine söyledikleri ilginçtir: “Bizim hükümetimiz, sandığınızdan daha cumhuriyetçidir. Saint-Petersburg ve Viyana’da kararlar kimseye hesap vermeye mecbur olmayan bir iki kişi tarafından alınır. Oysa bizde, Padişahın ne kadar müstebit olursa olsun. Şeyhülislâm ve ulemanın fikri olmadan bir barış antlaşmasına karar veremez.” Ulema, siyasal denetim ve halkı aydınlatma, yönlendirme görevlerini ilk zamanlarda bilgi, dürüstlük, cesaret ile yapıcı biçimde yerine getirmişti. Fakat ulemanın kaynağı olan medreselerin XVI. yüzyılın ortalarından itibaren bozulması ile bu görevler kötüye kullanıldı: Ulemanın bilgisiz, ihtiraslı bazı mensupları sarayı ele geçirdiler. Yeniçerileri kıskırtıp isyanlar çıkardılar. Genç Osman (1622) ile III. Selim (1808) bu şekilde öldürüldü. Ulema artık, “Şeriat elden gidiyor” sloganı ile yeniliklere karşı çıkıyor, kaynağı Batı olan her şeyi küçümseyen bir kamuoyu oluşturmuyordu. Yeniçeriler de “ulema efendilerimiz nerede ise biz de onlarla beraberiz” diyerek

Devlet içindeki padişah-ulema ilişkilerinde karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Osmanlı padişahları devlet idaresindeki “görevli sınıf düşüncesiyle ve pratik bazı amaçlarla yaklaştıkları ulemanın bilgisine saygı göstermişlerdir. Bununla beraber ulema tarafından, halk üzerinde kurulmaya çalışılan baskı, halktan çeşitli şekillerde rüşvet alma girişimleri vb. durumlarda ulemanın şiddetle cezalandırılmasından da kaçınmamışlardır. Örneğin: I. Bayezid, padişahlığı döneminde bazı kadıların rüşvet aldıklarından haberdar olduğunda, bunların Yenişehir’de bir eve konularak yakılmalarını emretmiştir. Fakat dönemin Veziriazamı Çandarlızade Ali Paşa’nın kadıların geçimini sağlayacak kadar maaşları olmadığından dolayı bu durumun ortaya çıkmış olduğunu anlatması üzerine, kadınlara gördükleri işlerden dolayı “ücret-i sakuk” adı ile gelir sağlanmıştır. Bununla beraber padişah ulemadan Şeyh Ramazan’a, kadiaskerlik görevini vererek kadıların içinden cahil ve zalim olanlarının görevden alınmasını da emretmiştir.⁹³

Ulemanın cahil ve zalim olmaması için titiz bir eğitimden geçirildikleri görülmektedir. İlk başlarda ulema yetiştirecek ayarda okullar olmadığı için dışarıdan ulema getirilmiştir. Bunlar içerisinde çoğunluk İran kökenlilerdir.⁹⁴ Orhan Bey’de hükümdarlığı döneminde “mülkünde hayat-ı ilmiyenin terakkisini nasb-ı nazar-ı ihtimam”, etmiş ve saltanatının ilk yıllarında dışarıdan gelen ulemadan Mevlana Sinan’ı himayesine alarak Bursa’ya ilk defa kadı olarak atamıştır.⁹⁵ Fakat devlet içerisinde daha sonra açılacak medreselerin aksine İznik Medresesi’nde, pratik bir amaç ile eğitim yapıldığını, belki bilimin bilim için öğrenilmek istenildiğini gösteren bir olayda dikkat çekicidir. Orhan Bey, Kara Alâeddin (ö. 1397)’in baş müderrisliği zamanında medreseye başvurarak büyüyen ordusu için bir kadı atamak istediğinde, müderris ve mezunlardan hiç kimse bu işe talip olmamıştır. Her şeye rağmen bu olayda, kadılık görevinin dünya ve ahirette bir sorumluluğa neden olabileceği düşüncesi de rol oynamış olabilir.⁹⁶

II. Murad devrinin bu açıdan çok farklı bir özelliği vardır. Bu dönemde Şeyhülislamlığın teşkili ile tanınmış âlim Molla Fenari’nin bu makama tayini (1425); Edirne,

---

arkalarından gidiyorlardı. II. Mahmut’un Yeniçeri Ocağını kaldırmasıyla (1826) ulema önemli bir destekçisini yitirdi. Yahya Akyüz, a.g.e., s. 68-72

⁹³ Solakzade, Tarih-i Solakzade, Çev. Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, C. I, Ankara, 1989, s. 59–60

⁹⁴ Ümit Hasan, “Düşünce ve Bilim Tarihi: Osmanlılık Öncesinde Türklerin Kültür Kökenlerine Bir Bakış”, Türkiye Tarihi-Osmanlı Devleti’ne Kadar Türkler, C. I, İstanbul, 1987, s. 356, Ahmet Yaşar Ocak, “İbn-i Kemal’in Yaşadığı XV. ve XVI. Asırlar Türkiye’sinde İlim ve Fikir Hayatı”, Şeyhülislam İbn-i Kemal Sempozyumu, Tebliğler ve Tartışmalar, (Tokat 26-29 Haziran 1985), Ankara, 1986, s. 31-32

⁹⁵ Mehmet Arif, “Devlet-i Osmaniye’nin Teessüs ve Takarruru Devrinde İlim ve Ulema”, Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, Yıl I, İstanbul, 1916, S. 2, s. 142

⁹⁶ Hüseyin G. Yurdaydın, “Düşünce ve Bilim Tarihi (1300–1600)”, Türkiye Tarihi Osmanlı Devleti (1300–1600), C. II, İstanbul, 1988, s. 175

Bursa ve diğer şehirlerde büyük medreselerin kurulmasının yanında ilmi ve tasavvufi akımların hayli geliştiği, adeta büyük fetih için kültür hazırlığının yapıldığı bir devir olmuştur. Pek çok âlim Osmanlı Devleti'ne gelmiştir. Sadeddin Taftazani (ö. 791/1389), Seyyid Şerif Cürçani (ö. 816/1413) gibi üstatlardan yetişen bu âlimler geldikleri muhitlerdeki ilim ve fikir akımlarını, felsefi tartışmaları Osmanlı diyarına getirmişler ve gözle görülür bir gelişme kaydedilmiştir. Bu tür akademik seyahatler İstanbul'un fethinden sonra azalmış, XVI. yüzyıldan itibaren de iyice seyrekleşmiştir. Köklü bir araştırma yapmadan kesin bir kanaat ortaya koymak zor olmakla birlikte bu husus Osmanlı ilim hayatında ki duraklamanın ana sebeplerinden birisi olmuştur.⁹⁷ Ancak yukarıda ifade ettiğimiz gelişmeler ne yazık ki cılız kalmıştır. Osmanlı âlimlerinin bilimsel gelişmeden anladığı teolojik olgular olsa da değindiğimiz gibi akli ilimlerden daha çok kelimeler mantık ve felsefe dersleri ile bir de edebiyatla ağırlıklı olarak ilgilenmişlerdir.⁹⁸ Matematik ve astronomide Kadızade-i Rumi'nin eserleri ve öğrencilerinden Fetullah Şirvani ve Ali Kuşçu aracılığı ile medreselerde yerini almıştır. Tıp alanında Hacı Paşa adıyla tanınan Celaleddin Hızır (Öl. 1417 M.) tanınmış hekim ve yazarlardandır. Ayrıca yine tıp alanında Şeyh Cemaleddin Aksarayi (Öl. 1388 M.) ve Taceddin İbrahim çok önemli çalışmalar yapmışlardır.⁹⁹ Osmanlı'da varlık, bilgi, dil, ahlak ve mantık felsefeleri ön plandadır. Osmanlı'da felsefe aydınlar tarafından popüler yapılmıştır. Bu eserler çoğunlukla Arapça, Halk için ise felsefe eserleri manzum şiir şeklinde yazılmıştır.¹⁰⁰

Yukarıdaki ilimsel gelişmelere kaynaklık eden müzakere toplantıları alimler arası bazı tatsız durumların yaşanmasına sebep de olmuştur. XV. yüzyılın ikinci yarısında Zeyniyye Tarikatına bağlı Şeyh Vefa'nın tekkesi, önemli bir bilim kurumu haline gelmiş ve burada düzenli olarak toplanan Hocazade, Sinan Paşa ve Molla Lütfi gibi âlimler ile muhalifleri olan Karamani Mehmed Paşa ve beraberindeki Hatipzade, Molla İzari, Efdalzade ve Molla Ahaveyn gibi âlimler arasında büyük bir çekişme ve hatta küfürle suçlamaya varacak ölçüde büyük bir çatışma yaşanmıştır; söz konusu anlaşmazlığın nedenini kesin olarak bilemiyoruz, ama tarafların düşünsel eğilimlerindeki ciddi farklılıklardan kaynaklandığını tahmin ediyoruz.¹⁰¹

⁹⁷ Mehmet İpşirli, "Osmanlı Uleması", Yeni Türkiye Dergisi, S. 33, Ankara, 2000, s. 512-520

⁹⁸ Mine Mengi, Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999, s. 104, 152, 178, 206, 231

⁹⁹ Adnan Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2000, s. 19-70

¹⁰⁰ Süleyman Hayri Bolay, a.g.e., s. 49

¹⁰¹ Remzi Demir, *Philosophia Ottomanica (Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Türk Felsefesi- Eski Felsefe)* C. I, Lotus Yayınları, Ankara, 2005, s. 74

Sonuç olarak Osmanlı âlimleri için din ve bu unsurdan temel alan fetva makamı ile yargılama makamı ön planda yer almıştır. Bilim onlar için rasyonalist bir temelden kaynaklanan devlet işlerinde başlıca faydası olan bir uğraştır.

II. BÖLÜM

1451–1512 YILLARI ARASINDA İDARECİLER

Osmanlı Beyliği, tarih sahnesine kadim insanlık birikiminin ve köklü medeniyetlerin yer aldığı bir coğrafyada tabii bir etkileşim sürecinin uzantısı olarak çıkmıştır. Bu coğrafya, Mezopotamya, Mısır, Yunan, Büyük İskender, Roma ve İslam Medeniyet birikimlerinin birbiri ardına geldiği ve tarihi olgular olarak Osmanlılara intikal ettiği bir bölgedir.

Osmanlı siyaset düşüncesi, İslam siyaset düşüncesinin devamıdır. Osmanlılar, İslam tarihinde sayısı iki yüz elliye geçen devlet arasında, kuvvet ve süreklilik açısından, Hulefa-i Raşidin, Emeviler, Abbasiler ve Selçuklular silsilesinin, tesir ve şümul bakımından en güçlü ve tamamlayıcı halkasıdır. İslam tarihinin tabii bir devamı olarak, sağlam bir gelenek üzerine oturmuş, yerleşmiş telakkileri devam ettirmiştir. Bu silsilenin Al-i Resul, Al-i Selçuk, Al-i Osman olarak sıralanması, Osmanlıların ülkelerine; “Memalik-i İslam”, hükümdarlarına “Padişah-ı İslam”, en büyük âlimlerine “Şeyhülislam”, askerlerine, “Asakir-i İslamiyye”, “Asakir-i Mansure-i Muhammediye” demeleri Osmanlıların beslendiği ana kaynağı göstermektedir. Onlar, Müslüman düşünürlerin siyaset felsefesini, pratik öğütleri ve uygulamaları belirli bir olgunluk seviyesine ulaşmış olarak hazır bulunmuşlardır.¹⁰²

Osmanlı devletinde, başlangıçtan itibaren, her konuda kitap ve risale (bazen makale yerine) telif edilmiştir. Bunların birçoğu ilim adamları ve düşünürler tarafından yazılmıştır. Bu eserlerin pek çoğunda çok farklı felsefi konular, felsefe problemleri ele alınarak işlenmiştir. Bazen bu karşılıklı tartışma şeklinde ele alınmış, çoğu zaman da şahsi görüşlerin

¹⁰² Çoşkun Yılmaz, “Osmanlı Siyaset Düşüncesinde Kavramlar”, Türkler Ansiklopedisi, C. 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 34–44, s. 34

izahı şeklinde olmuştur. Bu bilimsel temel Osmanlı'nın kuruluşuna kaynak teşkil edip güçlenmesini de sağlamıştır. Dini âlimler olan şeyhler, medrese kökenli devlet adamları ve onların peşinden giden halk kitleleri sayesinde Osmanlı diğer beyliklerden hızla ayrılmış ve güçlenmiştir. O dönemde yetişen eskinin düzenini sorgulayan, yeniye merak duyan araştırma ile beslenen âlimler yetişmiş ve devlet erkânı bu âlimleri toplamayı ve onları beslemeyi marifet edinmişlerdir. XVI. yüzyılın sonlarına doğru beslenme alışkanlıklarını değiştirerek yeniye şüphe ile bakan, birbirleri arasında dayanışma yerine para kaynağı olan erkânın dikkatlerini çekmek için fitne fesat üzerine kurulu bir rekabet içinde yarışan âlimler kitlesi ortaya çıkar. Artık felsefe suç, sorgulama, şüphe günah eskilerin eserlerini olduğu gibi kabul edip sorgusuz sualsiz kabul belki biraz üzerlerinde durarak şerh¹⁰³ yazma dönemi başlar. Eskinin sorgucu âlimleri yeniktir artık, kazanan ise durağanlaşmanın ve bilimsel gerilemenin kaynağı, çıkarları için siyaseti, dini kullanan gerekirse padişah bile değiştiren âlimler kitlesidir. Zaman zaman bazı karanlıkta parlayan saman alevi gibi aydınlar türese de Osmanlı'nın sonuna kadar bilimsel çalışmalar bu toprakları terk etmiş gibi görünmektedir.¹⁰⁴

Ancak başlangıç tabii ki böyle değildi; Osmanlı'da âlimler fikirsel kök olarak beslendikleri geçmişlerinde eski filozof ve âlimlerin doktrinlerinden kaynak almışlardır. Zira Osmanlı'da Eflâtun'u, Aristo'yu, Kindî'yi, Farabi'yi, İbn Sina'yı, Ebul-Berekat Bağdadi'yi, Fahreddin Râzi'yi, Taftazani'yi, Cürcâni'yi, Nasır-ı Tusi'yi, Sühreverdi'yi, İbn Arabî'yi, Ahi Evran'ı doğrudan Arapça ve Farsça aslından okuyan, anlayan, anlatan ve yorumlayan âlimler vardı. Bunlar, Sadreddin Konevi (öl. 1274) Davud-ı Kayseri (öl. 1351) Molla Fenari (öl.1431), Molla Husrev (öl. 1480) ve benzeri birçok âlim ve düşünür idi. Osmanlı medreselerinde, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi dilbilimi ve dil felsefesinin yanında mantık, bütün ilimlerin 'âleti' olarak öğretilmiş ve bu disiplinlerin bilinmesi benzerine başka hiçbir

---

¹⁰³ Şerh, bir eserin metninin izahı olup haşiyeye'de şerhinin izahıdır; Tâlikat ise eserin herhangi bir bahsinin izahı demektir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 631

¹⁰⁴ Değişim sürecinde Osmanlı "Resmi Uleması" da devletin genel gidişine paralel olarak değişim geçirmeye başlamış ve doğal olarak bu değişim olumsuz yönde gerçekleşmiştir. Devlet ricalinin içine düştüğü lüks, israf ve ihtişamdan ilmiye teşkilatı da etkilenmiş, ilmiye tarikine mensup olanlar, arpalık ve aşiretler ile adamlarına ve yakınlarına tevcih ettikleri kaza makamlarını artırma yoluyla fazla para verenlere naiplikle devretmişlerdir. Bu nedenle taşralarda okumasını bilmeyen naipler peyda olmuş; devletin kadri ve şanı gibi şeriatın namusu dahi berbat olmuştur. Tabiatıyla bu durum da kulların haklarını elde etmek gibi en önemli iş, ayan ve derebeyinden olan mütegalibenin eline geçmiştir. Klasik dönemde, yani Osmanlı devletinin kuruluş, gelişme ve yükseliş dönemlerinde "eşraf-ı tabakat-i nas" olarak ulema hem hoca, hem devlet adamı, hem de insanlar arasında adalet ile hükme memur olarak devletin bütün kurum ve kuruluşlarına, bütün siyasi hayata adeta damgasını vurmaktaydı. Toplumu oluşturan dört unsur (Erkân-ı Erbaa: Ulema, asker, tüccar ve reaya) arasında çok yüksek bir yere sahip olan ulema, gerçekten de Osmanlı'nın yükseliş dönemlerinde her türlü ikram ve ihtirama mazhardı. Kadrikiymetleri büyüktü. Bütün önemli işlerde onların görüşleri alınırdı. Yalnız şeri ve akli ilimlerde değil mülki ve merkezi konularda da kerem sahibi idiler. Ejder Okumuş, "Osmanlı Devleti'nde Değişim Süreci Ve III. Selim Öncesi Yenileşme Çabaları", Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, C. 11, Ankara, 2002, s. 27-33, s. 29

medeniyette rastlanılmayan bir şekilde ilim tahsilinin olmazsa olmaz ön şartı olarak kabul edilmişti.¹⁰⁵ Ayrıca âlimleri Osmanlı'da destekleyen siyasi, toplumsal ve bilim çevreleri vardı. Osmanlı'da doğrudan padişahlar, toplum hayatında rahatsızlık yaratmadıkça, düşünce ve bilim hayatına karışmamışlar; aksine bu faaliyetleri teşvik edip desteklemişlerdir. Bunun örneklerinden birisi Fatih Sultan Mehmed'dir. Görülüyor ki felsefeye ve filozoflara karşı, alaka gösteren ve destek veren hükümdarlar arasında bir gelenek teşekkül etmişti. Fatih Sultan Mehmed, bu geleneği canlandırdı. Kütüphane müdürü Kritovulos'un yazdığına göre, Fatih, ilmi ve felsefi tartışmaları geliştirmek için Zenon'un, Aristo'nun fikirlerine ve diğer eski Yunan filozoflarına vakıf kimseleri huzuruna çağırır, dinler, sorular sorar ve onlarla tartışır.¹⁰⁶ Ancak Tehafüt¹⁰⁷ zamanla unutulmuş, kimse rakip düşünceler içinde Muhammed

¹⁰⁵ S. Hayri Bolay, a.g.e., s.34-37

¹⁰⁶ S. Hayri Bolay, a.g.e., s.37-38

¹⁰⁷ Bugünkü bilgilerimize dayanarak, Osmanlı düşüncesinde felsefi alanda bir hareketliliğin, bilimsel alandaki hareketlenmeye paralel olarak Fatih Sultan Mehmet döneminde ortaya çıktığı söylenebilir. Bunun şüphesiz sultanın şahsi niteliğiyle yakın bir ilgisi bulunmaktadır. Onun daha gençlik yıllarında kelamcılar arasındaki tartışmalara, eski Yunan filozoflarının eserlerine büyük bir ilgi duyduğu, bunların Arapça çevirilerini dikkatle okuyup tartıştığı, hatta İslam'dan başka dinlerin, Ehl-i sünnet dışı mezhep ve akımların inançlarını tartışmaktan zevk aldığı biliniyor. İşte Fatih Sultan Mehmet'in bu müstesna şahsiyeti, kelam ve felsefeye olan ilgisi sebebiyle, Osmanlılarda o dönemde kelam meseleleri ile bağlantılı olarak belli çerçevede bir felsefe faaliyetinden bahsedilebilir. Öyle görünüyor ki, Fahreddin Razi mektebinin felsefi perspektifi, Fatih Sultan Mehmet döneminde *Tehafüt* tartışmalarıyla kendini göstermiştir. Osmanlı felsefi düşüncesinde, Gazali ile İbn-i Rüşd arasında yaşanan Allah, insan, varlık arasındaki ilişki meselesinde gerçeği aklın mı yoksa vahyin mi bileceği tartışmasının devam ettiğini görüyoruz. Fatih'in emri üzerine dönemin ileri gelen uleması bu tartışmaya birer eser yazmak sureti ile katılmışlardır. Bunlardan özellikle Alâeddin Ali Tusi'yi ve Hocazade lakabıyla anılan Muslihuddin Bursevi'yi tanıyoruz. Daha sonra bunlara XVI. yüzyılda Şeyhülislam İbn-i Kemal ve Muhyiddin Karabaği'nin ve isimleri pek duyulmamış bir iki kişinin de katıldığı ve bu tartışmaların XVIII. yüzyılda Mestçizade Abdullah Efendi ile sürdüğü görülüyor. Bütün bunlar Osmanlılarda gerçekten bir felsefi düşünce geleneğinin varlığını göstere bilir mi? İyi bakılırsa, bu Tehafüt tartışmalarının aslında gerçek anlamda bir felsefi gelenekten çok, vaktiyle Gazali tarafından başlatılmış olup, gerçeğin yalnız akılla değil, esas olarak vahiyle bilinebileceğini ispata yönelik, felsefi yaklaşımı eleştiren kelami gelenekten başka bir şey olmadığı söylenebilir. İşte bu tutumun, Osmanlı düşünce hayatında XVI. yüzyıldan itibaren giderek bu niteliğinden de uzaklaşmak suretiyle XVII. yüzyılda artık felsefeye karşı taassuba varan bir tavra dönüştüğü görülüyor. Artık "Kim felsefe ile uğraşırsa zındıklaşır." Sözü çoğu ulema arasında adeta bir mütearife gibi dolaşmakta, "Kelam-ı felsefe fülse değer mi/Ana sarraf-ı keyyis baş eğer mi/Mantikiler ölür ise gam değil/Çünkü anlar ehl-i imandan değil" mısraları, bir kesim ulema arasında açıktan açığa bir felsefe karşıtlığının hatta düşmanlığının simgesi olmuştu. Ahmet Yaşar Ocak, "Klasik Dönem Osmanlı Düşünce Hayatı", a.g.m., s. 18, Osmanlılarda tehafüt geleneğini, bilindiği gibi, Fatih Sultan Mehmed başlattı. Kendisi felsefeye ve felsefi meselelere meraklı, filozofların sistemlerini iyi bilen kimselerle sohbet ve tartışmayı seven bir hükümdar idi. Fatih'in açtığı yarışma sonunda iki kitap çıktı: Ali Tusi'nin "Kitab'uz-Zuhr"u ve Hocazade'nin "Tehafüz'ül-Felasife"si. Bunlardan ikincisi beğenilmiş, tutulmuş ve âlimlerden de büyük rağbet görmüştür. Kitab'uz-Zuhr'da alaka görmüşse de Hocazade'nin kitabı derecesinde olmamıştır. Daha sonra Hocazade'nin Tehafüt'ünde yer alan yirmi iki meseleden on beşini ele alarak ona bir haşiye yazan Kemal Paşazade'nin "Tehafüt Haşiyesi" gelmiştir. Bundan sonra 16. asırda Karabaği Mehmed Efendi (öl. 1536) yine Hocazade'nin Tehafüt'ü üzerine talikat yazmıştır. O bu eserinde on iki meseleyi ele almıştır. Ayrıca Nev'i Efendi (öl. 1599) ve Müeyyedzâde Amasyavi'nin Tehafütlerinden de bahsedilmekle beraber üzerine araştırma yapılmamıştır. Bunlardan başka Mestçizade Abdullah Efendi (öl. 1736)'nin "El-Mesalik fi'l-Hilafiyattan Beyn'el-Mütekellimin ve'l-Hukema" (Kelamcılarla Filozoflar Arasındaki İhtilaf konuları-Meseleleri) isimli eseri de bir tehafüt sayılabilir. Belki ulaşılamayan başka tehafütler de vardır. XIX. asır sonlarında Sultan II. Abdulhamid Süleyman Hasbi Efendiye Gazzali'nin tehafütünü tercüme ettirmiştir. Bir de Şeyhülislam Musa Kazım Efendinin 58 sayfalık ve sadece beş meseleyi ele alan Tehafüt'ünü de saymak lazımdır. Böylece Osmanlıda telif olarak sekiz tehafüt'ten bahsedilebilir. Tehafütlere, bu alâka, Osmanlı'da nereden gelmektedir? Bu soruya cevap vermeden önce "Tehafüt" teriminin anlamlarına işaret edelim: Tehafüt ne demektir? Ne zaman ilk defa Tehafüt kitabı

ya da İsa'yı, hukuk ya da zorbalığı, devlet ya da anarşizmi tartışmamıştır. Osmanlı'da aslında tehafütün hakkıyla yaşandığı dönem Fatih Sultan Mehmet Dönemidir. Tehafütün öldüğü dönem ise hemen onun akabinde oğlu II. Bayezid ile başlar. Meşrulaştırım kaynağını dinden dolayısıyla ulemadan alan bir devlette kaynak kısır döngüye girer ve üretmez ise o devletin çarkları pas tutmaya başlar ve önlenemez sona doğru devlet yavaş yavaş paslı bir demir gibi çürüyerek gidecektir. Nedir bu iki padişah arasındaki, ulemalar arasındaki fark?

A. Padişahlar:

1. Fatih Sultan Mehmed: (öl. 1481)

30 Mart 1432 yılında Pazar günü seher vakti Edirne Sarayında II. Murad ve Hüma Hatun'dan olma şehzade Mehmed dünyaya gelir. II. Murad'ın dördüncü oğlu olan Mehmed 1443 baharında iki lalası Kasabzade Mahmut ve Nişancı İbrahim b. Abdullah Beyler ile Edirne'den Manisa'ya vali olarak gönderilmiştir. Aynı yıl ağabeyi Amasya valisi şehzade Alâeddin Ali Çelebi'nin vefatı üzerine tahtın yegâne varisi durumuna gelmiştir.

Rivayete göre II. Mehmed çocukken okumaya hevesli değildir. Bu cihetle tahtta hakkı olan oğlunun bu halinden, ince, hassas, şair, âlim babası II. Murad endişelidir. Zira onu

---

yazılmıştır? Tehafütler hangi problemleri ele almaktadır? Önce bu sorulara cevap arayalım. Tehafüt, yıkım, çöküntü, acelecilik, düşünmeden, şiddetli arzu göstermek, düşüncesiz sonuç, sebatsızlık, tutarsızlık, zıtlık gibi manalarda kullanılmıştır. Tehafüt, Asin Palacios'a göre kendini öne atmak, acele etmek, pervanenin ışığa atılması gibi arzu duymak ve sebatsızlık gibi manalara gelmektedir. Şemsettin Günaltay'a göre ise "yere sermek" manasına gelmektedir. İ. Hakkı Uzunçarşılı, "şiddetli arzu ve heves ile bir şeyin üzerine düşmek" anlamına geldiğini söylerken, Güngör de "arka arkaya bir şeyin üzerine düşmek, çarpmak" gibi anlamlara geldiğini söylemektedir. Tehafüt kitabı, bilindiği kadarıyla, ilk defa Gazzali tarafından yazılmıştır. Gazzali, "Tehafüt'el-Felasife" adlı eserinde yirmi problemi filozoflarla tartışmış ve onları üç meselede tekfir etmiş yani onları dinden çıkmakla itham etmiştir. Daha sonra İbn-i Rüşd (öl. 1198), Gazzali'nin tehafütüne karşı "Tehafüt'el-tehafüt" (Tutarsızlığın Tutarsızlığı) adlı eseriyle Gazzali'yi tenkit ederek onun iddalarına cevap vermiştir. Osmanlılar döneminde, Fatih Sultan Mehmet, bu tehafüt kitaplarından haberdar olduğu için ödüllü bir tehafüt yarışması açmıştır. Yarışmanın esas amacı, Gazzali'nin ve İbn-i Rüşd'ün tehafütlerinin değerlendirilmesini yaptırmak ve birtakım felsefe problemleri üzerinde tartışma zemini hazırlamak, eleştirici düşüncüyü geliştirmektir. S. Hayri Bolay, a.g.e., s. 255-256, Hocazâde'nin Tehafütü'nde yer alan yirmi iki meseleden on beşini ele alarak bir haşiye yazan Kemal Paşazade'nin "Tehafüt Hasiyesi" gelmiştir. Bundan sonra 16. asırda Karabaği Mehmed Efendi (öl.1536) yine Hocazâde'nin Tehafütü üzerine talikat yazmıştır. O bu eserinde on iki meseleyi ele almıştır. Ayrıca Nev'i Efendi (öl. 1599) ve Müeyyedzâde Amasyavi'nin Tehafütlerinden de bahsedilmekle beraber üzerine araştırma yapılmamıştır. Bunlardan başka Mestcizâde Abdullah Efendi (öl. 1736)'nin "El-Mesalik fi'l-Hilâfiyyat Beyn'el-Mütekellimin ve'l-Hukema" (Kelâmcılarla Filozoflar arasındaki ihtilaf konuları-meseleleri) isimli eseri de bir Tehafüt sayılabilir. Belki ulaşılamayan başka Tehafütler de vardır. XIX. asır sonlarında sultan II. Abdulhamid Süleyman Hasbi Efendi'ye Gazzali'nin tehafütünü tercüme ettirmiştir. S. Hayri Bolay, a.g.e., s.28

okutmak için sancağa gönderilen hocalar muvaffak olamamışlar ve genç şehzade ile bir türlü anlaşamamışlardır. Bursa’da Çelebi Sultan Mehmed’in yaptırdığı “Yeşil Sultaniye” medresesinde müderris olan Molla Yegân “Mehmet bin Armağan” bir sene Hacca gider. Dönüşte mu’tad veçhile ilmi temaslarda bulunmak gayesi ile Mısır’a uğrar. Orada tahsilini henüz bitiren genç ve kuvvetli âlim Molla Gürani ile tanışır. Bazı kaynaklara göre ise Halep’te karşılaşırlar. Bu olgun ve ciddi âlimi pek beğenir, beraberce Anadolu’ya gelmeyi teklif eder. Molla Gürani bu arzuyu kabul eder. Beraberce Bursa’ya gelirler. Molla Yegân usulen II. Murat’ı ziyarete gider. Molla Gürani de beraberdir. Lakin yanına girmez, dışarıda kalır. Padişah bu ziyarete memnun olur. Bana Hac’dan ne hediye getirdin diye sorar. O da kapının arkasında duran Molla Gürani’yi içeri alarak takdim eder. Molla ile görüşürler. Padişah onu pek beğenir. Ciddiyet ve ilmine hayran kalır. Söz Mehmed Çelebi’ye intikal edince daha henüz Kuran-ı Kerim’i bile sökemediğinden üzüntü ile bahsederek onu hoca olarak intihap eder. Bu ciddi ve okumayanlara karşı asla müsamahası olmayan Molla Gürani genç şehzadenin ilk dersinde yanına sopa ile girer. Mehmed Çelebi’nin yeni hocasının sopa ile yanına girmesi tuhafına gider ve tecessüsle bunun neye yarayacağını sorar. Molla Gürani kesin olarak şu cevabı vermiştir: “Eğer okumakta tekâsül gösterirseniz padişah babanızın emriyle bunu istimale mecbur kalacağım.”

II. Murad Mehmed Çelebi’nin okumaya başlaması haberine çok sevinmiştir. Artık çocukluğunda okumaya bu kadar hevesiz gibi görünen II. Mehmed daha gençliğinden itibaren ilim ve marifetini hakkıyla hamisi olmuştur.

1443’de Fatih’in hocaları arasında Molla Hüsrev’i de buluyoruz. Bir kez tahta çıkıp geri tahtan avdet ederek Manisa’ya çekilince Molla Hüsrev de onunla birlikte Manisa’ya gelmiş ve Fatih dönemin âlimlerinden birisi olmasını sağlayacak bilgi seviyesini ona aktarmıştır. Fatih’in bu devredeki hocaları Molla Gürani ve Molla Hüsrev’den ibaret olmamalıdır. Hepsini bilmiyoruz. Fakat hükümdar olduktan sonra bazı kıymetli âlimleri kendisine fahri olarak hoca seçmiştir. Bunlar “Müderrisi Sultani” payesini alıyorlar ve nezaketen hükümdara bazı metinleri şerh ediyorlardı. Onun için hal tercümelerinde Fatih’e şu metni okutmuştur diye yazılıdır. Bunlar müteaddittir. Molla Hatıpzade Fatih’in bu kâmil hocalarındandı. Bu molla kadar kibirli ve müteazzim bir zatı kendine hususi hoca seçmesinden bir maksadı olmalıdır. Çünkü o zahiren Fatih’in elini öpmez ve önünde eğilmezdi. Fakat buda muhakkak ki makamda oturana yapılacak bu hürmetin makama yapıldığının farkında değildi. Makamda oturan bir gençti ama nihayet enferiyör görülecek bir vaziyette değildi. Hem ailece ve hem de kafaca asildi ve sonra geniş bir Türkiye

imparatorluğunun başı idi. Hatipzade'nin makamına olan bu kibri şayanı dikkattir. Bu adamı kendisine fahri hoca seçmesi biraz da onun marazi kıskançlığına mani olmak içindi diye düşünülebilir ama bu tevcih onu bu sefer azametli ve kendisini çok beğenir bir insan yapmıştır. Diğer değerli hocaları arasında Molla Hoca Hayrüddin ve Molla Sıracüddin Mehmed Çelebi vardır. Sonra Fatih yanına seçeceği hocaların yaşına değil başına bakardı. Hatta kendisinden birkaç yaş genç olan Sinan Paşa'yı da kendisine hoca seçti. Molla Hocazade ve kısmen muhasipliğini, yani bir nevi huzurda konuşmaya ve diğer âlimlerle muhasebe etmeye mezun huzur hocalığı yapmış oluyordular.¹⁰⁸

1444 yılında padişah Haçlılara karşı yenilince II. Murad tahtan feragat etmiş ve oğlu Mehmed'e yönetimi devretmiştir. Fatih 12 yaşında tecrübesiz ve küçüktür. Peki, bu yaşta bir çocuk, hükümdarlığı nasıl algılar? Bir devleti yöneten kişi olarak görülme, onun için nasıl bir anlam ifade eder? Tarih, kimsenin merak etmeyeceğini düşündüğünden olsa gerek, duygulara çok az yer veriyor. Bu yüzden çocuk yaştaki hükümdarın iktidarının ilk yıllarındaki duygularını da es geçiyor. Sonuçta o ne düşünürse düşünsün 12 yaşındaki hükümdarın bu ilk iktidarı uzun sürmeyecek ve küçük padişah, iktidara sahip olmak isteyen vezir grupları arasında otorite kuramayınca, iki yıllık hükümdarlığının ardından, veziriazam Çandarlı Halil Paşa'nın bir oldubittisiyle tahtı babasına terk etmek zorunda kalacaktır.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Süheyl Ünver, "İlim ve Sanat Tarihimizde Fatih Sultan Mehmed", Türkler Ansiklopedisi, C. 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 210-217, 211

¹⁰⁹ Erhan Afyoncu, "Fatih Sultan Mehmet Bir Rönesans Hükümdarı", National Geographic, Doğu Grubu İletişim Yayıncılık, İstanbul, Mayıs 2007, s. 72-89, Fatih 12 yaşında tahta çıktığında ülke buhranlı bir döneme girmiştir. Sadrazam Çandarlı Halil Paşa'nın yapmış olduğu sulh anlaşmaları ile devletin büyüme sebeplerinden olan Gaza ve Cihat anlayışı terk edilmiş. Balkanlarda babası döneminde fethedilen yerler geri verilmiştir. 1440'ta tamamen fethedilen Sırp despotluğu yeniden kurulmuş, Eflak beyinin tabiiyet bağları Macar baskısı nedeniyle gevşetilmiş. Padişaha şahsen emrinde olduğunu ifade etmesi geleneğine son verilmiştir. Sonuçta nüfuzsal üstünlük Macarlara geçmiştir. Anadolu'da ise Karaman Beyliğine Beyşehir, Akşehir, Seydişehir, Okluk Hisarı terk olunmuştur. Büyük bir ricat yapılmış idi. Bu olaylar üzerine çocuk sultan Mehmed Han'ı içeride de sorunlar bekliyordu. Başkentte paşalar arasında bir fikir ayrılığı ortaya çıktı. Ayrıca siyasi rekabet, yenilgilerden korkan halkın Edirne'yi terk etmeye başlaması, kanlı Hurufi ayaklanması ve şehri harap eden büyük yangın bunlardan bazılarıdır. Bu meselelerden en önemlisi iktidar buhranıdır. Çocuk padişah duruma hâkim olamıyordu. Neredeyse tüm kontrol Çandarlı'nın elindeydi. Ancak bu durumdan hoşlanmayan Devşirme kökenli Rumeli Beylerbeyi Vezir Şihabettin Şahin ile şehzade lalası Nişancı İbrahim ve Zağanos Paşa'lar Çandarlı'ya karşı padişahın etrafında toplanmış ve hakiki iktidarı sadrazamdan alıp Mehmed'e vermeyi planlıyorlardı. Bu sırada Mehmed'in kardeşlerinde Şehzade Orhan isyan etse de bu isyanı Şihabettin Paşa bastırılmış ve kontrol altına almıştır. Avrupa Osmanlı'nın buhranlarından faydalanmak için bir Haçlı ordusu oluşturarak harekete geçmiş ve Osmanlı üzerine yürümüştür. Çandarlı ve yandaşları derhal II. Murad'ı tekrar tahta görmek istemiş ve bu beladan kurtulmak için başka yol olmadığını düşünmeye başlamışlardır. Ardından Murad'ı, Kasabzade Mehmet Bey ikna ederek onun tahta çıkmasını sağlamıştır. Düşman Bulgaristan üzerinden Varna'ya ilerlerken Şihâbettin ve Zağanos Paşalar, Fatih'i ordunun başına geçirmek ve Murad'ı Edirne savunmasına bırakmak istiyorlardı. Ancak Fatih'in babası ve Çandarlı, Fatih'i bu düşünceden vazgeçirdiler. Başkomutan olan Murad, Varna'da büyük bir zafer kazanırken, kanuni açıdan padişahlığı devam eden Fatih, Çandarlı ile başkent muhafazasında kalmışlardı. Varna mücadelesinde en büyük başarılarından biri de Şahabettin Paşa tarafından gerçekleşmişti. Bu sırada dünya milletlerine duyurulan zafer namerde Sultan Mehmed Han'ın ismi yer almaktaydı. Zaferi kazanan aslen Padişah Murad'dı ve sadrazam Çandarlı onu asıl

Ama anlaşılan o ki, II. Mehmed, henüz çok genç yaşta olmasına rağmen oldukça hırslı, kendini hala hükümdar olarak görüyor; Manisa sancakbeyliği sırasında bir hükümdar gibi davranmaya devam ediyor. Çandarlı'nın yaptıklarını unutmamış ve tekrar tahta geçtiğinde nasıl otoriteyi tek elde toplayabilecek bunun planının yapmak ile meşguldür. Bu sırada babasını gücendirmemek verilen görevleri yerine getirmek için de uğraşmaktadır. Şehzade Sultan Mehmed, babasının yanında asi İskender Bey'e karşı yaptığı seferde babası Murad'a yardım etmiştir. Hunyadi Yanko'ya karşı yapılan II. Kosova Meydan Muharebesi'nde Fatih ordunun sağ kolunda savaştı. Hatta 1450 Arnavutluk seferine de katıldı. Akçahisar üzerinde bir başarısızlık gösterse de Edirne'de yaptığı gösterişli düğünde unutuldu. Bu düğünde Sultan Mehmed, Dulkadiroğlu Süleyman Beyin kızı Siddi Hatun ile evlenmiştir. Düğünden kısa bir süre sonra Çandarlı Manisa'ya gönderdiği bir mektupla Fatih'i payitahta çağırdı. Mehmed süratle Edirne'ye gelmişse de Murad'ın ölüm haberini alan yeniçeriler çoktan ayaklanmış idi. Asker üzerinde nüfuzu olan Çandarlı Halil Paşa, padişah adına onlara ihsanlar sunma vaadinde bulundu. Bu olaylar üzerine yeniçeriler padişaha sadakat yemini ettiler. Artık olgun, nerede ne yapması gerektiğini bilen bir sultan olarak yönetime gelmiş ve düzelmiş bir siyasi otoriteye sahip olan ülkesinin başına geçmiştir. Babası Murad Mora'da, Arnavutluk'ta, Kosova'da elde ettiği zaferlerle, Eflâk'ta Yer-Göğü'nün alınması, Balkanlarda Osmanlı nüfuz ve hâkimiyetini yeniden kuvvetle

---

padişah olarak görüyordu. Ancak padişah II. Murad, Edirne'de fazla oyalanmayarak Manisa'ya çekildi ve padişahlığı oğluna bıraktı. Böylece devletin en önemli yeri Manisa oldu. Bunun üzerine Fatih, Çandarlı'nın Manisa nüfusunu bertaraf etmek için sulh siyaseti yerine fütuhatçı bir siyaseti uygulamaya koymaya karar vermiş ve İstanbul'u fethetme fikri doğmuştur. Varna'yı takip eden iki yıl zarfında devlet içinde bu ikilik ve rekabet vahim bir iktidar buhranı doğurmuş idi. Mehmed bu yıllarda kuvvetle Zağanos'un tesiri altında olarak, İstanbul fethini padişahlığının ilk şartı olarak, benimsemiş bulunuyor ve tabii Çandarlı'yı başlıca engel görüyordu. Tehdit siyaseti Sırp despotu ile Bizans İmparatorunu olduğu kadar, Kastamonu ve Karaman beylerini de telaşa düşürmüş, bunlar Manisa'da Murad'a elçiler ile şikâyette bulunmuşlardır. Murad oğluna ve onu kıskırtan vezirlerine tembihte bulunarak, durumu yatıştırmıştır. Çandarlı Murad'ı tahta geçirebilmek için her türlü yolu deniyordu. Bu konuda bilhassa yeniçerilere güveniyordu. Murad ise oğlunun otoritesini sarsmadan tahta geri dönmek istiyordu. Çandarlı'nın rakiplerinin genç padişahı babası aleyhine körüklemelerinden bile korkuyordu. Eflak'da Vlad Drakul isyanı, Mora Despotu Korint'in kalesini tekrar inşası, Edirne'deki yeniçeri isyanı Murad'ın tahta tekrar geçiş olayını başlattı. Ayaklanan yeniçeriler öncelikle Şihâbettin Paşa'nın sarayını yağma ettiler. Asilerden bir kısmı İstanbul'da bulunan Orhan Çelebi'ye taraf olduklarını ilân ettiler. Bu yüzden Fatih'in tahtı tehlikeye düştü. Aslında bu isyanın temelinde yatan Çandarlı'nın düzenlemiş olduğu bir tezgâh, amaç da Murad'ı tekrar tahta çıkarmaktı. Fakat olay tehlikeli boyuta ulaşınca, yeniçerilerin ulûfesi arttırıldı, itaat etmeyenler de halkın yardımıyla kılıçtan geçirildi, isyan bastırıldı. Bu isyan haberi ve Fatih'in otorite kurmasında zorlanması bilgileri gizlice Manisa'da bulunan Murad'a iletildi. Murad 1444'te yeniçerilerin yardımıyla tekrar tahta çıktı. Mehmed beraberinde Zağanos ve Şihâbettin Paşalar ile Manisa'ya gönderildi. Fatih ve lalaları Çandarlı'ya karşı intikam fırsatını beklemeye başladılar. 12 yaşındaki sultan iki yıllık hükümdarlık döneminde çektiği sıkıntılar sonucu hırslı ve mücadeleci bir karakter kazandı. Çandarlı'nın iktidarını kırmak, yeniçerileri tedip etmek, faal bir gaza siyaseti takip ve nihayet İstanbul'u fethetmek fikirleri hep o zaman zihninde gelişmiştir. Onun şehzadeligi alelade bir şehzadeninkinden farklıydı. Kâşifi eseri Gazanâme-i Rum'da onun 1544'ten beri hiç bir zaman tahtan çekilmemiş olduğu görüşünü yansıtır. Ancak Anadolu'da yönetim Çandarlı'nın adamı Özgür oğlu İsa Bey'e aittir. Halil İnalçık, "Mehmed II.", İslam Ansiklopedisi, MEB, C. 7, İstanbul, 1957, s. 506-535, 507,508, Aşıkpaşaoğlu, Aşıkpaşaoğlu Tarihi, Haz. Atsız, MEB, İstanbul, 1970, s. 182, Tursun Bey, Tarih-i Ebu'l Feth, Haz. Ahmet Tezbaşar, Tercüman 1001 Temel Eser, No: 21, İstanbul, 1978, S. 89-90

yerleştirmiş, yeni haçlı teşebbüsleri için garbın cesaretini kırmış ve İstanbul'un fethi imkân dâhiline girmiştir.¹¹⁰

Sultan Murad'ın yerine 1451'de oğlu II. Mehmed geçti. Yeni sultan (coğrafi olarak) ikiye bölünmüş bir imparatorluk devralmıştı. Anadolu artık Ortadoğu İslam uygarlığı ile yeniden biçimlenmiş ve onun içinde özümlenenmiş eski bir İslam toprağıydı. Rumeli ise yeni fethedilmişti, hala bir sınır boyuydu ve sınır boylarında yaşayanların idealleri ve huylarıyla dervişlerin mistik inançlarının etkisindeydi. İkisi arasında –eski ve yeni başkentler Bursa ile Edirne arasında- yeni bir bağ gerekiydi.¹¹¹

2. Fatih ve Fetih Politikası:

Kendi şahsında Osmanlı padişahı tipini ortaya koymuş olan Fatih, kendisinden önceki sultanların kullandıkları “han”, “emir”, “hüdavendigar”, “hünkâr”, “sultan” gibi unvanların yanında “padişah”, unvanını da kullanmıştır. Meşhur Kanunnamesi'nde Fatih, “halife” unvanına da yer vermiştir.¹¹²

Fatih, dünya ölçüsünde hâkimiyet fikri kaynağını Türk-Moğol imparatorluğu, İslâmi hilâfet ve Roma imparatorluğu teşkil etmiş olabilir. Fatih için Bizans tahtına sahip olmak özel bir önem taşıyordu. Fütuhatını Batı Hıristiyan âlemine karşı yapacak, kendini Roma'nın vârisi saymak bu fütuhatını kolaylaştıracaktı. Onun bu görüşü benimsemesinde etrafındaki Bizanslıların ve batıların tesirleri olmuştur. G. Trapezuntios 1466'da Fatih'e hitaben yazdığı bir yazısında: “Kimse şüphe etmez ki, sen Romalılar imparatorusun. İmparatorluk merkezini hukuken elinde tutan kimse imparator ve Roma imparatorluğunun merkezi de İstanbul'dur” diyor. Papa II. Pius da Fatih'i Hıristiyanlığa davet eden mektubunda (bu mektubun Fatih'e gönderilmediği sanılmaktadır) “Hıristiyanlığı kabul ederse meşru imparator sıfatı ile dünyanın en kudretli hükümdarı haline geleceğini, kendisine Greklerin ve doğunun imparatoru unvanını vereceğini, kuvvetle elde tuttuğu ve haksızlıkla müdafaa ettiği şeyin hukuken de kendi malı olacağını, bütün Hıristiyanların kendisine saygı göstererek

¹¹⁰ Selahattin Tansel, Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi Ve Askeri Faaliyetleri, MEB, İstanbul, 1971, s. 33–35

¹¹¹ Bernard Lewis, a.g.e., s. 86, Tursun Bey, a.g.e., s. 47-56

¹¹² Davut Dursun, “Osmanlı Devleti'nde Din-Devlet İlişkileri Üzerine Bazı Notlar”, Osmanlı Ansiklopedisi, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 69

ihtilâflarını hal için hakem tanıyacıklarını, kendisinin Roma kilisesinin haklarına karşı gelenler hakkında onun kuvvetine başvuracağını yazıyordu.

Fatih, dünya hâkimiyeti için Allahın kılıcı olmak ve kendisi için hâkimiyetin mukadder olduğunu yaymak işini de ihmal etmemiştir. Fatih, aynı zamanda İslâm memleketlerinin hakiki koruyucusu sıfatını benimsemiş, hareketlerini bu esasa göre meşrulaştırmağa çalışmıştır. İslâm âlemindeki üstünlüğü evvelâ 1466 da Memluklar ile ilgisi dolayısıyla ortaya çıkmıştır. Ancak, İstanbul fetihnamesinde “Hac farizasını ihya” hizmetini Mısır sultanına bırakmış, kendisi de “gaza ve cihat ehlini teçhiz etmek” görevini almıştı. Böylece, Osmanlıların ilerlemelerinden sonra Mısır ve Suriye Haçlı tehditlerinden kurtulmuştu. Fatih, büyük bir gayretle seferlerine hazırlanırken İstanbul’u daima diğer şehirlere tercih ederek, buranın büyük ve zengin bir merkez halinde yükselmesine çalışmış, en büyük bilginleri burada toplamıştır.

II. Mehmed’in fütuhata ait esaslı bir planı olmamakla birlikte, bu seferlerin tamamıyla tesadüfî ve sathi sebeplerle yapılmış olduğu da iddia edilemez. Olayların tahmin edilmeyen gelişmeleri ve beklenmeyen tehlikeler Fatih’i değişik tarihlerde şu veya bu cephelere harekete mecbur etmiştir. Bu sebeple, onun harekâtı gözden geçirilirken, belirli bir planın uygulanmasını değil, siyasi gayelerini araştırmak gerekmektedir. Bu gayeleri de Osmanlı tarihinin gelişme seyri, idaresine aldığı devletlerin siyasi gelenekleri, özellikle coğrafi ve stratejik durum ile jeopolitik tayin etmiştir.¹¹³

Fatih’in tahta çıkmasıyla onun ilk yönetimindeki karışıklıkları ve buhranları hatırlayan düşmanları devlete son noktayı vurma zamanı geldiğini düşünmeye başladılar. Balkanlarda ve Anadolu’da tabii devletler hatta Bizans, tehditlerde bulunarak tavizler kopardılar ve taarruza geçtiler. Anadolu’da Karamanoğlu İbrahim Bey Hamid ilinde bazı kaleleri ele geçirdiği gibi, onun tarafından tahrik edilen tabii bölgeler, Germiyan, Aydın ili, Menteşe ilinde karışıklıklar çıktı. Bu karışık ortamda orduyu kontrol edebilen Çandarlı’yı sadrazamlıktan ne yazık ki Fatih alamamıştır. Fakat Anadolu Beylerbeyliğine İshak Paşa’yı atadı, Şihabettin Paşa’yı İkinci vezir atarken Zağanos ve Saruca Paşalar da divana girmeyi başardılar.

II. Mehmed durumu düzeltebilmek için Sırlar ve Bizans ile yapmış olduğu anlaşmaları tasdik eyledi. Anadolu’daki karışık durumdan dolayı Sırp despotu George

---

¹¹³ Semavi Eyice, “Fatih Sultan Mehmed”, Türk Ansiklopedisi, C. 16, MEB, Ankara, 1968, s. 147–171, 155

Brankoviç'e memleketine dönen Mara Sultanının masrafları bahanesi ile Sırp hududundaki Alaca-Hisar ile bazı yerler bırakıldı. Bizans imparatoru Konstantin de, Çorlu'ya kadar, bazı yerleri aldığı gibi İstanbul'da alı konulmuş bulunan isyancı Orhan Çelebi'nin masrafları karşılığında kendisine yıllık 300 000 akçe ödenmesini istedi ve bu isteği kabul edildi. Ardından Sultan Mehmed olası bir Macar taarruzunu önlemek için Karaca Paşa komutasındaki bir orduyu Sofya'ya gönderdi. Kendisi de Mayıs ayında Anadolu'ya geçti. Anadolu'da ise Karamanoğullarına Arabistan üzerinden gelen baharat ticaret yolu için çok mühim olan Alaiye kalesini vermek sureti ile barış ortamını sağladıktan sonra hızla Edirne yolu tutuldu. Ancak yolda sıkışık durumu fırsat bilen yeniçeriler isyan çıkarınca Fatih hepsine bahşış dağıtmak zorunda kaldıysa da mola yerinde Çandarlı'nın adamı olan yeniçeri ağası Kurtçu Doğan azledildi, isyancılar şiddetle cezalandırıldı. Edirne'ye dönünce de yeniçeri ocağı tekrar düzene sokuldu. Bu derece işlerin peşinden koşan padişah azimli olduğunu gösterdi. Bu noktadan sonra Mehmed planlarını gerçekleştirmek için faaliyetlere başladı; öncelikle mali ıslahatlara girişti. Çandarlı Halil'e Anadolu Hisar'ı karşısında yeni bir hisarın Şubat ayında yapılması emrini verdi. Zağanos Paşa'nın gayretleri sonucunda hisar çok hızlı bir şekilde yapıldı. Ağustos sonlarında İstanbul'u Karadeniz iase merkezlerinden kesecek, Anadolu ve Rumeli arasında orduların geçişini emniyet altına alacak ve icabında muhasara ordusuna üs hizmeti göreceğ olan Boğazkesen (Rumeli) Hisarını tamamlamış oldu. Ardından da Bizans İmparatoruna şehri teslim etmesini aksi halde savaşa hazırlanması emrini verdi.¹¹⁴

Başarılı bir diplomat olan Çandarlı 1451 yılında Venedik ile eski antlaşmayı yenilemişti, Venedik'in hassas olduğu buğday ihracatı meselesinde taviz kar davranmış, aynı şekilde Macarlara da mühim müsemmalar göstererek üç yıllık bir mütareke imzalamıştır.

Mora üzerinde Turhanbeyoğulları görevlendirilerek askeri harekât başlatıldı. Sonuçta Osmanlı'nın Avrupa ile antlaşmalar kurması Bizans'ın Batıyı Osmanlıya karşı kışkırtmasını engelledi. Osmanlı'nın bu gevşek tutumundan dolayı tüm Hıristiyan âlemi hatta Venedikliler bile Osmanlıların İstanbul'u alamayacağı kanaatindeydiler.

Ülke içerisinde Padişah Mehmed'i İstanbul'un fethi için endişelendiren en büyük engel Çandarlı'ydı. Sadrazam Çandarlı da biliyordu ki fetih gerçekleşirse bütün iktidarı elinden gidecek, ricat takdirinde ise devletin durumu tehlikeye düşecek idi. Bu nedenle bu

---

¹¹⁴ Tursun Bey, a.g.e., s. 41, Mehmed Neşri, Neşri Tarihi, Haz. Mehmet Altay Köymen, C. II, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1984, s. 131-132, Hoca Sadeddin, Tacü't Tevarih, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, C. II, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1992, s. 270-273

teşebbüse girişilmemesi için elinden geldiği kadar çalıştı. Buna karşın, Zağanos ve Şihabeddin Paşa'nın tesiri altında bulunan genç padişah fethi mutlak iktidarının ilk şartı sayıyor ve buna karşı bir engel tanımıyordu. Ancak Çandarlı'yı bu siyasetinde yanında görmek zorundaydı. Padişah, Edirne'de büyük bir meşveret meclisi toplayarak, meseleyi devlet erkânına bildirdi. Buna göre Fatih, gaza ananesi ile İstanbul'un Osmanlı Devleti'nin emniyetini tehdit ettikleri noktaların üzerinde durmuş ve harpçi olup fetihten bir değişiklik bekleyenler tarafından bu açıklama heyecan ile karşılanmıştır. Surların kuvvetini ve savaşın tehlikelerini öne süren ihtiyatlı rical başta Çandarlı olmak üzere genç padişahın ısrarı karşısında ekseriyete uymak mecburiyetinde kaldılar. 54 gün süren İstanbul kuşatması sırasında bu iki görüş iki buhranlı anda tekrar çarpışmıştır. Kuşatmanın sonucu öncelikli olarak zaman unsuruna bağlıydı. Macarların Tuna'yı aşmaları yahut bir haçlı donanmasının yetişmesi kuşatmayı sonuçsuz bırakabilirdi. Bu sebeple gerek Bizanslılar, gerek Türkler savaş esnasında daima bu husustaki söylentilerin tesiri altında kaldılar. Padişahın barış ile şehri alma teşebbüsleri de askeri sabırsızlığa ve endişeye düşürüyordu. Niçin biran önce taarruza geçilmediği ya da padişahın yapılması imkânsız bir işe girişerek milletini mahva sürüklediği şeklinde itirazlar belirdi. Toplanan harp meclisinde Çandarlı'nın garp âlemini tahrik etmenin tehlikeleri hakkında açıklamaları ve uzlaşma lüzumuna dair sözleri Zağanos tarafından cevaplandırıldı. Zağanos Hıristiyanların birleşemeyeceğini, birleşip ordu gönderseler bile Osmanlı kuvvetlerinin onları daima yeneceğini ileri sürdü. Sonuçta genel taarruz kararı verildi.¹¹⁵

Taarruz için verilen karardan sonra II. Mehmed, hazırlıklara girişti ve bu hazırlıkları 1453 yılı Mart ayı sonlarında bitirmiş, Anadolu ve Rumeli'deki bütün kuvvetlerini Edirne'de toplamıştı. O devrin en mükemmel askeri kuvvetini teşkil eden bu ordunun mevcudunu bilmiyoruz. Türk kaynakları bu hususta bir rakam vermezler. Batı kaynaklarında verilen rakamlar (200 000, 300 000) ise kabarıktır. Ordu saflarında bilginler, şeyhler, dervişler, tarikat pirleri de yer almışlardı. Akşemseddin, Molla Fenari, Molla Gürani, Şeyh Sinan gibi. Aydınoğlu ve Karamanoğlu kuvvetleri de gönüllü olarak gelmişlerdi. Sırp despotu Bran Kovic de küçük bir birlik göndermişti. Padişah İstanbul kuşatması için Edirne'de büyük toplar da döktürmüştü. Bu topların dökülmesinde Türk uzmanlar yanında Hıristiyan asıllı bazı yabancıların çalıştığı da anlaşılıyor. Meselâ Macar asıllı Urban'ın da top dökümü işlerinde çalıştığını biliyoruz.¹¹⁶

¹¹⁵ Selahattin Tansel, Osmanlı...a.g.e., s. 63-66

¹¹⁶ Semavi Eyice, Türk Ansiklopedisi, a.g.m., s. 151-152

Taarruz günü, evvela Edirne kapısı tarafında beş on gazi duvar üzerine çıkıp sancak dikti. Asıl ordu ise Topkapısı ile Yalıkapısı arasında açılan gediklerden şehre girmiştir. Bu fetih sırasında şehrin müdafaasını Rumlardan ziyade Latinler yapıyordu. İmparator, Batı'yı harekete geçirebilmek için son anda Papa ve Patrik arasında imzalanmış olan kiliselerin ittihamı esaslarına göre Papa ilk ayinde hazır bulunmuş; fakat Latinlere kin ve nefret besleyen halk ve birçok papaz bunu protesto etmiştir. "İstanbul'da Latin külâhı görmektense Türk sarığı görmek evladır." sözü Ortodoksların öteden beri parolası olmuştur. İmparator nüfusunu kaybetmişti. Birçok Rum savaş sırasında para almadıkça çalışmayı reddetmişti. Birçoğu ailelerini korumak bahanesi ile evlerine dönmüşlerdi. Bu yüzden Bizans'ın dokuz bin kişilik ordusundan sadece üç bini faal durumdaydı. Savaş sırasında Frenklerin Rumlardan fazla çalışmasının sebebi; Rumlar sadece İstanbul'u, Frenkler ise Levant'taki bütün müstemlekelerini ve ticaretlerini kaybedeceklerini düşünüyorlardı. Ayrıca Venedikliler tarafından yapılma ihtimali yüksek olan ve sultanın sefer için yaptığı askeri hazırlıklara engel olamamış başarısız bir suikasttan, II. Mehmed'i zehirleme girişimi vardır.¹¹⁷

Kuşatmanın başlamasından yedi hafta sonra 29 Mayıs 1453'te yeniçeriler Konstantinopolis'in yıkılan surlarına son bir saldırıya giriştiler. Son Konstantin, askerleri arasında çarpışırken öldü, Ayasofya'nın kubbesine hilalli bayrak dikildi ve sultan imparatorluk kentine yerleşti.¹¹⁸

Fatih amacına savaşmadan vasıl olmayı tercih etmekteydi. Çünkü bu suretle kuvvetlerini korumuş fethedilen memleketi mali kaynakları zedeleden idaresi altına almış olacaktı. Tekliflerine ret cevabı verilmesi üzerinedir ki askerinin taarruz şevkini arttırmak için, yağmaya müsaade etmişti. İstanbul muhasarasında, Sırbistan, Bosna ve Mora'da birçok kalelerin zaptında bu böyle olmuştur. Buna karşılık, Enez limanı ve adalarını, Mora'da bazı kaleleri, Sırbistan'da Güğercinlik kalesini, 1459'da Sırp despotluğunun merkezi Semendire'yi ve Karadeniz kıyısında Amasra'yı harpsiz ele geçirmiştir. Fatih genellikle veziriazamı vasıtasıyla can ve mal emniyeti ve pek çok defa bir valilik ve tımar vaat ederek, hükümdarı veya kale kumandanını harpsiz teslim etme ikna ederdi. Kaideden, emniyet düşüncesi ile teslim olan Müslüman beylerine Rumeli'de dirlik verirdi. 1460'ta Mora'yı alırken despot Demetrios'a Enez ve adalarını vermiş yanı sıra 700 000 akçelik gelir temin etmiş idi. Kastamonu beyi İsmail Bey'e evvela Yenişehir, sonra Filibe civarında bazı yerleri vermişti.

¹¹⁷ Enrico Basso, "İşbirliğinden Ayrılığa XIV. Ve XV. Yüzyıllarda Cenevizliler Ve Türkler", Çev. Hatice Babavatan, Türkler Ansiklopedisi, C. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 355-362, 358

¹¹⁸ Bernard Lewis, a.g.e., s. 86, Tursun Bey, a.g.e., s. 47-56

O bu fetihlerinde esas itibariyle İslam hukukunun harp ve sulh hükümlerine tabi olmuştur. Rumeli’de ‘Anveten’ yapılan fetihlerde şeriat kaidelerine göre halkı esir, toprağı ve emlaki devlet malı sayıyordu. Teslim olanlar için İslami aman hükümleri tatbik olunuyor, cizye konuyor, mal ve şahısları devlet himayesi altına alınıyordu.¹¹⁹

Fetihten sonra Fatih, şehrin boş kalmasını istemediğinden fidyesini veren ve ya muayyen bir zaman içerisinde geri dönen Rumlara şehirde yerleşme izni verdi. Onları vergiden muaf kıldı. Kendilerine evler tahsis etti. Fatih halka karşı hoşgörülü bir siyaset izleyip İstanbul’un yeniçeriler tarafından yağmalanmasını engelledi.

Byzantion’un fethi üzerine II. Mehmed kendini dünya çapında bir hükümdar olarak görmüş, mutlak ve sınırsız bir iktidar kazanmıştı. Bu görüş onun bir yandan devamlı fütuh faaliyetinin, öte yandan merkezî hükümetinin temeli ve hareket noktası olmuştur. Bunun için fetihten sonra, Fatih’in ilk işi Orhan Çelebi’yi ortadan kaldırmak olmuş, fethin hemen ertesi günü yeterli deliller bularak Çandarlı’yı tevkif ettirmiş, 1453 yazında da Edirne’de idam ettirmişti. Bundan sonra o, devlet ricalini tamamıyla kendi arzusuna uyacak kimselerden seçmiştir. Veziriazamlara kendi vekili sıfatıyla geniş yetkiler tanımış ve onları mutlak merkezî hükümetinin tam bir temsilcisi haline getirmiştir. Hocası Molla Gürani kazaskerliği sırasında tayinleri müstakil olarak yapmağa kalkışınca, kendisini istifaya zorlamış ve ondan sonra ulemanın tayinlerini de veziriazama bağlamıştır. Fatih doğrudan doğruya kendine bağlı kapıkulu ordusunu yeniden düzenlemiş, takviye etmiş, yeniçeri ve uç beylerinin de nüfuz ve tahakkümünü kırmış, onları doğrudan doğruya kendine bağlayarak otoritesini iyice kuvvetlendirmiştir. Pek çok yeniçeri ordudan çıkartmış, yerlerine saraydaki avcı bölüklerinden sekban adı ile yeni yeniçeri bölükleri meydana getirmiştir. Ondandan sonra yeniçeri ağaları sekbanlar arasından seçilmeye başlanmıştır. Fatih, ayrıca askerinin maaşlarını arttırmak, silahlarını yenilemek, sayılarını iki katına çıkarmak suretiyle, askeri merkezi fütuhatin ve devletin kudretinin dayanağı haline getirmiştir.

II. Mehmed İstanbul fethinden sonra ecdadı zamanından beri gelen devlet idaresinde bazı yenilikler yapmış, tedvin ettirdiği Âl-i Osman Kanunu’na bu hususta bazı maddeler koydurmuştur; mesela divana bizzat riyaset etmek, vezirlerle beraber yemek âdetlerini kaldırmış, bir arzudan yaptırıp vezirleri orada kabul etmek kanunlarını koymuştur. Bunun zamanına kadar kazasker bir iken Anadolu ve Rumeli kazaskerlikleri olarak iki kazaskerlik

---

¹¹⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 154

ihdas edilmiştir. Arazi ve tımar teşkilâtında bazı yenilikler de bunun zamanında vücuda gelmiştir.¹²⁰

İstanbul, sur içindeki şehirlerin en büyüklerinden biri ve belki birincisi olduğundan kolay kolay kalabalıklaşmıyordu. Bundan başka Türklerin buraya yerleşmelerine karşı Rumların teşvikiyle bazı mâniâlar da çıkarılmaktaydı. Evvelâ türlü türlü vaatlerle İstanbul'a nakledilen Türklere verilmiş olan evlerin mukataaya rahtı emir olunmuştur; hâlbuki bunlara gelir gelmez ev ve dükkânları mülk olarak verilmiş olduğundan bu emirle mülkiyetleri kalkıyordu; bu karar şikâyeti mucip oldu; hatta birçok sanat ve mesken sahipleri çoluk, çocuklarını bırakarak İstanbul'dan kaçtılar. Bunun üzerine eski vezirlerden Kula Şahin Paşa genç padişaha bu kararın mahzurlarını izah ile:

“Atan ve deden nice memleketler fethetti; hiç birine mukataa vazetmedi” diyerek yapılan yanlışlığı düzelttirdi ve bu suretle İstanbul'a gelen ve getirilen göçmenler mülk sahibi oldular ve tabii olarak imar faaliyeti arttı. Aradan bir müddet geçtikten sonra veziriazam Rum Mehmed Paşa zamanında iş yine bozuldu. Mehmed Paşa, Rum dönmesi olup İstanbul'a Türklerin iskânını istemeyen Rumların teşvikiyle mülk yerleri yine mukataaya bağlamağa teşebbüs etti ve muvaffak da oldu. Fatih Sultan Mehmed, bu suretle Müslüman ve Hıristiyanlardan bir kısmını İstanbul'a göç ettirmekle kalmadı; fetihten sonra etraf şehir ve kasabalara çekilmiş olan ilim ve fikir adamlarını bir bir arattırıp İstanbul'a getirterek bunları sur dâhilinde iskân ettirdi. O sırada Cenevizlilerin elindeki Amasra'ya memurlar göndererek buradaki ilim ve fen adamlarını ve sanat sahiplerini ve tüccarları İstanbul'a naklettirdi.¹²¹

Fatih'in en büyük kaygısı, İstanbul'u dünyanın siyasi ve iktisadi merkezlerinden biri, gerçek bir metropol haline getirmek, nüfuslandırmak, imar etmek ve kalkındırmak olmuştur. Bu işi yapması için vakıflardan anlayan Süleyman Bey'i subaşılık makamına getirerek imar işlerini başlatmıştır.¹²² İstanbul'un imarında esas rolü bütün Osmanlı şehirlerinin kuruluşunda ve inkişafında olduğu gibi, vakıf müessesesi oynamıştır. Fatih kendi adı ile anılan caminin yanına meşhur (sekiz) medresesini, çocuklar için bir mektep, bir hastane, bir imaret inşa ettirmiştir. Samaniye medreseleri ise imparatorluğun en yüksek ilim müessesesi olarak

¹²⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 525-526

¹²¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 154-155

¹²² Mehmed Neşri, a.g.e., s. 141

yaptırılmış ve başarılı bulunan Müslüman çocuklar kabul edilmiş ve bunların tüm giderleri vakıflardan karşılanmıştır.¹²³

İmparatorluk fikri ile meşbu olan Fatih Rum zadedânına mensup gençleri sarayına almış, bunlar, birer Osmanlı olarak, sonradan idarede mühim mevkilere geçmişlerdir. Rum Mehmed'den başka Paleologoslardan Has Murad Paşa ve Kardeşi Mesih Paşa bunların en meşhurlarıdır. Bundan başka bazıları Bizans zadedân sınıfına mensup bir kısım Hıristiyan Rumların da mühim malî işleri üzerlerine aldıklarını biliyoruz. Garba kaçtıktan sonra orada barınmayan ve sefaletle düşen bazı Rum büyükleri tekrar İstanbul'a dönmüşlerdir. 1426'da İstanbul gümrüğü iltizamını üzerine alan Manuel Paleologos her halde garba kaçtıktan sonra, İstanbul'a gelen aynı isimdeki kimse olmalıdır. Bu devirde Sırbistan madenleri veya gümrük gelirleri üzerinde büyük iltizam işlerine girmiş Rumlar da görülmektedir. 1464–1472 tarihlerinde Rum âlimlerinin Fatih'in sarayında hususi bir alâkaya mahzar oldukları görülmektedir. Georgios Trapezuntios Roma'dan İstanbul'a o zaman döndüğü gibi, Kritovoulos eserini bu tarihlerde yazdı. O Fatih'e takdim ettiği bu eserde, padişahı Yunan kültür dostu olarak tavsif eder ve Notaras'ı idam ettirenleri kötülerken, şüphesiz efendisinin duygularına aykırı yazmıyordu.

Meşhur Trabzonlu âlim Amirutzes, aynı devirde Fatih ile sıkı temas hâlinde idi. Fatih'in divanından garba gönderilen siyasî yazılar ve muahedeler Rumca yazılıyor¹²⁴ ve tabii bunları yazan Rum kâtipler de kullanılıyordu. Nihayet Fatih geniş imparatorluğu dâhilinde bütün Ortodoksları tekrar patriğin idaresi altına koymuş, Rumları birleştirmiş, İtalyanların tahakküm ve istismarından kurtararak,¹²⁵ iktisâdi bakımdan, yükselmelerini temin etmiştir. Fakat bütün bu vakıalara bakarak, Fatih'in imparatorluğunu, Lorga gibi, şarki Roma imparatorluğunun İslâm kisvesi altında canlanması saymak mübalâğa ve hataya düşmektir.¹²⁶ Onun bu tavrı hoş görüsünden ve bilime düşkünlüğünden kaynaklanır. Fikirsal alanda hoşgörülü politikaya en güzel örnek, Fatih Sultan Mehmed'in durumudur: Çünkü o, İstanbul'u alır almaz Rum-Ortodoks Kilisesinin başı olan, Patrik Gennadios'u huzuruna çağırılmış, her türlü dini çalışmalarında serbest olduklarını, istedikleri şekilde ibadet

¹²³ Kenan İnan, "Fatih Sultan Mehmet İstanbul'un Fethi Ve Etkileri", Türkler Ansiklopedisi, C. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 279–311

¹²⁴ Bunlardan bir kısmı, için bk., A. Bombaci, Nuovl firmani greci di Maometto II, Byzant. Zeitschr., XLVII, 1954

¹²⁵ İsmail Hami Danişmend, İstanbul Fethi'nin Medeni Kıymeti, İstanbul Fethi Derneği Neşriyatı, İstanbul, 1953, s. 29–31

¹²⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 155

edebileceklerini söylemiş; ayrıca kendisinden Hıristiyanlığın esaslarını açıklayan bir eser yazmasını ve kendisine getirmesini emretmiştir.¹²⁷

Sonuç olarak bu fetih ile Fatih, cihanşümul bir imparatorluğun mümessili görülmüş, sınırsız kesin bir iktidar kazanmıştır. Bu durum, onun fütühat faaliyetlerinin ve merkeziyetçi hükümetinin temeli, harekât noktası olmuştur. Fatih'in gücü ele geçirdikten sonra ilk işi fiilen iktidarını gölgelendiren Çandarlı ile kendine karşı savaşarak tahtını tehdit etmiş olan Orhan Çelebi'yi ortadan kaldırmak olmuştur. Çandarlı'dan sonra Mehmed'in veziriazamları sonuncusu istisna hepsi devşirme kökenli olacak ve onlardan Mahmud ve Rum Mehmed Paşa'yı idam ettirecektir. Böylece devlet idaresinde eski ailelerin nüfusu bertaraf edilmiş ve padişahın emirleriyle arzusuna mutlak surette tabi kimseler devletin başına getirilmiştir. Fatih, devri padişah ile sadrazam arasındaki münasebetler bakımından dikkate değer bir değişiklik arz etmektedir. Fatih, büyük hizmetleri görülen Mahmud Paşa'yı Anadolu işlerindeki siyasetinde başarısızlığı ve bilhassa tekrar vezirliğe geçmesinden korkan düşmanlarının tahriki ile idam etmiştir.¹²⁸ Gedik Ahmed Paşa'yı pervasız, kendini beğenmiş tavırlarından ve bir de sefere gitmek istemeyen yorgun askerin hoşnutsuzluğu ifade ettiği için Fatih onu azl ve hapsedmiştir. Damadı, kayınpederi ve lalası olan, İstanbul'un fethinde en büyük yararı görülen Arnavut Zağanos Paşa'yı Çandarlı'dan sonra sadrazamlığa getirmiş; fakat Belgrat seferinden sonra başarısızlığından dolayı görevinden azletmiş ve Balıkesir'e sürmüştür.

Fatih sahip olduğu büyük kudret sayesinde devletin her türlü kaynaklarını askeri ve mülkî bütün kuvvetlerini sadrazam elinde toplamıştır. Sadrazamın yetkileri artmışsa da divandan olan defterdarlar bir dereceye kadar onlardan müstakildir. Mahmud Paşa ile Defterdar Titrek Sinan Bey arasında çıkan şiddetli rekabette bu durum görülmüşse de sonuçta defterdar öldürülmüş, oğlu Uzun Hasan'ın yanına kaçarak Osmanlı'yı zora sokmuştur.

Fatih, gerek yeniçerilerin gerekse uçbeylerinin nüfuslarını kırmak için onları doğrudan doğruya kendi emri altına almıştır. Uçbeylerini kendi büyük gazi şahsiyeti ile gölgede bırakmış ve Mihaloğullarına alelade beyler gibi muamele etmiştir. Yeniçerilere

---

¹²⁷ Hüseyin G. Yurdaydın, a.g.e., s. 106, Halil İnalçık, "Mehmed II", a.g.m., s. 513, Georgios Trapezuntios, Kritovoulos, Amirutzes, Benedetto Dei, Gaetali Jacobo, Criaco d'Ancona adı geçen Bizanslı alimlerin ona okuduğu Roma tarihi ve Büyük İskender'in savaşları ile ilgili kitaplardan bilgi edinen sultana kitapları okuyan alimler, "İstanbul kimin elindeyse Roma imparatoru odur." diye anlatınca etkilenen Fatih kendini Roma İmparatorluğunun yegâne varisi ilan eder. Ardından Bizans'a akraba tüm sülaleleri Trabzon Rum İmparatorluğunu, Mora Despotluğunu ortadan kaldırır. Erhan Afyoncu, a.g.m., s.86

¹²⁸ Müneccim Baş Ahmed Dede, Sahaifü'l Ahbar fi Vekayi-ül Asar (Müneccim Baş Tarihi), Haz. İsmail Erünsal, C. I, Tercüman 1001 Temel Eser, No: 37, İstanbul, 1978, s. 353

gelince, onlar 1451’de Karaman seferinden dönüşte padişaha zorluk çıkarmışlarsa da Fatih uçbeylerin yardımını ve Şihabeddin Paşa’nın yardımını ile şiddetle isyancıları cezalandırmış, yerlerine saraydaki avcı bölüklerinden yeniçeri bölükleri oluşturmuştur. Yeniçeri ağalarını da sekbanlardan seçmiştir. Fatih; ayrıca maaşlarını arttırmak, silahlarını yenilemek, sonraları asker sayılarını iki misline çıkarmak kaydı ile merkezi gücün ve fetihlerin başlıca dayanağı haline getirdi. Yeniçeriler yine de bazen sorunlar çıkarmış, Fatih otoritesini onlara dayandırsa da yeniçerileri gerektiğinde sert bir şekilde cezalandırmıştır: Macar seferinde 200 yeniçeriye başarısızlıklarından dolayı idam ettirmiştir. Bu yüzdendir ki Fatih’in ölümünden sonra yeniçerilerin korkunç isyanı, Cem Sultan’a muhalefetlikleri iki yıl devleti tahakküm altında tutmaları Fatih’in siyasetine karşı şiddetli bir tepki olarak ifade edilebilir. Yeniçeriler Bayezid’e devşirme olmayanları, devletin başına getirmemeyi taahhüt ettirmişlerdir. Özetle mutlakîyetin ve merkeziyetçiliğin bir vasıtası olan gulam sistemi XVI. yüzyılda kemaline erişmek üzere Fatih devrinde idarede ve orduda hâkim bir duruma geçmiştir.

Fatih 1451’de tahta çıkar çıkmaz henüz memede olan kardeşi Ahmed’i boğdurmuştu. O, “Kardeşlerini nizam-ı âlem için katletmek münasıptır.” Kanununu koyarken de hâkimîyetin bölünmezliğini temin etmek ve ileride taht kavgalarından devleti kurtarmayı düşünüyordu. Bu yüzden de fethettiği yerlerdeki hanedan azalarını da ortadan kaldırmıştı. Ayrıca bu konudaki çalışması ile kanunname yapmak biçiminde sistemli bir hukuk çabası ortaya koyma fikri de esas olarak Fatih Sultan Mehmed’de görülecektir.¹²⁹

Türk Moğol Devlet ananesinde de devlet merkezinin yani tahtın elde tutulması hükümdarın sıfat ve mevkiini tayin eden en önemli unsurdur. Kayda değer ki Fatih’in gaza ve fütuhat siyasetinin mümessili gibi görüldüğü yıllarda doğan ilk oğluna büyük dedesi Yıldırım’ın adı, üçüncü oğluna İran ananesinin ünlü hükümdarı Cem’in adı ve torununa da Oğuz Han’ın ismi verilmiştir. Denilebilir ki Fatih’in şahsında Türk İran, İslam ve Roma Hükümdarlık ananelerini özümseyen Osmanlı padişahı doğmuştur. O açık olarak Hıristiyan ve İslam dünyasını hâkimiyeti altında toplamak cihan şümül bir devlet kurmak emelindeydi. Fatih sonsuz bir gayret ile seferlerine girişirken ayrıca tüm diğer şehirler zararına İstanbul’u en büyük ve en zengin merkez halinde yükseltmeye en büyük âlimleri etrafında toplamaya çalışırken daima bu esas fikrin tesiri altındaydı.

---

¹²⁹ Vejdi Bilgin, “Klasik Dönem Osmanlı Hukuk Düşüncesinin Temel Özellikleri”, Türkler Ansiklopedisi, C. 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 52–60, 55

Coğrafi yapılanmanın etkisi ve İstanbul fethi ile Orta Doğu'da, Doğu Avrupa'da siyasi şartları, Osmanlı devleti lehine olarak, temelinden değiştirmiştir. Fatih donanmasını İstanbul'da tutmak imkânını bulursa tekmil dünyaya hâkim olacağını düşünüyordu.¹³⁰ O iki kara ve iki denizin hâkimi olmak iddiasındaydı. 1451'de Rumeli hisarını 1463–1464 kışında Çanakkale'deki hisarların inşası ve İstanbul Boğazında bir tersanenin (Kadırğa Limanı Tersanesi) yapılması, boğazlara yakın adaların istilası gibi tedbirler ile Fatih İstanbul'un bu durumunu takviye etmiştir. Boğazlarda Türk hâkimiyeti devri Fatih ile başlar. Bu sayede 1463–1479 harbinde Venedikliler İstanbul'a sokulamamışlardır.

Boğazlarda Osmanlı hâkimiyeti kurulduktan sonra, Karadeniz'de Ceneviz'in hâkimiyetini devam ettirmesi ve kolonilerini koruması imkânsız hale gelmiş oluyordu. 1454'de Karadeniz'e çıkan donanma hemen hemen bütün Ceneviz kolonilerini haraca bağladı. Buna karşılık Ege denizinde hâkimiyet kurmak hatta Anadolu ve Rumeli kıyılarını Hıristiyan donanmalarına karşı korumak her zaman mümkün olmuyordu. Fatih bu durumu düzeltmek için Ege'nin kuzeyindeki adaları Limni, Taşoz, Midilli, İmroz, Somatraki ve Eğriboz adalarını fethetmiş ancak Rodos adasını fethedememiştir. Fatih döneminde donanma 92 kadirga, 5 galyota ve 11 kayıktan mürekkeptir. Osmanlı deniz kuvvetinin hakiki kurucusu Fatih'tir.

Son Bizans müverrihlerinden İmrozlu Kritobulos İmroz ve Limni halklarını teskin ederek göç etmelerini önlemiş, Gelibolu Sancakbeyi ve Kaptan-ı Derya Hamza Bey ile anlaşarak adaları ani taarruzdan korumuştur.¹³¹

XVI. yüzyıl Yunan vakanüvisi Fatih'in Otranto seferi için şunları söylüyordu: "...Sonra Ahmet Paşa pek çok askerle Apulia'ya geçti, Otranto'ya savaş açtı, o bölgenin idaresini elinde tutan Calabria Dükü (saldırı esnasında) orada olmadığından Otranto'yu ele geçirdi ve oraya yerleşti. Böylece Paşa Apulia ve Calabria'yı, hatta bütün Hıristiyan âlemini derin bir endişeye sevk etti. Hatta diyorlar ki, eğer Sultan Mehmed'in ölümü yetişmeseydi; o Apulia'ya geçmek için harekete geçecek, İtalya'yı işgal edecek ve Hıristiyanlığa büyük bir zarar verecekti. Ancak Fatih 300,000 asker topladı ve Suriye'ye karşı bir sefere başlamak üzere Anadolu'ya geçti."¹³²

¹³⁰ Halil İnalcık, "Mehmed II", a.g.m., s. 515

¹³¹ Yasemin Demircan, "Ege Adalarında Osmanlı Hâkimiyeti", Türkler Ansiklopedisi, C. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 363–372, s. 365

¹³² Konstantinos Giakoumis, "Osmanlıların Otranto Ve Apulia Seferi", Çev. Kürşat Akpınar, Türkler Ansiklopedisi, C. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 373–382, s. 373

Milan'ın Venedik'teki bir temsilcisi olan Leonard Bottae'nin 14 Ağustos 1479 tarihli bir mektubu, Osmanlıların getirdiği savaş aletleri hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir:

“Burada, Sultan'ın Avlonya'da bulunan donanmasının buraya, Adriyatik'in bu yakasına geleceği söyleniyor ve şu var ki, yanlarında getirdikleri malzemeler ve savaş aletlerinin yanı sıra, bu (satırların yazarı) sinyora bildirildiğine göre ayrıca yanlarında, İtalya'da benzeri görülmemiş boyutlarda üç büyük top getiriyorlarmış...”¹³³

Fatih atalarının geliştirdiği Anadolu ve Rumeli'de tabi beylikler sistemini bırakarak, doğrudan doğruya ilhak suretiyle, merkeziyetçi imparatorluğu süratle gerçekleştirmeye çalışmaktadır. İstanbul'un fethi Çandarlı'nın ihtiyat ve uzlaşma siyasetine karşı genç askeri grubun harpçi ilhak siyasetinin kazandığını gösterir.

Fatih fütuhata esnasında esas itibariyle İslâm hukukunun harp ve sulh hükümlerine tabi olmuş, ele geçirdiği yerlerde şeriat kaidelerine göre toprağı ve emlâki devlet malı saymıştır.

Fatih zapt ettiği şehir ve kalelerde ilk olarak bazı tedbirler almış, ele geçirdiği kalelerin ileride yeniden mukavemet merkezi haline gelmemesi için bu kaleleri genellikle yıkmış, ancak askeri önemi olan belli başlı birkaç kaleyi bırakarak bunları da kuvvetle tahkim ettirmiştir. Fatih kalelerin yıktırılmasında toptan çok faydalanmıştır. Kaleler yıkılınca da etrafta açık arazideki köylerin itaati kolaylaşmıştır. Uzun zaman direnen kalelerin yanına daimi abluka maksadı ile havale kuleleri yaptırmıştır. 1452'de Rumeli Hisarı ile Belgrat karşısındaki Havale (Güzelce Hisar) bu maksatla yapılmıştır. Ayrıcı askeri noktalara da bazı kaleler yaptırmıştır ki bunlardan 1466'da Arnavutluk'ta yapılan Elbasan kalesi ile Konya'daki Ahmedek kalesi meşhurdur. Kalelere bir dizdar ile tımarlı kale erleri veya maaşlı ulufeciler yerleştirmiş yahut yerli halk vergiden muaf tutulmak kaydıyla buraları korumada onları kullanmıştır. Önemli kalelerin korunmasına da kapıkulu ve yeniçerileri görevlendirmiştir. Bu sebeple, 1460'ta Karintbos'a 400, 1461'de de Trabzon'a aynı sayıda yeniçeri yerleştirilmiştir.

Fatih, Rumeli fütuhata sırasında yerli askeri ve idari sınıflar mülkiyetindeki toprakları, birçok kilise ve manastır vakıflarını devletin mülkü haline getirmiştir.

---

¹³³ Konstantinos Giakoumis, a.g.m., s. 375

Köylülerin toprakları üzerindeki haklarına dokunulmamış, asil sınıflar ve askerler de umumiyetle Osmanlı askeri teşkilâtına alınmışlardır. Bunlar reayadan ayrı düşünülmüş, defterlere sipahi sıfatı ile kaydedilmişlerdir.

Fatih'in Hıristiyan ve Müslüman yerli sipahiler için takip ettiği siyaset, fütuhatının süratle gelişmesine sebep olmuştur. Onun bu siyaseti ile yerli askeri sınıflar bir şey kaybetmiyor, yalnız efendi değiştiriyorlardı. Bunlar topraklarında eski mevkileri ile mütenasip durumlar sağlıyorlar, tımarlı sipahi oluyorlardı. Osmanlı ordusuna girmek için din değiştirmek de şart değildi. Bu suretle Fatih'in ordusunda çok miktarda Hıristiyan askerler de bulunuyordu. Netice olarak, bu fetih yıkıcı ve yok edici bir istilâ olmamıştır.

Fatih Anadolu'daki fütuhatında da aynı usulü uygulamış, kendisine bağlılık gösteren zadeğânı yerlerinde bırakmış, kendilerine eyaletin her tarafında büyük zeamet ve tımarlar vermiştir. Karaman'da birçok tımarlar yerli sipahiler elinde bırakılmış; Turgutoğulları, Yabanoğulları, Kögezoğulları, Emledinoğulları, Adaloğulları gibi büyük kabilelerin beylerine aynı şekilde hareket edilmiştir. Ordu, Giresun bölgesinde de tımarların çoğu eski Çeşni beylerinin oğullarına ve yakınlarına verilmiştir.

II. Mehmed yerli halkın hukuki durumunda da önemli bir değişiklik yapmamış, fetihten önceki vergileri ve kanunları az değişiklikle uygulamıştır. Fakat fethettiği yerlerde angaryayı tamamıyla kaldırmıştır. Böylece Fatih, feodal hâkimiyet yerine merkezi hâkimiyet prensiplerini esas olarak almıştır.

Fatih, eski bir geleneğe uyarak, fethettiği yerlerde emniyet düşüncesiyle göç usulünü geniş ölçüde uygulamıştır. İstanbul'un fethinden hemen sonra burada başlayan iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınma, şehre etraftan nüfus celbine sebep olmuş, aynı gayeyi kuvvetle gerçekleştirmek için de Fatih, bir kısım halkı bu şehirde yerleşmeye teşvik etmiştir. İstanbul'u alınca 1453 Eylül'üne kadar Anadolu ve Rumeli'den 5000 ailenin şehre yerleştirilmek üzere gönderilmesini emretmiştir. Bursa'dan da İstanbul'a bir kısım halkı göç ettirmek istemiştir. Fatih, bundan sonra fethettiği yerlerden zengin tüccar ve sanatkâr halkın bir kısmını da İstanbul'a göndermiş, nüfusu artan şehrin iaşesini sağlamak maksadıyla da etraftaki araziye 1453'te Güney Sırbistan'dan, 1458 ve 1460'ta Mora'dan, 1479'da Zanta ve Kefalonya ve Aya Mavra adalarından Hıristiyan çiftçileri getirerek yerleştirmiştir.

İstanbul'a 1453–1454 ve Anadolu'dan, 1455 ve Yeni Foça'dan, 1458'de Mora'dan, 1459–1460'ta Taşoz ve Samotraki adalarından, 1462'de Midilli'den, 1463'te Argos ve

Mora'dan, 1468–1471'de Konya, Larende, Aksaray ve Ereğli'den, 1473'te Eğribos'dan, yine 1473'te Uzun Hasan ordusunda bulunan bilgin ve sanakârlardan, 1475'te Kefe ve Mengüp'ten halk getirilip iskân ettirmiştir. 1459 kışında ise vaktiyle İstanbul'da bulunan Rumeli ve Anadolu'dan bir kısım halkı İstanbul'a yerleştirmiştir. 1478 Mart ortalarında yapılan bir sayıma göre, İstanbul'da 14803 hane, 3667 dükkân, Galata'da 1521 hane ve 2060 dükkân bulunuyordu.¹³⁴

3. Fatih ve Malî Tedbirleri:

Fatih döneminde çıkan isyanların nedenleri yalnızca, İskender Bey'in önderliğinde sürdürülen uzun direniş mirasının dağlık bölgelerde yaşayan özgür, baş eğmez ve isyankâr köylülerin bağımsızlık ruhlarıyla veya yabancı egemenliğine karşı direnişleriyle birleşmesi olarak görülemez. Bunlara iki önemli faktör eklenmelidir. Birincisi II. Mehmed'in izlediği politikalara karşı oluşan ağır bir sosyal tepki ve dirençtir. Halil İnalçık'a göre: II. Mehmed'in savaşı politikaları ülkeyi tüketmişti. II. Mehmed sınırsız bir otoriteye sahip olan katı bir hükümdardı... Büyük projelerini finanse etmek için gümrük vergilerini ve köylülerin ödediği bazı vergileri arttırmıştı; müteakip defalar gümüş akçenin değerini düşürmüştü ve mali denetlemeleri sıkılaştırmıştı. Son olarak, daha önce vakıf veya emlak olarak tasarruf olunan yaklaşık yirmi bin köy ve çiftliği devlet kontrolü altına aldı ve tımar olarak dağıttı. Bu tedbir geniş kesimlerde, özellikle eski ve etkili aileler arasında huzursuzluğa yol açtı.¹³⁵ İşte bu yüzden Fatih ve ulema tarafından üzerinde çok düşünülen mali tedbirler şunlardır:

A) Para üzerinde alınan tedbirler: Yeni akçe çıkarmak ve eski akçeyi beşte bir eksiğine değiştirmek suretiyle, bütün nakdi servetlerden bir nevi vergi almak. Bu suretle Fatih 855, 865, 875, 880 ve 886 yıllarında yeni akçe çıkarmıştır. 875'ten sonra, bunun her beş yılda bir tatbiki kayda değer.¹³⁶ Bu kanunu yürütmek için, padişahın yasak kolları, evleri, yükleri, hanları araştırmaya ve buldukları gümüş parayı ticari kıymeti üzerinden müsadereye salâhiyetliydi. Yeni akçe çıkarılmasının sık sık tatbiki o kadar derin bir hoşnutsuzluk doğurmuştur ki, II. Bayezid tahta geçerken, kendisine taahhüt ettirilen hususlardan biri bir

¹³⁴ Semavi Eyice, Türk Ansiklopedisi, a.g.m., s. 156-158

¹³⁵ Konstantinos Giakoumis, a.g.m., s. 378

¹³⁶ Halil İnalçık, "Türkiye'nin İktisâdi Vaziyeti", Belleten, C. XV, S. 60, TTK, Ankara, Ekim 1951 s. 670–686, s. 677

defadan fazla yeni akçe çıkarmamasıydı. Diğer taraftan Fatih paranın ayarını değiştirmiş ve bu hâl para sistemi sıkı sıkıya Osmanlı ticaretine bağlı olan İran'da bile şikâyeti mucip olmuştur.

B) İnhisar ve iltizam usulleri: Fatih, tuz, sabun, mum gibi, zaruri ihtiyaç maddelerini bölge bölge mukataaya vermiş, yani iltizam ile inhisara bağlamıştır. Misal Anadolu eyaletinde yalnız Foça sabunhanesi sabunları satılırdı ve bu işi Antonoğlu Obertiyo adlı bir Frenk iltizama almıştı. Fatih'in bu mukataa'ların tatbikini tem'in için çıkardığı yasaknameleri sert bir mahiyet almıştır. Misal Karesi vilâyetinde Kızılca tuzu satılması emir olunan yerlerde, başka yerden tuz getirenden para cezası alınıyor; bunu haber vermeyen naip ve kethüda idam ediliyordu. O zaman İtalya'da istibdat idarelerinde tatbik edilen bu iktisadi mali usulleri, mültezim olan birçok İtalyanların memlekete soktuğu kuvvetle tahmin olunabilir. Âşık Paşa-zade "vilâyet-i Osman'da işidülmedük ve görülmedük bid'atlerin ihdasını" bir İtalyan Yahudi'si olan Hekim Yakub Paşa'ya atfeder ve iltizamı, başka vesileler ile de tenkit eder. Yeni vergiler ihdası, 1458 son baharında Anadolu sipahilerini harp meydanında tutmak için, Anadolu eyaletinde reayanın ödediği çift resmini, bir emir ile 22 akçeden 32'ye çıkarmış ve bu vergi yerleşip kalmıştır. Tokat'ta ihdas ettiği ipek gümrüğü vergisi büyük bir zümreyi müteessir etmiştir. Emlâk ve evkafım neshi, Muhtelif yollar ile mülk veya vakıf olarak, devletin elinden çıkmış toprakların miriye mal edilmesi maksadını güden tedbirler, Fatih tarafından çok geniş bir şekilde tatbik olunmuştur. Bütün vakıflar ve mülkler, gözden geçirilerek, Dursun Bey'e göre, 20 000'den fazla köy ve mezra neshedilmiş ve tımarlı sipahilere dağıtılmıştır. İpka olunan vakıf ve mülklerden de, divanî denilen gelir hisseleri için, asker ("eşkinçi") istenmiştir. Asıl Nişancı Karamâni Mehmed Paşa'nın veziriazamlığında (1476-1481) tatbik edilen bu toprak ıslahatı memlekette hoşnutsuzluk uyandırmıştır. Bu ıslahatın asıl gayesi tımarlı sipahi sayısını arttırmak ve padişahın hazinesi için yeni haslar bulmak idi. Etrafındakilerin tesiri ile bir zamandan beri babası ile arası açık bulunan Amasya valisi şehzade Bayezid bu kanunun kendi sahasında (Amasya, Tokat ve Trabzon) tatbikine mukavemet etmek isteyince, gayr-i memnun bir kitle gözlerini Bayezid'e çevirmiştir. Diğer Şehzade Sultan Cem, babasının harpçi siyasetini devam ettirmeğe namzet sayılıyor ve Karamâni Mehmed tarafından destekleniyordu. Bu suretle Fatih'in hastalığının arttığı son yıllarında, bilhassa 1479'dan itibaren, Bayezid ile Cem arasında, taht için başlayan gizli mücadele memlekette büyük bir içtimaî hareket ile ihtilât etmiş oluyordu. Bayezid padişah olur olmaz, ilk işi bu emlâk ve evkafı sahiplerine iade etmek olmuştur. Fatih'in emlâk ve evkafı neshetmesi bilhassa ulema sınıfını, şeyhleri ve eski Türk, Müslüman bey

ailelerini müteessir etmiş, fakat yeni akçe hususundaki icraatı bütün halk arasında hoşnutsuzluk yaratmıştır. Buna kanunların şiddetle tatbiki neticesinde meydana gelen korkuyu da ilâve etmek lazımdır. Fatih'in son yıllarında rical arasında şiddetlenen rekabet bu hoşnutsuzluğun tezahürüne vesile olmuştur. Ulema sınıfından gelen Nişancı Karamâni Mehmed Paşa, Fatih'in mali siyasetinden mesul tutuluyordu. Karamâni devlet içinde saray gulâmlarından olan ümeranın da nüfuzunu kırmağa çalışıyordu. Rum Mehmed Paşa'nın idamına, Gedik Ahmed'in zindana atılmasına ve sonra sürülmesine, İshak Paşa'nın menkubiyetine, Davud Paşa'nın azline hep o sebep gösterilmiştir. Buna karşılık Tefik Faik Paşa ve ulemadan Manisa-zade, vezir olarak, divana alınmıştır. Gulâm sınıfından gelen rical, yeniçerileri ve şehzade Bayezid'i tabi'i bir müttetik bulmuş ve malî siyasetten şikâyet eden halk efkârı tarafından desteklenmiştir. Fatih'in siyasetini II. Bayezid terk etmeye ve onun ananeyi kıran müfrit tedbirlerini kaldırmağa çalışmış, sulhperver, yumuşak, müsamahalı bir idare getirmiş, 1482'de Gedik Ahmed ve İshak Paşa'ların nüfuzuna son verdikten sonra, Çandarlılara iade-i itibar ettirerek, eski Osmanlı ananesine ve şeriata devlet içinde tekrar üstün bir nüfuz sağlamaya gayret etmiştir. Bununla beraber, Fatih'in kul sisteminin¹³⁷ üstünlüğüne dayanan merkeziyetçi idaresi ve cihan hâkimiyeti gayesine matuf askeri devleti bu aksülamelden ancak kısmen müteessir olmuştur. İstanbul etrafında Anadolu Rumeli temeli üzerinde asıl hususiyetiyle Osmanlı imparatorluğunu kurmuş olan Fatih'tir

---

¹³⁷ Bazı tarihçilere göre Osmanlı Devleti'nde tam manasıyla saltanat dönemini başlatan Fatih, Osmanlı yönetiminde devşirme yöntemini devreye sokarak yeni bir anlayış getirmiştir. İstanbul'un fethini müteakip Halil Paşa öldürülüp diğer Türk beyleri iş başından uzaklaştırılınca meydan devşirmeden yetişmiş olanlara kalmış ve bundan sonra tam manası ile Osmanlı saltanatı başlamıştır. II. Murad da dâhil baştan beri 1451'e kadar gelen Osmanlı padişahları sürekli halkla temas eder, Divan-ı Hümayunda bizzat bulunur, dava dinler, devlet işlerini görür, savaş meydanlarında askerlerine silah arkadaşları muamelesi yaparken Fatih, Bizanslıları takliden saltanat usulünü benimsemiş, kurumsal bir takım icraatlar yapmış, Divan müzakeresini terk ederek halkla teması kesince, milletlerle sultan arasına ince bir perde çekilmiş ve zamanla daha sonraki sultanların dönemlerinde de bu perde kalınlaşarak tebaa ile hükümdar birbiri ile ilişki kuramaz olmuşlardır. Fatih Dönemi, Osmanlı Devleti'nde değişimin seyri açısından önemli bir zaman dilimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devleti'nde II. Mehmed'e kadar kamu yönetiminin üst seviyedeki tüm görevlileri ulemadan geliyordu. Osmanlı Devleti'nin ilk veziri olan Alaaddin Paşa'dan Çandarlı Halil Paşa'ya kadar bütün veziriazamlar ulema sınıfından, medrese ve ilmiyeden geliyorlardı. Ancak II. Mehmet'in ulemadan olan veziriazam Çandarlı Halil Paşa'yı görevinden alarak katlettiği, Osmanlı Devleti'nde ulemanın devlet içindeki konumunu etkilemiştir. Bu tarihten itibaren veziriazamlık makamı devşirme kul bürokrasisine geçmiş ve böylece ilmiyenin Osmanlı yönetimindeki nüfuzu nispeten azalma kaydetmiştir. Ancak ifade edilmelidir ki Osmanlı Devleti, sahip olduğu yapı gereği, devlet olarak dinle sıkı ilişkilerini sürdürmeye devam etmiştir. Fatih döneminden itibaren yine devşirme sisteminin ve kul bürokrasisinin gelişmesi sonucu sarayın yönetim merkezi haline dönüştüğü ve ilmiye zümresi mensupları dışında ayrı bir askeri ve sivil bürokrasinin oluşmaya başladığı görülmektedir. XVI. yüzyılın sonlarında gruplar arasındaki fonksiyonel farklılaşmanın daha da belirgin hale geldiğini ve askeri-yönetici zümrenin ön plana çıktığını ifade etmek mümkündür. Bu durumun ise gene ilmiyenin merkezi yönetimdeki rolü ve etkinliğinin nispeten azalmasına neden olduğu ileri sürülebilir. Ejder Okumuş, "Osmanlı Devleti'nde Değişim Süreci Ve III. Selim Öncesi Yenileşme Çabaları", a.g.m., s. 28

İktisadi gelişme, Fatih İmparatorluğunu kurarken, meydana gelen iktisâdi-ticarî gelişme ve değişiklikler büyük bir ehemmiyet taşır. Burada kısmen şu noktaları tespit edeceğiz: 1. Fatih devrinde Osmanlı ülkesinin muhtelif bölgeleri arasında birbirini tamamlayan iktisadi-ticarî faaliyet çok gelişmiştir. Bölgeler arası bu ticarete, İtalyanlar yerine, Türk Müslüman, Rum ve Ermeni yerli tacir ve gemiciler kaim olmuştur. Garbi Anadolu'da mühim pamuklu sanayi, Ankara ve Kastamonu'da sof, Bursa ve İstanbul'da ipekli, Selanik ve İstanbul'da çaba ve Edirne'de ayakkabı sanayi bu devirde ziyadesi ile gelişti; zira bu mamulât Balkanlara, Karadeniz şimalindeki memleketlere ait tabi'i mahsuller ile mühim bir mübadele mevzuu halini aldı. Fatih Garp ile olan Levant ticaretini baltalamak değil, aksine geliştirmek istemiş, fakat muayyen hâkimiyet haklarından da fedakârlığa müsaade etmemiştir. Osmanlı tebaası yabancılardan daha az gümrük ödüyordu. (Başlangıçta yerliler %2, yabancılar %4, sonra bu nispet yerliler için %4, yabancılar için %5 olmuştur). 2. Diğer taraftan Arabistan yolu ile Hindistan ticareti Fatih devrinde gelişme gösterdi. İpek ve ipekli kumaş, sof ve hububat karşılığında, İtalya'dan mühim miktarda ince yünlü kumaş ithal olunuyordu. Bu ticaretin en mühim merkezi Bursa idi. Bursa, İran ipeği ile garp yünlülerinin mübadele edildiği beynelmilel bir pazar halini aldı. Mısır'dan Hind baharatı, şeker ve pirinç getiriliyor, tahta, demir ve Bursa kumaşı ihraç olunuyordu. Antalya bu ticaretin antreposu durumunda idi. 1459 yılına doğru, İstanbul gümrük bölgesi, üç yılda 13 milyon akçe, Bursa ipek gümrüğü yılda 700 000 akçe ve Antalya gümrük bölgesi 150 000 akçe gelir tem'in etmişti. Karamâni Mehmed Paşa'nın mali tedbirleri neticesinde, Fatih'in son saltanat yılında hazinede hazır iki buçuk milyon kadar altın ve 48 milyon akçe var idi; fakat memleket geliri, havaleler ile yerinde harcandığından, hakiki varidat miktarı bunun çok üstündedir.

4. Fatih Devrinde İlim ve Güzel Sanatlar:

Fatih devrine kadar Osmanlı padişahlarının hepsi ilime büyük değer vermiş, birçok ilim müesseseleri kurmuşlardı. II. Murad da oğlunun öğrenimine önem vermiş, ona değerli hocalardan ders aldırmişti. Fatih de aynı yolda çalışmaya devam etmiş, birçok Türk ve yabancı hocalardan faydalanmıştır. Fatih bu hocalardan Arapça, Farsça, Yunanca ve Slavca'yı öğrenmiş, böylece devrinin bilginleri seviyesine yetişmiştir. Askeri ve siyasi başarılarıyla büyük bir şöhret kazanan Fatih, bilginleri korumasıyla da şöhret yapmıştır. O, bilgi için açtığı savaşta da büyük bir bilginler ordusu meydana getirmiştir. Sık sık yaptığı akademik

toplantılarda bilginleri huzurunda rahatça oturturdu. Devlet erkânı ve ordu mensupları ise Fatih'in huzurunda oturamazlardı. Bu bilgin hükümdar, kendi adıyla anılan külliyesinden başka, ayrıca 14 kütüphane de kurdu. Bu kütüphanelerde ve Fatih'in özel kütüphanesinde tarihe coğrafyaya, riyaziye, heyete (astronomi) ve hekimliğe ait birçok kitaplara rastlanmıştır.

Fatih Sultan Mehmed tam bir ilim aşığı idi. Hayatın hakikatine dolayısıyla felsefe başta olmak üzere matematik, diğer müspet ilimlere, tarihe, coğrafyaya, İslami ilimlere büyük ilgi duymaktaydı. Bu ilgiden dolayı çeşitli bilim dallarında mütehassıs olmuş bilginleri kendilerine hoca tayin etmiştir. Bu hocalarla belli saatlerde gerçekten ciddi bir şekilde çalışırdı. Bu hocalar arasında Molla Gürani, Molla Hüsrev, Hocasade, Molla Yegân, Tazarruat sahibi Sinan Paşa, devrin en büyük şairi Ahmet Paşa bulunmaktaydı. Fatih'in bu öğrenme ve müspet ilimlere olan merakı Osmanlı Devletindeki kültür faaliyetlerinin çehresini değiştirmiştir. Zira mantık, fıkıh, kelim gibi İslami ilimler Selçuklulardan beri okutulmuştu. Fatih döneminde ayrıca İslami bilimlerle beraber, tarih, coğrafya gibi bilimlerde ağırlık kazanmaya başlamıştır.

Zamanındaki âlimler iki grupta toplanmışlardı: Birincisi: Sinan Paşa, Molla Lütfi, Hocasade Mustafa, Zembilli Ali Efendi diye meşhur Ali Cemali Efendi gibi oldukça geniş düşünceli âlimler topluluğu olup Şeyh Muslihiddin Vefa etrafında birleşmişlerdir. İkinci grup Karamani Mehmet Paşa, Hatipzade, Molla İzari, Efdalzade, Ahaveyn diye anılan Karamanlı iki kardeş Ahmet ve Mehmet Efendiler gibi daha mutaassıp, katı düşünceli âlimlerden oluşmaktaydı. Bunlar birinci guruptakilerin fikirlerini hoş görmeyip onları kâfirlikle suçlamaktaydı. Kültürlü ve birkaç dil bilen Fatih Sultan Mehmed serbest fikirli olup tutucu değildi, çeşitli fikirlerdeki bilginleri sarayına davet ederek, bilimsel konuşma ve tartışmalar yaptırırdı. Hocasade Mustafa ile Molla Zeyrek arasındaki münakaşa huzurunda tam altı gün devam etmişti. Onlara bazen güç konular vererek makaleler yazdırır ve bunları incelerdi. Farsça ve Arapçaya çevrilmiş felsefi eserleri okur ve yanına çağırıldığı bilginlerle fikir alışverişinde bulunurdu. Bilimsel problemlerle hangi ırk, din ve mezhebe mensup olursa olsun bilginleri himaye eder ve onlara eserler yazdırırdı. Hatta Trabzon İmparatoru David'in mahiyetinde bulunan sadrazam Mahmut Paşa'nın akrabası olduğu rivayet edilen Filozof Georgios Amirokis'i kendisine musahip yaparak sık sık huzuruna çağırılmış, fikir ve görüşlerinden istifade etmiştir. Her hangi bir ülkede büyük bir bilginin bulunduğunu haber aldığı zaman Fatih, o bilgini İstanbul'a getirtirdi. Nitekim astronomi uzmanı Ali Kuşçu, kendi döneminde İstanbul'a gelmiştir. Fatih'in emriyle bir heyet tarafından sınırda merasimle

karşılanmıştır. Kuşçu, Ayasofya medresesinde görevlendirilmiş, burada heyet ve hendese dersleri vermiştir. Bu bilgin, rasat için Ayasofya kubbesine esas tutarak İstanbul'un enlem ve boylamını yeniden kontrol etmiş, Fatih külliyesinde bir güneş saati yapmış, hesap, hendese ve heyete ait yazdığı kitapları Fatih'e takdim etmiştir. Kuşçu'nun Molla Hüsrev ile birlikte üniversite öğretim programını hazırladığını da biliyoruz. Ali Kuşçu, Fatih döneminin en dikkate değer simasıdır. Bu bilginin Türkistan'dan İstanbul'a gelmesi ile matematik ve astronomi Osmanlı devletinde geçmişe göre büyük bir gelişme geçirmiştir. Ayrıca Fatih Molla Cami'yi de davet etmiştir. Ünlü ressam Bellini'yi İstanbul'a davet ettirerek resmini yaptırmış ve onu himaye etmiştir.

Tarih, coğrafya, askerlik alanındaki ilimlere ilgi ile eğilen Fatih büyük imparatorluklar kurmuş, İskender, Julius Sezar gibi imparatorların tarihini okuyarak, imparatorlukların kuvvetli bir kültürel temele dayandığını fark etmiştir. Bunun için kültürlü devlet adamları yetiştirecek okullar kurma işine girişmiş ve iki türlü okul kurdurmuştur: Bunlardan birisi; daha çok askerlik, idarecilik, tıp, sanat, musiki, edebiyat gibi din dışı konulara yer veren Enderun,¹³⁸ diğeri ise medreselerdir. Bu okullarda değerli âlimler yetişmiştir. Ayrıca o, İstanbul'un fethinden hemen sonra, ordusuyla şehre girecek, zamanının manevi savaşçıları olan bilginlerine "hemen öğretime başlanması" hususunda direktif verecektir.

Bunun üzerine bilginler Hıristiyanların boşalttığı Ayasofya ve Pantokrator manastırı odalarında hemen ders vermeye başlamışlardır. Daha sonra Fatih'in emri üzerine Edirne'den İstanbul'a birçok bilgin ve sanatkâr gelmiş, sanat ve ilim çalışmalarına başlamışlardır.

İstanbul'a gelen veya davet edilen bilginler arasında memlekette yetişmiş olanlar yanında İslâm ülkelerinden, hatta batıdan gelen bilginlerde vardır. Bu bilginler Fatih tarafından maddi refaha kavuşturulmuş, her türlü ihtiyaçları karşılanmıştır.

İlk gelenler arasında Molla Hüsrev, Molla Zeyrek, Hocazade, Molla Alâeddin Tusi vardır. Bu bilginlerin bir kısmı II. Murad devrinde yetişmiş olan bilginlerdir. Henüz yetişmekte olanlardan biri ise Molla Manisaoğlu Mehmed'di. Bu bilginler külliye yapılıncaya kadar çeşitli yerlerde ders vermeye devam etmişlerdir. Bu süre içinde Ayasofya

---

¹³⁸ Padişah II. Murad devrinde esas olarak Gayrimüslim tebaadan alınan yetenekli çocukları iyi ve güvenilir devlet adamı ve asker yapmak amacıyla kurulan saray okuludur. Fatih Sultan Mehmet döneminde düzenlenip, geliştirilmiştir. Yahya Akyüz, a.g.e., s. 84

ve Zeyrek medreselerinde birer kütüphane kurulmuş, eksik kitapların bir kısmı Fatih'in özel kitaplarıyla tamamlanmıştır.

1462 yılında Bizanslıların Havariler kilisesi sahasında bir cami ile etrafındaki medreselerin yapımına başlanmış, 1470'te tamamlanan cami ve manzumesi İstanbul Üniversitesinin nüvesini meydana getirmiştir. O zaman adı Cami-i Cedid olan bu camide, ibadet zamanları dışında cami dersleri denilen hususi ve umumi dersler için de zaman ayrılmıştır.

Fatih, sarayındaki özel kütüphanesini de büyük bir itina ile hazırlamış, buradaki eserleri meşhur hattatlara yeniden yazdırmış, sarayında bulunan nakış hanede bu kitapları Anadolu ve Rumeli usulü tezhiplerle süslenmiştir. Bu kitapların özellikle kapakları çok orijinaldir. Kütüphanesini tanzim ve tasnif için de Arapça ve Farsçayı çok iyi bilen Tokatlı, Molla Lütfi getirilmiştir. Bu kütüphanede zamanının bütün dillerinden eserler vardı. Külliye rektör mevkiinde bulunan Fatih, dönemin ilimlerine hakkıyla vakıf olan mollalar arasından müderrisler seçiyor, onlara bilgilerine ve liyakatlerine göre tedris payesi ve berat veriyordu. Fatih, külliye'nin açılış merasimine başında ulema sarığı, arkasında biniş olduğu halde gelmiş, böylece külliye bilginlerinin gönlünü almış, ilme bağlılığını açığa vurmuştur.

Fatih, külliye'de zaman zaman müderrislerin derslerine girer, dersleri takip eder, hocalarla talebelere iltifatta bulunurdu.

Fatih külliye öğrenimine rağbeti arttırmak için burayı bitirenlerin, devletin önemli mülki hizmetlerinden biri olan nişancılığa bile kabul edileceklerini bildirmişti. Bu durum etkisini göstermiş ve her alanda âlim yetişmişti.

Bilim adamlarına destek verdiği kadarıyla aynı zamanda da güçlü bir şair olan Fatih Sultan Mehmed Avni lakabıyla yazılar yazardı. Bu yazıları yazacak duruma gelmeden önce bizzat Molla Gürani, Molla Hüsrev, Akşemseddin, Molla Hayreddin, Hoca Yusuf, Sinan Paşa, Bursalı Ahmet Paşa, Hasan Çelebi'den dersler almıştır.¹³⁹ Bunun yanı sıra ırkına, dinine ve mezhebine bakmaksızın söylediği şiirler ile kudretini ispat etmiş şairleri de

---

¹³⁹ Fatih, "Bugün mülk-ü hazâyin her ne cem'iyet ki cem'it dün/ Mey-ü mahbuba sarf olmazsa 'Avni cümle zâyi'dür.", "Ka'be hakkı 'Avni baş eğmez nemaza yüz yumaz/ Kaşların mihrabına secde yiter kıblem bana" beyitinde olduğu gibi son derece serbest, şuh, âşıkane bir eda ardında gizli bir dindarlık hâkimdir. Aynı zamanda güçlü din bilgisi, dil ve mantık hâkimiyeti ve şiirde geçerli olan tasavvuf remizlerini ustalıkla kullanarak: "Kâbe hakkı Avni baş eğmez nemaza yüz yumaz/Kaşların mihrabına secde yiter kıblem bana" gibi sözlerle okuyucusunu dehşete düşürecek ve şiirden anlayanlara sürekli bilmece kabilinden mesajlar gönderecek ifade ve imajlar kullanmaktan hoşlanır. A. Atilla Şentürk, Ahmet Kartal, Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Dergah Yayınları, İstanbul, 2005, s. 193

himayesine almış ve onlara ihsanlarda bulunmuştur. Bu uygulamadan dolayı Orta Asya, İran ve Arap coğrafyasından birçok şair İstanbul'a gelerek Fatih'in teveccühünü kazanmış ve onun himayesine girmiştir. Bunlardan bir kısmı Türk asıllı kişilerdir. Özellikle Fatih'in bu tutumundan dolayı çevresinde 185 şairinin toplandığı bilinmektedir. II. Bayezid devrine gelindiğinde Anadolu ve Rumeli artık şairler kaynağı başkent İstanbul'da Doğu'nun kültür ve bilim merkezi haline geldi.¹⁴⁰

Bu bilim merkezinde Fatih'in huzurunda yapılan ilmi toplantılarda yerli yabancı birçok bilginler bulunur, bu toplantılar günlerce sürerdi. Molla Zeyrek ile Hocaşade'nin ilmi tartışmalarının altı gün altı gece sürdüğü söylenir.

Bu ilmi toplantılarda hükümdar asla hakemlik etmemiş, tamamen tarafsız kalmıştır. Hakemlik edenlerin başında reisü'l-ulema unvanıyla çok kere Molla Hüsrev bulunmuş, onun verdiği karara uyulmuştur. Fatih bilginleri devrinin ilim ve felsefe tarihinin en önemli problemleri üzerinde tartışmaya ve eser vermeye teşvik etmiştir.

Fatih, siyasi ve askeri işlerinin halledilmesi yolunda da bilginlere başvurmuş, hatta İstanbul kuşatması esnasında harp meclislerinde müşavir olarak bilginler de bulundurmıştır. Padişah bütün yolculuk ve seyahatlerinde, harp seferlerinde yanında daima bilginleri bulundurmuş, hoş zamanlarında onlarla ilmi sohbetler yapmıştır. Yabancı bilginlerin bulunduğu toplantılarda ortaya atılan problemleri daima Türk bilginlerinin halletmesini istemiştir.

Fatih, Hıristiyanlığın esaslarına karşı da ilmi bir ilgi göstererek Patrik Gennadios Skholarios'tan bu hususta bir risale yazmasını istemiş, o da bir itikat name hazırlayarak kendisine takdim etmiştir.

Fatih, batı kültürü ile de geniş ölçüde ilgilenmiş, batı âleminden birçok bilginleri memlekete davet etmiştir. Fatih'in batı kültürü ile ilk teması Manisa sarayında iken başlamıştı. 1454'te İtalyan hümanistlerinden Cirisco d'Ancona'yı sarayına getirmiş, kendisinden Roma ve Yunan tarihlerini okumuştur. Milano elçisi yanında Floransalı, Cenevizli ve Ragusa'lı müşavirlerin bulunduğunu yazmıştır. Ayrıca Fatih'in sarayında yine hümanistlerden Angelo Vadio ile Giovanni Stefano Emiliano'nun bulunduğu da bilinmektedir. Francesco Berlinghieri Geographia adlı eserini, Roberto Valturio ise De re

---

¹⁴⁰ A. Atilla Şentürk, Ahmet Kartal, a.g.e., s. 175-181

militari adlı eserini Fatih'e ithaf etmek istemişlerdir. Fatih'in kütüphanesinde 50 kadar eser zamanımıza gelmiştir. Bunların 42'si Yunancadır.

Fatih tıbbı karşı büyük bir ilgi duymuş, külliyei kurarken Ali Tusi medresesi hizasında büyük bir darüşşifa meydana getirmiştir. Dünyanın her tarafından bilginlerle beraber hekimleri de toplamıştır. Bunlardan Hekim Şirvani, Hekim Arab ve Tabib Kutbeddin'in adları anılabilir. İlk tıp akademisi Tabip Kutbeddin'in başkanlığında bu devirde kurulmuştur.

Fatih darüşşifası külliye ile beraber yapılmaya başlanmış, 1470'te tamamlanmıştır. Bu, İstanbul'da kurulan ilk darüşşifadır. Anadolu'da daha önce 16 darüşşifa kurulmuş bulunuyordu. Burası mimari bakımdan medreselere benzer. Darüşşifanın başhekim, hekimleri, cerrahları, göz uzmanları ve eczacıları vardı. Fatih devrinde bütün ilim adamları gibi, hekimler de büyük itibar görmüşler, bilginler defterinin son yedi sırasında yer almışlardır. Bu hekimler arasında Hekim Kutbeddin Ahmet, Hekim Şirvani, Hoca Ataullah, Yakup Paşa, Hekim Lâti, Hekim Arab, Altuncuzade, Ahi Çelebi, Hekim Atufi, Hekim Beşir Çelebi, Hekim Halemi, Mesut b. Hakimeddin, Eşref b. Muhammed, meşhurdur. Cerrahlar arasında da başta Fatih'in Cerrahbaşı Ali Efendi olmak üzere, Cerrah İshak, Sabuncuoğlu Şerafettin b. Alif b. Elhac İlyas anılabilir.

Bilimin yanı sıra Allah aşkını da tutuşturan Fatih tasavvufla da ilgilenmiştir. Bu konuda kendisine yol gösteren ve özellikle İstanbul kuşatması sırasında kendisini ve askerini manevi bakımdan destekleyen Akşemseddin olmuştur.

Sanat hareketleriyle de çok ilgilenen Fatih, sarayında meşhur ressamlarla nakkaşların çalıştığı bir nakış hane kurdurmuş, kitapların hemen hemen hepsi müzehhepler tarafından tezhip edilmiştir. İstinsah edilen kitaplardaki kitabelerin ve motiflerin birbirine benzememesi Fatih'in yüksek sanat zevkine açık bir örnek teşkil eder. Bu devride yetişen nakkaşlarından en önemlisi Baba Nakkaş'tır Fatih devrinde yapılan camilerin çoğunda çini süslemelerle fresk yazılar göze çarpar.

Fatih zamanında hat sanatının temeli atılmış, celi yazı en ileri durumuna yükselmiştir. Aklâm-ı sitte (alu kalem) denilen sülüt ve çeşitlerinden başka divanı yazı, Fatih devrinden kalmadır.

Devrin seçkin hattatları Edirneli Yahya Sofi, Ali Sofi, Abdullah Amasi, Muhittin Amasi, Cemal Amasi, Tac Bey'dir. Bu devrin en büyük ve en meşhur hattatı ise Hamdullah Amasi'dir.

Ayrıca, bu devirde güzel sanatların her koluna ait çalışma ve eserlere rastlamak mümkündür. Fatih'in batıdan ressamı getirerek madalya ve portrelerini yaptırdığını biliyoruz. Bu sanatkarlar arasında Fatih'in madalyasını yapmak için İstanbul'a gelen Verons'lı Matteo dei Pasti ile Costanzo da Ferrara ve Bettoldo di Giovanni, Jeon Frioncauder tanınmıştır.

Fatih'in istikbale şöhretini ve adını veren en meşhur portrelerini Gentile Bellini yapmıştır. Gentile Bellini 1479'da İstanbul'a gelmiş, burada 15 ay kalmış, bu süre içinde orijinali şimdi Londra'da (National Gallery) bulunan meşhur tablosunu yapmış, ayrıca yeni sarayın duvarlarını Rönesans üslubu fresklerle süslemiştir. Bellini Fatih'e madalya da yapmıştır.

II. Mehmed, ayrıca sarayın başka ressamını da davet etmiş, bunlardan Ciriaco ile G. Dario'ya Justinianos'un heykelinin resmini yaptırmıştır.

Bu devirde Osmanlı mimarisi de tam hüviyetini kazanmış ve kökleşmiştir. Bu devirde Selçuklu tarzından uzaklaşmış, tezyinat ihmal edilmiş, esasa önem verilmiştir.

Fatih devrinde İstanbul'da yapılan eserlerde Bizans tesiri görülmez. Türk eserleri Bizans eserlerinden tamamen ayrı, bünye ahenginden doğan bir üslupta yapılmıştır. Fetihden hemen sonra başlayan imar hareketi sonunda İstanbul, eski hüviyetini değiştirmiş, bir Müslüman ve Türk şehri haline gelmiştir. Fetihden bir süre sonra buraya gelenler bu değişikliği hayretle karşılamışlardır.

II. Mehmed, askerliği, politikacılığı, bilginliği, şairliği yanında ayrıca mimarlığı ile de şöhret kazanmış, bütün devlet ricali de bu zihniyetine iştirak ve yardım etmişlerdir. Tahta çıkar çıkmaz Tunca kenarındaki Edirne Sarayının inşası ile işe başlamıştır. Topkapı sarayının hemen hemen aynı olan bu saraydan bugün Cihannüma Kasrı denilen köşkün harabeleri ile köprü harabeleri kalmıştır.

Fatih, fetihden bir yıl önce İstanbul boğazında Boğazkesen hisarını yaptırmıştır. Bu muazzam inşaat 4,5 ayda tamamlanmıştır. Teknik bakımından askerliğin en ince icaplarına uygun olarak yapılan bu hisarın 26 metre çapında ve 28 metre boyundaki kuleleri dünyanın

en büyük kulelerindendir. Fetihden sonra İstanbul'da 20 gün kalan Fatih, İstanbul'da şimdi Bayezid'de üniversite ve Süleymaniye Camiinin bulunduğu yerde bir saray yapılmasını emretmiş, bu saray yapılmışsa da, Kanuni devrinde yanmıştır. Bu Eski Saray'ın şekli hakkında açık bir bilgi zamanımıza kalmamıştır. Fatih'in İstanbul'da yaptırdığı ilk cami Eyüp Sultan Camii'dir. Bundan sonra Mahmud Paşa tarafından yaptırılan cami, medrese, türbe, mektep ile bunlara gelir temini için yaptırdığı han ve hamamdan müteşekkil külliye gelir.

Aksaray'daki Murad Paşa Camii, Fatih camii ve manzumesi (1462–1470), darüşşifa, Üsküdar'da Rum Mehmed Paşa Camii, medresesi ve hamamı, Fatih devrinde başlanıp ölümünden 4 yıl sonra biten Davut Paşa Camii de bu devrin mimari eserlerindendir.

Fatih, fetihden 15 yıl sonra o zaman Zeytinlik denilen ve üç denizin birleştiği Sarayburnu mevkiinde köşkler yaptırmaya başlamış, sonra bunları bir manzume içine alarak bir saray haline koydurmuştur. Çinili Köşk bu manzumeye bağlıdır.

İstanbul'daki Kapalı Çarşı ile bedesten de Fatih devri eserlerindendir. Ayrıca, bu devirde birçok hamam da yapılmıştır. Galata ve Üsküdar bedestenleri de bu devrin eserleri arasında yer alır.

Bursa'da Fatih devrinde yalnız orta büyüklükte ve küçük camiler yapılmıştır. Bunlardan Sitti Hatun Camii, Tuz Pazarı Camii ile han, hamam, medrese ve mescitler vardır. Bursa'da bu devirde 37 cami ve mescit, 13 medrese, 11 hamam 6 han yaptırılmıştır.

Edirne'de aynı devirde büyük cami yapılmamış, yalnız orta büyüklükte ve küçük camiler inşa edilmiştir. Bunlardan Ayşe Kadın Camii ile 28 cami ve mescit, 7 medrese, 6 hamam vb. yapılmıştır.

Rumeli'de fethedilen şehirlerde de cami ve abideler yapılmıştır. Bunlardan Üsküp'te İsa Bey Camii ile Davut Paşa Hamamı, Vardar üzerindeki taş köprü meşhurdur.

II. Mehmed devri bina ve inşa bilânçosundan bugün bilinen miktar şöyledir: 184 cami ve mescit, 32 medrese, 12 Han, 32 hamam, 2 saray, 2 tersane, 2 kışla, 2 kale, 3 bedesten, çarşı ile beraber 3 000 kadar dükkân, Halkalı ve Kırkçeşme suları tesisatı.¹⁴¹

---

¹⁴¹ Semavi Eyice, Türk Ansiklopedisi, a.g.m., s. 166-171

Fatih vezirlerinde olduğu gibi devletin diğer kademelerinde de kul asıllı olanları kullanmıştır. Buna karşı Şeriat'ın uygulanmasını ise ulema eline bırakmıştır. Şer'i ve örf'i kanunlara göre hüküm vermek yetkisinde olan kadılar, idarenin kontrolü görevini üstlenmişlerdir. Onlar da hükümlerin icrasını tamamıyla ehl-i örf'e bırakmışlar bu şekilde idare ve yargı ayrılmış bulunmaktaydı. Fatih, teşrifatı, bazı ilavelerle, bir kanunname halinde tespit etmiştir. Fatih kanun ve nizam uygulamalarında sert davranabilmiş bu konularda kendi oğulları içinde ayrıcalık tanımamıştır. Ancak mali sahalarda aldığı sert şekilde uyguladığı tedbirler kendisine karşı geniş bir hoşnutsuzluk meydana getirmiştir.¹⁴²

Bildiğimiz kadarıyla II. Mehmed de silah teknolojisine ve mekanik mühendisliğine oldukça meraklı ve bu hususta dersler almış, çalışmalar yapmış biridir; daha şehzadeligi döneminde top dökümüyle ilgili çalışmalar yapmaya başlamıştı. Fetih sırasında Haliç'in karşı kıyısına konarak surları döven iptidai seviyedeki havan toplarının mucidinin kendisi olduğunu belirtmektedir. Padişah muhasara sırasında mutlaka büyük toplara ihtiyaç olduğunu da biliyordu. Bu maksatla Edirne'de top dökümhaneleri kurdurmuştu; bu dökümhanelerde Saruca Usta, Muslihiddin Usta, Macar asıllı Urban ve Cenevizli Donar gibi, topçulukta uzman kimseler bulunuyordu.¹⁴³

Fatih patrik huzuruna Bizans ananesine muvafık merasimle kabul edilip kendisine muhteşem bir asa verilmiştir. Fatih'in, patriği makamında ziyaret eylediği de rivayet edilir; onunla uzun felsefi mübahaselerde bulunduğu ise muhakkaktır.¹⁴⁴

5. Fatih Sultan Mehmed'in Şahsiyeti:

Fatih, İstanbul'un hemen fethinden sonra, bir garp kaynağının kaydettiği üzere, her işte son derece atılgan, Makedonyalı İskender gibi şan ve şeref kazanmak isteyen, cevval zekâlı, yorgunluğa, soğuğa, sıcağa, susuzluğa ve açlığa mütehammil, sert konuşur ve kimseden çekinmez, zevk sefaya bigâne bir hükümdardı. Türkçe, Yunanca ve Slavca olmak üzere, üç dil bilirdi. Bu tasviri tamamlamak üzere, muasır Arap kaynaklarının şahitliği zikredilebilir: "Ulemaya karşı yakınlık göstermek, onlar ile görüşmeğe ehemmiyet vermek ve

¹⁴² Kenan İnan, a.g.m., s. 306, Sultan II. Murad, a.g.e., s. 28

¹⁴³ Önder Bayır, "Çağ Açan Fetih İçin Yapılan Hazırlıklar", Türkler Ansiklopedisi, C. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 322-337

¹⁴⁴ Ekrem Hakkı Ayverdi, "Fatih", Türkler Ansiklopedisi, C. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 346

onlardan yanına gelenlere tazim ile muamele etmek gibi, meziyetleri ile beraber, babasının Frenkleri defetmek yolundaki gayretlerine devam etti; fakat zevk ve sefa hususunda ondan geri kaldı.” Bir kelime ile Fatih tarihte imparatorluk kurucularının vasıflarını taşır: dünya hâkimiyetini gaye edinmiş kudretli bir asker ve geniş görüşlü bir kültür adamı. Kendi ailesi içinde Yıldırım Bayezid’i ve bilhassa torunu Yavuz Selim’i hatıra getirir. Fatih’in bütün hareketlerine, amansız tedbirlerine olduğu kadar ilmi himaye ve teşviklerinde bir esas fikir hâkimdir; devletini her bakımdan dünyanın en üstün ve kudretli imparatorluğu hâline getirmek. Fatih edebiyata derin bir şekilde vakıftı. Din felsefesi meselelerine aşına idi, coğrafya, riyaziye ve heyet ilmine hususi bir alâkası vardı. II. Mehmed’in çok köklü bir öğrenim gördüğü, birçok dilleri bilip konuştuğu tarihçilerce belirtilmiştir. Türkçeden başka Arapça, Farsça, Yunanca ve Slavcayı çok iyi bildiği ve konuştuğu kesin olarak bilinmektedir.¹⁴⁵ Fatih Edebiyatla, din felsefesiyle, coğrafya, riyaziye ve heyet ilmi ile geniş ölçüde ilgilenmiş, bilhassa edebiyat onun en sevdiği konular arasında yer almıştır. Yazdığı şiirlerde Avni manasını kullanmıştır. Her ilim konunun mütehasısını kendisine hoca tayin etmiş, her gün belirli saatlerde kendilerinden ders almıştır.¹⁴⁶

Fatih, medreseleri bizzat teftiş eder, dersleri dinler ve mükâfat verirdi. Sarayda, seferlerde, yolda, sünnet, düğünü gibi cemiyetlerde, büyük ilmi mübahaseler yaptırırdı.

Fatih’in garp kültürü ile ilk teması şehzadelğinde, Manisa sarayında başlamıştır. 1454’te bir İtalyan hümanisti olan Ciriaco d’ Ancona ve başka İtalyanlar onun sarayında bulunmakta ve kendisine Roma ve Garp tarihleri okumakta idiler. 1463’te, Milano elçisinin yazdığına göre, onun yanında Floransalı, Cenevizli ve Raguzalı müşavirler vardı. Venedik’e karşı harp ilânından sonra, Flosansalılar ile çok samimi münasebetler kurdu. 1463 Bosna seferinden dönüşünde, Galata’da Floransalılara şenlik yaptırtmış ve onlardan zengin bir tacirin evine inerek, yemek yemiş, eğlenmiş idi. Fatih’in yanında bulunan hümanistlerden Angelo Vadio, G. Stefano Emiliano adları malûmdur (Bu sonuncusu Fatih’e ölümünde bir mersiye de yazmıştır). Francesco Berlingheri, Geographia adlı eserini ve Roberto Valturio ise De Re Militari adlı kitabını Fatih’e ithaf ve takdim etmek istemişlerdir. Babinger’e göre Fatih’in İslam dinine olan yaklaşımını açığa kavuşturmak zor bir iştir. İran’a ilişkin olan, yani sapkın her şeye karşı duyduğu tutku –eski bir Osmanlı deyimi “Kim ki okur Farisi/Gider dinin yarisi”der-, çocukluğundan itibaren Şii doktrinlerine ve serbest fikirli insanlara açıkça

¹⁴⁵ Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.m., s. 353, Süheyl Ünver, Fatih külliyesi, İstanbul, 1946; Heşt behişt, s. 378 v.d. ve Fatih Mehmed II. Vakfiyeleri, Ankara, 1938

¹⁴⁶ Semavi Eyice, a.g.m., s. 147

eğilim göstermesi, kütüphanecisi Molla Lütüfi gibi sapkınlarla sık sık görüşmesi, onun en azından hayatının bazı dönemlerinde katı Sünni ilahiyatına doğrudan ters düşen dini fikirlere eğilimli olduğunu gösterir. Sultan bazen Hıristiyanlığın ilkelerini öğrenmeye çalışmıştır. Ayrıca II. Mehmed'in kişisel sohbetlerinde sapkın fikirlere karşı büyük sempati sergilediğini biliyoruz. Ama devletin başı olarak İslam'ın Sünni mezhebini katı bir biçimde dayattığını ve halk arasındayken kendisinin de bu kurallara uyduğunu da biliyoruz. Ayrıca yıllar geçtikçe farklı dinlere ilgi duymaya başlamış olabilir. Sultanın sarayında yıllarca kalmış olan Gian-Maria Angiolello'nun, II. Bayezid'in babası hakkında "otoriterdi ve Muhammed peygambere inanmazdı" dediğini söylerken yalnızca saray dedikodusu yapmadığı kesindir. Angiolello, II. Bayezid'in bu konuda gerçekten haklı olduğunu, bu yüzden herkesin Mehmed'in hiçbir dine inanmadığını söyler. Oğlun babasıyla ilgili bu katı yargısını, II. Bayezid'in sofuluğuna yorsak bile (İslam'ın katı kuralları dışındaki her şeyi sapıklık sayıyordu), söylediği şeylerde doğruluk payı büyüktür şüphesiz."¹⁴⁷

Fatih adalet düşkünü ve her şeyi şer'i şerife uygun yapmaya çalışan bir padişah idi. Kaynaklarda onun hakkında bir rivayet yer alır: "Fatih Sultan Mehmed iki mermer sütunu üçer arşın kesip kısaltan mimar başının ellerini kestirmiş, mimar dava açmış ve nihayet Doğu Roma Fatih'i 'Emir şer'i şerifindir!' diyerek mahkemeye gelmiştir. Ancak mahkemede başköşeye oturmaya niyetlendiyse de birden bire kadının ihtariyle karşılaşmış; 'Oturma Beğüm! Hasmunla mürâfaa-i Şer olup ayak beraber dur.' İstanbul kadısı mimarı haklı bulunca şer'i kurallara göre kısas gerekir ve Fatih'in elinin de kesilmesine mahkeme karar verir. Ancak davacı bu cezayı kabul etmeyip tazminat isteyince sultanın eli kesilmekten kurtulur. Ceza olarak verilen günlük mimara 10 akçe yevmiyeyi kendiliğinden 20 akçeye çıkarır.¹⁴⁸ Adaletten hiç ayrılmamış ve kendini İslam'ın kılıcı olarak görmüştür. Memleketi için çalışmayı her ne şartlarda olursa olsun ihmal etmemiştir. İstanbul hisarı yapılırken bir işçi gibi çalışan Fatih yeri geldiğinde aç susuz uykusuz askeri ile beraber yol gitmiştir. Hisar yapılırken Halil Paşa yanına gelip, "Hakanım böyle işler mübarek ellerinizi incitir. Müsaade ederseniz ben karıştırayım." dediğinde Fatih cevap olarak, "...Eğer mümkün olsaydı milletim uğrunda, dünyayı sırtımda taşırdım." diye cevap vererek yaptığı işlerin sadece hizmet için olduğunu çok güzel anlatmıştır.

¹⁴⁷ Franz Babinger, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, Çev. Dost Körpe, Oğlak Bilimsel Kitaplar, İstanbul, 2003, s. 352-353, Selahattin Tansel, *Osmanlı...a.g.e.*, s. 9

¹⁴⁸ İsmail Hami Danişmend, a.g.e., s. 46, yazar bu bilgiyi Evliya Çelebi'den ve Abdurrahman âdil'in "Hadisât-ı Hukukiye" adlı eserinden aldığını belirtmiştir.

Fatih Sultan Mehmed Han, şarkta iki asırdır örneği hiç görülmeyen hele hele bugün kendi milleti arasında hiç olmayan kompleksiz, Batı'ya ve Doğu'ya açık, kendi hukukuna sahip bir entelektüel temsil etmektedir. Bu entelektüel, Babinger'in tarif ettiğine göre, Kritovulos, Languschi gibi ya yerli Rumlar ya da diplomat İtalyanlar, Venedikli veya alakasız Avrupalı münevverlerin tasvir ettiği gibi; Yunancaya oldukça vakıf, Farsçayı ve Arapçayı zaten bilen, dünya tarihini, hatta Homeros'un İlyada'sını okuyan, okutturan, şerh ettiren; tabii ki İran mitolojisini bilen ve Türkiye'nin sadece İslam değil, İslam öncesi tarihini bile merak eden büyük bir adamdır. Fatih bir Rönesans senyörüdür. Böyle bir münevver portre, bugün için aramızda mevcut değildir.¹⁴⁹ Fatih açık fikirli, dini hoş görüşü olan ama batıl fikirlere de düşkün olan biriydi. İslamiyet resmi yasaklamış bile olsa o din adamlarına karşı gelerek resmini yaptırmıştı.¹⁵⁰

Devrinin ilim adamları ile herhangi bir konuda münakaşalar yapacak kadar büyük bir bilgiye sahiptir. Nazarında ilim ve âlimin değeri de her şeyin üstündedir. En büyük vezirler titreye titreye huzuruna geldikleri vakit ekseriya bir âlimin onunla yan yana oturduğunu, rahat ve serbestçe konuştuğunu görürlerdi. Âlim Şarklı veya Garplı olsun, Müslüman veya Hıristiyan bulunsun, Fatih için aynı idi. Akşemseddin veya Molla Gürani ondan ne kadar iltifat görmüşlerse Tarbzonlu şair ve filozof Gorgos Amirutzes ile Patrik Gennadios daha az iltifat görmüş değillerdir.¹⁵¹

Fatih Sultan Mehmed bizim anladığımız anlamda yani oğlu II. Bayezid gibi sofu, torunu Yavuz Sultan Selim gibi sert mizaçlı bir hükümdar değildir. Yani şüphesiz itikadı vardır; ama herhalde davranışında ve üslubunda bu kadar koyu değildir. Nitekim idaresi boyunca kozmopolit davranışlara çok meyletmiştir. Kendisi Fazlullah'ın Hurufileri ile yakın ilişkideydi. İran'dan neşet eden bu garip tarikatın en büyük özelliği, tıpkı Yahudi Talmut Kabalistleri gibi ebcede ve rakamlarla harfler arası ilişkilere dayanarak bir takım kehanet ve yorumda bulunmasıydı; ama bütün söylemin etrafında her dinden ve mezhepten insanları da etrafında toplamıştı. Bu kozmopolit yapıli hareket padişahın da duyduğu sempatiyle, belki de mensubiyetle büyüme istidadı göstermişken, aslen bir devşirme olan hem de Hıristiyan ruhban bir aileden gelen Mahmud Paşa (ki kendisine sonradan Veli unvanı verilmiştir) bu hareketi şiddetle ve kanla bastırmıştır. Adam yakmak, İslami gelenekte pek olmayan bir yöntemdir; her halde eski kültürden tebarüz etmişti. Onun, Fatih Sultan Mehmed'in yaptığı

¹⁴⁹ İlber Ortaylı, Son İmparatorluk Osmanlı, a.g.e., s. 63, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 629, İlber Ortaylı, Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek, a.g.e., s. 73

¹⁵⁰ Franz Babinger, a.g.e., s. 364

¹⁵¹ Selahattin Tansel, Osmanlı...a.g.e., s. 9

sürgünler dolayısıyla getirip yerleştirdiği halkın tepkisini yatıştırması, Karaman eyaletinden yapılacak sürgünleri bir nebze önlemesi takdir toplamıştır. Ayrıca o zamanlar devlet devamlı bir savaş ekonomisi içinde olmasından dolayı, bazı dergâh, zaviye toprakları miriye padişah tarafından alınıyordu. Bunu kısmen önlemesi, onu geniş halk zümreleri bilhassa ulema, meşayih, tarikat erenleri, dervişleri arasında çok sevilen bir kişilik haline getirmiştir. Fatih maalesef bu sadrazamı katletmek konumunda kalmıştır. Çünkü arada tatsız olaylar geçmiştir. Bu olaydan sonra bilhassa halk kendisine veli unvanını vermektedir ve Mahmud Paşa menkıbesini içeren elyazmaları herhalde Osmanlı elyazma edebiyatının en kalabalık kısmını meydana getirir ve zamanımıza kadar da ulaşmıştır, bugün bile herhangi bir şarkiyatçı, herhangi bir tarihçi bu yazmaları gayet kolay bulabilir.¹⁵² Şiiliğin Doğu Anadolu’da hızlı bir yükselişe girmesi ve oğlu Bayezid’in Halvetilere yakınlığının artması Fatih Sultan Mehmed’i dervişlere karşı tahammülsüz bir hale getirdi. Sultanın gençliğinde şeyhlere ve dervişlere karşı düşmanlığı hiç denecek kadar azdı. Hatta İstanbul’un fethinde gerçekleşen bir takım olayların şeylerle ilgisi olduğunu düşündüğü için sultan onları çok iyi ağırlamıştı. Ancak zamanla bu dilenci kılıklı dervişlerin halkın sevgisini kazanmasından rahatsız olmaya, onların geniş bir kitle halinde yayılmalarından çekinmeye başlayınca onların faaliyetlerini kısıtlamak ve engellemek için elinden geleni yaptı. Ayrıca birçok tarikatın malına el bile koyduğu oldu.¹⁵³

Fatih yeri gelince çok sert, yeri gelince bir gül kadar narin olabilen olağanüstü bir insandı. İnsani yönü çok kuvvetliydi. İstanbul’a girdiğinde Bizans halkı korkarak saklanınca Fatih onlara hiç ummadıkları bir merhamet göstermiştir. Hele o devrin zihniyeti düşünüldüğünde yaptığı merhametli davranışların hafızaların alamayacağı büyüklükte olduğu daha iyi anlaşılır. Fatih ulvi himmetini adalet ve merhamet cihetlerine yönelterek Hıristiyanların din hürriyetlerine ilan eylemiş ve Rum patriklerinin yerlerinde kalmalarına müsaade etmiştir. Esir düşen ileri gelen şahsiyetleri de bedellerini hazineden vererek bağışlamıştır.¹⁵⁴ Ancak onu farklı gören araştırmacılar da vardır; “Bütün İslam devletlerinde, dini ve dünyevi ilkeler arasında yakın ilişki vardır. Bu ilişki kendini cami ile devlet arasındaki kopmaz bağ ile gösterir. Muhtemelen bu nedenden dolayı, İslam ülkelerinde tamamen fethedilene dayalı olan siyasi güç her zaman mutlak despotluğa dönüşmüştür.” Bu sözleri sarf eden Franz Babinger’a göre Fatih Sultan Mehmed tam bir despottur ve o, kararlarını alırken birilerine danışmak zorunda hissetmiyordu. Ona göre Fatih Machiavelli’nin

¹⁵² İlber Ortaylı, Osmanlı’yı Yeniden Keşfetmek, a.g.e., s. 71-72

¹⁵³ Franz Babinger, a.g.e., s. 354-355

¹⁵⁴ Emel Topçu, Osmanlı İmparatorluğunda Fatih Dönemi Kamu Yönetimi, Ocak Yayınları, Ankara, 1993, s. 22

“Hükümdar”ıydı adeta.¹⁵⁵ Fatih Hıristiyan kullarına da sık sık askeri tımarlar vermiştir. Bu tuhaf durum Mehmed’in siyasi çıkarları her şeyden önce tuttuğunu gösterir. Koşullar uygun geldiğinde dinsel kanunun ilkelerine açıkça karşı çıkması, açık görüşlülüğüne ve otokratlığına tamamen uygundur.¹⁵⁶

Ayrıca dine de önem verirdi. Vasiyetinde şu ifadelere de yer vermiştir: “İslamiyet’in yüce ahkâmı, emir ve yasaklarını yerine getirmekte gevşeklik, tembelliğe asla meydan verilmeye. Öyle ki, mescidler dolacak, medreseler mamur edilecek ve din-i İslâm kuvvetlendirilmiş olacaktır. Böylece Müslümanlar refah, huzur ve saadet içinde olup, padişahın devam-ı devletine ve kudretinin artmasına duacı olacaklardır. Bunu böyle bilirsiniz. Alamet-i şerifeme itimat kılasınız.”¹⁵⁷

Mevcut şiirlerine bakıldığı vakit onun ne kadar hassas ve içli bir insan olduğunu görmemeğe imkân yoktur. Arapça, Farsça ve Türkçeye bütün incelikleriyle vakıf bulunduğuna şüphe olmayan bu Türk padişahının kelimelere şahane bir surette tahakküm ettiğini şiirlerinde görmek mümkündür.¹⁵⁸

Fatih sosyal yardımlaşma, toplumsal birlik ve temziliğe de önem verir, her şeyi ayrıntısı ile düşündüğünü vasiyetindeki şu ifadelerle de göstermiştir: “Ben ki Konsantiniyye Fatih’i abd-ı aciz Fatih Sultan Mehmed, bizatihi alın terim ile kazanmış olduğum akçelerimle satın aldığım İstanbul’un taşlık mevkiinde kâin ve malum-u hudud olan 136 bab dükkânımı aşağıdaki şartlar muvacehesinde vakfı sahih eylerim. Şöyleki:

Bu gayrimemkulatımdan elde olunacak nemalarla İstanbul’un her sokağına ikişer kişi tayin eyledim. Bunlar ki ellerindeki bir kap içerisinde kireç tozu ve kömür külü olduğu halde günün belli saatlerinde bu sokakları gezerler, bu sokaklara tükürenlerin tükürükleri üzerine bu tozu dökerler ki, yevmiye 20’şer akçe alsınlar. Ayrıca on cerrah, on tabib ve üç de yara sarıcı tayin ve nasib eyledim. Bunlar ki ayın belli günlerinde İstanbul’a çıkarlar bilâ istisna her kapıya vuralar. O evde hasta olup olmadığını soralar, varise şifası ya da mümkün ise şifayap olalar. Değilse kendilerinden hiçbir karşılık beklemezsin Darülaceze’ye kaldırılarak, orada salah bulduralar. Maazallah herhangi bir gıda maddesi buhranı da vaki olabilir. Böyle bir hal karşısında bırakmış olduğum yüz silah, ehl-i erbaba verile. Bunlar ki

¹⁵⁵ Franz Babinger, a.g.e., s. 358-360

¹⁵⁶ Franz Babinger, a.g.e., s. 380

¹⁵⁷ Hüseyin Tekinoğlu, Fatih Sultan Mehmet Han’ın Yönetim ve Liderlik Sırları, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2005, s. 221

¹⁵⁸ Selahattin Tansel, Osmanlı...a.g.e., s. 8-9

hayvanat-ı vahşiyenin yumurtada ya da yavruda olmadığı sıralarda Balkanlara çıkıp avlanalar ki zinhar hastalarımızı gıdasız bırakmayalar. Ayrıca külliyyemde bina ve inşa eylediğim imarethanede şehit ve şühedanın harimleri ve Medine-i İstanbul fukarası yemek yiyeler. Ancak yemek yemeğe veya almaya bizatihi kendileri gelemeyüp yemekleri güneşin loş bir karanlığında ve kimse görmeden kapalı kaplar içerisinde evlerine götürüle.”¹⁵⁹

Fatih Sultan Mehmed, Vak'a-nüvîs Aşıkpaşaoğlu'nun ifadesine göre şöyle vefat etmiştir: “Vefatuna sebep, ayağında zahmet vardı. Tabibler ilacundan aciz oldular, ahir tabibler cem oldular, ittifak ittüler, ayağından kan aldılar. Zahmet ziyade oldu, şarab-ı fariğ virdüler. Allah rahmet eyleye.”¹⁶⁰

6. II. Bayezid (öl. 1512):

Fatih Sultan Mehmed'in vefatında hayatta bulunan iki oğlunun büyüğüdür. Fatih, 4 Rebiyülevvel 886 (3 Mayıs 1481) tarihinde sefere giderken, Gebze'de vefatı ve yeniçerilerin Bayezid'e taraftar olmaları üzerine, Bayezid, kardeşi Konya Valisi Cem Sultan'a tercihen, hükümdar olmuştur. Kendisi babasının sağlığında, Eyalet-i Rum denilen ve o tarihte Osmanlı şehzadelerinin eyalet merkezi olan Amasya'da vali bulunuyordu. Doğum tarihi, 851 (1447), 856 (1452) ve 857 (1453) olmak üzere, üç türlü gösterilirse de, ekseriyetle kabul edilen tarih, 851 (1447) olduğuna göre, 35 yaşında tahta çıktığı anlaşılmaktadır.¹⁶¹

Bayezid'in Amasya valiliği zamanındaki hâl ve hareketi ile hükümdarlığı devrindeki meşrep ve ahlâkı arasında çok fark vardır. Vali olarak bulunduğu Amasya, Selçuklular devrinden beri, Anadolu'nun mamur bir şehri, yüksek âlim ve şairleri ile bir fikir merkezi olduğundan, Bayezid burada hem ilim muhitinde hem de eğlence âlemleri içinde yaşamıştır. Burada iken kendisinden zevk ve sefaya ve içkiye bir iptilâ görülmekteydi. Hatta bu sebepten babasının takdirine bile uğramış ve kendisini sefahate alıştıran Müeyyed-zade Abdurrahman Efendi'nin öldürülmesi bile emrolunmuştu. Fakat Bayezid, babasının etrafındaki adamları vasıtası ile daha evvel bundan haberdar olunca, yol harçlığı vererek, Abdurrahman Efendi'yi kaçırabilmiş ve babasına yazdığı arzda da hakkında söylenen şeylerin asılsız olduğunu ve

¹⁵⁹ Levon Panos Dabağyan, Paylaşılmayan Belde Konstantiniyye, IQ Yayınları, İstanbul, 2005, s. 349-350

¹⁶⁰ Levon Panos Dabağyan, Fatih ve Fetih Olayı, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2005, s. 158

¹⁶¹ Selahattin Tansel, Sultan II. Bâyezid'in Siyasi Hayatı, MEB, İstanbul, 1966, s. 6-8

şişmanlığını gidermek için, bazı müferrih şeyler istimal ediyorsa da, bunu da terk eylediğini bildirmek suretiyle, aleyhindeki cereyanı durdurmuştu.¹⁶² Sonradan Osmanlı devletinde itibar ve mühim mevkiler kazanmış olan Nazi-zadeler, Çandarlı-zade İbrahim Çelebi, Müeyyed-zade Abdurrahman, Hazma Beyzade Mustafa Paşa ve meşhur hattat Şeyh Hamdullah v.s. gibi şahsiyetler, Bayezid'in Amasya'daki muhitini teşkil edenler arasında bulunuyordu. Amasya valisi iken Bayezid, Otluk-Beli (Başkent) muharebesinde, Osmanlı ordusunun sağ cenah kumandanlığında bulunmuştu. Sol kolunda ise Mustafa Çelebi vardı.¹⁶³

Babası Fatih Mehmed vefat ettiği zaman, Karamani, Mehmed Paşa ve Molla Gürani'nin de bu konuda kışkırtmaları sonucu Şehzade Cem'in saltanata geçmesi için bir taraftan devlet merkezindeki arzuya uyararak, şehzade Bayezid'e haber yollarken, diğer taraftan da, kendi adamlarından birini, gizlice, Cem Sultan'a göndermiş ve Bayezid'den evvel Cem'i İstanbul'a getirerek, bir emri vaki yapmak istemişti.¹⁶⁴ Fakat Cem'e gönderdiği adamı ve mektubu Anadolu beylerbeyi Sinan Paşa yakalamış ve işin farkına varan yeniçeriler, bir ayaklanma ile veziriazamı öldürmüşlerdi. Fatih'in sarayında Bayezid'in oğlu Korkut ile Cem Sultan'ın oğlu Oğuz Han, rehin olarak, bulunuyordu. Yeniçeriler, Bayezid'in tahta geçmesini istediklerini anlatmak için, onun Amasya'dan gelmesine kadar, oğlu Korkut'u babasına vekil saydılar ve ona biat ettiler. Bayezid gelip hükümdar olduğu zaman, kendisine sadakat gösteren yeniçerileri memnun etmiştir.

İstanbul'daki taraftarları vasıtası ile arzusuna muvaffak olamayan Cem, biraderine karşı mücadeleye girişti: Anadolu'da birçok taraftar bulmuş ve hemen Bursa üzerine yürüyerek, orayı işgal etmiş, Bayezid'in gönderdiği kuvvetleri bozmuş ve adına para kestirip,

---

¹⁶² Şehzadelik devri Amasya'daki yârânı ile sevk ve safa ve iyş-u nuş âlemleriyle geçmişti; bu tarihlerde kendisi uyuşturucu maddelerden afyon macunu da kullanmıştı. Muhitinde sohbetine iştirak edenlerin içinden en meşhurları Müeyyed-zade Abdurrahman Efendi ile hasekisi Hacı Mahmud Bey adlarında iki kişi idi. Hatta Fatih Sultan Mehmed, bu iki adamın oğlunu sefahate alıştırdıklarını duymuş ve şehzadenin lalası Fenari-zade Ahmed Bey'e 12 Muharrem 884 tarihli bir hüküm göndererek bu iki şahsın macun veya esrar yahut başka bir madde ile öldürülmesini ve oğlunun kullandığı maddelerin nelerden ibaret olduğunun bildirilmesi emreylemişti. Bunun üzerine müşkül duruma düşen Fenari-zade keyfiyeti Bayezid'e bildirmiş ve o da bu iki dostunu tehlikeden muhafaza ederek birer miktar para verip yanından uzaklaştırmış ve onlarda Osmanlı devleti hudutları haricine çıkmışlardı. Bayezid babasından özür dileyerek mükeyyifatı terk ettiğini bildirmişti. Bayezid, babasına yazdığı cevabında evvelce bazı mükeyyifat istimal etmişse de artık pederinin hayır duasıyla o gibi şeylerden tamamen vazgeçtiğini arz ederek babasının hiddetini teskin etmiştir; hükümdar olduktan sonra bir müddet daha içki âlemleri tertip etmiş ve sonra tamamen terk ile ibadetle meşgul olmuş ve bu hali ömrünün sonuna kadar devam ederek devlet idaresini vezirlerinin ve bilhassa ikinci defa veziriazam olan Hadım Ali Paşa'nın eline bırakmıştır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 166

¹⁶³ Oruç Bey, Oruç Bey Tarihi, Çev. Atsız, Tercüman 1001 Temel Eser, No: 5, İstanbul, 1972, s. 124–125

¹⁶⁴ Selahattin Tansel, Sultan...a.g.e., s. 23

hutbe okutmuştu.¹⁶⁵ Bayezid, Cem Sultan'ın memleketi ikiye taksim ederek, Rumeli'nin Bayezid'e ve Anadolu'nun kendisine verilmesi hakkında teklifini reddettikten sonra, Bursa üzerine yürüdü. Cem'in lalası Aştınoğlu Yâkub, bir takım vaatler ile Bayezid tarafından elde edilmiş olduğundan, Yenişehir ovasında iki taraf arasında vukua gelen muharebede, Yâkub Bey'in Bayezid tarafına geçmesi üzerine, Cem mağlup oldu ve Karaman'a çekildi. Orada da duramayarak, validesi Çiçek Hatun ve ailesi ile birlikte, Suriye'ye gidip, Memluk devletine iltica eyledi. (Cemaziyülevvel 856, 28 Haziran 1481)¹⁶⁶

Anadolu'ya gelen ve Karaman oğlu ile beraber tekrar faaliyete geçen Cem Sultan, bu defa da muvaffak olamadı; bizzat sefere çıkan Bayezid, kardeşine Kudüs'te oturarak, her sene gönderilecek büyük bir tahsisat ile yaşamasını teklif etti ise de, kabul ettiremedi. Cem, nihayet mağlup olarak, Kasım Bey'in tavsiyesi ile Silifke sahilinden bir gemiye binip, Rodos şövalyelerine ilticaya mecbur oldu. (Cemaziyülevvel 887, Temmuz 1482) Gerek Cem'in gerek Karamanoğlu'nun muvaffak olamamalarının bir sebebi de, Konya, Aksaray vs. gibi bazı mühim şehirlerin bunlara karşı kapılarını açmaları ve Bayezid'e sadakat göstermeleri oldu. Bundan dolayı Bayezid, bu yerler halkını bütün vergilerden affetti.

Cem Sultan'ın şövalyelere ilticası, Osmanlı imparatorluğu için tehlikeli bir hareketti; bunlar, şehzadeyi Rumeli'ye çıkararak veya Avrupa tarihi ile Balkanlara sevk ederek, yeni bir gaile çıkarabilirlerdi. Zaten Karamanoğlu Kasım Bey'in, şehzadeyi Rodos şövalyeleri tarafına geçmeğe teşvik etmesi, bunun için idi. Bayezid Rumeli'nde bu gaile ile meşgul olursa, Kasım Bey de, fırsattan istifade ile memleketine sahip olacaktı. Cem, Avrupa'da bulunduğu müddetçe, Bayezid tam bir huzur içinde yaşamadı. Kardeşinin salıverilmemesi için, bol bol para verdi ve nihayet onun, zehirlenerek, Napoli'de vefatına (Mart 1495, Cemaziyülevvel 900) kadar endişeden kurtulamadı. Bayezid, hükümdar olduğu zaman, Cem Sultan'ın, büyük babası yanında rehine tutulan ve sonra kendisi tarafından muhafaza altında bulundurulan Oğuz Han isimindeki oğlunun hayatına dokunmamıştı. Fakat Cem'in şövalyelere ilticasından sonra, Cem taraftarı olduğuna kanaat getirdiği Gedik Ahmed Paşa'yı Edirne'de öldürttüğü gibi, İstanbul'a da bir hüküm gönderip, İskender (bilahare İskender Paşa) adındaki bir adamı vasıtası ile bu çocuğu boğdurmuştu. Neşri, Gedik Ahmed Paşa'nın,

---

¹⁶⁵ Münevver Okur, Cem Sultan Hayatı ve Şiir Dünyası, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1992, s. 5, Müneccim Baş Ahmed Dede, a.g.e., s. 373-380, Mehmed Neşri, a.g.e., s. 207-211, Hoca Sadeddin, Tacü't Tevarih, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, C. III, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1992, s. 192-234

¹⁶⁶ Selahattin Tansel, Sultan...a.g.e., s. 23-25

hıyanet töhmeti ile katledildiğini yazmaktadır; bu hıyanetin Cem taraftarı olmasından ileri geldiği zannediliyor.¹⁶⁷

Bayezid zamanındaki askeri olaylara gelince, bu harekât, babası ve oğlu zamanında olduğu gibi, büyük mikyasta olmamıştır. Fatih Mehmed zamanında başlayan İtalya seferi, belki de Cem Sultan'ın Avrupa'ya kaçması sebebi ile tekrar edilmemiştir. Bayezid zamanında en kuvvetli harekâtı, Türk akıncılarının Macaristan, Hırvatistan, Venedik ve Lehistan'a yaptıkları akınlarda görmekteyiz; Boğdan seferi ve Memluklar ile olan muharebeler, Venedikliler ile yapılan mücadele, Bayezid devrinin başlıca olaylarını teşkil etmektedir. Bayezid Rumeli'nde ilk yaptığı seferde (1483) Hersek sancağını tamamen ilhak ettiğini sonra, 1484'te Boğdan beyliği üzerine yürüdüğünü ve zafer ile neticelenen bu muharebede Osmanlı himayesinde bulunan Kırım ve Eflâk kuvvetlerinin hayli yardımını gördüğünü söyler. Boğdan seferi Osmanlılara Tuna'nın şimal ağzındaki Kili kalesi ve daha şimalde Besarabya mıntikasındaki Akkerman mevkiini kazandırmış, bu suretle Osmanlı toprakları ile Kırım arasında muvasala temin olunmuş ve Karadeniz'in bütün garp sahili ele geçirilmiştir.¹⁶⁸ Boğdan beyinin Macaristan'a kaçarak, oradan yardım görmek suretiyle giriştiği harekât neticesiz kaldığından, burası ister istemez, Osmanlı satvetine baş eğmeğe mecbur kalmıştı.

Osmanlıların Boğdan beyliğine karşı hareketleri, Lehistan'ın menfaatlerine dokunmuştur. Osmanlılar ile epey zamandan beri sulh içinde yaşayan Leh Kralı 1498 (903) senesinde, Boğdan'ı istilâ maksadı ile buraya asker sevk etmiş ise de, Boğdan Beyinin Türklerden yardım istemesi üzerine, buraya koşan Osmanlı kuvvetleri, yerli kuvvetlerin de yardımı ile Lehlileri geri çekilmeğe mecbur etmişlerdi. Macar Kralı, Boğdanlıları kendisine vergi vermekte olduklarından bahis ile Osmanlı müdahalesini durdurmak istemiş; fakat muvaffak olamayınca, Boğdan bundan sonra Türklerin nüfuzu altına girmiştir. Osmanlı kuvvetleri aynı zamanda Lehistan'a da Malkoçoğlu Bâli Bey kumandasında muvaffakiyetli akınlar yapmak suretiyle, Boğdan istilâsının önüne geçmişlerdi.¹⁶⁹

Bayezid devrindeki vakaların en mühimlerinden biri, şüphesiz Mısır ve Suriye'ye sahip olan Memluklar ile yapılan ve oldukça uzun süren harptir. Osmanlılar ile Memluklar arasındaki münasebetler, Fatih'in son zamanlarına kadar, dostane olup, Dulkadir Beyliği meselesi yüzünden bozulmuş ve fakat Fatih'in vefatı, iki taraf arasındaki gerginliği izale eder

¹⁶⁷ Mehmed Neşri, a.g.e., s. 207-211

¹⁶⁸ Tursun Bey, a.g.e., s.168-173

¹⁶⁹ Selahattin Tansel, a.g.e., s. 70-83

gibi olmuş ise de, bazı tali hâdiseler, artık harbi zarurî kılmıştı. Bu sırada Hindistan'da Dekan Behmeni sülâlesinden II. Mahmud Tarafından, Osmanlı hükümdarına bir takım hediyeler gönderilmişti; hediye getiren tüccar Cidde'ye geldiği zaman, oranın valisi bu eşyayı müsadere ederek, Memluk sultanına göndermişti. Sultan-Kayıtbay, hediyeler arasında bulunan ve kabzası gayet kıymet dar taşlar ile süslü murassa bir hançeri beğenerek aldı; bunu duyan Bayezid'in canı sıkıldı; Dulkadiroğlu 'Alaal-Davla'yi himaye eyleyerek, ona asker verdi; Memluk sultanı yaptığı işe pişman olarak, özür diledi ve hediyeler ile hançeri gönderdi ise de, iş işten geçmişti. İlk Osmanlı faaliyeti Külek kalesinin zaptı ile başladı. Yakup Paşa, Karagöz Paşa, Hersek-zade Ahmed Paşa ve Ali Paşa'ların kumandanı altında muhtelif zamanlarda sevk edilen ordular, kumandanlar arasındaki ihtilaf ve daha sonra "Ala al-Davla'nin Memluk Sultanı ile uyuşarak Osmanlılar aleyhine cephe alması ve Osmanlıların Dulkadir beyliğine, kendilerine iltica etmiş olan, Budak Bey'i tayin etmeleri, Memlukların, Kasım Bey'in yerine, İçel taraflarına Osmanlıların tayin ettikleri Turgudoğlu Mahmud Bey'i tahrik eylemeleri yüzünden, muvaffakiyet kazanamadı. Yapılan başlıca beş seferde ikisini Osmanlılar, üçünü Mısırlılar kazandılar. 6 sene kadar (Haziran 1485-Nisan 1491) süren bu muharebeler, Tunus hükümdarının elçisi Osmanlı Memluk barışını sağlamak için İstanbul'a gelmesi ile başlayan bir dizi olay sonucunda biter. Ulemanın çoğunluğu barışa karşı iken Şeyhülislam Mevlana Zeynüddin Ali el-Arabî ise sulhtan yana fikirleri ile padişahı ikna edip bir de fetva verince savaş sona erdi.¹⁷⁰ Osmanlılar tarafından zapt edilen Çukurova'daki üç mevkiin anahtarları, murahhas olarak Kahire'ye gönderilen Bursa kadısı Şeyh Ali Çelebi vasıtası ile sultana verildi; bu üç mevki Haremeye vakfı olduğu için, Osmanlılar onlara iade etmişlerdi.

Osmanlı devletinin Anadolu'da genişlemesi, kendisini muhtelif tarihlerde üç büyük tehlike ile karşılaştırmıştı; 1. Timur, 2. Uzun Hasan ve 3. Şah İsmail, Tarikat üzerine kurulan Safevi devletinin müessisi olan Şah İsmail tehlikesi, sinsi sinsi sokularak, gelmekte idi. Bu gizli faaliyet Anadolu'da Osmanlı idaresindeki Kızılbaşları, alttan-alta ayaklanmağa hazırlıyordu. Bunun için Anadolu'ya, halife ismi verilen, bir takım aleviler gönderiliyordu. Bayezid'in Arnavutluk seferinden avdetinde, Işık adında bir kızılbaşın, kendisine suikast yapmak üzere iken, öldürülmesi, Şah İsmail taraftarlığı faaliyetinin ne kadar genişlediğini gösterir; bilhassa Anadolu'da bunların faaliyetlerine nihayet vermek üzere, Bayezid, Alevilerin İran'a gitmelerini menettiği gibi, bunlardan elde ettiklerini de, Rumeli'ye sürmüştü. Şah İsmail'in, Türkiye'deki tahrikâtını ve takip ettiği maksadı anlayan Trabzon

¹⁷⁰ Müneccim Baş Ahmed Dede, a.g.e., s. 392, Hoca Sadeddin, C. III, a.g.e., s. 270-271, Selahattin Tansel, Sultan...a.g.e., s. 114

valisi şehzade Selim, ona ilk silleyi vurmuştu. Anadolu'dan kendisine gelen siyasetçilerin menedilmesi, Şah İsmail'i hem taraftarları ile görüşmekten ve hem de "nezir" denilen mühim bir varidattan mahrum etmişti; hatta Şah İsmail bu memnuiyetin kaldırılmasını Bayezid'den rica etti ise de arzusuna müsaade edilmedi. Dulkadiroğlu'Alâ' al-Davla Bey'in kızını nikâh ile almak isteyen Şah İsmail'in bu arzusu da isaf edilmemiş olduğundan, Osmanlı hudutlarını geçerek, Dulkadiroğulları memleketine girip talan eden Safevi hükümdarına karşı, ne Osmanlı hükümeti ve ne de Dulkadirlielerin hamisi-Memluk devleti ses çıkarabilmişti. Yalnız Bayezid Ankara'ya bir miktar kuvvet göndermek ile iktifa eylemişti. Bayezid'in bu kadar takyidatına rağmen, Şah İsmail, bilhassa Hamid ve Teke ilinde, kendisi için faal bir alevi ocağı bulmuştu. Bunlar, Osmanlı şehzadeleri arasındaki rekabetten istifade ederek, padişahın ihtiyarlığı sebebi ile devlet işlerini vezirlerine bıraktığı bir sırada, Şah Kulu adında bir halifenin kumandası altında birden bire meydana atılıp Osmanlı kuvvetlerini şaşırtmışlar ve bazı muvaffakiyetler de kazanmışlardı. Anadolu beylerbeyi Karagöz Ahmed Paşa'yı kazığa vurarak Kütahya'yı yakan bu kuvvet üzerine veziriazam Hadım Ali Paşa kumandasında bulunan ve Amasya valisi şehzade Ahmed'den de yardım gören Osmanlı kuvvetleri, Şah Kulu ile çarpışmışlar ve muharebede veziriazam ile Şah Kulu maktul düşmüş, Şah Kulu'nun taraftarları da İran'a gitmişlerdi. (917, 1511)¹⁷¹

Gençliğinde eğlenceli bir hayat süren II. Bayezid, saltanatının sonlarına doğru, evvelki yaşayışının aksine olarak, uzlet ve ibadeti tercih etmekte idi; yaşının ilerlemesi de bizzat devlet işlerine şümüllü surette bakmasına mâni olduğundan, bunların hali ve tesviyesini vezirlerine bırakmıştı. Oğullarından Ahmed Amasya'da, Korkut Teke'de, Selim Trabzon'da, Şahinşah Karaman'da vali bulunuyorlardı. Oğullarından Şehzade Abdullah -ki, büyük babasının zamanında Saruhan valisi idi- ile Mehmed, Mahmud ve Alemşah muhtelif tarihlerde vefat etmişlerdi. Bayezid, bazı tarihlere göre, yaşça diğerlerinden büyük ve çok evlâda malik olmasından dolayı, Ahmed'i sevmekte ve diğerlerine tercih etmekte idi; filhakika Korkut'un erkek evlâdı yoktu; Selim'in ise, Süleyman adında -sonraları "Kanuni" lâkabı ile şöhret olan Sultan Süleyman- biricik erkek evlâdı vardı. Bundan başka ağır başlı ve halim bir şehzade olmasından dolayı, vezirlerin ekserisi ve bilhassa veziriazam Hadım Ali Paşa Ahmed'e taraftar idiler. Şehzade Korkut, babası hükümdar ilân edildiği zaman, kısa bir müddet İstanbul'da ona vekâlet etmiş olan kardeşi Ahmed'in babası tarafından fazla sevilmesinden endişedeydi. Kendisi evvelce Saruhan valisi iken, sonra Teke yani Antalya'ya tayin edilmiş olup, İstanbul'a uzak bulunmakta idi. Bu sırada veziriazam bulunan Hadım Ali

¹⁷¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Bayezid II", İslam Ansiklopedisi, C. 2, MEB, İstanbul, 1961, s. 392-398

Paşa ile bir “dirlik” meselesinden dolayı, aralarının açık olması ve Ali Paşa'nın Ahmed'e taraftar bulunması da, endişesini arttırıyordu. Her ihtimale karşı İstanbul'a tayin olunmak için, Saruhan sancağına naklini istedi ise de, teklifi kabul edilmediğinden, birden bire Antalya'dan bir gemiye binerek, Mısır'a gitti. (Safer 915, Mayıs 1509) Âlim, fazıl, şair ve musikişinas olan bu şehzade orada, bir hükümdara lâyük olacak merasim ile karşılandı. Bir müddet sonra yine, deniz tarihi ile Antalya'ya geldi; fakat İstanbul'daki faaliyetleri gözden kaçırmayıp, adamları vasıtası ile olan bitenleri haber alıyordu.

Trabzon valisi Selim de vaziyeti, kendi hesabına, tehlikeli görüyordu; tabii o da İstanbul'dan haber almakta idi. Trabzon İstanbul'a uzak olduğundan, o da icabında kendi emeline göre harekete geçebilmek için, daha yakın bir yerde bulunmak istiyordu. Bu sırada Selim'in oğlu Süleyman'a Bolu sancağı verilmiş ise de, Amasya valisi Ahmed, İstanbul ile kendi arasına Selim'in oğlunun girmesinden dolayı, şikâyetle bulunduğundan, bir dediği iki olmayan bu şehzadenin arzusu üzerine, Süleyman, oradan alınarak, Kefe sancak beyliğine gönderilmişti. Babasının ve vezirlerin Ahmed'i hükümdar yapmak istediklerini kati olarak anlayan Selim, biraderi Korkut gibi, mütevekkil davranmayarak, Trabzon'dan tedarik ettiği kuvvetler ile Kefe'ye geçmiş ve oradan ve Akkerman üzerinden, Rumeli'nde kendisine bir sancak istemek emeli ile Edirne'ye doğru yürümüşü. Bunun üzerine Edirne'ye gelen padişah, hayatta olduğu müddetçe, kimseyi veliaht yapmayacağını bir ahitname ile beyan ettiğinden, Selim, kendisine verilen, Semendere sancağına döndü; bu vakayı Antalya'da haber alan Korkut da, Selim'in hareketinden cesaret bularak, kendiliğinden Antalya'dan kalkıp, Saruhan'a gitti ve oraya yerleşti.

Oğullarına verdiği teminatı nazar-ı itibara almayan Bayezid, tabii Hadım Ali Paşa'nın teşviki ile saltanatı yine Ahmed'e vermeğe teşebbüs etti. Bunu haber alan Selim, topladığı kuvvet ile Edirne'ye ve oradan İstanbul'a yürüdü. Fakat Uğraş köyü mevkiinde babasının kuvvetlerine mağlup olarak, İğne-Ada'dan bir gemiye binip, Kefe'ye çekildi. Bu galibiyet üzerine Bayezid'in Ahmed'i veliaht yapıp, saltanatı ona terk etmesine bir mahzur kalmamıştı. Fakat kapıkulu, padişah sağ oldukça, başkasının hükümdar olmasına razı değildi. Bu sırada, Şah Kulu isyanı dolayısı ile veziriazam sefere memur edilmiş ve şehzade Ahmed'in de ona yardımı takarrür eylemişti. İstanbul'da kararlaşan şekle göre, şehzade Ahmed, veziriazamın karargâhına geldiği zaman, bir emri vaki ile hükümdar yapılacak ve bu suretle mesele halledilmiş olacaktı. Fakat Ali Paşa'nın kapıkulu efradına yaptığı telkinat ile vaatler hep boşuna gitti. Kapıkulu askerleri, padişah hayatta olduğu müddetçe, hiç kimseyi hükümdar tanımayacaklarını bildirdiler; Şah Kulu harbinde veziriazamın maktul düşmesi ve

şehzade Ahmed'in Ali Paşa'ya yardım etmesi, bu şehzadeyi en kuvvetli taraftarlarından mahrum bıraktığı gibi, yeniçerileri de kendisine düşman etmişti. Bayezid, saltanatı Ahmed'e terk etmeğe kati surette karar vererek, vezirlerden söz aldı; şehzadeye haber gönderildi. Ahmed Maltepe'ye kadar geldi ve İstanbul'a geçecekti. Fakat birden bire yeniçeriler ayaklandılar, şehzade Ahmed'in Şah Kulu muharebesinde Ali Paşa'ya yardım etmesinden şikâyet ederek, böyle korkak bir adamın saltanata hakkı olmadığını söyleyerek: -"Selim'den başkasını istemeyiz!"-diye, ayak dirediler ve Selim aleyhtarlarının evlerini yağmaladılar; bu hâl üzerine şehzade Ahmed geri dönmeye mecbur oldu. Bu sıralarda Manisa'dan İstanbul'a gelmiş olan Korkut, yeniçerilere dayanarak, hükümdar olmak istedi ise de, bunlar şehzade Selim'e taraftar olduklarından, onun bu arzusuna yanaşmadılar; fakat kendisinin hayatına dokunulmayacağına söz verdiler.

Selim İstanbul'a geldi ve yeniçeriler ile beraber, saraya gitti. Bayezid dışarı çıkarak, yeniçerilere bu gelişlerinin sebebini sordu; onlarda kendisinin ihtiyar olduğunu, Selim'den başka hükümdar istemediklerini ve bu istekleri yerine gelmedikçe bir tarafa gitmeyeceklerini söylediler; Bayezid muvafakat etti ve saltanatı Selim'e terk eyledi; bu suretle kapı-kulu kıyamı ile hükümdar olan Selim, babasının elini öperek, Osmanlı padişahı oldu. (8 Safer 918, 25 Nisan 1512)¹⁷²

Son günlerini Dimetoka'da geçirmek isteyen Bayezid'in arzusu yerine getirildi. Henüz Dimetoka'ya varmadan, yolda -vefat ettiği yerin Çekmece, Sazlıdere, Söğütlü veya Hafsa civarında Aya mevkilerinden hangisi olduğu malûm değildir- 67 yaşında iken, vefat etti. (10 Rebiülevvel 918, 26 Mayıs 1512) Bayezid'in ihtiyarlığa inzimam eden teessürden mi, yoksa zehirlenmek veya başka sebeplerden mi öldüğü bilinmiyor. Hezar-Fen Cenâbi'nin kaydından, zehirlenmek suretiyle vefat ettiği zannı hâsıl oluyorsa da, bunu teyit eden başka malûmat yoktur. Kabri İstanbul'da, ismine mensup caminin yanında olup, oğlu tarafından üzerine türbe yaptırılmıştır.¹⁷³

II. Bayezid dönemi sadece siyasi açıdan değil talihsiz pek çok olayın yaşanmasından dolayı da hüzünlü geçmiştir. O, mamur bir memleket içinde mesut bir halk görmek istiyordu. Bunun sulh ve sükûnetle mümkün olabileceğini kabul eden Padişah, elinden geldiği kadar o hayat içinde kalmaya çalıştı ve bu halden yararlanarak yurdun muhtelif bölgelerinde birçok cami, medrese, imaret, okul, hastane ve köprüler yaptırdı. Fakat dış ve iç olaylar onu nasıl

¹⁷² Selahattin Tansel, Sultan...a.g.e., s. 258

¹⁷³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Bayezid II", a.g.m., s. 392-398

rahat bırakmadırlarsa, tabii olaylar da onun için hiç müsait cereyan etmediler, zamanında tahripkâr depremler (büyük zelzele ya da halkın deyimi ile küçük kıyamet), seller, salgın hastalıklar ve İstanbul cephanesinin (At Meydanındaki Güngörmez Kilisesi) üzerine yıldırım düşmesi gibi pek çok olay oldu.¹⁷⁴ Bu yüzden bazı âlimler tarafından onun dönemi için haksızca şu fikirler beyan edilmiştir: “Ezeli takdirin tecelli ile Fatih’in yerine II. Bayezid gibi babasının seviyesine ulaşmaktan ve geniş, hür fikirlerini takip edebilmek imkânından bile mahrum bir hükümdar çıkıp cemiyeti de şaşkın ve perişan bir hale getirmeseydi, Rönesans’ın tam inkişaf devresinde komşu ülkede ve onu takiben bütün Şark dünyasında muvazi bir fikir hareketi inkişaf eder ve Rönesans’ın çok parlak olmakla beraber yalnız rasyonalizmden örülmüş ve binaenaleyh tek cepheli kalmasına mani olurdu. Bu suretle XVIII. asırdan zamanımıza kadar insanları ve içtimai bünyeleri kemirmekte olan iman ve maneviyat buhranına karşı bir muvazene unsuru teşekkül etmiş bulunurdu.”¹⁷⁵

7. II. Bayezid’in Şahsiyeti:

Fatih’in oğlu II. Bayezid’in siması esmere çalan sarı renkte imiş, Malumat itibariyle babasından yüksek ise de onun gibi açık fikirli değildi. Bunun zamanında İstanbul İslâm âleminin ilim merkezi olmakla beraber kendi kafasına uygun mutaassıp âlimler yüzünden babası zamanındaki serbest münazara kapısı kapanmıştı. Bayezid namına çok eser yazılmış ve oğullarını iyi tahsil ettirmiştir. Gençliği sefihane geçen Bayezid, hükümdar olduktan bir müddet sonra ve bilhassa hayatının son on senesi içinde kendisini ibadete vermiş ve devlet idaresini veziriazamlara bırakmıştır. Kendisine takdim edilen eserleri dikkatle okurdu. Ulemayı himaye ile onlara muayyen tahsisat ayırmıştı. Taban vefakâr ve kadirşinastı.

II. Bayezid, babasının zamanında İstanbul’da başlayan ilim cereyanlarını teşvik etmiş; âlim, şair ve edipleri himaye ile onlara muayyen tahsisat vermiş ve bu suretle İstanbul’u İslâm âleminin ilim merkezi haline sokmuştur. Fakat fikir hürriyeti babası zamanındakine

¹⁷⁴ Selahattin Tansel, Sultan...a.g.e., s. 8-11, Oruç Bey, a.g.e., s. 135, Münecim Baş Ahmed Dede, a.g.e., s. 420, Hoca Sadeddin, C. III, a.g.e., s. 326

¹⁷⁵ Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.m., s. 353

nispetle geri olup bu yolda mutaassıp ulemanın kurbanı olan mütefekkirler de görülmüştür ki İbn-i Kemal'in hocası Tokad'lı Molla Lütfi bunlardandır.¹⁷⁶

II. Bayezid İstanbul'da cami, medrese, imaret ve mektep, Edirne'de cami, medrese ve hastane ve Amasya'da da cami, medrese, imaret ve mektep ve diğer yerlerde köprü, zaviye ve sair kültürel ve sosyal eserler yaptırmıştır. II. Bayezid vaktinin çoğunu mütalâa ile geçirir, okuduğu kitaplar hakkında düşüncesini yazardı, kendi namına çok eser yazılmıştır.

Ancak Bayezid döneminde Fatih devrindeki ileri fikir hayatı hayli zayıflamıştır. Devrinde daha çok Hatip-zade, Molla İzari, Çömlekçi-zade Kemal Çelebi, Efdal-zade gibi muhafazakâr âlimlerin söz sahibi olduğu ve Molla Lütfi gibi ileri fikirli bazı simaların susturulduğu görülür. Buna rağmen babasının esir ettiği geleneği devam ettirerek devrinin bilgin ve şairlerini himaye etmiştir. Fatih gibi Molla Cami'ye yılda bin flori altını göndermeye devam etmiş, Celaleddin Devvani'ye de her yıl caize göndermiştir. Onlar da kasideler ve risalelerle bu ihsana cevap vermişlerdir.¹⁷⁷

Sultan II. Bayezid iyi bir tahsil görmüştür Adli mahlasıyla Türkçe ve Farsça şiirleri vardır.¹⁷⁸ Adli'nin hocaları ise Şeyh Hamdullah Hamdi, Çandarlı İbrahim, Yahya Paşa'dır. Hızır Paşazade Mahmud, Müeyyedzade Abdurrahman'dan etkilenecek Afyon kullanmıştır.¹⁷⁹

II. Bayezid, Taban sükûneti ve mütalâayı sever ve mecbur olmadıkça mücadeleye yanaşmazdı. Nitekim biraderi Cem'in, Memlukların bir vilâyeti olan, Kudüs'te oturmasına razı olacak kadar, mücadeleden içtinap etmiştir. Venedik'ten 1496 senesinde Osmanlı hükümeti nezdinde elçi olarak gönderilip avdet eden Sagadino, senatoya verdiği raporda. Bayezid'in, 56 yaşında ve simasının esmere çalan sarı renkte olup, uykuyu, sükût ve rahatı seven, iyi yiyip içen, zevkine düşkün ve harpten müçtenip bir hükümdar olduğunu yazmaktadır. 1503 senesinde Andrea Gritti'nin tasviri daha şayan-ı dikkattir: "Boyu ortadan uzun, zihnen meşgul olduğunu belirten karayağız çehreli ve fitraten mağmum ve mahzundur. Az yemek yer, hiç şarap kullanmaz, ata binmekten hoşlanır; fakat buna şimdi nıkris hastalığı mânidir. Daima ibadet ile meşgul olur, camiye çok gider, sadaka dağıtır, felsefede behre ve malumatı olmakla öğünür ise de, en çok vâkıf olduğu ilim, heyettir." Saltanatı müddetince ilim adamlarını, şair ve sanatkârları himaye etmiş ve namına birçok eser yazılmıştır. Kendisine takdim edilen eserleri okumak âdeti idi. Amasya'da maiyetinde bulunan

¹⁷⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 525-526

¹⁷⁷ A. Atilla Şentürk, Ahmet Kartal, a.g.e., s. 175-181

¹⁷⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 246-248

¹⁷⁹ A. Atilla Şentürk, Ahmet Kartal, a.g.e., s. 194

Müeyyed-zade Abdurrahman Efendi'nin tavsiyesi ile İbn Kemal Ahmed Şemseddin'e meşhur tarihini yazdırtmıştır. Safevilerin galebesi üzerine, Akkoyunluların hizmetinde bulunup, Türkiye'ye iltica etmiş olan İdrisi Bitlisi'yi de himaye ederek, ona meşhur Heşt Behişt isimli tarihini kaleme aldirtmişti; "Adli" mahlâsı ile Türkçe ve Farsça şiirleri, şuaara tezkirelerinde ve matbu divançesinde görülür. Bayezid, kadirşinas hükümdarlarındandı; Müeyyed-zade'yi yetiştirmesi ve babasının akıbetine uğrayan Çandarlızâde Halil Paşa'nın oğlu İbrahim Çelebi'yi kazaskerliğe ve veziriazamlığa kadar çıkarması, bunun iki büyük delilidir. Kendisi heyet ve ulum-ı şeriyeye meraklı olup, bu hususta geniş malûmatı vardır. İlmi müessesesi çoğalmış ve kadirşinaslığı sebebi ile birçok ilim adamlarını etrafına toplamıştır. İstanbul, kendi zamanından itibaren, İslâm âleminin ilim merkezi olmuş ve bu şerefi uzun müddet muhafaza eylemiştir. Bu kadar ilim ve ulema muhibbi olmasına rağmen, Bayezid babası gibi, geniş düşünceli ve serbest fikirli bir hükümdar değildi; babasının zamanındaki fikir hareketi onun zamanında yoktu. Fatih, ilmi mübahase ve münakaşaları teşvik edip, bu hususta ufak bir taassup göstermediği hâlde, Bayezid'in fazla müteşerrif olması ve Hatib-zade ile Molla İzâri gibi, mutaassıp bir zümrenin tesiri altında bulunması, zamanında fikir hareketlerinin hürriyetini daraltmıştı. Tokatlı Molla Lütfi gibi fazıl bir mütefekkirin, Hatibzâde'ye muhalefet etmesinden dolayı, itikatsızlık ile itham edilerek, idam edilmesi, o devirdeki mütefekkirleri sınırlendirmişti. Fatih'in, saraydaki kütüphanesinin hafız-ı kütübü olup, kendisinden sonra İbn Kemal gibi bir mütefekkir bırakan o devrin en yüksek şahsiyetlerinden Molla Lütfi, fikir adamlarının toplanma yeri olan Şeyh Vefa tekkesinin müdavimlerindendi. Şeyh Vefa başta olarak, meşhur Tazarru'ât sahibi Sinan Paşa, Hoca-zade, Seyid Ahmed Buhâri ve Zembilli Ali Efendi gibi, o zamanın mütefekkir ve âlimleri hep burada toplanarak, ilmi ve edebi mübahaselerde bulunurlardı. Molla Lütfi'nin ölümü, bu mütefekkirler ocağının dağılmasına ve sönmesine sebep olmuştur.

II. Bayezid, siyasette mütehevvir ve atılgan olmayıp, hayalci olmayıp ve realist idi; Şah İsmail tehlikesi belirlediği zaman, bir taraftan İsmail'e güler yüz gösterirken, diğer taraftan Yeşilbaş denilen Mâverâünnehr hükümdarı Şıbak Han'ı Safeviler aleyhine teşvik ile Kızılbaşları iki ateş arasında bırakmak istemişti. Bayezid, devlette, bazı kanunlar ile değişiklik ve yenilikler de yapmıştır. Babası zamanında ve Karaman Mehmed Paşa'nın veziriazamlığında, miktarı epeyi bir yekûn tutup, devletin tımarlı kuvvetinin azalmasına sebep olan bazı vakıf ve malikânelerin -ki, bunlar arasında Fatih'in zevcesi ve Bayezid'in validesine ait malikâne de vardı- tımar ve zeamet hâline konulması hoşnutsuzluğu mucip olduğundan, Bayezid hükümdar olduktan sonra, bunları yine eski hâline icra eylemişti. Tımar

teşkilâtında da tadilat yapmış, kendi zamanına kadar senelik 5 000 akçe dirliği olan bir tımarlı sipahi, 1 cebeli (mücehhez süvari) ile harbe giderken, bundan sonra yanlarında 3 000 akçe de cebeli için götürmeleri usulünü vaaz eylemiştir. Yeniçeri ocağı, onun zamanında genişletilerek, 61. bölüğü ihtiva eden, ağa bölükleri ihdas eylemiştir. Osmanlı bahriyesi, yine Bayezid devrinde, mühim faaliyet göstermiş; gemilerin adedi artan donanma, İnebahtı, Modon, Koron ve Draç kasaba ve kalelerinin zaptında mühim rol oynadığı gibi, Beni Ahmer hükümdarının yardım istemesi üzerine, İspanya, sularına, Kemal Reis kumandası ile donanma göndermeğe bile teşebbüs edilmiştir. Osmanlılarda ilk kalyon, Bayezid zamanında yapılmıştır.

Bayezid, fazileti ve iyi ahlâkı dolayısı ile komşu hükümdarlar ve kendileri ile muahede yaptığı devlet reisleri üzerinde de bir hürmet hissi uyandırmıştı. Vefatı Mısır'da duyulunca, gerek Memluk hükümdarı ve gerek Kahire halkı tarafından, cenaze namazı (şalât-i ğâ'ib) kılınmıştı. 1509 (915) senesinde "küçük kıyamet" denilen zelzelede, İstanbul'un pek çok evleri, kale surları, cami, medrese vs. binaları yıkılıp şehir harabe hâline gelmiş ve hatta padişah bir müddet tahtadan yapılmış bir evde oturmağa mecbur olmuştu. Bu büyük harabeyi yeniden şehir hâline sokmak için, 3 000 bina ustası ve dülgerden başka 77 000 kişi çalıştırılmıştır.¹⁸⁰

II. Bayezid İstanbul'da, ismine nispet edilen cami, imaret, kervan-saray, mektep ve medrese yaptırmış ve medresesinin müderrisliğini, müftü, yani şeyhülislâm olanlara şart koymuştur. Camii, 906 Zilhiccesinin sonunda başlayıp, 911'de bittiğine göre, inşaat 5 sene sürmüştür. Edirne'de Tunca nehri kenarında da 1486'da (891) yaptırdığı cami, medrese, mektep ve zaviyesi vardır. Bu eserlerden maada bazı köprüler ve mescitler de yaptırmıştır. Saraya alınacak iç oğlanlarına mahreç olmak üzere, Galata Sarayının binası ile orada ilk defa bir mektep açtırmıştır. Kendisi tutumlu olmakla beraber, mahallîne masruf olmak üzere, ihsanı ve sadakası boldu. Hoca Sâdeddin'in kaydına göre, 1503 (909) senesinde bu hususa 86 000 akçe sarf edilmiştir.¹⁸¹ Otuzu müteceviz şair yetiştirir. Kendisinin hattatlıkta da mahareti vardı; şehzadelğinde kendisinin yazı ustası olan Amasyalı Şeyh Hamdullah'ı, hükümdar olduktan sonra, İstanbul'a getirmiş ve bu zat Türk hattının inkişafına hayli hizmette bulunmuştur. Molla Lütfi, Müeyyed-zade Abdurrahman, İbn Kemal, İdris Bitlisi, Tâci-zade Cafer ve Necati, Zati, Visali ve Uzun Firdevs isimlerinde âlim ve şairler kendisinin

¹⁸⁰ A. Süheyl Ünver, İstanbul Kalelerinin Tarih İbareleri, İstanbul Fethi Derneği Neşriyatı, İstanbul, 1953, s. 28-29

¹⁸¹ Hoca Sâdeddin, C. III, a.g.e., s. 280-290

büyük lütfünü görmüşlerdi. Sehi Bey kendisinin ok atmadaki maharetini kaydetmektedir. Uygur yazısını okumayı da öğrenmişti. Amasya valisi iken, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey ve Mâverâünnehir hükümdarı Şıbak Han ile muhaberatı vardır.¹⁸²

Sultan II. Bayezid, gençliğinde serbest bir hayat sürmüş ancak padişahlığında ibadete ve hayır işlerine yönelmişti. Bu nedenle “Bayezid-i Veli” ismi ile de bilinmektedir. Mecbur olmadıkça savaştan uzak kalmayı tercih etmiştir. Ancak bu tercihi onun daha sağlığında tenkit edilmesi sonucunu getirmiştir. Şehzadeliklerinden itibaren etrafına ilim adamlarını toplamış, onları himaye etmiştir. Kendisi de şair olan Bayezid “Adli” mahlasıyla şiirler yazmıştır. Osmanlı tarihçiliği onun zamanında büyük eserlerini vermiştir. Bayezid şahsen Osmanlı tarihinin yazılmasını teşvik etmiş, bu teşviklerin yanı sıra bu ortamdan cesaret alan tarihçiler Osmanlı tarihlerini yazmışlardır. II. Bayezid İdris-i Bitlisi’ye bir Farsça tarih, İbn-i Kemal’e de bir Türkçe Osmanlı tarihi yazdırtmıştır. Neşri tarihi onun zamanında tamamlanırken, Tursun Bey, eseri Tarih-i Ebü’l-Feth’i ona ithaf etmiştir.¹⁸³

B. İdareciler:

1. Rum Mehmed Paşa (öl-1470):

Kökeni Rum’dur. Karaman seferinden avdet edilirken veziriazam Mahmud Paşa, bunun deyişiyile Afyon Karahisar’da azledilmiş ve yerine Rum Mehmed Paşa veziriazam olmuştur. (872 H., 1467 M.) Rum Mehmed paşa, Karamanoğulları memleketini tamamen zapta memur edildiyse de halka çok zulüm yapmıştı. 1470’de Karamani Mehmed Çelebi’nin teşvikiyle veziriazamlıktan alınmıştır. Rum Mehmed Paşa’nın Üsküdar’da cami, imaret ve medresesi olup kendisi de orada metfundur. Yeni fethedilen İstanbul’a Anadolu’dan naklen Türklerin iskânına mâni olmak için çok çalışmış olduğunu o devri çok iyi bilen Âşık Paşazade kaydetmektedir.¹⁸⁴

---

¹⁸² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.m., s. 392, 397

¹⁸³ Kenan İnan, a.g.m., s. 391, Yazar Adı Yok, “Bayezid II”, Türk Ansiklopedisi, MEB, C. 5, İstanbul, 1967, s. 449-451, 451

¹⁸⁴ Ejder Okumuş, “Osmanlı Devleti’nde Değişim Süreci Ve III. Selim Öncesi Yenileşme Çabaları”, a.g.m., s. 28, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 532

2. Mahmud Paşa (öl 1474):

Gerek Kritovulos, Françes ve gerekse Hammer ile İorga aslen Rum olduğunu kaydederler. O devirde sağ olan Kritovulos, Mahmud Paşa'nın baba ve ana tarafından muteber bir Rum ailesine mensubiyetini yazarak babası tarafından cedit olan Flantropinos'un Yunanistan emiri olup Bizans'ta İmparator'dan sonra Kayser makamında bulunduğunu beyan eder. Yine aynı zamanda hayatta olan Hakondil de Mahmud'un babasının adının Mihail ve anasının da Sırp olduğunu ve Kruşevac yani Alacahisar'da doğduğunu yazmaktadır. İorga da aynı şeyleri söyler, diğer bazı me hazlar Boşnak, Sırp ve Hırvat yani Slav ırkından bulunduğunu beyan ediyorlarsa da Hakondil'in kaydı üzerine babasının Rum ve anasının Sırp olması ihtimali daha kuvvetlidir.

Tarihlerin kayıtlarına göre Mahmud Paşa, küçük yaşta iken serhad gazileri tarafından Novoberdo-Yenidağ'dan Semendire'ye giderken esir edilip Edirne'ye getirildikten sonra umeradan Mehmed Ağa adında biri tarafından satın alınarak okutturulmuş ve sonra Sultan II. Murad'a takdim edilerek oğlu II. Mehmed'in hizmetine verilmiş ve İstanbul fethi esnasında Anadolu beylerbeyliğinde bulunmuştur. Rumeli Beylerbeyi Karaca Paşa'nın Belgrad muhasarasında şehit olması üzerine Rumeli beylerbeyi oldu. Kritovulos'un yazdığı doğru ise birinci veziriazamlığı, İshak Paşa'dan sonra olup 859 H. (1455) tarihindedir. 872 H. (1467) senesinde azledilip, Gelibolu sancağına ve donanma kaptanlığına gönderilmiştir. 877 H. (1472)'de ikinci defa veziriazam olmuş ve kendisi gibi Rum ve Paleolog aslından olan Has Murad Paşa'nın ölümü üzerine Rum beylerbeyliği de ilâve olarak verilmiştir. Arnavutluk Sancak beyi Nasuh Bey'in mezalimi ve bunu Mahmud Paşa'nın himaye ettiği şikâyeti üzerine 878 H. (1473)'de azlolunan Mahmud Paşa Edirne civarında vakıfları olan Lasköy'de oturmuştu. Şehzade Mustafa'nın ölümü üzerine taziyet için İstanbul'a gelerek tekrar veziriazam olmasından korkan hasımlarının gammazlığıyla (zevcesine tecavüzden dolayı araları açık olan Şehzade Mustafa'yı zehirlediği rivayeti üzerine) on beş gün kadar Yedikule'de hapsedildikten sonra on altıncı günü idam edilmiştir. (1474 sonları) Âlim, fazilet sahibi, tedbirli iyi bir devlet adamı ve muvaffakiyetli bir vezir idi. İlim ve fazilet sahiplerini himaye etmiş ve adına bir hayli eser yazılmıştır. Adni mahlasıyla iki mürettep divanı vardır. İstanbul'da namına mensup mahalle ve çarşı ile cami, imaret, mektep, medrese ve hamamı bulunmaktadır. Kendisi caminin mihrabı önündeki türbesinde metfundur. Zağanos Paşa'nın damadı idi. Mahmud Paşa'nın gerek Anadolu ve gerek Rumeli'de mescit, medrese, imaret,

han, hamam ve camileri vardır. Ankara’da yaptırmış olduğu 863 H. (1459) tarihli Bezazhane denilen bina Ankara sofunun tevzi mahalli idi. 878 Safer ortaları (1473 Temmuz) tarihli vakfiyesi kazasker Fenari-zade Ali b. Yusuf’un imzasını havidir.¹⁸⁵

3. Karamani Mehmed Paşa (öl. 1481):

Fatih devrinde veziriazam ve tarihçi olup, Sehi’ye göre Konyalıdır. Fakat hangi tarihte doğduğu hakkında ne tarihinde, ne de muasırı olan diğer tarihlerde bir kayıt vardır. Kitabında zikredilen babası Arif Çelebi’nin Mevlâna Celâl al-Din Rumi’nin neslinden geldiği, muasırlarından Hâmidi ve Kabuli tarafından bildirildiği gibi, mezar taşında rastlanan al-Celâli lakabı da bu hususu teyit eder. Yalnız gerek kitabında ve gerek mezar kitabesinde mezkur al-Siddiki lakabının hocası Musannifek’in aynı olan lakabından gelmiş olması ihtimalî kuvvetlidir. Nitekim daha Konya’da iken, Musannifek’in nezaretinde tahsiline başlayan Mehmed Paşa, şüphesiz, bu zatın medresesinde müderrislikte bulunduğu anlaşılıyor. Bir müddet bu vazifede kalan Karamâni Mehmed Paşa, Mahmud Paşa’nın müşaviri ve yardımcısı olarak, hizmetlerde bulundu. Mahmud Paşa’nın tavsiyesi ile 869 (1464)’da nişancı oldu. Bazı kaynakların Mehmed Paşa’nın hem nişancı, hem de vezir olduğunu rivayet etmeleri yanlış olmalıdır. Vezarete tayininin daha evvel olduğunu, 4 zilkade 862 (13 Eylül 1458) tarihli Arapça vakfiyesinde al-Amir al-Hatir ve al-Vazir al-Kabir ibaresi ile tasrih eder. Münecim Başı’nın da, Mehmed Paşa’nın veziriazam olduğu seneyi 585 (1480), yani Mesih Paşa’nın azli senesini rivayet etmesi, şüphesiz doğru değildir. Veziriazamlığa naspının Mesih Paşa’dan sonra değil, Gedik Ahmed Paşa’nın azlinden sonra, yani 882 (Mayıs 1478)’de olduğunda kaynakların birçoğu birleşir.¹⁸⁶

Fatih’in dikkatini gittikçe üzerine çeken Mehmed Paşa, yeni kanunnamelerin tanzimine çalıştı; Kanun-name’nin esas itibarı ile onun emri olması ihtimalî çok kuvvetlidir. Karamâni Mehmed Paşa, veziriazam olduktan sonra, padişahın teveccüh ve iltifatına mazhar olarak, büyük bir şöret kazandı. Müellifler Fatih’in Mehmed Paşa’ya gösterdiği teveccühü hayretle anlatırlar. Veziriazamlıktaki hizmetinde müelliflerin tenkidine maruz kalan Mehmed Paşa, yeni teşkilâtta padişahın tasvibine mahzar olarak, ilk defa kazaskerlerin sayısını ikiye

¹⁸⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 530-532, Selahattin Tansel, Osmanlı.. a.g.e., s. 288, Franz Babinger, a.g.e., s. 364

¹⁸⁶ Selahattin Tansel, Osmanlı...a.g.e., s. 141

çıkardı ve Ketselli (Kastalâni)'yi iknaa muvaffak oldu. Fatih'in emri ile Kesteli'yi Rumeli'ye ve İstanbul kadısı Mevlâna Hacı Hasanzâde'yi de Anadolu kazaskerliğine tayin ettirdi. Bazı kaynaklardan anlaşıldığına göre, Mehmed Paşa vakıf ve emlâk işlerini de tanzim etmiş idi. Ananeye göre, devam ede gelen vakfı ve emlâki tehdit ettikten sonra, bunları mensuh sayarak, tımara çevirmesi, ulemayı ve devrin müelliflerini kızdırmış idi. Müellifler bunu yapmak ile Mehmed Paşa'nın hata ettiğini söylerler. Âşık Paşa-zade'nin bu hususu bizzat Mehmed Paşa ile münakaşa ettiği rivayet olunur.

Ancak muasır müelliflerin bu husustaki tenkitleri yersizdir. Zira fütuhat için pek çok askere ihtiyacı olan Fatih'in birçok vakıfları “mensup” sayarak, tımara çevirdiğini ve bunların oğlu II. Bayezid devrinde tekrar vakfa verildiğini ve yahut birçok vakıfların örfi vergilerinin tımara hasredildiğini Bayezid devri vesikalarında bildiğimize göre,¹⁸⁷ 885 (1480) senesi muharreminde İstanbul'da yazılarak, kadılara gönderilen bir ferman, bu hususta amel olanın Karamâni Mehmed Paşa değil, bizzat Fatih olduğu görülüyor.¹⁸⁸

Rivayete göre, Karamâni Mehmed Paşa, Fatih ile beraber, yeni veraset kanununun da kurucusudur. Esasen Kanun-name-i Al-i Osman'da şehzadelere yazılacak hükümlerin, lakaplar bahsinde yalnız Cem isminin zikredilmesi ve yazılarında ona: -“Vâris-i mülk-i Süleymâni... Oğlum Sultan Cem”- diye hitap edilmesi çok manidardır.¹⁸⁹

Anlaşıldığına göre, devrinin ricali gibi, Konya'nın büyük âlimleri ve şeyhleri ile sıkı münasebette bulunan Mehmed Paşa, bilhassa Konya Valisi Cem'e çok alâka göstermiş ve mezkûr şeyhleri ona imaleye muvaffak olmuştur. Nitekim Ali bu hususu teyit etmektedir. Bayezid kardeşi lehinde harekete geçtiğinden şüphe ettiği Mehmed Paşa'yı ortadan kaldırmağa karar verdi ve Şeyh Cemali Halveti'den yardım istedi. Lâmi'i, bu vakayı anlatırken, Bayezid'in; -“Bu zalim, karındaşım Sultan Cem'e nispet edip, muttasıl beni atama gamzidüp, ihanetim murâd edinür”- sözünü, Tâci-zade'den nakleder. Şeyh Cemali, Mehmed Paşa taraftarı Şeyh İbn Vefa'dan gayri, bütün şeyhleri “evkaf-ı Müslimini iptal ile emval-i mevkufeye mal-ı mevkufur deyü, beytülmal için zapt eyledi, ana yardım münasip değildir” gibi, sebepler ileri sürmek suretiyle, Cem taraftarı Karamâni Mehmed Paşa'dan soğutarak, Bayezid'de imale etmeğe muvaffak olmuş ve şehzadeye 33 gün içinde saltanatın kendisine teveccüh edeceğini teşhir eylemişti.

¹⁸⁷ Ömer Lütfi Barkan, Vakıflar ve Temlikler, I, “Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, Vakıflar Dergisi, Ankara, 1942, S. II, Vesika XV, s. 564,

¹⁸⁸ Halil İnalçık, “Bursa Şer'îye Sicillerine Göre, Fatih Sultan Mehmed'in Fermanları”, Belleten, C. XI, S. 44, Ankara, Ekim 1947, s. 695, Vesika nr. 14, s. 702

¹⁸⁹ Münevver Okur, a.g.e., s. 20-25

886 (1481)'da Fatih ile birlikte muhtemelen Mısır seferine iştirak eden Mehmed Paşa, Fatih'in Maltepe'deki hastalığı sırasında onu teskine çalıştığı gibi, ölümünü de saklayarak, büyük bir dirayet göstermiştir. Bunun üzerine, zevahiri kurtarmak maksadı ile Bayezid'e Keklik Mustafa vasıtası ile haber göndermiştir. Anlaşıldığına göre, Bayezid'den evvel Cem'i İstanbul'a getirterek, bir emri vaki yapmak isteyen Mehmed Paşa, seferde bizzat hazır bulunan Neşri'nin ifadesine göre, Fatih'in cenazesini gizlice arabaya koyup, tabipler ile birlikte, İstanbul'a getirmiş ve iskeleye giderek, askerın İstanbul cihetine geçmesine mâni olmuştur. İstanbul ile Üsküdar arasındaki münâsebeyi keserek, nakil vasıtalarını İstanbul tarafına alan Mehmed Paşa, yine de ihtiyatî tedbir olmak üzere, acemi oğlanlarını şehirden çıkarttığı gibi, kale kapılarını da kapatmıştı. Bazı tarihçilere göre, Cem Gelibolu yolu ile İstanbul'a gelecekti. Bu arada Mehmed Paşa'nın rakipleri olan Bayezid'in iki damadının ordunun başında oynadıkları role işaret etmek icap eder; nitekim bunlar Mehmed Paşa'nın gönderdiği adamları tevkif ettikleri gibi, padişahın öldüğü haberini de işâa ederek faaliyete geçtiler. Bunun üzerine, nizamı bozup, iskeleye dökülen yeniçeriler, arkadaşları tarafından, İstanbul'a geçirilmiştir. Mehmed Paşa bundan sonra etrafa yayılan askerleri oyalamış, muvaffak olamamış ise de iskeleye inmiş ve askerın cebren geçtiğini öğrenerek, onları tehdit etmiştir. Bunda muvaffak olamayan Mehmed Paşa'nın, evine çekilerek, cemaatine haber vermesi ve bunların kaçması yüzünden, yeniçeriler eski kinlerine binaen onu divanhanesinde yakalayıp, öldürdüler.

Bundan sonra, Fatih'in hususi tabibi Yahudi Jacopo'yu (Yakup Paşa) öldüren yeniçeriler, Yahudi mahallerini yağlamadıkları gibi, Mehmed Paşa'nın bir mızrağın ucuna takılı başını da İstanbul sokaklarında gezdirmişlerdir. Karamâni Mehmed Paşa, İstanbul'da Kum-Kapı yakınında banisi olduğu Nişancı camii (885=1480) önündeki türbede metfundur.¹⁹⁰

Bugün Nişancı Mahallesi ismini alan mevkide mevcut camiinin kible kapısı karşısındaki yüksek mahalde, müzeyyen kabrinde yatan Mehmed Paşa'nın bizzat şeyh Abu'l-Vefa tarafından yazılan mezar taşında Al-Şahit lakabı açıkça okunmaktadır.

Karamâni Mehmed Paşa'nın iki zevcesi var idi; birincisi Musannifek lakaplı Ala al-Din 'Ali al-Bistâmi'nin kızı idi. Bu zevcesinden olan Zeynelâbidin Ali Çelebi ismindeki oğlundan vakıf kayıtlarında bahis olunmaktadır. Bu zatın oğlu al-Mavlâ Mustafa b. Ali b. Mehmed Paşa al-Karamâni, bilahare, çok şöhret kazanmıştır. İkinci zevcesi Alâiye Beyi Kılıç

¹⁹⁰ Selahattin Tansel, Sultan...a.g.e., s. 17

Arslan'ın kızı Sitti-Şah'dı. Mehmed Paşa, Sitti-Şah'ın parası ile yaptırdığı cami vakfiyesinde tevliyet, oğlu Zeynelâbidin Ali Çelebi'ye, ondan sonra bu zevcesinden olan oğullarına geçecekti. Mehmed Süreyya, Kara Çelebi-zade ailesinin Mehmed Paşa'dan gelmiş olduğunu tasrih eder ki, kendisinin Rum Mehmed Paşa ile karıştırılmış olması çok muhtemeldir.

Eserlerini umumiyetle II. Bayezid'e ithaf eden müellifleri tarafından pek de sevilmeyerek, hıyanetine hükmedilen, fakat Fatih devrinin pek mühim bir şahsiyeti olan Karamâni Mehmed Paşa'nın ölümü büyük bir teessür uyandırmamıştır. Bazı kaynaklardan anlaşıldığına göre, Karamâni Mehmed Paşa bir takım hasletlere malik olduğundan, Fatih'in çok takdirini kazanmış idi. Mehmed Paşa bilhassa şairlere ve ediplere çok alâka göstermiş ve namına birçok kasidelerin yazılmasına sebep olmuştur; nitekim Kabuli "Nişancı Çelebi" namına kaside ve şiirlerini, Hâmidi, Türkçe ve Farsça kasidelerini, onun namına yazmışlardır.

Türk inşa sanatında mevkii olan ve muhtelif inşa numuneleri veren Mehmed Paşa'nın mahlası Nişâni'dir ve Uzun Hasan'a gönderdiği mektup zamanında çok şöhret kazanmıştır. Tezkireler onun nesrini nazımından daha üstün bularak, onu Mahmud Paşa ve Tâci-zade ile mukayese ederler. Hasan Çelebi'nin, Mehmed Paşa'ya naziresi vardır.

Nihayet Karamâni Mehmed Paşa'yı bir müverrih olarak mütâlâa etmek lâzımdır. Onun Arapça manzum şiirleri ile iki adet risaleyi ihtiva eden bir tarihi vardır: 1. Risale fi tavârih al-zalâtin al-salâtin al-Osmâniya, 2. Risale fi tarih Sultan Muhammed b. Murâd Han min al Osman, Bunlardan birinci I. Osman'dan II. Mehmed'e, ikincisi 1451'den 13 Mart 1480 senesine kadar devam etmektedir. Bilhassa ikinci risalede 28 hâdiseyi sıralayan Karamâni Mehmed Paşa, fetihleri ve yapıları ebcet hesabı ile tespit eden ve manzum Arapça tarih söylemiştir. İstanbul kütüphanelerindeki nüshalarından en mükemmeli Ayasofya nüshasıdır.¹⁹¹

---

¹⁹¹ M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Mehmed Paşa", İslam Ansiklopedisi, MEB, C. 7, İstanbul, 1957, s. 588-591

4. İshak Paşa (öl ?):

Karamani Mehmed Paşa'nın katlinden sonra 1481'de üçüncü defa veziriazam olmuş ve 888 H. (1492) de azlolunarak tekaüt edilip Selanik sancağına gönderilmiştir.¹⁹²

5. Gedik Ahmed Paşa (öl 1482):

Fatih Sultan Mehmed zamanında başarılarıyla şöhret kazanmış olan değerli kumandanlardandı; milliyeti ve ilk hizmetleri sarih olarak belli olmamakla beraber muasırı olan bir İtalyan'ın kaydına göre milliyeti Sırp'tır. Arnavut devşirmesi olduğunu yazanlar da vardır. Yeniçeri ocağından yetişme olduğu Kovanin-i Yeniçeriyen ile Yeniçeri ilmihali'nde anane olarak kaydedilmektedir. Karaman beyliğinin kaldırılmasında, Alâiye ile İçel'in tamamen işgalinde, Trabzon seferi ve Uzun Hasan muharebesinde Kefe, Azak ve Menkub kalesinin alınmasında büyük gayret ve hizmet görülmüş ve 1480'de Güney-İtalya fütuhatına başlamış ise de II. Mehmed'in ölümü bu teşebbüsü akim bırakmıştır.

Mahmud Paşa'nın 878 H. (1474)'de veziriazamlıktan azledilmesi üzerine yerine Gedik Ahmed Paşa tayin edilmiştir. Gedik Paşa 882 H. (1476)'de Arnavutluk seferine memur edildiyse de gitmek istemediğinden azlolunarak Rumelihisarı'nda hapsedilmiş ve yerine Hızır Beyoğlu Hoca Sinan Paşa tayin edilmiştir. Gedik Paşa sonra hapisten çıkarılarak Selanik ve arkasında Avlunya sancaklarına gönderilmiştir. Avlonya'da bulunurken İtalya sahiline geçmek için padişahın emriyle İstanbul'a davet edilmiş, gelmiş ve Gelibolu'daki donanma ile İtalya seferine memur olmuştur. Bayezid'in cülusu üzerine avdet etmiştir.

Gedik Ahmet Paşa, II. Bayezid zamanında Cem taraftarı olmakla zan altında bulunmuş ve nihayet padişahın huzuruyla Edirne sarayında tertip edilen bir işret meclisini müteakip ölüm alâmeti olan siyah kaftan giydirildikten sonra idam edilmiştir. (887 Şevval=18 Aralık 1482) Cesur ve değerli bir kumandan ise de inat ve serkeşliği felaketine sebep olmuştur. Gedik Ahmed Paşa, İshak Paşa'nın damadı idi.¹⁹³

¹⁹² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 534-535

¹⁹³ Selahattin Tansel, Sultan...a.g.e., s. 50, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 534-535

6. Çandarlı-zade İbrahim Paşa (öl 1493):

İstanbul fethinden sonra idam edilen Çandarlı-zade Halil Paşa'nın en küçük oğlu olup 833 H. (1429)'da doğmuş ilmiye sınıfında yetişmiştir. 855 H. (1453)'de Edirne kadısı bulunuyordu. 869 H. (1465)'de kazasker olup 877 veya az daha sonra 878 H. (1474)'de vezirlikle Amasya valisi Bayezid'in lalalığına tayin edilmiş ve daha sonra (884 den evvel) İstanbul'a alınarak yerine Fenari-zade Ahmed Bey (Paşa) şehzadeye lala tayin olunmuştur.

İbrahim Paşa II. Bayezid devrinde Anadolu kazaskeri iken 890 H. (1485)'de Rumeli kazaskeri ve 891 (H. 1486)'de divanda üçüncü vezir, bir sene sonra da ikinci vezir olmuştur. İkinci vezir bulunurken Hersek-zade Ahmed Paşa'nın yerine 904 Muharrem (1498 Ağustos)'de veziriazam olup 905 H. (1409)'de İnebahtı seferinde ordugâhta vefat ederek cesedi İznik'e nakledilip babasının yanına defnedilmiştir. İlim ve fazilet sahibi, iyi ahlâklı, cömert, iyiliksever ve tedbirli olduğunda tarihler müttefiktir. İstanbul'da Uzunçarşılı'nın üst başında, Mercan yokuşundaki 883 H. (1478)'de yaptırdığı cami, medrese ve mektep ile Saraçhânebaşı'nda bulunup yol açılırken yıktırılan çifte hamam bunun hayratındandı. İznik'te bir cami ile Kastamonu'da medresesi vardır. Vakfiyesi 899 H. (1493) tarihli olup Kazasker Mehmed B. Elhac Hasan imzalıdır. Ahfadı zamanımıza kadar devam etmiştir.¹⁹⁴

7. Davud Paşa (öl 1499):

Arnavut devşirmelerindendir, sarayda yetişmiş ve 888 H. (1483)'de İshak Paşa'nın yerine veziriazam oldu ve on dört sene bu makamda kaldı, 903 H. (1496)'de tekaüt edilen Davud Paşa'ya Dimetoka'daki malikânesinde oturmak üzere senede üç bin akçe tahsisat verildi; vefatı 905 H. (1499)'dedir. İstanbul'da cami, medrese, imaret ve mektebi ve namına mensup semti vardır; muvaffakiyetli ve iyi idareli bir vezir olduğu tarihleri tetkikinden anlaşılmaktadır; çok servet bırakmıştır.

---

¹⁹⁴ Franz Babinger, a.g.e., s. 356

8. Mesih Paşa (öl 1501):

Bazı ecnebi muharrirlerle Hammer'in onlardan naklen yazdığına ve İorga'nın da kaydına göre aslen Rum olup Paleolog hanedanına mensup imiş, Beylerbeyi ve vezir olup 884 Zilkade (1479 Aralık) ayında Rodos adasının zaptına serdar olmuş ise de muvaffak olamayarak dönüp Gelibolu sancakbeyliği ve donanma kumandanlığına gönderilmiştir. Daha sonra divanda vezir bulunurken Çandarlı-zade İbrahim Paşa'nın vefatı üzerine vezir-i azam olmuştur. Mesih Paşa 907 H. (1501)'de Galata'daki barut mahzenine yıldırım isabet etmesiyle vukua gelen yangında bulunup söndürülmesi için çalışırken Galata kadısı ile beraber bulunduğu yüksek yerden düşerek ayakları kırılmış ve bundan müteessir olmuş ve birkaç gün sonra vefat etmiştir. Mesih Paşa ilim ve marifet erbabını severmiş.¹⁹⁵

XV. yüzyılın ikinci yarısı Osmanlılardaki kültür hayatının en yüksek bir devridir. Tahsilleri yüksek olan II. Mehmed ile oğlu II. Bayezid, devlet erkânından Mahmud, Karamani Mehmed, Fenari-zade Ahmed, Çandarlı-zade İbrahim ve Veliyyüddin oğlu Ahmed, Tazarruat sahibi Sinan, Cezeri Kasım Paşa'lar, gibi kıymetli âlim vezirler, gerek Türkiye'deki ve gerek hariçten gelmiş olan muhtelif âlim ve şairleri himaye eylemişlerdir. Bunlardan başka iyi yetiştirilmiş olan Osmanlı şehzadeleri buldukları sancaklarda etraflarına âlim ve Edipleri toplamışlardır.

Edebi hayat İstanbul, Edirne ve Bursa'dan başka şehzade sancaklarında, Bağdad, Diyarbakır, Konya ve Rumeli'de bir ilim merkezi haline gelmiş olan Üsküp ile Yenice-i Vardar'da inkişaf etmekte olup buna da sebep buralarda şair ve edipleri himaye eden şahsiyetlerin bulunmaları idi.

9. Hersek-zade Ahmed Paşa (öl 1518):

Ahmed Paşa Sente Saba dukası olup 870 H. (1466)'de vefat eden İstefan Vorkşiş Kosariç'in oğlu ve Hersek dukası Ulriç (Ulrih)'in kardeşidir; 863 H. (1458)'de doğmuştur.

---

¹⁹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 535-538

Hersek kıtası Osmanlı nüfuzu altına girdikten sonra rehin olarak Osmanlı sarayına verilen bu çocuk Türk terbiyesi görüp Ahmed adını almış ve Hersek-zade diye şöhret bulmuştur.

Hersek-zade Fatih zamanında yetişmiş mir-i alemlikle Fatih'in İşkodra seferinde bulunmuş, sonra beylerbeyi ve vezir olmuş, II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim zamanlarında beş defa veziriazamlık etmiştir. Hersek-zade Ahmed Paşa'nın ilk veziriazamlığı 903 H. (1498) senesinde olup Davud Paşa'nın yerine gelmiştir; 904 H. (1498)'de azledilip sonra kaptan paşa olmuş Gelibolu sancağıyla o tarafa gönderilmiştir. 909 H. (1503)'de Hadım Ali Paşa yerine ikinci defa veziriazam olup 912 H. (1506)'da azlolunarak yine kaptan paşalığa tayin edilmiş ve yerine ikinci defa Hadım Ali Paşa gelmiştir.

Hadım Ali Paşa'nın, Şahkulu muharebesinde maktul olması üzerine Hersek-zade Ahmed Paşa 917 H. (1511)'de üçüncü defa veziriazamlığa getirilmiş ise de aynı sene içinde yerine Koca Mustafa Paşa'ya terke mecbur olmuştur. Şehzade Ahmed'in hükümdar olmak için faaliyeti sırasında Hersek-zade'nin onunla mektuplaştığı anlaşılmış fakat Selim'in cülusu üzerine Ahmed Paşa, Ahmed'e gönderdiği mektupta; "şimden sonra Hak teâla devleti çünkü Sultan Selim" han'a verdi hemen farig olmaktan gayri çare yoktur şöyle bilesiz demiş.

Yavuz Sultan Selim'in cülusunu müteakip idam edilen Koca Mustafa Paşa'nın yerine 918 H. (1512)'de Hersek-zade dördüncü defa veziriazam tayin edilmiştir. Çaldıran seferinden dönüşte 920 Ramazan'da (1514) azledilerek yerine Dukakin oğlu Ahmed Paşa vezir-i azam olmuştur. 921 H. Senesi Şaban'ında (1515) Hadım Sinan Paşa'nın veziriazamlıktan birinci defaki infialinde Hersek-zade beşinci defa veziriazamlığa getirilmiştir. Bu son veziriazamlığı Yavuz'un ısrarı üzerine istemeyerek kabul etmiştir.

Ahmed Paşa 23 Rebinlevvel 922 (1516 Mayıs)'da doğu hududundaki hâdiseler dolayısıyla padişahdan dayak yedikten sonra azil ve Yedikule'de hapsedilmiş ise de aynı günde ikinci defa veziriazam olan Hadım Sinan Paşa'nın ricası üzerine Piri Paşa ile birlikte affedilmişlerdir. Son veziriazamlığı yedi aya yakındır. Mısır seferine iştirak etmiş ve padişahdan evvel bir kısım askerle avdet ederken Dulkadir eyaletinde Kızılçul yaylağında vefat etmiştir. (924 H., 1518) Tecrübeli ve değerli devlet adamlarındandı. Hersek-zade Ahmed Paşa ikinci Bayezid'in kızı Şehzade Humdi Hatunu almıştır.¹⁹⁶

---

¹⁹⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 535-538

10. Veliyyüddinoğlu Ahmed Paşa (öl 1597):

Büyük bir Türk şairidir. Asrının Osmanlı Türkçesini maharetle kullanan bu şair, bilhassa kaside vadisinde çok muvaffak olmuş ve emsaline tefevvuk etmiştir; geniş hayali, ince üslubu, zarif nükteleri ve lisanîyle Şeyhi'den sonra Türkçedeki kudreti ile aynı bir muhit yapmıştır; gerek kendi devrinde ve gerek kendisinden sonra gelen şairler (Visali, Konyalı Nizamî, Şehzade Cem vesaire gibi) üzerinde tesirini göstermiştir.¹⁹⁷

---

¹⁹⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 535-538

III. BÖLÜM

1451–1512 YILLARI ARASINDA ÂLİMLER:

1. Akşemseddin (öl 1459):

Fatih Sultan Mehmed'in hocası Akşemseddin, Zeyrek Medresesi Müderrisi Bayramiye Tarikatı'nın Şemsiye kolu müessisi, Ayasofya'da ilk cumayı kıldırın hatip ve tıbbı dair Maddetü'l-hayat veya Mایدetü'l-hayat'ın müellifiydi. XVI. asrın başlarında yaşamış olan Halvetiye'nin Cemaliye kolunun Sünbüliye şubesinin müessisi Sünbül Sinan Efendi (v.936/1529), önce İstanbul'da Efdal-zade Hamiduddin Efendi'den zahiri ilimler tahsil ettikten sonra tasavvufa intisab etmiştir. Celvetiye Tarikatı'nın kurucusu Aziz Mahmud Hüdayi medrese tahsilinden sonra müderrislik kadılık, vaizlik ve tekskede şeyhlik yapmıştır. Tam adı Mehmed Şemseddin bin Hamza olup Şeyh Şihabuddin Sühreverdi'nin oğludur. Fatih'in hocası olup, evliyalara özgü kerametler göstermesi ile ünlüdür.¹⁹⁸ Eba Eyyup el

---

¹⁹⁸ Bizans surları önünde, sıkıntı içindeki padişahı destekleyen, zaman zaman ümitsizlik içine düşen hükümdarı yeisten geri çekerek “Korkma, alacaksın!” diyen ses, Akşemseddin'in sesidir. Fethin iç yüzünü idare eden Akşemseddin, cepheden cepheye at oynatan, kafası ve bedeniyle de en ağır ve zorlu yükü taşıyan Fatih'in zaman zaman boşalan maneviyatını besliyor ve takviye ediyordu. Genç hükümdar, sihirbaz kudretiyle kaleler kurdurmuş, toplar döktürmüş, donanmasına bir gecede dağları aşmıştı. Ama yine de Bizans surlarına çarpıp püsküren ve uzadıkça uzayan muhasaradan da kısmen ümitsizliğe düşer gibi oluyordu. Kuşatma bir türlü neticelenmiyordu. Haçlıların şehre yardıma geleceğine yönelik dedikodular ve şaibeler ortalıkta dolaşıyordu. Fatih bu ümitsizlikle hocasına gidip ve “Yoksa bize nasip olmayacak mı?” diye sordu. Akşemseddin de ağlayarak “Sultanım, Allah bizi mahcup eylemeyecektir. Biz hele ona teveccüh edip zaferi ondan bekleyelim; o bizi eli boş geri çevirmeyecektir.” diye cevap verdi. Sultan ayrılıp gidince Akşemseddin'in oğlu babasını merak edip çadıra girmek istedi. Ancak şeyhin emri ile muhafızlar çadıra kimseyi almıyordu. Oğlu meraklanıp çadırın arkasından perdeyi biraz açıp babasının haline bakmak istedi. Babası, “Allah'ım, dayanacak gücüm kalmadı. Ya Fatih'i muzaffer eyle ya da canımı al!” diyerek dua ediyor ve ağlıyordu. O çadırın hemen ötesinde de Fatih,

Ensârî Halid bin Zeyd Hazretleri'nin mezarını bulmasıyla ünlüdür. Sultan II. Mehmed İstanbul'un fethine niyet ettiğinde Molla Akşemseddin ile Akbıyık Sultan'ını da cihada davet etmiş ve onlara İstanbul'un fethine katılmaları için elçi olarak merhum Ahmed Paşa b. Veliyüddin'i göndermişti. İstanbul fethine şeyhlerden Akşemseddin ve Akbıyık Sultan gelmiş ve dua etmişlerdir.¹⁹⁹ Fetih sırasında yaşanan bazı olumsuz olaylardan etkilenen padişaha Molla Gürani ve Akşemseddin: "Fetih eteğinden el çekmek merdanelik nişanesi değildir." dediler.²⁰⁰ Şeyh Akşemseddin feth öncesi bir rüya gördüğünü ve Hz. Muhammed'in rüyasında kendisine şöyle ifade ettiğini söyler: "Müslümanlar filan gün kuşluk vakti filan yerden kaleye girecekler. Sen de o vakit Sultan Mehmed Han'ın yanında olacaksın!" Sefer sırasında her şey şeyhin dediği gibi olunca Fatih "Sevincim şu fetihten dolayı değil, böyle bir insanın benim devrimde yaşıyor olmasındandır." dedi. Fetihden sonra Sultan'ın şeyhin çadırına gidip onun yanında halvete girmek istediğini ifade eder. Ancak şeyh buna hayır der ve sebebini şöyle açıklar: "Halvete girdiğinde onun tadını alırsın ve saltanat gözünden düşer. O zaman devletin düzeni bozulur ve Allah hepimize gazap eder. Halvetten gaye, adalete ulaşabilmektir. Senin şöyle şöyle yapman gerekir." demiş ve ardından da uygun gördüğü nasihatleri sıralamıştır.²⁰¹

İstanbul'un fethinden bir gün sonra Akşemseddin gecenin son üçte birinde sultanı yanına çağırır. Sultan davete icabet eder. O sırada dergâhta bulunan emirler sultanın elini öpmek için bir karışıklık çıkarınca o arbedede Akşemseddin sultanı bulur ve o ortamdan çekip alır. Akşemseddin bu olayı şöyle ifade eder: "Sultan geldiğinde ortalık zifiri karanlıktı. Karanlık yüzünden onu seçemedim; ama ruhum onu tanıdı. Ona sıkıca sarılarak kendime doğru çektim. Bir an titredi ve düşecek gibi oldu. Bu hali geçinceye dek onu bırakmadım." Sultan II. Mehmed bu sahneyi şöyle anlatmıştır: "O ana kadar şeyh hazretlerine karşı kalbimde öfkeye dair hisler vardı. Beni sıkıca kucaklayınca hepsi sevgiye dönüştü."

Akşemseddin, tıp ve eczacılık alanında gösterdiği başarılı çalışmalarından dolayı "Lokman-ı Sanî" unvanı ile anılan tasavvufçu, âlim ve hekimdir.²⁰²

---

aynı şekilde Cenab-ı Allah'a karşı bel bükmüş, el açmış dua ediyor: "Ya İlahi! Bir bölük Müslüman'ı yerindirme, düşmanlarını sevindirme, bizi muzaffâr kıl." diyordu. Hüseyin Tekinoğlu, a.g.e., s. 73-74

¹⁹⁹ Hoca Sadedin, C. II, a.g.e. 276

²⁰⁰ Solakzade, a.g.e., s. 264-266, Müneccim Başî Ahmed Dede, a.g.e., s. 257-260

²⁰¹ Taşköprülüzade, a.g.e., s. 194-197, Solakzade, a.g.e., s. 271-273

²⁰² Levon Panos Dabağyan, Paylaşılmayan Belde Konstantiniyye, a.g.e., s. 343

2. Hızır Bey (öl 1459):

XV. yüzyıldaki Türk âlimleri arasında cidden yüksek fazilet sahibi olan Hızır Bey, rivayete göre Anadolu Selçuklularını vezirlerinden olup Nasreddin Hoca adıyla şöhret bulan Hâce Nâsirüddin Müstevfi ahfadından imiş. Babası Kadı Celâl Sivrihisar kadılığında bulunurken Hızır Bey orada doğmuştur. Asıl adı Çelebi bin Celâleddin bin Sadreddin bin İbrahim'dir.²⁰³

Hızır Bey, iptida babasından ders görmüş ve sonra Molla Fenari talebesinden Molla Yegân'dan icazet alarak memleketi olan Sivrihisar'a müderris olmuştur. Çok zeki ve çok ihatalı olan bu zat, kendisini tettebbua vererek geniş bilgisiyle şöhret buldu ve tettebbu ve muhakeme kuvveti ve ilmi meseleleri kavrayış cihetinden Molla Fenari'ye ikinci olduğu görüldü.

Fatih yeni hükümdar olunca Edirne'ye zamanının meşhur lakin ismini bilmediğimiz bir Arap âlimi gelerek âlimlerimizle mübahasede bulunur. Lakin konuşmalarında bu yabancı âlim dirayetini ispat eder. Buna karşı Fatih bizden kuvvetli birinin çıkmadığına üzüldü. Molla Gürani'yi Mısır'dan getiren Molla Yegân'ın talebesinden ve bilahare ona damat olarak Sivrihisar "Seferihisar" medresesi müderrisliğine ve kadılığına tayin edilen Hızır Bey Çelebi o tarihlerde 45-49 yaşlarındadır. Genç, ufak yapılı, üstelik de sipahi kıyafetiyle karşısına çıkan bu mütefekkir âlimimizi Arap âlimi gülümseme ile karşılar. Toplantıda II. Mehmet de vardır. Yabancı âlimin suallerine Hızır Bey muvaffakiyetle cevaplar verir. Bir zaman gelir, boyuna sualler soran ve karşısındakini küçümseyen âlim susmaya mecbur kalır. Zira soracak bir şey kalmamıştır. Hepsinin cevabını alır. Sıra Hızır Bey'e gelince o da aldığı müsaade ile 16 sorar. Lakin bunlara o âlimden cevap alamaz. "Bu beni susturdu, mübahaseyi kazandı." der ve önce onu iyi karşılamadığından dolayı özürler dileyerek susar. Fatih Hızır Bey'in bu muvaffakiyetinden o kadar sevinç duyar ki, hemen kalkıp arkasından en kıymetli kürkünü çıkarıp Hızır Bey'in arkasına hilat gibi giydirir. Ardından Bursa'da Sultaniye medresesine tayin eder, İstanbul'u alınca da kadı olarak atar.²⁰⁴ Hızır Bey, Molla Fenari

²⁰³ Salih Sabri Yavuz, "Osmanlı İlim Hayatında Bir Bürokrat Hızır Bey (1407-1459)", Osmanlı Ansiklopedisi, C. 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 99

²⁰⁴ Süheyl Ünver, "İlim ve Sanat Tarihimizde Fatih Sultan Mehmed", a.g.m., s. 212-213, Taşköprülüzade, a.g.e., s. 100

mektebinin devamında ve yayılmasında mühim amil olmuştur. Derslerine hep çok sayıda öğrenci gelirdi. Alanındaki engin bilgisi ve neredeyse mükemmel hafızası, o ufak tefek adama “ayaklı kütüphane” denmesine yol açtı.²⁰⁵

Hızır Bey 863 H. (1459 M.)’de vefatına kadar İstanbul kadılığında kaldı. Oğlu Tazarruat sahibi Sinan Paşa ile diğer oğulları Ahmed ve Yakup Paşa’lar ile Muslihuddin Kastelâni, Hayali, Alâüddin Arabî, Bursalı Hoca-zade, Hatip-zade, Taci-zade, Muaarrif-zade ve Kadı-zade-i Rumi’nin oğulları Mehmed, riyaiziyeci Mirim Çelebi, riyaiziyeci Kasım gibi XV. yüzyılın son yarısına şeref veren ilim adamlarını yetiştiren Hızır Bey’e âlimler arasında “ilim dağarcığı” denilirdi.

Hızır Bey Acâletü’l-leyleteyn ismiyle nazım eylediği bir kasideyi Fatih Sultan Mehmed’e takdim eylemiş. O da bunu Molla Gürani’ye göstermiş, Kasideyi okuyan Molla Gürani orada bir kavait hatası görüp bunu kendi kalemiyle kasidesinin arkasına tashih ile kasideyi iade etmiş. Âlimleri birbirine tutuşturup mübahase ve münazara ettirmeyi seven padişah, bir adamı vasıtasıyla kasideyi Hızır Bey’e göndermiş; bunu gören Hızır Bey kendi yazdığının doğru olduğunu ispat için ayet-i kerimesini yazarak bu ayetle kavait hatası olmadığını ispat etmiş ve bu suretle Molla Gürani’yi ilzam etmiştir.²⁰⁶

3. Fahreddin Acemi Efendi (öl. 1461):

Horasan’ın Tus eyaletinde dünyaya gelmiş olup Fatih Sultan Mehmed’in davetiyle İran’dan Anadolu’ya gelmiştir.²⁰⁷ Fahreddin Efendi İran’da Seyyid Şerif Cürcani’den tahsil-i marifet etti.²⁰⁸ Osmanlı memalîğine geldiği zaman Molla Fenari’nin oğlu Mehmed Şah Efendi’nin himmetine dâhil oldu. Bursa Medresesine muht, sair medreselere de müderris tayin olundu. II. Sultan Murad Han zamanında otuz akçe vazifeyle müftü oldu. Hayatını kanaatkarane ve afifane geçirdi. Murad-ı Sani, vazifesini arttırmak isteği halde Fahreddin Acemi kabul etmedi: “Beytü’l-mal helaldir; fakat hacet ve kifayetten fazlası helal değildir.” dedi. İlim-i hadiste yed-i tula sahibiydi. Fahreddin-i Efendi, Fatih Sultan Mehmed devrinde evc-i ikbale vasıl oldu. İstikameti ve kemalatıyla Fatih’e kendisini sevdirdi. Bu sıralarda

²⁰⁵ Franz Babinger, a.g.e., s. 411

²⁰⁶ Taşköprülüzade, a.g.e., s. 102

²⁰⁷ Franz Babinger, a.g.e., s. 413

²⁰⁸ Taşköprülüzade, a.g.e., s. 107

Hurufiye taifesinden Fazl-ı Tebrizi'nin felsefesi pek ziyade revaçtaydı. Fatih de bu taifeye meyletmiş, hatta Fazl-ı Tebrizi'nin etbaından bazılarını saray-ı hümayuna kabul eylemişti. Sadrazam Mahmud Paşa, Fatih'in bu temayülünden memnun değildi. Bu durumu Fahreddin Acemi'ye bildirdi. Müftü kendisine nakil ve rivayet edilen sözleri taraftarlarının lisanından işitmek istedi. Bunun üzerine Mahmud Paşa ile yaptıkları plana uyarak Fazl-ı Tebrizi taraftarlarını veziriazamın konağına davet ettiler. Müftü Efendi kimsenin göremeyeceği bir yere saklandı. Yemekten sonra Mahmud Paşa misafirleriyle sohbete başladı. Müftü tüm sohbeti dinliyordu. Nihayet efkâr ve içtihadına mugayir fikirleri iştir işitmez kendisini tutamadı, bulunduğu yerden fırladı, muarızını kaçırmaya mecbur eyledi. O suretle ki padişahın huzuruna kadar takip etti. Fatih bu hale karşı sükûtle mukabele gösterdi. Fahreddin-i Acemi bununla kanaat etmedi. Muarızını Edirne'de üç Şerefeli Camiine getirtti. Halk muvacehesinde fikirlerini bir bir cerh etti. Neticede idamına fetva verdi. Rivayete göre de yakılma esnasında kendisi bizzat ateş ile ilgilenmiş ve sakalı bu yüzden alev almıştır.²⁰⁹

4. Hayali Şemseddin Ahmed (öl. 1470):

İznikli olup babası kadıydı. Fart-ı zekâsıyla meşhur olan Hayali, isminden ziyade mahallesiyle tanınmıştır. Hızır Bey'den icazet almış ve ona muhit olmuştur. Müderris olduktan sonra akçe yevmiye ile İznik medresesine tayin edilmiştir. 875 H. (1470 M.)'de otuz üç yaşında vefat etmiş olan Hayali genç yaşında ölmemiş olsaydı ulema sınıfının ön safında bulunacaktı. Bir ilmi mübahasede Hoca-zade'ye ömrü müddetince yalnız bir defa olarak galebe etmişti. Hoca-zade bunu kendisine rakip addederek ifrat-ı zekâ ve ihatasından dolayı kendisinden çekinirmiş. Hayali'nin vefatını duyan Hoca-zade "Ancak şimdi müsterih olarak yatar uyurum." demiştir.²¹⁰ Kendisini himaye etmiş olan veziriazam Mehmed Paşa namına şerh-i akait haşiyesi vardır. Hocası Hızır Bey'in Kaside-i Nuriye'sine pek mükemmel bir şerhi olup diğer şerhlerden üstündü. Üç lisanda da şiir söylerdi.²¹¹

Bir rivayete göre, ulemadan Hatip-zade'nin yerine İznik medresesine dolduracak birinin tayinini Fatih emreylemiş; veziriazam Mahmud Paşa da müderris Hayali'yi tavsiye

²⁰⁹ Seyit Ali Kahraman, A. Nezh Galitekin, Cevdet Dadaş, İlmiye Salnamesi (Osmanlı İlmiye Teşkilatı ve Şeyhülislam), İşaret Yayınları, İstanbul, 1998, s. 287-288

²¹⁰ Taşköprülüzade, a.g.e., s. 141

²¹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 652-658

etmişti. Bunun üzerine Fatih: “Senin arz ettiğin şerh-i akait’i yazarak sana ithaf eden zat mıdır?” deyince Mahmud Paşa “Evet” cevabını vermiş. Bunun üzerine padişah: “Ehlidir, yevmi yüz akçe ile ana verdim.” diyerek Hayali’yi tayin etmiştir. Ancak Molla Hayali İstanbul’a görevlendirildiği medreseye gitmek istemedi. Çünkü İstanbul’a hac hazırlıkları için gelmişti. Vezir Mahmud Paşa ısrar edince kendine aynen şöyle dedi: “Sen bana vezirliği, sultan da saltanatını bahsetse bu seferden vazgeçmem!” Mahmut Paşa durumu Sultan II. Mehmed’e aktarınca padişah: “Diretip ısrar etmedin mi?” diye sordu. Vezir Mahmud Paşa cevap verdi: “Direttim, Molla Hayali bana şöyle dedi: ‘Vezirliğini versen bile bu yolculuktan vazgeçmem!’ Mahmud Paşa, edebinden dolayı saltanatı zikretmedi.²¹²

Fatih Sultan Mehmed, Hayali’nin Akait şerhini, kendisine ithaf etmeyerek Mahmud Paşa’ya takdim etmesinden dolayı Hayali’ye güvenmiştir.²¹³

5. Muhyiddin Kafiyeçi (öl. 1474):

“Kafiyeçi” adıyla tanınan ve Mısır’da eğitim alan Bergamalı bu büyük âlim ve düşünür, bir dilci olup tefsir, tarih ve psikoloji metodolojileri yazmış; dil ve anlam felsefesi, varlık ve bilgi felsefesi yapmış, tarih metodolojisi yazarken kendi tarih anlayışını da ortaya koymuş, tarih anlayışıyla günümüzde geçerli olan sosyal tarih anlayışına çok yaklaşmıştır.²¹⁴ Sultan II. Mehmed döneminde Molla Gürani’den sonra kazaskerlik makamına getirilmiştir.²¹⁵

6. Molla Hayreddin Halil B. Kasım (öl. 1475):

Sultan II. Mehmed devrinin fazilet ve kemal ehli, ilmiyle amel âlimlerinden biri de Molla Hayreddin b. Halil b. Kasım Hacı Safa’dır. Molla Hayreddin Taşköprülüzade’nin babasının dedesidir. Büyük dedesi Cengiz Han’ın saldırılarından kaçarak Anadolu’ya

²¹² Taşköprülüzade, a.g.e., s. 140

²¹³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 658

²¹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 651

²¹⁵ Taşköprülüzade, a.g.e., 99

sığınmış ve Kastamonu havalisine yerleşmiştir. Keramet sahibi bir kişi olduğu, makamında edinilen duaların kabul gördüğü söylenir.

Kastamonu çevresine yerleştiğinde Mahmud adında bir oğlu olmuştur. Mahmud, Fıkıh ve Arapça bakımından bir şeyler tahsil ettiyse de üstün bir mertebeye ulaşamamış, onun da Ahmet adında bir oğlu olmuştur. Ahmet de Arapça ve fıkıh bilgisine sahip olmasına rağmen, zikre değer bir mertebeye yükselememiştir. Onun Hacı safa adında bir oğlu olmuş, Fıkıh bilgini, âbid ve zahit olmasına karşın o da fazla bir varlık gösterememiştir. Onun da Kasım asında bir oğlu olmuş; fakat Kasım henüz talebe iken genç yaşta vefat etmiştir. Onun da Halil adında bir oğlu olmuştur ki; işte bu Molla Hayreddin'dir. İlmî bakımdan zikre değer bir makama ulaşmıştır.

Merhum, doğduğu beldede temel ilimleri okuduktan sonra Bursa'ya gitmiş orada daha önce bahsettiğimiz Molla İbn el Beşir'den ilim okumuştur. Sonra Edirne'ye gitmiş ve orada Molla Hüsrev'in kardeşinden ders almış, Molla Fahreddin el-Acemi'den Hadis ve Tefsir tahsil etmiştir. Bilahare Bursa'ya dönmüş ve Bursa Sultaniyesi'nde Molla Şemseddin Fenâri'nin oğlu Molla Yusuf Bâlî'den ilim tahsil etmiştir. Ardından Molla Yegân olarak meşhur olan, fazilet ehli Molla Muhammed'in hizmetine girmiş ve onun halkasında tam bir fazilete ulaşmıştır. O dönemde Kastamonu Emir Çandar'ın halliyle yerine gelen Emir İsmail'in idaresindeydi. Bir tevafuk eseri, Kastamonu'nun nahiyelerinden Taşköprü'de bulunan Muzafferuddin Medresesi'nde ilmî seviye iyice düşmüştü. Emir İsmail de Molla Yegân'a bir mektup göndererek söz konusu medresede ders verecek iyi bir öğrencisini göndermesini istirham etmişti.

Molla Yegân bu iş için Molla Hayreddin'i görevlendirmiş ve maaş olarak da 30 dirhem yevmiye belirlemişti. Ayrıca yörede işlenen bakır ürünlerinden günlük elli dirhem yevmiye bağlanmıştı. Böylelikle sürekli artan zenginlik ve refah içinde bir hayat sürmüştü. Sultan İkinci Mehmed bu bölgeyi İsmail Bey'in elinden alınca, bazı bidatlerin devreye girmesinden sakınan Molla, bakır işletmesinin yevmiyesinden feragat etmişti.

Sultan II. Mehmed İstanbul'daki Sahn Medreseleri'ni bina edince, Molla'yı buraya atadı. Ancak Molla sultanın emrini kabul etmedi. Sultan II. Mehmed de kendisini adı geçen medresedeki görevinden azlederek şöyle dedi: "Eğer bir makam talebiyle gelirse, ona İstanbul ikameti üzere izzet-ü ikramda bulunuruz. Molla İstanbul'a gitmedi. "Bundan sonra Cenabı Allah'ın kapısından başka kapıya gitmem yakışık almaz" dedi. Daha sonra Küre ahalisi gelerek Molla'yı uzun yalvarma ve dil dökmelerden sonra yanlarında Küre'ye

götürdüler. Orada Molla Cuma günü vaaz ederdi. Merhum orada vefat etti hicri 879 yılında büyük camide defnedildi.

Molla Hayreddin Muzafferuddin Medresesinde kırk yıl müderrislik yapmıştır. Belagat ilminde uzmandır. Bu ilim dallarında fazileti ile meşhur olmuştur. Tefsir ve fıkıh usullerinin bilir ayrıca bu ilimlerde ve hadis ilminde yetkindi. Kişilik olarak ise şeriat ehli, içi dışı temiz bir zat idi. Boş sözlerden ve gereksiz davranışlardan uzak durduğu rivayet edilir.²¹⁶

7. Molla Musannifek (öl. 1471):

Sultan II. Mehmed âlimlerindedir. Asıl adı Molla Alaü'l-mille ve'd-din Şeyh Ali b. Mecdüddin Muhammed b. Mesud b. Mahmud b. Muhammed b. Muhammed b. Ömer eş-Şahrûdî el-Bistâmî el-Herevî er-Râzî el-Ömerî el Bekri olup Ali Bistami diye de bilinir. İmam Fahreddin Râzî'nin evladındandır. Hicri 803 (M. 1401) yılında Herat'da dünyaya geldi. Kardeşleri ile birlikte ilim tahsili için Herat'tan 1410 yılında ayrıldı. 1421 yılında Şerhu'l-İrşad, 1423 yılında ise Nahiv'le ilgili Şerhu'l-Misbah eserlerini telif etti. 1424'de Şerhu Adabi'l-bahs adlı eserini telif etti. Ardından Şerhul'l-Lübab, Şerhu'l-Mutavvel'i, Allame Teftazâni'nin el-Miftah adlı eserinin şerhini, Şerhu'l-Bürde'yi ve İbn Sina'nın el-Kasidetu'r-rûhiyye adlı eserinin şerhini tamamladı. Bunlar gibi pek çok eseri kaleme almıştır.

Edebi ilimleri Allame Taftazâni'nin öğrencilerinden olan Molla Celaleddin Yusuf el-Evbehi'de okumuştur. Yine onun öğrencisi allame Kutbu'l-mille ve'd-din Ahmed b. Muhammed b. Mahmud el-İmamî el-Herevî'den de ilim tahsil etmiştir. Şafii fikhını İmam Abdülaziz b. Ahmed b. Abdülaziz el-Ebherî'den okumuştur. Hanefi fikhını ise İmam Fasihüddin Muhammed b. Muhammed'den tahsil etmiştir.

Anadolu'ya geldiğinde önce Konya'da müderris olmuştur. Daha sonra ısrarlara dayanamayarak Vezir Mahmud Paşa döneminde İstanbul'a gelmiştir. Mahmud Paşa kendisini Sultan II. Mehmed'e takdim etmiş, Sultan da Seksen dirhem yevmiye bağlanmasını emretmiştir. Devlet görevlerinin yanı sıra sufi tariki üzerine bir şeyhti. Şeyh Zeynuddin el-Hafi'nin halifelerinden biri tarafından kendisine irşat için icazet verilmişti. Çok seri yazı yazdığını işitme sorunundan dolayı da derslerini yazarak anlattığı kaynaklarda

²¹⁶ Taşköprülüzade, a.g.e., s.122-123

belirtmiştir.²¹⁷ Bir başka rivayete göre de; Sultan II. Mehmed Uzun Hasan ile savaş seferine çıkmak üzere yola çıktığında Bursa'ya uğramıştı. Molla Musannifek sultanı merkep sırtında karşılamış ve yol kenarında durmuştu. Sultan önünden geçerken ona selam vermiş ve Molla dönüp gitmişti. Sultan hemen geri dönüp yüksek sesle “Bu, derviş Mehmed değil mi?” diye sormuştu. Vezir Mahmud Paşa soruyu olumlu bir şekilde cevaplayınca sultan “Çabuk yetişin ve benim için dua etmesini söyleyin” der.²¹⁸ 1471 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Ebu Eyyub Ensâri'nin avlusuna defnedilmiştir.

8. Ali Kuşçu (öl 1474):

Asıl adı ‘Ala’ Al-Din B. Muhammed Al-Kuşçu, Mâverâünnehr'in hangi noktasında ve hangi tarihte doğduğunu bilmediğimiz, Şark ve Garp Türk illerinin tanınmış astronomu, Kuşçu lâkabı pederi Muhammed'in, Ulug Bey'in doğancı başısı olmasından ileri geldiği, umumiyetle, kabul edilirse de, zayıf bir rivayete göre de, av esnasında Ulug Bey'in doğanını daima Ali'ye tevdi etmesinden neşet etmiştir. Şarkta müspet ilimlerin inhitat devrine tesadüf eden XV. asrın tahminen ilk ruhunda doğan Ali Kuşçu, Timur'un hafidi Ulug Bey'in Türkistan ve Mâverâünnehr emirliği esnasında, Semerkand'da iptidai ve dini tahsilini yaptıktan sonra, Bursalı Kadı-zade-i Rumi'den ve Ulug Bey'in kendisinden riyaziyat ve astronomi tahsil etmiştir. Ulug Bey'in, eserinin mukaddimesinde, Ali Kuşçu hakkında Farzand-i Tercumand tabirini ve başka bir yerde, Mirhyand'a nazaran mahram-i mâst sözünü kullanmasından, kendisine talebeden ziyade dost ve evlat muamelesi ettiği anlaşılıyor. Ali Kuşçu, bir aralık, Semerkand'dan gizlice Kirman'a gitmiş ve orada tahsilini ikmal etmiştir. Semerkant'a avdetinde, risâlet hall al-aşkâl al-kamar ismi ile telif ettiği bir eseri, Ulug Bey'in “Bize ne hediye getirdin” sualine cevaben takdim ile izinsiz Semerkant'tan ayrılmak kusurunu affettirmiştir. Ulug Bey'in Semerkand'da 1421'de tesis ederek. Giyâş al-Din Camşid ile Kadı-zade-i Rumi'nin idaresine verdiği meşhur rasathaneye, her iki astronomun da kısa fasıla ile vefatları üzerine, Ali Kuşçu müdür tayin edilmiştir. Hafız Abrü'nün Zubdat al-tavârih'inde, 824 senesi vakayı arasında, zikrettiğine göre, Ulug Bey bu rasathanede,

²¹⁷ Taşköprülüzade, a.g.e., s. 155-158

²¹⁸ Remzi Demir, a.g.e., s. 74, Taşköprülüzade, a.g.e., s. 157-158

yukarıda ismi geçen üç âlimden başka, astronom Mu'in al-Din al-Kâşî'yi de istihdam etmiştir.

Ali Kuşçu'nun, esasen tertibine başlanmış olan zic-i Gürgâni'nin itmamı için, kendisine yardım ettiğinden, Ulug Bey eserin mukaddimesinde oldukça sitayişle bahsetmektedir. Pederi Şahruh'un vefatı üzerine, Gürgâni tahtına geçen Ulug Bey'in, 1449/1450'de oğlu Abd al-Latif'in ihaneti ile katledilmesi üzerine, o ana kadar Semerkand'ın meşhur medresesinde ders vermekte olan Ali Kuşçu, efendisinin bu feci akıbetinden müteessir ve müteneffir olarak, hacca gitmek üzere, mirzalardan izin alıp, Tebriz'e gelmiş ve Akkoyunlular hükümdarı Uzun Hasan'dan gördüğü büyük iltifat ve ikram üzerine, onun nezdinde kalmıştır. Ali Kuşçu, Akkoyunlular ile Osmanlılar arasında sulh temin etmek vazifesi ile elçi olarak Osmanlı Padişahı II. Mehmed, nezdinde izam olunmuştur. Tam tarihi bilinmemekle beraber, bu sefaretin, Uzun Hasan'ın şark fütuhâtını ikmal ettikten sonra, gönderilmiş olması muhtemeldir. Şarkın ve hatta garbın ulema ve sanatkârlarını payitahtında toplamayı kendine şiar edinen bu padişah, Ali Kuşçu'ya İstanbul'da kalmayı ve burada tedrise devam etmeyi teklif etmiş ise de, kendisi sefaret vazifesini, Tebriz'e dönerek, ikmal ettikten sonra, avdetine müsaade olunmasını rica etmiş ve filvaki bir müddet sonra, İstanbul'a dönüp, Ayasofya medresesi müderrisliğine, yüklü bir maaş ile tayin olunmuştur.²¹⁹ II. Mehmed, Ali Kuşçu'nun istikbali için, ta hududa kadar bir heyet göndermiş olduğu gibi, bütün akraba ve taallukatı ile Türkiye'ye avdet eden bu âlime, harcırah olarak, günde 1000 akçe tayin etmişti. Ayrıca Molla 200 akçe maaşla Ayasofya medresesine tayin edilmiştir.²²⁰ Ali Kuşçu'nun İstanbul'a avdet senesi, Fatih'in 1473/1474'te Akkoyunlulara karşı sefere çıkarken, bu meşhur riyaziyeciyi beraber götürmüş olmasına nazaran, her halde o tarihten evvel olduğu aşikâr ise de, Uzun Hasan'a 1469'da payitahtını Tebriz'e nakletmiş olmasına göre, Ali Kuşçu'nun, gerek sefaretle ve gerek ikamet niyeti ile İstanbul'a vürudu, bu sene ile 1474 senesi arasında olması icap eder. Ali Kuşçu, o vakit yabancı sayılan bir memleketten ihtisasına binaen celbolunan üstad gibi, İstanbul'a girerken, bir kadırga ile kendisini istikbale memur edilen, zamanın ulemasından Hoca-zade Muslih al-Din Mustafa ile kadırgada, med ve cezir hâdisesine dair, bir münakaşaya girişerek, Hoca-zade'nin Ali Kuşçu'ya karşı ilmi kudretini göstermesi, eğer Şakâ'ik al-nu'mâniye'nin bu rivayetine inanmak lâzım gelirse, manidardır. Mamafih şurası muhakkaktır ki, Ali Kuşçu İstanbul'da bulunduğu müddetçe, Hoca-zade ile pekiyi geçinmiş ve hatta kızını Hoca-zade'nin oğluna verdiği gibi, onun kızını da kendi kızı ile Kadı-zade'nin oğlunun oğlu Kutb al-Din Muhammed'e almıştır. Bu son

²¹⁹ Franz Babinger, a.g.e., s. 414

²²⁰ Yusuf Halaçoğlu, a.g.e., s. 139

izdivaçtan astronom Mahmud b. Muhammed Mirim Çelebi doğmuştur. Buna rağmen Ali Kuşçu'nun İstanbul ulemasının hasedini, tarizlerini celp ettiği, kendilerinden şikâyeti muhtevi eski memleketine yazdığı bir mektuptan anlaşılıyor. Diğer taraftan Sami tarihinde “Memalik-i Rum'da medrese keyfiyetini mukaddime Ali Kuşçu tertip idüp, iptida-i hâric, ikinci hâric diyerek, tanzim etmişler” denilmesine bakılırsa, Ali Kuşçu'nun ilmi teşkilâtta da müessir olmuş bulunması muhtemeldir.

Ali Kuşçu'nun İstanbul'a gelmesinden sonra 1472'de matematik ve astronomi eğitiminde ve araştırmalarında bir canlanma yaşanmış ve özellikle onun el-Muhammediye adıyla tanınan matematik eseri ile el-Fethiyye adıyla tanınan astronomi eseri Osmanlı Medreselerinde bir ders kitabı olarak kullanılmaya başlanmıştır.²²¹

Ali Kuşçu İstanbul'da 16 Kânun 1474'te vefat ederek, Eyyüb türbesi civarında defnolmuştur.²²² Vefatı tarihi torunun oğlu Mirim Çelebi'nin yazdığı Farisî bir Tarih-i Lâfzî'den istidlâl olunmaktadır. Ali Kuşçu, Salih Zeki'nin ifadesine nazaran, Türkiye'nin ilk hakiki astronomi hocasıdır. Filhakika bu zatın İstanbul'a vücudu ile astronomi tahini canlanmış, hatta Hoca Sinan Paşa bile, talebesi Molla Lütü'yi onun derslerine göndererek bilvasıta istifade etmiş ve Paşa'nın kürsi-i tedrisinde de XVI. asrın meşhur Türk astronomu Mirim Çelebi yetişmiştir. Ali Ekber, hitâ'i name'sinde, Ulug Bey'in Ali Kuşçu'yu Çin'e izam ve yollarda gördüğü şeyleri yazması tenbih ettiği zikrolunur ise de, Ali Kuşçu'nun böyle bir seyahatname yazmış olmaması ve diğer membalarda böyle bir seyahatten bahsedilmemiş bulunması itibariyle, kaydihiyat ile telâkki olunmak lâzımdır. Yalnız Ali Kuşçu'nun Türk kıyafeti ile Herat'a kadar giderek, şair Cami'yi ziyaret ettiğini biliyoruz.

Ali Kuşçu'nun ilmi faaliyetini iki kısma ayırmak lâzımdır; daha zaide kelâm ve lisaniyata ait olan birinci kısımda, Naşir al-Din Tusi'nin Tacrid al-kalâm'ına yazdığı şerh -ki, talebe arasında Şerhi Cedid namı ile meşhur idi- vardır ki, bu eserini Kirman'da Abü Sa'id Han'a ithaf eylemiştir. Evvelki şerhlerin münderecatı hulâsası ile Ali Kuşçu'nun hususi mutalâa ve fikirlerini ihtiva eden ve oldukça şöhret kazanan bu şerhe Celâl al-in Davvâni bir haşiye yazmış ve bu haşiye Mir Şadr al-Din Şirâzi'nin itirazlarına uğramıştır.

Şerhin kazandığı ehemmiyet, İran'da Ali Kuşçu'nun Şârih-i Tacrid diye anılması ile sabittir. Bundan başka sarftan Unkâd al-zavâhir isminde bir eseri ve vaz' ve istiarat bahsine dair Kazi'Azüd al-Din'in, Risâle-i 'Azudia'sine Şarh al-Azudiya veya Şarh-i risâla-i vaz'ia

²²¹ Remzi Demir, a.g.e., s.132

²²² Taşköprülüzade, a.g.e., s. 155

ismi ile diğerk ber eseri vardır ki, bunlardan ikincisi Muğis al-Din ‘Abd al-Karim Hân’a ithaf olunmuştur. Brockelmann’a göre, Ali Kuşçu’un lügatten al-Risâlet alufradiya ve nahivden manzum Unküdü al-cavâhir isminde iki kitabı daha varsa da, bunlardan Kaşf al-zunün bahsetmediği gibi, İstanbul kütüphanelerinin fihristlerinde (mecâmi-i resail hariç) yapılan araştırmalarda da bulunamadı. Bundan başka Kaşf al-zunün’da nahivden Şâfiya’ya bir şerhi olduğu da zikrolunuyor.

İkinci kısımda Ali Kuşçu’nun riyaziyat ve heyete dair yazdığı eserler vardır ki, bunların başında, 1457 senesinde vücuda getirdiği Farsça Risale fi’l-hay’a gelir. Bir mukaddime ve iki makale üzerine tertip edilen bu eser, müellifin astronomiye dair yazdığı başlıca kitaptır. Bunun bir de Arapça nüshası vardır ki, Uzun Hasan seferi esnasında yazarak, zafer günü bitirmiş olduğundan. Risalat al-fathiya adını vermiş ve Fatih’e takdim etmiştir. Gerek Şakâ’ik al-nu’mâniya ve gerek ondan naklen Tâc al-tavarih ve hatta Salih Zeki bu eseri Risala fi’l-hayâ’nın tercümesi olmaktan ziyade. Aynı bir eser gibi telâkki ediyorlarsa da, Farisî nüshanın Arapçaya aynen tercümesinden ibaret olduğu ve ancak semavi ehramın arzdan uzaklıklarını gösteren üçüncü bir makale ilâve edilmiş bulunduğu, iki eser tatbik edilince, zahir olur ki, efendi değiştirmekte pek talihli, olan Ali Kuşçu’nun eserlerinin dilini değiştirerek, adetlerini çoğaltmakta da mahir olduğu anlaşılır. Nitekim Semerkand’da telif ettiği Farsça Risale fi’l-hisâb’ı da, Arapçaya tercüme ederek, risâlet al-Muhammediye namı ile yine II. Mehmed’e takdim etmiştir. Risale fi’l-hay’a’nın Muslih al-Din Lâri tarafından Farisî bir şerhi vardır. Risâlat al-fathiya’nın, biri Sinan Paşa tarafından yazılmış ehemmiyetsiz bir şerhi ile müellifin Hafid-zadesi Mirim Çelebi’nin yazdığı diğerk bir şerhi vardır. Bu risalenin biri Molla ‘Abd Allah Perviz (ölm. 1845) tarafından, Mirat al-alam namı ile iki tercümesi vardır. Mühendishane gibi yeni ilmin memlekete sokulması için açılan bir mektebin baş hocası olan zat tarafından XIX. asırda bile Batlamyus astronomisinden bahseden Fethiye’nin tercüme edilmesi, bu eserin Türkiye’de kazandığı devamlı rağbeti gösterir. Ali Kuşçu’nun Kutb al-Din Mahmud b. Mas’üd al-Şirâzi’nin al-Tuhfet al-şâhiya’si üzerine atanan bir şerhi de vardır.

Bunlardan başka Salih Zeki, Ali Kuşçu’nun en mühim eserinin Zic-i Uluğ Bey’e yazdığı Farsça bir şerh olduğunu ve bu şerhin yalnız bir nüshasına “dest-res” olduğunu yazıyor; hâlbuki bu eser İstanbul rasathane kütüphanesi ile Ragıb Paşa kütüphanesinde mevcuttur. Bu şerh hakikaten Zic-i Uluğ Bey’in Mirim Çelebi şerhinden çok farklı ve Zic’in suret-i tertipine dair, o vakit mevcut olan en yüksek nazari-riyazi malumatı hâvidir. Yine Asar-ı Bakiye kütüphanesinde, Ali Kuşçu’nun Hamidiye kütüphanesinde el yazısı ile

yazılmış bir mecmuaya istinaden, astrolojiye (ilm-i nucum) tebaiyetten kendini kurtaramadığına hükmederek, II. Mehmed'in onu Uzun Hasan seferinde beraber götürmesinde kendisinden müneccim gibi istifadeyi düşünmüş olduğuna sahip oluyorsa da, bu padişahın bilhassa hakiki ulema ve sanatkârları yanından hiç ayırmak istemediği ve boş vakitlerini onlar ile münakaşa ve münazara ederek, geçirdiği düşünülürse, bu ihtimalin zayıf olduğu tezahür eder.²²³

Eserlerinden biri olan El-Fethiyye'nin birinci makalesinin, dördüncü ve beşinci bölümlerinde sunulan dizgede, gezegenler somut kürelerin üzerine yerleştirilmiş somut cisimlerdir; yaklaşma ve uzaklaşmalar yine eksantrik ve epiliks düzenekleri sayesinde gerçekleşir; ancak bu düzenekleri oluşturan kürelerde somuttur. Böylece Ali Kuşçu, gerçekte gökyüzündeki oluşumları canlandıran bir tür evren makinesi betimlemiş olmaktadır.²²⁴

Burada hemen akla geliveren en önemli soru şudur: Acaba bu betimleme ile XVII. yüzyılda Descartes ve hatta Newton tarafından savunulacak Mekanik Evren Anlayışı arasında etkileme-etkilenme bakımından bir ilişki var mıdır? Önümüzdeki dönemde yapılacak araştırmalar, öyle tahmin ediyorum ki bu meseleye de ışık tutacaktır.²²⁵

9. Molla Hüsrev (öl 1480):

Osmanlı devletinin XV. yüzyılın ikinci yarısı içinde yetişen ve fıkhıta en yüksek ilim adamlarından olan Molla Hüsrev'in babası Yozgat civarında Yerköy'de bulunan bir Türkmen aşiretine mensuptu; bu âlimin ismi Mehmed Hüsrev babasının adı Feremerz ve onun babası da Ali adında bir Türkmen'dir.

İslâm hukukçuları arasında bugün de büyük bir mevki tutmakta olan Molla Hüsrev, fıkhıtan Dürer ve Gurer isimli metin ve şerhi havi kıymetli eserleriyle şöhrat bulmuştur.

---

²²³ Abdülhak Adnan, İslam Ansiklopedisi, MEB, C. 1, İstanbul, 1965, s. 321–323

²²⁴ Remzi Demir ve Yavuz Unat, "Ali Kuşçu ve el-Muhammediyye, el-Fethiyye ve Risale fi Hall el-Muaddil li'l-Mesir Adlı Eserlerinin Türk Bilim Tarihindeki Yeri", Düşünen Siyaset (Bilim Tarihi), S. 16, Ankara, 2002, s. 231-255, internette bu adreste: http://humanity.ankara.edu.tr/~unat/index_dosyalar/page0005.htm interaktif bir kopyası da bulunmaktadır.

²²⁵ Remzi Demir, a.g.e., s. 135

Molla Hüsrev, Molla Fenari evlâdından Yusuf Bâli'den ders görüp icazet almış, Bursa'da müderrislik etmiş, Edirne kadılığında bulunup Sultan II. Mehmed'in birinci defadaki cülusunda kazasker tayin edilmiş ise de, II. Murad'ın tekrar hükümdar olması üzerine o da kazaskerlikten çekilerek şehzade ile beraber Manisa'ya gitmiştir. Hatta Sultan Mehmed'in kendisinin diğerleri gibi makamında kalmasını arzu etmesine karşı “Uzlet zamanınızda sizi terk edemem. İnsanlık, sultanı görevdeyken de azledildiğinde de onunla olmayı gerektirir.”²²⁶ diyerek birlikte gitmişti.

Molla Hüsrev, cülustan sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından tayin edilen maaş ile yanından ayrılmadı ve Hızır Bey'in vefatı üzerine 1458'de İstanbul kadılığına tayin edildi ve hatta Bilâd-ı selâse denilen Galata, Eyüp ve Üsküdar kadılıkları da vazifesine ilâve olundu. Bu hizmetleri yapmaya yetişmekle beraber müsait zamanlarında kitap bile istinsah ederdi.

Bir düğün cemiyetinde padişahın, Molla Gürani'yi sağına ve kendisini sola oturacağını haber alarak bu hale gücenip 1462'de İstanbul'u terk ile Bursa'ya gitmiş ve orada bir medrese yaparak ders okutmağa başlamıştı. Yaptığı hatayı tamir etmek isteyen Sultan Mehmed, Molla Hüsrev'i İstanbul'a getirerek müftü yani şeyhülislam tayin eyledi ve vefatı tarihi olan 1480'ne kadar burada kaldı. Vasiyetine göre cenazesi Bursa'ya götürülüp kendi medresesine defnedildi.²²⁷

Eselerinin içeriği felsefi tartışmalara yöneliktir. Molla Hüsrev'in “Nakd'ül Efkâr fi Redd'ıl-Enzar” (Fikirlerin Tenkidi ve Nazarların-Düşüncelerin Reddi) adlı mantığın bazı meselesi üzerine yazdığı tartışmalı eserinin muhtevasına baktığımızda serin altıncı son bölümünü mantığın bazı meselelerine tahsis ederek on bahis veya alt başlık halinde ve on ayrı problemin tartışmasını üç kişiye yaptırdığını görürüz. Bunlardan ilkinin “Mevla'l bahis”, ikincisini “Mevla'l-Mucip” adıyla konuşturur. Sonuncu tartışmacı yani “Fakir” Molla Hüsrev'in kendisidir.²²⁸

Molla Hüsrev'in fıkıhtan Dürer ile bunun şerhi olan Gurer'den başka usul-i fıkıhtan Mirkat ile şerhi olan Mirat ve belâgatten Miftah şerhi ve yine usul-i fıkıhtan Telvih şerhi ve diğer bazı haşiyeleri vardır. Kendi el yazısı ile olan Dürer ve Gurer, Mirat ve Mirkat'ı Fatih Sultan Mehmed'e takdim etmiştir. Bu takdim edilen eserlerden dürer, Köprülü ve Mirkat ise Yenicami Kitapları arasındadır. Dürer ve Gurer'in sonunda kendi künyesini; “Ene'l-fakir

---

²²⁶ Taşköprülüzade, a.g.e., s. 119

²²⁷ Franz Babinger, a.g.e., s. 410

²²⁸ S. Hayri Bolay, a.g.m., s. 19

Mehmed b. Feramers b. Ali” olarak ve Mirkat’da da (Mehmed b. Feramers b. Ali) diye göstermiştir; Türkçe ve Arapça şiiirleri de vardır.

Molla Hüsrev, ele aldığı meseleleri “Mevlâ’l-Bahis”, “Mevlâ’l-Mucib” ve “ Fakir” (kendisi” arasında tartışıyor. Tartışmada asıl fikir sahipleri, İbn Sina’dan Ebheri’den, Cürcâni’ye kadar belil başlı büyük mantıkçılar yer alıyor. Ama neticeyi “fakir” yani Molla Hüsrev bağlıyor. Molla Hüsrev’in tartışma konusu yaptığı problemlerden bazıları şunlardır:

a)Cüz’i (meselâ Zeyd), bir cemaatteki insanların zihninde canlandırılrsa (tasavvur edilse) onlardan her birinin zihninde bu cüz’inin (tekelin) kavramı meydana gelse, bu kavram, dışarıdaki tekile (Zeyd’e) uygun olur mu? Böylece cüz’i (tekil) olan külli (tümel) olur mu? Bu problemde kavramın gerçekler dünyasındaki aklına tekabül edip etmediği ve tümel kavramların oluşumu tartışılmıştır.

b) Harici varlık (Zeyd) ile onun kavramının uygunluğu iltizamı gerektirir mi? (Yani dövmek lâfzının hem dövene, hem dövülene delâlet etmesi gibi Zeyd denince onun kavramı kendiliğinden oluşur mu?)

a) Mümkün, muhali, (imkânsız) gerektirir mi?

b) Fasıl (ayırım), cinsin varlığı için bir illet (neden) midir?

c) Bir şeyin olumsuzluğu, ancak olumluluğuna nispetle mi düşünülür?

d) Olumsuzluk, olumsuzluğu, ancak olumluluğuna nispetle mi düşünülür?

e) Cinsin varlığı, bir illet midir?

f) İki zıddın çelişği arasında cüz’i bir zıtlığın olduğu doğru mudur?

Bu problemlerin hepsi mantık felsefesinin problemleridir.²²⁹

1480 yılında İstanbul’da vefat eden bu âlim için Fatih “zamanımızın Ebu Hanife’sidir.” dermiş.²³⁰ Naşı Bursa’da kendi medresesi civarına defnolunmuştur. Müddet-i fetvası yirmi seneden ziyadedir. Meşhur eserleri, Şerhi’l-Mutavvel’e ve Havâşî’t-Telvîh,

²²⁹ S. Hayri Bolay, a.g.e., s.122-125

²³⁰ Taşköprülüzade, a.g.e., s. 120

Havâşî ala evâilî Tefsîri'l-Allâme Beydâvî (Kadi Beydavi Tefsiri Evailine Havaşı), el-Ta'lik, el-Durer, el-Gurer, Mirkatu'l-Vusul, Telhise Şerh.²³¹

10. Ali Tusi (öl:1482):

Asıl adı Alâeddin Ali b. Muhammed al-Barekani el-Tusi el-Hanefi olan Ali Tusi, aslen İranlı olup Horasan'ın Tus eyaletinde dünyaya gelmiştir.²³²

Ali Tusi, kelâm geleneği içinde yer almakla beraber, mensubu bulunduğu İslam kültür ikliminde felsefe ile gerçek anlamda ilgilenmiş bir düşünürdür.

Felsefe-din münasebeti yüzyıllar boyu, hem Doğu hem Batı dünyasını meşgul etmiştir. İslâm dünyasında felsefe-din münasebeti ile ilk ilgilenenlerin Kindi, Farabi ve İbn Sina olduğunu söylemek yanlış olmaz. Ama bu problemi esas olarak ele alıp açıkça bir polemik mevzuu haline getiren kimsenin Gazali olduğu muhakkaktır. Fatih'in bu konuyu ele alması üzerine Osmanlı'da bir tehafüt geleneği teşekkül etmiştir. Ali Tusi de bu geleneğin ilk temsilcilerindendir.

Ali Tusi'nin "Kitab'uz-Zuhr" adlı tehafütünde, esas amacı şudur: Filozofların zikrettikleri öncüllerinden kendilerinin çıkardıkları ve "kesin burhan"a dayalı olduğunu söyledikleri neticelerin zorunlu olmadığını ve burada zaruret iddiasının temelsiz olduğunu göstermektir.

Ali Tusi bu eserinde, genel olarak, filozofların bilgi ve iddialarının temelini yoklamaktadır. Ali Tusi filozofların matematik, geometri, astronomi, fizik, mantık gibi bilimlerden sırf akıl ve fikir ile şüphe götürmeyen kesin bilgilere ulaştıklarını söylüyor.

Bu fikirden hareket eden Ali Tusi, filozofların bu alanların dışında söyledikleri her şeyi yoklamaktadır. O, onların söylediği her şeyin doğru olması gerekmediğini söyler. Bu bakımdan filozofların arasında doğru olmayan taraflar da bulunabilir. Ali Tusi, burada en rasyonalist ilkesini koyar: "Oysa aklın gerektirdiği şeyin tersi tereddütsüz muhaldir."

²³¹ Seyit Ali Kahraman, A. Nezh Galitekin, Cevdet Dadaş, a.g.e., s. 289

²³² Franz Babinger, a.g.e., s. 413

XV. yüzyılın önde gelen düşünürlerinden Alaeddin Ali el-Tusi de İmam-ı Gazali'nin yolundan gitmiş ve filozofların görüşlerinin doğruluğunu yoklamıştır; ona göre, bütün görüşler, insanoğlunun gücünün yettiği ölçüde ve nasibinin el verdiği miktarda, Mevlası'nı "Kemal" ve "Cemal" sıfatlarıyla tanımaktan daha büyük bir mutluluk olmadığı noktasında birleşirler ve onu tanımak içinse yarattıklarını ve yaptıklarını düşünmekten başka bir yol bulunmadığını bilirler; ancak bu yol, üzerinde yürüyenlerin helak oldukları uzak bir arzu ve içine dalanların kayboldukları derin bir denizdir; bu nedenle, bu eyleme soyunanların her zaman güvenli bir sığınağa ulaşmaları veya kurtuluşa ermeleri mümkün olamaz; çünkü tanrısal sorunlar güçtür ve insan aklının bağımsız bir şekilde çözüme ulaşması olanaksızdır; bu nedenle bu konu üzerinde düşünenler, kısım kısım bölünmüşler ve karşıt görüşte olanların bir kısmı kurtulmuş, diğer bir kısmı ise yok olmuştur; filozofların çoğu "akıl" ve "çıkarımda" derinleşmişler ve metafizik ile ilgili konularda bile mutlak olarak akıllı hakim kılmışlar, ama vahiyin bildirdiğine kulak vermemişlerdir; böylece bazı sorunları tartışırken doğru yoldan çıkmışlardır.²³³

Ali Tusi, Fatih'in emriyle ilk iki Tehafüt'ün temellerinden tashih, ibtal, tercih ve zayıflıkları tespit etmeye çalışmış; bunu yaparken Gazzali'nin metoduna uymuş; ama taklit yoluyla değil, her şeyi araştırarak yazmıştır. Filozoflarla tartışmanın faydasına inanmış ve onların problemleri fikirlerini belirtmekten çekinmemiştir. O, filozofların görüşleri susturulursa, sağlam olan temellerine zarar gelmeyeceğine, doğruların her zaman yerinde kalacağına inanmıştır. Tehafüt el-Felasife'de olduğu gibi Kitab el Zuhr'da da meseleler yirmi başlık altında incelenmiştir ve meselelerin sıralanması dışında temel bir değişiklik yapılmamıştır; ancak kanıtlama ve çürütme gibi tahkike dayalı temel akli işlemler bakımından İmam Gazali ile Ali el-Tusi arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır. Ona göre akıl her şeyi çözmeye yetmez, anlayamayacağı unsurlar içerisinde tanrısal sorunlar en bariz olanlarıdır. Filozoflar ne duyuşsal cisimleri ve ne de kendisini yakini bir biçimde bilmezken nasıl olurda bir kimse, ister akıl kendisinin olsun isterse bir başkasının olsun sadece ve sadece Akıl yolu ile yaratıcının durumlarının gizlerini yakini bir şekilde bilmeyi düşünür. Öyleyse şurası aşikârdır ki Akıl, birçok konuda yalnız başına doğruyu bulamaz; ancak Allah'ın ayetleri ve peygamber'in mucizeleri ile desteklenmiş bir akıl, doğruyu bulabilir; bu nedenle "İlahiyatta yakine ulaşılmaz" diyen filozoflar insafli davranmışlar; bu durumda yapılması gereken, daha uygun ve daha layık olanı seçmektir! (Sadece imandır.)²³⁴ O eserini

²³³ Remzi Demir, a.g.e., s. 57-58

²³⁴ Alaadin Ali Tusi, Tehafütü'l-Felasife (Kitabu'z-Zuhr), Çev. Recep Duran, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 4-7

şu sözlerle sonlandırır: “Us, ilahi meseleleri hakikatleriyle idrak etmekte bağımsız değildir. Yüce Allah’ın gönderdiğiyle desteklenmiş vahiy sahibinin teyidini dikkate almayan aklın nazarı, ilahi meseleleri kuşatmakta kendisine güvenilecek bir şey değildir.”²³⁵

Bu tavırların hepsi filozofça tavırlardır. Ama eseri yazarken koyduğu dört esas ve bunlara sıkı sıkıya uyması, onu filozof olarak görmenin lüzumunu gösterir.

- 1) Doğruluğu kesin olmayan şeye kitabımda yer vermeyeceğim.
- 2) Şüpheli ve problem olmayan hiçbir şeyi itiraz konusu yapmayacağım.
- 3) Beni zulmetmeye zorlayacak taassup isteğine uymayacağım.

4) Söylenmesi gerekenleri söylerken insaf yolundan sapmayacağım. Bu şartlardan ilk ikisi epistemoloji, son ikisi ise etik sahasını alakadar etmektedirler ve doğruluk arayışı içinde olan bir filozofun “mükemmel bir aksiyomatik yöntem” kurgulaması için ihtiyaç duyulan teorik çerçeveyi hazırlayacak birer aksiyom niteliğini taşımaktadırlar. Böylece, filozoflar ve mütekellimler arasındaki hayati tartışmanın karşısında tarafsız ve adil bir hâkim konumunda bulunan bir düşünür için, birinci ve ikinci şartlar sayesinde “doğru bilgi, üçüncü ve dördüncü şartlar sayesinde de “doğru davranış” teminat altına alınmak istenmektedir. Öyleyse geleneksel ilim-amel bütünlüğü burada da karşımıza çıkmaktadır.²³⁶ Sonuç olarak görülüyor ki Ali Tusi konuya mümkün mertebe “ön yargısız”, bilimsel bir anlayış ve felsefi tavır içinde yaklaşmaya çalışmış ve bunu pratik olarak gerçekleştirmiştir.²³⁷

İlk olarak Sultan II. Murad tarafından Bursa Medresesine hoca olarak atanır, Fatih döneminde İstanbul’da açılan sekiz kilise medreselerinden birine atanır. Ancak Fatih’in emri ile hazırlanan bir tartışma ortamında eseri Hocazade’ninkinden geri planda kalınca İstanbul’u terk eder ve Tebriz’e gelir. Burada Şeyh Hâce Ubeydullah’ın hizmetine girer. Semerkant’ta 1482 yılında vefat etmiştir.²³⁸

---

²³⁵ Aladdin Ali Tusi, a.g.e., s. 248

²³⁶ Remzi Demir, a.g.e., s. 59

²³⁷ S. Hayri Bolay, a.g.m., s. 20

²³⁸ Taşköprülüzade, a.g.e., s. 104-107

11. Hoca Sinan Paşa (öl 1486):

Türk edebiyatının tanınmış üyelerinden biri olup, İstanbul'un ilk kadısı âlim ve şair Hızır Bey'in oğludur. Sivrihisarlı olan Hızır Bey'in cedleri Nasreddin Hoca'ya kadar çıkartıldığı gibi,²³⁹ Sefine-i Nefise-i Mevleviyân'da Mevlâna soyundan gelmiş gösterilir. Sinan Paşa'nın annesi âlim Molla Yegân'ın kızıdır. Böylece Sinan Paşa hem baba, hem de ana tarafından zamanın en büyük ilim adamlarını yetiştirmiş olan bir aileden gelmektedir. Sinan Paşa'nın doğum tarihi ile doğum yeri kesin olarak bilinmemektedir. Babası Hızır Bey'in ölümünde yaşının 20'ye yakın olduğu bilinmekle beraber,²⁴⁰ doğum tarihi kesin olarak belli değildir. Sinan Paşa'dan bahseden bazı eserlerde doğum tarihi 844 olarak kayıtlı ise de, Tazarruat yazmasının sonundaki Ebussuud Efendi tarafından yazılmış olan Sinan Paşa'nın tercüme-i hâlini gördüğünü söyleyen Recai-zade Ekrem ile diğer bazı kitaplarda²⁴¹ doğum tarihi 841 (1437) olarak gösterilmiştir. Sinan Paşa'nın Sivrihisar'da, Bursa'da veya İstanbul'da doğduğu rivayetleri vardır.²⁴² Eslâf'ta, hiçbir kaynak gösterilmeden, 844 Recebinin 16. günü İstanbul'da doğduğu yazılıdır.

Kendisine mahsus çok cazip üslubu ve çok kuvvetli ifadesi vardır; XV. yüzyıl sonlarında yetişmiş olan âlimlerin bihakkın mütefekkirlerindendir; kendisinin açmış olduğu serbest fikirli mektep, pek değerli talebesi olan Tokat'lı Molla Lütfi'nin idamıyla kapanmıştır; devlet ricali ve halk arasında Hoca Paşa diye şöhret bulmuştur.

1453'te Fatih Sultan Mehmed Hızır Bey'i, İstanbul kadısı olarak, Bursa'dan İstanbul'a davet ettiğinde, Sinan al-Din Yusuf 13–15 yaşlarında idi. Sinan al-din Yusuf'un kimlerden ders okuduğu kaynaklarda bildirilmiyorsa da, çok iyi bir tahsil görmüş, Hoca-zade, Hayalî, Ketselli, Hatib-zade gibi âlimleri yetiştirmiş olan Hızır Bey oğlunun “ulum-i akliyede ve şeriyede” son derece ıttıla kesbetmesinde başlıca amil olmuştur. Sinan al-din Yusuf, babasının muhitindeki ilmi sohbetlerden de faydalanarak daha pek genç yaşta iken, geniş bir bilgiye sahip olmuştur. Nitekim Latifi ile Kınalı-zade tezkirelerinde “henüz baliğ olmadın minbere çıkıp, halka emr-i ma'ruf ve mehy-i münker idar idi” diye yazılıdır.

²³⁹ İslam Ansiklopedisi, bu açıklamayı şu kaynaklardan aldığını ifade ediyor: “Âşık Paşa-Zade, Tarih, s. 203; Beliğ, Güldeste i riyâz-ı irfan, s. 278, Bursalı M. Tahir, Osmanlı müellifleri, I, 162; II, 290”

²⁴⁰ İslam Ansiklopedisi, bu açıklamayı şu kaynaklardan aldığını ifade ediyor: Mecdi, Şakâ'ik, tercümesi, s. 193; Tac al-tavârih, II, 498; Kunh al-ahbâr: Hasan Fehmi Paşa, s. 39, v. 174

²⁴¹ İslam Ansiklopedisi, bu açıklamayı şu kaynaklardan aldığını ifade ediyor: Abüzziya Tevfik, Numune-i Edebiyat-ı Osmaniyye, 1326, s. 14; İ.H. Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. I, s. 204

²⁴² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Osmanlı müellifleri II”, Belleten, C. XXVII, S. 106, TTK, Ankara, Nisan 1963, s. 273

1459'da, babası öldüğü zaman, aşağı yukarı 20 yaşında bulunan Sinan al-Din Yusuf'a Fatih Edirne'de önce bir medresede, sonra da II. Murad'ın yaptırmış olduğu Dârülhadiste müderrislik vermiştir. Bundan sonra, Fatih'in teveccühünü kazanarak, İstanbul'da "Sahn müderrisi ve hâcei sultanî tayin olunmuştur. Artık padişah Sinan Paşa'ya büyük bir teveccüh ve saygı göstermekte ve huzurunda yapılan ilmi sohbetlerde daima Sinan Paşa da bulunmaktadır. Fatih hocasının, riyaaziyedeki bilgisini de genişletmesi için, o sırada İstanbul'a gelmiş bulunan Ali Kuşçu'dan faydalanmasını istemiş; Sinan Paşa da, Ali Kuşçu'nun derslerine devam eden talebesi Molla Lütü'nin öğrendiği bilgileri kendisine tekrarlaması suretiyle, riyaaziye bilgisini tamamlamıştır. Öyle ki, bundan sonra Kadı-zade-i Rumi (1337-1412)'nin Çağmini şerhine bir haşiye yazmıştır. Fatih, devlet işlerinde de hocasının müşaverelerinden faydalanmak için, 875 (1470)'te ona vezirlik rütbesi vermiştir. Padişah saraydaki kütüphanesine bir hafız-ı kütüb tayin etmek isteyince, Sinan Paşa'ya sormuş, o da kendi yetiştirdiği Molla Lütü'yi tavsiye etmiştir. 881 (1476)'de, Gedik Ahmed Paşa'nın azl ve hapsolmesi üzerine, Sinan Paşa bir seneye yakın sadrazamlık mevkiinde bulunmuştur. Aynı sene, bilinmeyen bir sebepten dolayı, padişahın gazabına uğrayarak, azl ve hapsolünmüştür. Fatih'in çok saydığı hocasını hangi mühim sebep ile azl ve hapsedirmiş olduğu bilinmemektedir. Şakâik tercümesinde sadece "padişah ile Sinan Paşa arasında azli icap eder bir kıssa-i vahiye-i vahi vaki olmağla" denmiştir. Tâc al-tavârih'te ise, "icâb-ı renciş bazı halat sünuh itmekle" denmektedir. Sinan Paşa hakkında çok yetersiz bilgi veren Latifi ile ondaki bilgileri tekrarlayan Kınalı-zade'nin "Sultan Mehmed'e vezir olduktan sonra, riyaaseti siyaset bilüp ve agrâz-ı dünyadan i'râz ve nefred idüp, Şeyh Vefa hazretlerine irâdet getürmüştür" demek suretiyle, Sinan Paşa'yı vezirlikten kendi isteği ile çekilmiş göstermeleri doğru değildir. Bu gözden düşme vakasında paşayı çekemeyen düşmanlarının rolü olabilir. O zaman ulemanın iki zümre olduğu bilinmektedir. Bu iki zümreden birincisinde Hoca-zade, Sinan Paşa, Molla Lütü, Ali Cemali Efendi gibi serbest düşünceli âlimler vardır. Bunlar o zamanın münevverlerinin toplantı yeri olan Şeyh Vefa'nın manevî feyz halesinde toplanırlardı. İkinci zümre başlarında Karamâni Paşa'nın bulunduğu mutaassıp zümre idi ki, bunların arasında Hatib-zade, Molla İzâri, Efdal zade, Ahaveyn gibi âlimler var idi. Bunlar ise, Şeyh Vefa tekkesi müdavimlerini itikatsızlık ile itham ederlerdi. Aynı görüşle dini ve felsefi konularda Sinan Paşa'nın asla taassup göstermemesi hasımlarının bir bahane uydurmalarına imkân vermiş olabilir. Sinan Paşa'ya gazaplanan padişahın hocası hakkında, "mecânine münasip tedbirât" alınmasını emretmesi böyle bir ihtimali akla getirmektedir. Nitekim reybi fikirleri yüzünden, babasının da kendisini sık-sık azarladığı bilinmektedir.

Sinan Paşa hapsolunca, İstanbul uleması ayaklanmış, toplu bir hâlde padişaha müracaat edip, Sinan Paşa hapisten çıkarılmaz ise, bütün kitaplarını yakarak, Osmanlı ülkesini terk edeceklerini bildirmişlerdir. Bunun üzerine Sinan Paşa, hapisten çıkartılmış, fakat Sivrihisar kadılığı ve müderrisliği vazifesi ile derhal İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır. Padişah, arkasından bir tabip göndererek, paşanın akı muhtel olduğu için, deliler için yapılan tedbirlerin alınmasını emretmiştir. Tabip Sinan Paşa'ya İznik'te ulaşmış, paşayı hapsedip, bağlatarak, günde 50 değnek vurdurmuş ve “muhalif şerbetler” içirmiştir. Paşaya yapılan bu tedavi şeklini Bursa'da müderrislik yapan Mevlâna İbn Husâm al-din Molla Mustafa işitince, İznik'ten padişaha bir mektup göndererek, bu usulden vazgeçilmesini rica etmiş, aksi halde ülkeyi terk edeceğini söylemiştir. Bunun üzerine Fatih'te bunu kabul etmiştir.²⁴³

Sinan Paşa Sivrihisar'a sürülünce, vefakâr talebesi Molla Lütfi hocasını yalnız bırakmayarak, onunla birlikte Sivrihisar'a gitmiş ve menkübiyeti süresince yanında kalmıştır. Sinan Paşa gözden düşürülünce, sıra yakınlarına gelmiş, kardeşi Ahmed Paşa Semâniye medreselerinden birisinde müderris iken, azlolunup, Üsküp medresesi müderrisliğine ve kadılığına gönderilmiştir. Yine talebesinden Üstâd-zade Tâc al-din İbrahim şehzade Abdullah'ın hocası ve Ankara'da 20 akçe ile müderris iken, azlolunup, 15 akçe ile Çubuk kadılığına tayin edilmiştir.

Sinan Paşa, II. Bayezid'in cülusuna kadar, 5 sene Sivrihisar'da kalmıştır. II. Bayezid tahta geçince, (886–1481) Sinan Paşa'ya vezirlik rütbesi iade edilmiş, 100 akçe yevmiye ile Edirne dârülhadisi müderrisliğine tayin olunmuştur. Sinan Paşa Edirne dârülhadisinde iken, Mavâkif'te “cevahir” bahsine bir haşiye yazdığı gibi, Türkçe eserlerini de bu tarihten sonra kaleme almıştır. Şakâ'ik'te, Tâc al-tavârih ve Kaşf al Zunun'da Sinan Paşa'nın 891 (1486)'da Edirne'de vefat ettiği kayıtlıdır. Mecdi, 891 Saferinin yirmi dördüncü günü akşamı İstanbul'da vefat etmiş olduğunu kaydetmesi ile kaynaklarda ölüm yeri hakkında da bir ikilik ortaya çıkmaktadır. Onun Gelibolu'da metfun olduğu rivayeti ise, bir yanlıştan ileri gelmiştir.

Sinan Paşa'nın Fatih devri kazaskerlerinden Molla Mehmed'in kız kardeşi ile evlenmiş olduğu, Mehmed ve Ahmed Çelebi adlarında oğullarının bulunduğu, Mehmed Çelebi'nin Mahmut Paşa medresesinde müderrislik yaptıktan sonra, bazı kadılıklarda bulunup, genç yaşta ölmüş olduğu tespit edilebiliyor. Kazasker Molla Mehmed'in diğer bir kız kardeşi ise, Kemal Paşa-zade'nin babası Süleyman Çelebi ile evlenmiş olup, Kemal Paşa-zade bu hanımdan doğmuştur. Sinan Paşa'nın kardeşleri Bursa müftüsü Ahmed Paşa (ölm.

²⁴³ Taşköprülüzade, a.g.e., s. 163, Franz Babinger, a.g.e., s. 411-412

925=1510) ile Bursa kadısı Yakub Paşa (ölm. 891=1486)'nın her ikisi de âlim ve fazıl kişiler olup, birçok ilmi eserler meydana getirmişlerdir.²⁴⁴

Sinan Paşa, babasından sonra Hızır bey Mektebinin (Molla Fenari Mektebi) Sinan Paşa kolunu tesis etmiştir. Tokat'lı Molla Lütfi, Balıkesir'li Sarı Gürz Muhyiddin, Aydın'lı Karabâli, Tacaddin İbrahim, Kadı-zade-i Rumi'nin oğlu riyaziyeci Mahmud, Karasılı Bedreddin Mahmud, Riyazuyn'dan musikişinas Muhyiddin Mehmed, Mevlâna Abdurrahman, Müeyyed-zade, Şeyh Hacı Çelebi gibi kıymetli talebeler yetiştirmiştir. Bunlardan Molla Lütfi, meşhur İbn Kemal'i ve o da Ebussuud gibi XVI. yüzyıla haklı olarak damgasını vuran din, felsefe ve hukuk âlimlerine icazet vermişlerdir.

Sinan Paşa, her zaman ilim adamlarından mürekkep bir meclis toplayarak ilmi mübahaseler yapardı; Muslihüddin Kastalani, Hatip-zade Muhyiddin, Hoca-zade, Zembilli Ali Efendi gibi şahsiyetler bu meclisin müdavimlerinden idiler.

Sinan Paşa'nın gerek Tazarruat ve gerek tezkire-i evliyasındaki ifadelerinde görülen samimiyet fikir ve inanç kuvveti, sanayi-i lâfzıyye ile hikemi ve edebi cümleler bu eserleri okuyanları beraber sürükler; Tazarruat'ındaki ifade tarzının taklidi hemen imkânsızdır. Buna nazire olarak kaleme alınanların hiç birisi bunun gibi muvaffak olamamıştır. Sinan Paşa, zamanı mütefekkirlerinin toplanmakta oldukları Şeyh Vefa Tekkesi'nin müdavim ve müritlerinden idi. Sinan Paşa natuk bir zat olup çok güzel söz söylemiş.²⁴⁵

Sinan Paşa'nın Tazarruat veya Münacat adlı eserinin tamamı Nuru-Osmaniye kütüphanesinde 2609 numaradadır; matbu kısmı çok noksandır. Diğer eserleri ise, Kınalı-zade Hasan Çelebi Tezkiresi, Kınalı-zade Çelebi ve Latifi Tezkireleridir.

Fatih'in ölümünden sonra Sinan Paşa avdet ederek tekrar vezir oldu. Ve Gelibolu sancağına tayin olunup 891 H. (1486)'de vefat etmiştir. Yüksek âlim ve mütefekkir bir zat olan Sinan Paşa'nın Tazarruat veya Münacat isimli eseri nesrimizin şaheseridir. Kabri bir rivayete göre Gelibolu'da veya Eyüp'te türbe yanındadır.²⁴⁶

Sinan Paşa'nın zekâsının keskinliği, sulayış ve kavrayış kabiliyeti üzerinde kaynaklar ısrarla durur, paşanın bu fitri kabiliyetini, pek parlak cümleler ile över. Hatta Latifi “zihn ü zekâda hibedel, fehm u firâzette darb-ı mesel idi” der. O, bu fitri kabiliyet ile birlikte aile

²⁴⁴ Hasibe Mazıoğlu, “Sinan Paşa”, İslam Ansiklopedisi, MEB, C. 10, İstanbul, 1966, s. 666-670

²⁴⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 658-660

²⁴⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 534-535

çevresinde kolayca gelişme imkânını bularak, genç yaşta geniş bir bilgiye sahip olmuştur. Keskin ve cevval zekâsı ile daha pek genç yaşta felsefeye merak etmiş olan Sinan Paşa'yı reybî fikirleri yüzünden babası sık sık azarlayarak, şüphe ve vehim tuzağına tutulmamasını istemiş. Bir gün, babası ile birlikte yemek yerlerken, Sinan Paşa'nın önündeki sahanın bakır olduğundan şüphe edecek kadar reybî fikirlerini ileri götürmesi üzerine, babası sofradaki sahanı kaldırıp, oğlunun başına vurmuştur. Sinan Paşa sonraları tasavvufa meyletmiş, Şeyh İbn Vefa'nın manevî tesirinde kalarak, ona irâdet getirmiştir. Böylece büyük saygı beslediği Şeyh İbn Vefa'nın manevî feyzi ile tasavvufun tesiri kuvvetle hâkimdir. Sinan Paşa'nın son derece cömert ve derviş mizaçlı olup, dünyaya değer vermediği, tarikat ehline büyük muhabbet gösterdiği, Şakâ'ik'te ve Tâc al-tevârih'te yazılıdır.

Sinan Paşa asla mutaassıp olmayıp, serbest düşünceli bir mütefekkindir. İlmî görüşü bakımından, babasından üstün olduğu kabul edilir. Molla Fenari mektebini dedesi Molla Yegân ile babası Hızır Bey'den sonra Sinan Paşa devam ettirmiş, Molla Lütfi, Üstâd-zade Tâc al Din İbrahim, Sarı Kürz Nur al Din al-Karasi, Aydınlı Karabali, Mirim Çelebi gibi değerli âlimler Sinan Paşa'dan ders görmüşlerdir. Şakâik te anlatıldığına göre, Molla Gürâni'nin de Sinan Paşa'nın ilmîne tam bir güveni var idi. Sinan Paşa vezir iken, tatil zamanlarında, dedesi Molla Yegân'ın da yapmış olduğu gibi, nefis yemekler hazırlatarak, eshâb-ı tahsile ziyafetler verir, bu arada ilmî sohbetlerin yapılmasına zemin hazırlarmış. Bu ziyafetlerde Hoca zade, Molla Kestelâni, Hatib-zade, Ali Cemali Efendi gibi büyük âlimler bulunmuş. Fatih Sultan Mehmed'in huzurunda yapılan ilmî münakaşalarda daima hocası da bulunur, başka ülkelerden gelen âlimlere karşı kendi ulemasının üstün gelmesini isteyen Fatih'i hocasının münakaşa ve mübahasede gösterdiği başarı son derece memnun edermiş. Bunların birinde Ali Kuşçu Fatih'in huzurunda zaviyeler üzerine bir hendese meselesi ortaya atmış, padişah nasıl çözüleceğini Ali Kuşçu'dan değil, kendi ulemasından sormuş; bunun üzerine Sinan Paşa da dâhil olmak üzere, Osmanlı uleması birer risale yazarak, meseleyi çözümeğe çalışmışlardır.

Âlim ve mütefekkir olan Sinan Paşa aynı zamanda büyük bir nasir ve şairdir. Edebiyatımızda nazmından çok nesri ile tanınmış, Latifi'nin dediği gibi, kaside ve gazel söylemeyip, mahlas kullanmamıştır. Fakat onun şair tabiatı olduğu Tazarru'ât'ındaki manzumelerinden başka mensur birer şiir olan nesrinden de anlaşılmaktadır. Nesirde ise, seci'li ve süslü nesrin edebiyatımızda en güzel, en ahenkli ve en tabii örneği vermiş olması ile seci'li ve süslü nesre "Sinan Paşa üslubu" denilmiştir.

Eserleri, Sinan paşa Arapça olarak yazdığı ilmi risalelerinin çoğunu Fatih devrinde kaleme almıştır. Bunlar riyaziye, heyet, fıkıh ve kelâm mevzularındadır. Daha çok ruhi bir boşalma ve tatmin mahiyeti arz eden Türkçe eserlerini ise, II. Bayezid devrinde yazmıştır. Bu devirde yazdığı eserlerin mevzuları ise din, tasavvuf, ahlâk ve evliya menkıbeleridir. Sinan Paşa'nın eserleri Arapça ve Türkçe olmak üzere iki grupta toplanır. Arapça eseri çeşitli ilmi dallarda risalelerdir. Türkçe eserleri ise din, ahlak, tasavvuf ve evliyalardan oluşmaktadır. Sinan Paşa üç Türkçe eser bırakmıştır: Tazarru'ne (veya Tazarru'at, Dara'at-name), Ma'rif-name (veya Nasihat-name) ve Tezkiretü'l-Evliya. Tazarru'namenin tanıtılması, yazma nüshaları vardır.²⁴⁷

Eserleri Şöyledir:

A) Türkçe Eserleri:

Tazarruat, Nasihat-name, Tazkirat al-Evliya'dır.

B) Arapça Risaleleri:

Hâşiya'alâ Şarh al-Mulahhaş: Kadı-zade-i Rumi'nin Çağmını'nin hey'ete dair Mulahhaş şerhine haşiyesidir. Sinan Paşa'nın bu eserinde Şakâ'ik, Tâc al-tevârih, Kunh al-ahbâr gibi eski kaynaklar bahseder. Yazmaları için bk. Millet kütüp., Cârullah Efendi, nr. 146/1; Fatih, nr. 1401/2; Eserial 954. 2. Risâla, Ali Kuşçu'nun Fatih'in huzurunda ortaya atmış olduğu hendese mes'elesinin çözümü hakkındadır. Köprülü kütüp., nr. 721, var. 69b-70b. 3. al Şarîf al-Curcânî'nin Mavâkif şerhinin cevahir bahsine haşiyesi, Bu eserden de Şakâ'ik, Tâc al-tevârih ve Kunh al-ahbâr bahseder. 4. Hidâyâ'nin, tehâret bahsine ait risalesi. Bk. Kaşf al-zunun, II, 2037; Osmanlı müellifleri, II, 223; Meedi, Şakâ'ik tercümesi, s. 195, haşiyede. 5. Risâla fi aşkâl allazi urida fi havâşi Hıkmât al-'ayn fi bahş al-cihât, Ayasofya kütüp., nr. 2350/3. 6. Bayzavi'nin Tafsir'ine hâşiye, Nuruosmaniye kütüp., nr. 368. Kaynaklarda adı geçmeyen ve yalnız Osmanlı müellifleri'nde anılan bu son eser Sinâneddin Yusuf b. Husâmeddin'in eseri ile karıştırılmış olabilir. Sinan Paşa'nın bu Arapça risaleleri üzerine hiçbir inceleme yapılmamıştır. Yukarıda adı geçenlerden başka risalelerinin de bulunması mümkündür.²⁴⁸

²⁴⁷ Emine Gürsoy Naskali, Sinan Paşa, "Tezkiretü'l Evliya", Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1987, s. 1-4

²⁴⁸ Hasibe Mazıoğlu, a.g.m., s. 666, 670

12. Hoca-zade Muslihuddin Mustafa b. Salih el-Bursevi Efendi: (öl. 1488):

Hoca'nın bir manası da zengin ve tüccar demektir. Babasının zengin bir tüccar olmasından dolayı Muslihuddin Mustafa, Hoca-zade diye şöhret bulmuştur. Babası oğullarını ticarete sevk etmek istemişse de bunlardan Muslihuddin daha ziyade okumayı tercih etmiş ve babasının menetmek istemesine rağmen bu şiddetli arzusundan dönmemişti. Hatta babası kendisine para vermediği için okuduğu kitaplardan alacağı notları helvacı kâğıtlarına yazarak çok sıkıntı içinde okumasına devam etti ve bundan evvel bahsettiğimiz Hızır Bey'den icazet alıp kendisine muhit (müzakereci) oldu. Hızır Bey talebeleri arasında en çok onu sever ve kendisine sorulan bazı suallere verilecek cevap için "akl-ı selim'e müracaat ediniz" diye Hoca-zade'ye havale ederdi.²⁴⁹

Hoca-zade dersten mezun olduktan sonra iptida Bursa'da Eseye medresesine müderris oldu ve altı sene orada müderrislik etti ve İstanbul kadısı bulunan hocası Hızır Bey'in Fatih Sultan Mehmed'e tavsiyesiyle kıymetli ilim adamlarını İstanbul'da toplamağa çalışan hükümdarın emriyle İstanbul'a geldi. Sultan Mehmed o sırada Edirne'ye hareket etmekte olduğundan vezir-i azam Mahmud paşa vasıtasıyla huzuruna kabul olunup iltifat gördü. Kendisine padişah tarafından sorulan suallere muvafık ve makul cevaplar verdiği için ulemadan Molla Zeyrek'den yüksek olduğu anlaşıldı. Huzurdan çıktıktan sonra Sultan Mehmed Hoca-zade'ye on bin akçe göndererek kendisini hoca yaptığını bildirdi ve tekrar yanına davet etti.²⁵⁰

Hoca-zade bundan sonra resmi ilmiye mesleğine girip kazaskerliğe çıktı, fakat onun bu ikbalini çekemeyen bir zümrenin başında bulunan Karamani Mehmed Paşa'nın tesiriyle Bursa'da Sultaniye medresesi müderrisliğine gönderilmek suretiyle istiskal gördü.²⁵¹ İznik kadı ve müderrisi iken Hatip-zade ile mübahasede bulunmak üzere İstanbul'a davet edildi; Karamani Mehmed Paşa'ya giderek Hatip-zade'nin galebesini ümit ediyorsanız bu mümkün değildir. Hoca-zade onu ilzam eder demesi üzerine Hoca-zade tekrar İznik'e vazifesi başına yollandı.

II. Bayezid'in hükümdar olması üzerine günde yüz akça Bursa'da Sultaniye müderrisliğine ve Bursa kadılığına tayin edilen Hoca-zade'nin ilmi şöhreti İran ve Orta-

²⁴⁹ Taşkoprülüzade, a.g.e., s. 126

²⁵⁰ Taşkoprülüzade, a.g.e., s. 129

²⁵¹ Franz Babinger, a.g.e., s. 406

Asya'ya kadar yayıldı. Hatta Sultan Hüseyin Baykara (vefatı 912 H. = 1556 M.) cülus tebriki için Bayezid'e gönderdiği elçi ile beraber Hoca-zade'den ders okumak üzere Horasan'lı bir âlimi de göndermişti.

Meşhur Ali Kuşçu daha İstanbul'a gelmeden evvel Türkiye'den memleketine dönmüş olan meşhur âlim Alaüddin Tusi ile görüştüğü sırada Tusi ona: "İstanbul'a gittiğinizde Hoca-zade denilen Köseç ile hoş geçinin. Kendisi ilimde fevkalade müdekkik ve muhakkiktir" diye tavsiyede bulunmuştu; hatta İstanbul'a geldiği zaman bir ilmi meselede Ali Kuşçu'nun hatasını tashih eden Hoca-zade hakkında Fatih, Hoca-zade'yi nasıl buldunuz diye Ali Kuşçu'ya sorması üzerine Ali Kuşçu; "Rum'da ve Acemde emsali yok" deyince padişah "Arapda dahi eşi yoktur" demiştir.

Fatih Sultan Mehmed Huccetü'l-İslâm İmam Gazali'nin (vefatı 505 H. = 1111 M.) kelimadan Tehafüt isimindeki felsefe kitabını tetkik ile buna dair birer eser yazmalarını Hoca-zade ile Alâüddin Tusi'ye (vefatı 860 H. = 1455 M. Semerkand) emretmiştir. Bu eseri tetkik eden Hoca-zade dört ayda ve Tusi altı ayda mütalaalarını yazmışlardır. Padişah bunlardan Hoca-zade'ye, Tusi'ye verdiği on bin akçenin iki mislini vermiş ve buna gücenen Alâüddin Tusi günde yüz akçesi olan müderrisliğini terk ile memleketine dönmüştür.

Hoca-zade'nin Tehafüt'ü ulema arasında o kadar şöhret bulmuştu ki meşhur âlim Celâl-i Devvani, talebesi olan Müeyyed-zade Abdurrahman Efendi'nin Anadolu'dan getirdiği Tehafüt'ünü okuyunca fevkalade takdir ederek:

"Böyle bir kitap yazmak benim dahi aklımdan geçiyordu; bunu görünce yazmağa lüzum kalmadı. Allah, bu kitabı telif edenden ve bu diyara getirenden razı olsun" demişti.²⁵² Hoca-zade'nin bu Tehafüt'ü, İmam Gazali ve İbn-i Rüşd'ünkilerle beraber Mısır'da basılmıştır.

O, Tehafüt el-Felasife adlı eserinin girişinde İmam-ı Gazali'nin yolundan giderek der ki insan gücünün erişmiş olduğu konuların en büyüğü, Mebde ve Mead ile bu ikisi arasında kalan şeylerin öğrenilmesidir. Bu konuda insanlar, muhtelif fırkalara ayrılmışlardır. Çünkü akıl vehim ile hak batıl ile karışmıştır; şeriata uyanlar kurtulmuş ama diğerleri yoldan çıkmıştır. Bu ikinciler arasında hikmet ve felsefeye bağlanan bir topluluk vardır ki bunlar her ne kadar aritmetik, geometri ve mantık gibi ilimlerde doğru söylemişlerse de tabii ilimlerde

---

²⁵² Taşköprülüzade, a.g.e., s.138

birkaç ve ilahi ilimlerde ise birçok hataya düşmüşlerdir; çünkü bu ilimlerin ilkeleri akıllara ve vehimlere kapalıdır.

Hocazade eserinde filozofların tabii ilimler ile ilahi ilimlerdeki görüşleri içinde, şariat kurallarına aykırı olan yönleri göstermek istemiştir; Matematiksel ilimleri ise incelemesinin dışında tutmuştur; çünkü buradaki önermelerin dinle hiçbir alakası yoktur. Hocazade'nin Haşiyeye ala Şerh Hidaye el-Hikme li-Mevlanazade ile Mukaddimat Seb'fi Ma'rifet Kavş Kuzah gibi fizikle ilgili çalışmalarının bulunması, "hikmet"i kısmen olumlayan bakışı hakkında genel bir fikir vermektedir.²⁵³

Hocazade bu eserinden Gazali'ye birçok konuda muhalefet etmiştir.²⁵⁴ Gazali'nin görüşlerini tenkit etmiş ama bu işi yaparken yirmi ikiye çıkardığı meseleler üzerinde tartışırken, genel bir yöntemden istifade etme yoluna gitmemiştir; Tehafüt el-Felasife'nin meseleleri, Hocazade'nin elinde İmam Gazali'deki canlılığını ve diriliğini kaybetmiş ve daha ziyade bir mantık gösterisine dönüşmüştür. Kendi görüşlerini bildirmekten de geri durmamıştır. Kemalpaşazade, meşhur haşiyesinde bu meseleye temas etmekte ve "Ancak yazar (Hocazade) bu söylediği şeyin gerektirdiği şekilde davranmamıştır; çünkü o bu kitabını, Gazali'den naklen, yanlışlıkları en küçük bir temyiz yetkisine sahip olan biri için gizli olmayan boş öncüllere dayanan itirazlar ve cevaplarla doldurmuştur. Sonra bunları çürütmeye çalışmıştır. Ama bu kitabı yazmakta amacı bu değildi. Çünkü o bu kitabını, filozofların tutarsızlıklarını ortaya koymak için yazmıştır, Gazali'nin tutarsızlıklarını ortaya koymak için değil!" demektedir.²⁵⁵

Hocazade, bazı meselelerde İbn Sina Öğretisini benimser gibi görünmektedir! Fakat yine de sonuç olarak Akıl'ın dini hakikatler ile karşıtlık halinde olmadığını belirtmekle birlikte mezkûr hakikatlere kendi başına erişmesinin mümkün olmayacağı kanaatini taşımaktadır.

Hocazade'nin "Hüccetü'l İslam" olarak görülen bir düşünürü (İmam-ı Gazali), yeri geldiğinde eleştirmekten kaçınmaması ve bu bağlamda, özellikle üç tekfir gerekçesinden birine katılmaması ve meseleyi doğru bir biçimde anlayabilmek için İbn-i Sina'yı incelemesi

---

²⁵³ Remzi Demir, a.g.e., s. 54

²⁵⁴ S. Hayri Bolay, a.g.m., s. 20-21

²⁵⁵ Kemal Paşazade, Tehafüt Haşiyesi (Haşiyeye ala Tahafut al-Falasifa), Türkçeye Çev: Ahmet Arslan, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1987, s. 511

ve bu yolla İmam Gazali'nin görüşlerinin doğruluğunu denetlemesi onun aydınlanma çağı kuşkucuları ve gibi araştırıp rasyonalist bir yöntem ile sonuca gittiğinin göstergesidir.²⁵⁶

Hocazade, Allah'ın mucibin bizzat (özü gereği zorunlu olarak işini yaptığı) olduğu iddiasını, âlemin kıdemi meselesinden ayırmıştır. Ayrıca Allah'ın sıfatlarıyla konusunu da iki ayrı problem olarak ele almasıyla problem sayısı yirmi ikiye çıkmıştır. Yalnız Hocazade Ali Tusi kadar sistematik değildir. Bazı konuları kavrayışından zekâsının üstünlüğünü ortaya koymaktadır. Gazali ve diğer otorite durumundaki kelâmcılara karşı çıkmaktan çekinmemiştir. Bu onun bağımsız düşünebildiğini gösterir. Tehafüt'ünün itibar görmesinin bir sebebi de bu olabilir.

Hocazade kelâmi konularda başka birtakım eserler, şerh ve haşiyeler yazmıştır.

Hocazade'nin eleştirileri felsefesinin canlanmasına yol açmaya müsaittir, fakat kelâmi geleneğin ağır basması, tenkitlerin derinleşmesini önlemişe benziyor.

Hocazade, kendisini herhangi bir görüşle bağlı saymamıştır. Hocazade'nin bu tavrı tenkit edilebilir, ama bu tavır felsefi bir tavidir. Ayrıca Tehafüt'ünün başına koyduğu "bazı ifadelerde Gazali'nin kelimeler yanılığınca işaret eden noktalar bulunursa bilinsin ki, bu onu küçümsemek veya onu hafife almak için değil, sadece kendi aklımda ve anlayışında şekillenen ret ve kabul, çelişki ve kesinlik durumunu göstermek içindir" ifadeleri onun filozofça tavrını ortaya koyar. O bağımsız bir düşünce çizgisi izleyerek düşünce hayatımıza değerli katkılar sağlamıştır.²⁵⁷

Ömer Hoca-zade 12 Ra 893 H. (1488 M.) Perşembe günü Bursa müftüsü iken vefat ederek Emir Sultan medreseleri karşısındaki caddenin gerisine defnedilmiştir. Bu kıymetli âlimin kelâmdan Mevakıf ile yine kelimelerden Tevali ve fıkhıtan Hidaye şerhi ve usul-i fıkhıtan Telvih gramerden İzzi üzerine şerh ve haşiyeleri vardır. Onun önemli eserleri şunlardır: Tehafüt, Haşiyeye ala Şerhi'l Mevakıf, Haşiyeye ala Şerhi'l Tevali li'l İsfehani, Risale fi Tahkik Anma Kaleme'l İlahi'l Kadim, Risale fi Halli'l Muğalati Cezrü'l Asam, Talikat ale'l Mevakıf, Haşiyeye ala Şerhi Mollazade li'l Hikme, Rila fi't Tevhid, Haşiyeye ala Haşiyat

---

²⁵⁶ Remzi Demir, a.g.e., s. 57

²⁵⁷ S. Hayri Bolay, a.g.m., s. 20-21

Mollazade bi Şerhi'l Kazi, Risale fi Bahsi'l ille ve'l Malul, Risaletü'n Tete'alleku bi'l İtiraz ala Delili İspati'l Vücutiyyeti'l Cihet, Haşiye ala Şerhi'l Hidaye li Mollazade.²⁵⁸

13. Molla Gürani (öl. 1488):

Asıl adı Ahmed Bin Osman Al-Kürani olup, Osmanlı müfessir, fakih, hadis âlimi ve şeyhülislâmı Şahrizür'a bağlı Kürân kasabasının bir köyünde 813 (1416) yılında doğmuştur. Pek küçük iken, memleketinde Kuran'ı ezberlediği gibi, nahiv, mâni, beyan ve “yedi kıraat” gibi, ilimleri de burada okudu. Yine çok küçük bir yaşta, devrinde âdet olduğu üzere, tahsil için müteaddit şehirleri dolaştı. Bağdad, Diyarbekir ve Hişn Kayfâ'dan sonra, 830 (1426/1427) yılında veya bu sıralarda, yani henüz 17 yaşında iken, Şam'a geldi ve bu şehrin tanınmış âlimlerinden muhtelif ilimleri tahsil ettikten sonra, 835 (1431/1432) yıllarında, Kudüs'ten geçerek, Kahire'ye gitti. Bu esnada çok fakir bir gezgine talebe olan al-Kurâni, İbn Hacer al-'Aksalâni (ölm. 851=1449) gibi devrin en büyük din âliminden bilhassa Al-Buhârî'nin Al-Şahih'i ile fıkha dair eserler okudu; aynı zamanda diğer mühim ulemanın da derslerine devam etti. Kendisi de bu sırada Arapça, fıkıh, tefsir, hadis ve kıraat sahalarında değerli bir âlim sayılıyordu. Bir müddet sonra Memluk devleti ileri gelenlerinin ve hükümdarlarının meclislerinde yapılan bir nevi huzur derslerine iştirak ederek, yapılan münazaralarda, fesahati ve bilgisi ile az zamanda kendini tanıtmaya muvaffak oldu. Galiba bu sayede, Barkükiye medresesine fıkıh müderrisi tayin edildi.

Çağdaşı ve kendisi ile beraber aynı hocanın talebesi olan al-Sahavi'nin tenkitkâr bir dil ile anlattığına göre, Al-Zahir Çakmak hükümdar olunca (842=1438) Al-Kurâni sık sık onun yanına giderek, nedimleri ve havâssı arasına kaldırmış, hinnetice büyük bir servete sâil olmuş, birkaç kere evlenerek, zevcelerini boşamıştır. 844 (1440) yılında veya pek az evvel, Hamid al-Din al-Nu'mâni ile aralarında çıkan münakaşada ağır sözler kullanmış ve Molla Gürâni Abü Han'la neslinden olan Hamid Al-Din'in ceddine sövmüş, bunun üzerine yakalatılarak, burca hapsedilmiştir. Al-Kürâni, yapılan muhakemede suçu şahit olunca, cezalandırıldıktan başka, Berkükiye'deki müderrislikten çıkarıldı ve Şam'a nefyedildi; bunun üzerine eşyasını satarak, bu şehre gitti. Bir aralık hacca gitmek üzere, Tür Sina'ya gelmiş

²⁵⁸ Gürbüz Deniz, “Mustafa Müslühiddin Hocaşade”, Osmanlı Ansiklopedisi, C. 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 103–104

iken, yine yakalandı ve Fırat nehrinin ötesine sürüldü. Bunun üzerine Rum, yani Osmanlı ülkesine geldi. Osmanlı kaynakları hacca gitmekte olan Molla Yegân'ın ona Kahire'de tesadüf ettiğini ve Anadolu'ya gelmek için kendisini iknaya muvaffak olduğunu söylemekte müttefiktir.²⁵⁹ Hâlbuki hâdiselerin cereyanına bakılacak olursa, eğer Molla Yegân'a kendisi Anadolu'ya götürmesini rica etmemiş ise, onun böyle bir teklifi memnuniyetle kabul edeceği muhakkaktır. Bundan başka Molla Yegân'ın, hac dönüşü hediye olarak, Sultan II. Murad'a getirdiği âlimin, belki itibarını düşürmemek için, eski maceralarından hiç bahsetmemiş olması, Molla Gürâni'nin de bunları hatırlatmak istememesi şayet tabi'idir. Yoksa al-sahâvi gibi, ciddi bir âlimin, kendi muhitinde bile bulunmayan diğer bir âlimin ölümünden sonra itibarını düşürmek için, böyle vakalar icat etmesi lâzım gelirdi ki, bu imkânsızdır. Elhâsıl Molla Yegân hac dönüşünde, belki Halep'te, ona tesadüf etmiş ve onu Osmanlı padişahına getirmiştir.

Sultan II. Murad Molla Gürâni'ye hemen eski Kaplıca'daki medreseye, sonra Yıldırım medresesine müderris tayin etti. Molla Gürâni, bu sırada, hükümdarın arzusu üzerine, Şâfi'i mezhebini bırakıp, Hanefi mezhebine girdi. Onun sert ve eğilmez mizacını gören padişah, bir müddet sonra, kendisini o sırada Manisa'da vali bulunan ve henüz Kuran-ı Kerim'i hatmedememiş olan oğlu şehzade Mehmed'e muallim tayin etti ve icabında talebesini dövmesine müsaade ettiğini anlatmak için, bir sopa vererek, Manisa'ya gönderdi. Henüz çocuk olan şehzade bu manen ve maddeten heybetli (çünkü kaynaklar onun iri yapılı ve büyük sakallı olduğunu söylerler) hocanın sopasını da yiyerek, kısa bir zamanda Kuran-ı Kerim'i hatmetmeğe muvaffak oldu ve bunu haber alan babası, çok sevinerek Gürâni'ye pek büyük ihsanlar yolladı. Bu suretle Fatih'in yetişmesinden hayırlı hizmetleri görülen âlim, galiba genç şehzade kati şekilde hükümdar oluncaya kadar, onun yanında muallim olarak kalmıştır.

Şehzade Mehmed hükümdar olunca, hocasına vezirlik teklif etti ise de Molla Gürâni kabul etmedi. Bunun üzerine kazasker tayin edildi.²⁶⁰ İstanbul'un zaptı (875=1453) üzerine yazılan fetih-namelerden birini Molla Gürâni, parlak bir üslup ile kaleme almıştır.²⁶¹ Molla Gürâni'nin kazaskerliği esnasında, müstakil bir tarzda hareket ederek, hükümdarın fikrini almadan tayinler yapması, idare başında bulunanları ve bizzat padişahı endişeye düşürdü. Fakat hocasının yüzüne karşı bu hususta bir şey söylemeyen hükümdar, vezirleri ile

²⁵⁹ Taşköprülüzade, a.g.e., s. 95

²⁶⁰ Franz Babinger, a.g.e., s. 405, Sultan II. Murad, a.g.e., s. 28

²⁶¹ Ahmet Ateş, "İstanbul Fethine Dair Fatih Sultan Mehmed Tarafından Gönderilen Mektuplar ve Bunlara Gelen Cevaplar", Tarih dergisi, İstanbul, 1953, S. IV, s. 10-23, s. 13

meşveretten sonra, ona evladının Bursa'daki vakıflarının kötü idaresinden, bunların ıslaha muhtaç olduğundan bahsetti. Molla Gürâni ıslahatı bizzat yapmak istediğini söyleyince, Bursa kadılığına tayin edildi. Ancak bu vazifesi o kadar çok devam etmemiş olmalıdır; çünkü padişahın gelen bir fermanı, şeriata uygun görmediği için, getiren çavuşun önünde yırttı ve çavuşu hakaret ile kovdu. Bunun üzerine Fatih onu azletti. Bu hâdise 858 (1454) yılında vukua gelmiş olmalıdır.

Azilden müteessir olan Molla Gürâni, hac bahanesi ile Anadolu'yu terk etti. En mühim Osmanlı kaynakları-Taşköprülü-zade ve onu tercüme eden Hoca Sa'd al-Din-Gürâni'nin Mısır'a gittiğini ve burada Memluk hükümdarı Kayıtbay'ın teveccühünü kazandığını, sonra Fatih'in yazdığı mektup üzerine Memluk hükümdarının onu istemeye istemeye geri gönderdiğini kaydederler.²⁶² Fakat Molla Gürâni, nefyedilmesinden sonra, galiba bir daha Mısır'a dönmemiştir; çünkü al-Sahâvi 859 (1455) yılında Halep'te bulunduğunu, sonra Şam diyarına gittiğini, 861 (1457) yılında da hac farızasını yerine getirdiğini kaydetmektedir. Eğer bu dolaşmaları sırasında Kahire'ye uğramış ve burada bir vazife almış olsa idi, bunu muhakkak kaydederdi. Bundan başka Kayıtbay hükümdar iken, onun ile görüşmesine imkân yoktur; çünkü bu zat 872 (1468) yılında tahta geçmiştir. Hâlbuki Molla Gürâni 861 (1457)'de İstanbul'a dönmüş idi. Binaenaleyh Gürâni'nin onun teveccühünü kazanması, Fatih'in ona mektup yazarak, kendisini istemesi v.b. rivayetler hiçbir esasa dayanmamaktadır.

Molla Gürâni 861 (1457) yılında, hacdan sonra doğrudan-doğruya İstanbul'a dönmüş olmalıdır; çünkü Mora seferinde onun yanında bulunan Âşık Paşa-zade bu sefer esnasında 861 yılında Molla Gürâni'nin Arabistan'dan döndüğü haberini almış ve yine seferde ona Bursa kadılığını vermiş olduğunu, yakın bir şahit sıfatı ile kaydeder. Molla Gürâni eski vazifesine pek yüksek bir maaş ile tayin edilmiş idi; bundan başka kendisine vakitli-vakitsiz hediyeler, köleler ve cariyeler gönderilirdi. 860 (1456)'ta Kudüs'te başlamış olduğu Gâyat al-amâni adlı tefsirini 867 (1462/1463)'de ikmal ederek, Fatih'e ithaf etti. 885 (1480) yılında şeyhülislâm tayin edildi. Bu vazifede sekiz sene kaldıktan sonra, galiba yaşlılıktan mütevellit uzun bir hastalık neticesinde, 893 (1488) yılında öldü. Başta Sultan II. Bayezid ve Osmanlı devletinin bütün ileri gelenleri olmak üzere, çocuk ve kadınları da dâhil, büyük bir halk kütlesi defninde hazır bulundu ve eski Aksaray Topkapı tramvay yolunun sol tarafında bulunan kendi yaptırdığı camiin mihrabı önüne defnedildi.

---

²⁶² Seyit Ali Kahraman, A. Nezh Galitekin, Cevdet Dadaş, a.g.e., s. 290

Molla Gürâni öldüğü zaman, vasiyeti üzerine, Sultan II. Bayezid'in ödemiş olduğu 180 000 akçelik bir borç bırakmış ise de, Arap kaynaklarında bir az hasetle bahsedilen kazanmış olduğu muazzam servet ile pek müreffeh bir şekilde yaşamıştır. Birisi 876'da inşa edilmiş olan dört cami ile dârülhadis, bir hamam ve başka binalar yaptırmıştır.

Molla Gürâni birçok kıymetli eserler yazmıştır. Bunların başında yukarıda zikredilen Gâyat al-amâni fi tafsir al-sabb' al-Maşâni adlı büyük tefsirini zikretmek lâzımdır. Hadis sahasında Buhâri'nin şerhi olan al-Kavşar al-cari ilâ riyâz Şahih al-Buhâri'yi yazmıştır; kıraat ilmi sahasında Kaşf al-asrâr'an kirâ'ât al-a'immat al-ahyâr, Lavâmi' al-ğurar fi şarh favâ'id al-Durar ve Daf'al-hitâm'an vakf Hamzat ve Hişâm'ı vardır; usul-i fıkha dair Tâc al-Din al-Subki'nin Cam'al-cavâmi' Ji'l-uşul'ünün şerhi olan al-Budur al-lavâmi'i yazmıştır. Nihayet Molla Husrev'in al-Risâlat al-valâ'iya'sine karşı kaleme almış olduğu Risâlet al-velâ'iya'si zikredilebilir. Fatih'in adına yazdığı söylenen ve galiba bugün bir nüshası mevcut olmayan al-Şafiye adlı, aruz ilmine dair 600 beyitlik bir manzumesi olduğu bilinmektedir. Arap kaynakları Fatih v.b. için yazılmış Arapça parlak kasideleri olduğunu kaydederler ise de, bunlar da galiba toplu bir hâlde, bugüne kadar, muhafaza edilmiş değildir.

Arap kaynaklarının “diyar-ı Rum'un âlimi” dedikleri Molla Gürâni, bazen sertlik ve mapasız gurur derecesine varmakla beraber, sağlam ve sarsılmaz bir ilim haysiyet ve ahlâkına sahip idi. Padişah da dâhil olmak üzere, devrin en mühim şahsiyetlerine karşı âdeta mütehakkim bir şekilde hareket eder, onları yalnız adları ile çağırırdı. Bilhassa Fatih'i, kendisine karşı duyduğu samimi sevgi ve alâka sebebi ile her zaman tenkit etmekten geri durmaz, yediği ve giydiği şeylerin, dini bakımdan, kusursuz olmasını isterdi ve bu nasihatlerini de sert sözler ile söylerdi. Ölmeden önce, II. Bayezid'e haber gönderip, başka şeyler arasında, adalet ve memleketin korunması ile meşgul olmasını tembih etmiştir. Kendisine bu kadar yakın olan padişahları, bayramlarda bile, davet edilmeden, ziyaret etmezdi. Diğer ilim adamlarına mütevazı davranır ve onlara karşı kıskançlık göstermezdi; hatta resmi vazifelerde kendisini geride bırakanların meziyetlerini tasdik eder ve haklı olarak ilerlemiş olduklarını söylerdi. Resmen müderrislikten ayrıldıktan sonrada da, talim vazifesini ihmal etmedi; âdeta hususi dersler vererek, birçok kimselerin dini ilimler sahasında yetişmesini ve ilerlemesini temin etti. Molla Gürâni, Osmanlı uleması arasında, sağlam ahlâklı, hiçbir kuvvet karşısında ilmi kanaatlerinden fedakârlık etmeyen ve ilmi her şeyin üstünde tutan bir âlim timsali olarak mümtaz bir mevki olmuştur.²⁶³

²⁶³ Ahmet Ateş, “Molla Gürani”, İslam Ansiklopedisi, MEB, C. 8, İstanbul, 1960, s. 406-408

14. Molla Lütfi (öl. 1494):

Sultan II. Bayezid devri âlimlerinden olan Molla Lütfi'nin asıl adı Molla Lütfullah Tokadi'dir.²⁶⁴ Çok ince ve keskin bir zekâyâ, derin ve geniş bir bilgiye sahip olduğu muhakkak olan Molla Lütfi, nükteci, tenkitçi ve sorgulayıcı, hatta hicivci tavrıyla maalesef bazı kıskanç ilim adamlarının gazabını üzerine çekmiş; kendi sonunu da böylece hazırlamıştır.²⁶⁵

Molla Lütfi de diğer birçok Osmanlı Alimi gibi, ilmiye geleneğine hakim olan ve pragmatik ve rasyonalist yönü ağır basan Fahreddin el-Razi Mektebi'ne mensuptur veya daha doğrusu Seyyid Şerif el-Cürcani aracılığıyla bu mektebe bağlanmaktadır ve dolayısıyla teliflerinde ve şerhlerinde bu mektebin belirgin eğilimlerini sergilemektedir.²⁶⁶

Kendisini zındıklıkla suçladıkları halde, kendisi bu suçlamaları reddetmiş, itikadının temiz olduğunu, küfür ve şirkten uzak bulunduğunu beyan ile defalarca şahadet getirmiştir.²⁶⁷ Molla Lütfi'nin felsefeyle çokça meşgul olduğunu Molla Arab'ın kendisine söylediği şu sözden anlaşılmaktadır: “Ekser bildiğin felsefiyattır. Mühimmat-ı diniyyeden ve ulum-i şer’iyyeden nesne bilmezsın.”

Molla Lütfi, felsefe, belağât, matematik, mantık ve mizah gibi çeşitli dallarda eserler vermiştir. “Mevzuat’u Ulum Şerhi” adındaki eserleri önemlidir.

Molla Lütfi, bu eserde ilimlerin sınıflamasını yapmıştır; ilimleri lisanî (Arabî) İlimler ve Şer’i ilimler olarak iki grupta tasniflemiştir. Ancak bu tasnifte akli ilimlere yer vermemiştir. Oysa kendisi, matematiksel bilimlerle ilgilenmiş ve hatta meşhur Delos Problemiyle ilgili Taz’if el-Mezbah adında Arapça bir risale bile yazmıştır. Arabî ilimlerden bahsederken, bunların “İlmi Tabiattan” (fizik), “Hikmet-i Ameliyeden” (Kurgusal Felsefe) ve “İlmi Hendeseden” (Geometri), Şer’i İlimlerden bahsederken de bunların namaz vakitlerinin, Kible yönünün veya miras hisselerinin tespiti meselelerinde Matematiksel Bilimlerden yani Aritmetik ve Astronomi’den yararlandıklarını belirtmiştir. Öyleyse Molla Lütfi bir gerekçeyle akli ilimleri, lisanî ve şer’i ilimler içinde eritmiştir; ama bu gerekçenin ne

²⁶⁴ Orhan Şaik Gökyay, Molla Lütfi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s.1

²⁶⁵ Sivri diliyle ilgili pek çok örnek için bkz. Orhan Şaik Gökyay, a.g.e., s. 3

²⁶⁶ Ahmet Yaşar Ocak, Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (XV.-XVII. Yüzyıllar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 203–228

²⁶⁷ Taşköprülüzade, a.g.e., s. 226

olduğunu tahmin etmek şimdilik güçtür.²⁶⁸ “Risale fi tahkik-i Vücut’il-Vacib” adlı kitabında İbn Sina gibi filozofların etkisi açıktır. Bunu kendisi de gizlemiyor; hatta “geçmişime bağlılığım beni hakkı gerçekleştirilmeye ve hakikati doğrulamaya götürdü” sözü, onun metodunu da ortaya koymaktadır. Burada varlığın yüklem olup olmayacağı meselesini de ele almıştır.

Molla Lütüfi ayrıca siyaset, iktisat ve ahlak gibi pratik felsefenin çeşitli kollarıyla da meşgul olmuştur. Bu cümleden olarak muhtesiplik, yani emniyet ve belediye teşkilatı, satıcı ve alıcının haklarının gözetilmesi, iyiliğin emri, kötülükten sakındırma, toplumsal örgütlenme (medenileşme) hilafet, ganimet ve haraç mallarının tahsili ve korunması gibi konularda fikir beyan etmiştir. Halifenin özelliklerini sayarken “filozofça bir karakterinin olması”nı istemesi dikkat çekicidir.²⁶⁹ Molla Lütüfi siyaseti ikiye ayırmakta ve “Dini Siyaseti” İlahi Kanunlara ve “Akli Siyaseti” ise Beşeri Kanunlara dayandırdıktan sonra devlet yönetiminde her ikisine de yer tanımaktadır; Mevzuat el-Ulum’a yazdığı şerhte, bu siyasetlerin uygulayıcısı konumundaki halife ile sultanı birleştirmiş ve bunların sahip olması gereken niteliklerinden birisinin ve beklide en önemlisinin “Filozofça bir karakter olduğunu” belirtmek suretiyle, Platon ve Farabi’ye yaklaşmıştır.²⁷⁰

XV. yüzyıl sonlarıyla XVI. yüzyıl başlarında yetişerek Türk ilim âlemine şeref veren Tokatlı Molla Lütüfi, Sinan Paşa’nın değerli talebesindedir. Fatih’in İstanbul’daki kütüphanesinin ilk Hafızıkütübü fahri hocalarından Sinan Hoca Paşa’nın tavsiyesiyle Fatih’e takdim edilen Tokatlı Molla Lütüfi olup burada pek çok âlimin elde edemediği en nadide eserleri mütalaa etmek sayesinde muasırlarına karşı üstünlük elde etmiş ve bu kütüphanenin kitaplarından sultanın emriyle istediğini seçerek Külliye’nin medreselerine götürmüştür. Yani Fatih’in İstanbul sarayındaki kütüphanesinden Zeyrek ve Ayasofya, Fatih Camii, Sekiz “Semaiye”, medreselerinde olmak üzere on bir kütüphaneye eser vermiştir.²⁷¹ Hoş-meşrepliği ve bilgisi sayesinde Sultan Mehmed’in musahipleri arasına girmiş ve hocasının mensubiyetinden o da müteessir olarak Sinan Paşa ile beraber Sivrihisar’a gitmiştir. Kaynaklara göre Molla Lütüfi’nin eşi Hansa, Sinan Paşa’nın kardeşinin kızıdır.²⁷²

²⁶⁸ Remzi Demir, a.g.e., s. 75

²⁶⁹ S. Hayri Bolay, a.g.m., s. 21

²⁷⁰ İbrahim Maraş, “Tokatlı Molla Lütüfi: Hayatı, Eserleri ve Felsefesi”, Divan Dergisi, Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları, S. 14, İstanbul, 2003, s. 132–133

²⁷¹ Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.m., s. 353

²⁷² Franz Babinger, a.g.e., s. 415, Orhan Şaik Gökyay, a.g.e., s. 2

Molla Lütü, Fatih'in ölümünden sonra İstanbul'a dönerek Bursa, Edirne medreselerinde ve İstanbul'da Sahn medresesinde müderrislik etmiştir; fikir itibarıyla Molla Lütü ayarında olmayan ve onun tenkit ve tarizlerinden usanan Hatip-zâde, Molla İzâri, Efdal-zâde, Ahaveyn ve diğer bazı dar görüşlü âlimler, Molla Lütü'yi ve bir vesile bularak itikatsızlıkla itham ile idam ettirmek istediler.²⁷³ Efdal-zade ile Ahaveyn, iman ve Müslümanlığı meydanda olan bir şahsın idam edilemeyeceğini ileri sürdülerse de Hatip-zade ile Molla İzâri'nin ısrarları üzerine zavallı Molla Lütü idam edildi. (900 Rebiulahır = 1495 Ocak) Katline sebep olarak gösterilen delil şu idi: Molla Lütü Sahn müderrisi iken derse başlamadan evvel vakıf şartları mucibince Buhari'den bir hadis okuyup onu şerh ve izah edermiş. Yine bir gün böyle bir hadis okuduktan sonra bir münasebetle Hazret-i Ali'nin bir harpte okla yaralandığını, okun çıkarılmadığını ve cerrahlar tarafından çıkarılmak istendikçe Hz. Ali'nin bu acıya dayanamadığını beyan ettikten sonra, bir gün Hz. Ali namaz kılariken okun çıkarıldığını ve onun acı hissetmediğini söylemiştir. Ardından eklemiştir: "Hakikat-ı salât işte budur, bizim kıldığımız ise kuru eğilip bükülmelidir" demiş ve işte bu sözü aleyhtarları tarafından "namaz kuru eğilip kalkmaktır" şeklinde ifşaa olunarak idam olunmuştur.²⁷⁴

Serbest düşünceli, meşrep ve her türlü taassuptan uzak olan ve mütalaasına açık söyleyerek muarız olan dar zihniyetli âlimlerle alay eden Molla Lütü bu halleriyle kendisine ulema arasında epey düşman peyda etmiş ve nihayet bunların kurbanı olmuştur.

Tokat'lı Molla Lütü'nün kıymetli eserleri vardır. Bunlardan biri yüz kadar ilmin mevzuundan bahseden Mevzuatü'l-ulum olup bundan başka hadis, mantık, belâgat, adap vs. dair müteaddit telifleri görülür. XVI. yüzyıl âlim ve mütefekkeri İbn Kemal, Molla Lütü'nün talebelerindedir; Lütü'nün ilmi hüviyetini ve değerini iyice anlamak için onun eserlerini tahlil etmek icap eder.

Molla Lütü, Hatip-zade'nin kelimadan Tecrit haşiyesi'ni tenkit etmiş ve Molla İzâri ile ilmi münakaşalarda bulunmuştu.

---

²⁷³ Ahmet Yaşar Ocak, a.g.e., s. 219

²⁷⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 660

Molla Lütü'nin tercüme-i haline dair 1290'da Halet Bey tarafından Şakayık'tan alınarak dolap mecmuasında bir seri makale yazılmış ve bu makaleler sonradan bir risale şeklinde neşredilmişse de ilmi bir kıymeti yoktur.²⁷⁵

Türklerin Giordano Bruno'su (1548-1600) olarak nitelendirebileceğimiz, Molla Lütü'nin eserleri de yeterince incelenmemiştir. Harname'de (Risale fi Uslu Şüca), Molla Lütü, dönemin en yüksek eğitim kurumu olan Semaniyye Medresesinde görev yapan müderrisleri [ki çoğu onun mesleki hasımlarıdır.] ağır bir üslupla eleştirmiştir. Tabiri caizse mezkur akademik eleştiriler, daha sonraki dönemlerde yetişen Gelibolulu Mustafa Ali, Koçi Bey ve Katip Çelebi gibi bazı eleştirmenler tarafından bir gelenek haline getirilmiş ve böylece, Osmanlı ilmiye teşkilatının temel üyelerinden olan müderrislerin ilmi başarıları, ciddi bir biçimde sorgulanmaya başlanmıştır.²⁷⁶

Sivri dilli olması ile ün bulan Molla Lütü, Fatih tarafından sevilse de II. Bayezid tarafından göz ardı edildi. Bu arada düşmanları da giderek arttı. Sonunda Molla Muhyiddin, Mehmed Hatıpzade tarafından sapkınlıkla suçlanarak 1494 Rebiülahırının yirmi beşinci Salı günü İstanbul'daki at meydanında kellesi uçuruldu. Ardından Eba Eyyub-Ensari'de ve defterdar merhum Mahmud Çelebi'nin mescidi yakınına gömüldü.²⁷⁷

15. Molla Abdülkerim Efendi (öl. 1495):

Sultan II. Murad'ın emirlerinden Mehmed Ağa'nın köleleri olan Molla Abdülkerim, Vezir Mahmud Paşa ve Molla Ayas Mehmed Ağa tarafından tutulan bir hoca tarafından yetiştirilmiştir. Başarılı olan bu gençleri Mehmed Ağa Sultan II. Murad'a hediye etmiştir. Molla Abdülkerim, II. Murad ulemasından Mehmed Ağa'nın terbiyesi ile büyümüştür. Aynı âlim tarafından Kuran-ı Kerim'i hatmettiğinde Fatih Sultan Mehmed'e hediye edilmiştir.²⁷⁸ Ardından Fatih'le birlikte Molla'da eğitimini sürdürmüştür. Bütün ilim dallarını tahsil etmiş hepsinde de meziyet sahibi olmuştur. Molla Ali et-Tûsî'den ders almıştır. Molla Sinan-ı Acemi'den de ders almıştır. İstanbul'un fethinden sonra müderris, 1458-1459'da kadiasker

²⁷⁵ Şimdi şu eserde Molla Lütü hakkında malumat bulunmaktadır: Molla Lütü-maqtül, La Duplication de l'Autel. Texte arabe publ. Par Şerafettin Yaltkaya, Trad. Français et introduction par A. Adnen et Henry Corbin, Paris 1940

²⁷⁶ Remzi Demir, a.g.e., s. 75

²⁷⁷ Franz Babinger, a.g.e., s. 415, Taşköprülüzade, a.g.e., s. 226, Orhan Şaik Gökyay, a.g.e., s. 10-11,14

²⁷⁸ Taşköprülüzade, a.g.e., s. 151

oldu. 1488'de ise müftülük makamına nail oldu. II. Bayezid devrinde müftü olarak atanmıştır.²⁷⁹ Evailu't-Telvih üzerine yazdığı haşiyeleri vardır. Şeyhülislamlığı yedi senedir. Kabri, Edirne'de bina ettirdiği mektebi civarındadır.²⁸⁰

16. Çelebi Alâeddin El-Arabî Efendi (öl. 1496):

Alâeddin El-Arabi, Haleblidir. Mukaddemat-ı ulumu memleketinde tahsil eyledikten sonra İstanbul'a geldi. Molla Gürani'den tahsil-i ulum eyledi. Mevlana Hızır Bey'den de istifade etmekten hali kalmadı. İlk memuriyeti Edirne'de Darü'l Hadis Medresesinde Mevlana Fahreddin el-Acemi'ye müdlikdir. Alâeddin el-Arabî Efendi bilahare Kaplıca Medresesine tayin olundu. Bu esnada Halvetiye rü'esasından Şeyh Alâeddin intisap etmesi nazar-ı dikkati celbetdi. Şeyh Alâeddin, Manisa'ya nefy olunduğu zaman, Alâeddin el-Arabi de birlik de nefyedildi. Bir müddet sonra afva mazhar oldu. Manisa'dan Semaniye Medresesine tayin onuldu. Fatih Sultan Mehmed'in son zamanlarında seksen akçe vazifesi elliye tenzil eyledi. Bu mağduriyet çok devam etmedi, ulufesi seksen akçeye iblağ olunduğu gibi uhdesine müftülük tevcih edildi.

Alâeddin el-Arabî Efendi bir sene sonra vefat etti. Kabri Eyyüb'de İdris Köşkü'ndedir. Tefsir ve fıkıhda ihtisas-ı tamı vardır. Te'lifatı yokdur. Müddet-i hayatında doksan dokuz evladı olduğu ve her birine Esmâ-i Hüsnâ'dan birini ad koymuş olduğu rivayet edildiği gibi Taşköprülüzade'de sadece on beş çocuğunun yaşadığını rivayet etmiştir.²⁸¹

17. Molla Kestâlâni [Kestelli] (öl. 1496):

II. Mehmed dönemi âlimlerinden olup asıl adı Molla Muslihuddin Mustafa Kestelani'dir. Anadolu'da başladığı öğrenim hayatına Hızır Bey'in hizmetine girerek devam ettirmiştir.²⁸² Orada Molla Hocazade, Molla Hayali ile ders arkadaşlıkları oldu. Tahsilini

²⁷⁹ Taşköprülüzade, a.g.e., s. 151

²⁸⁰ Seyit Ali Kahraman, A. Nezih Galitekin, Cevdet Dadaş, a.g.e., s. 292

²⁸¹ Seyit Ali Kahraman, A. Nezih Galitekin, Cevdet Dadaş, a.g.e., s. 294, Taşköprülüzade, a.g.e., s. 151

²⁸² Franz Babinger, a.g.e., s. 411

tamamladıktan sonra Mudurnu kasabasına müderris olarak tayin edilmiştir. Ardından Dimetoka medresesine geçmiştir. Sultan II. Mehmet Sahn Medreselerini inşa ettiği zaman onlardan birini de Molla Kestelli'ye vermiştir. Kendisi üç şehrin kadılığına üçer kez getirilmiştir ki bunlar; Bursa, Edirne ve İstanbul'dur. Sultan II. Mehmed'in saltanatının son yıllarında kazaskerlik görevine tayin edilmişti. O zamana kadar kazasker bir kişinin atandığı bir makamdı. Taşköprülüzade'ye göre dönemin veziri Karamanlı Mehmed Paşa Molla Kestelli'den çekiniyordu. O yüzden Molla'yı başkentten uzaklaştırmak için Sultan II. Mehmed'e şöyle bir teklifte bulundu: "Vezirleriniz dört tanedir. Kazasker de iki tane olsa, Müslümanların işlerini görmeleri daha kolay olurdu. Ayrıca Divan-ı Âlî de zenginleşirdi." Sultan bu öneriyi değerlendirip uygulayınca Molla Kestelli'yi Rumeli Kazaskeri, Molla Hacı Hasanzade'yi ise Anadolu Kazaskeri olarak atadı. Ancak Molla bunu kabul etmedi kazaskerlik makamını başka biri ile yürütmek istemediyse de vezirin ısrarları üzerine görevi kabul etmek zorunda kaldı. Sultan II. Bayezid döneminde o makamdan azledilip yüz dirhem yevmiye ile emekli edilmiştir.

Taşköprülüzade'nin bildirdiğine göre afyon sakızı kullanmayı severmiş. Zayıf, uzun boylu, sarı tenli ve sakallı, mavi gözlü olduğu rivayet edilir. Çirkin görümlü bir kişi olduğu da söylenir. İstanbul'da kendi adına yaptırdığı bir camisi vardır. Şerhu'l-Akâid üzerine haşiyeler yazmıştır. Yazdığı bir risalede el-Mevâkîf'in yedi şeklini zikrederek şerhini yapmıştır. Molla Allame Sadru's-ş-şeria'nın el-Mukaddimâtu'l-erba'a'sı üzerine haşiyeye yazmıştır. Bu kıymetli eser üzerine ilk haşiyeyi Molla Ali el-Arabî yazmış ve Molla Kestelli bazı noktalarda ona tenkitler yöneltmiştir.²⁸³

18. Molla Hatipzade (öl. 1496):

Asıl adı Molla Muhyiddin Mehmed'dir. İlk eğitimini babası Molla Taceddin'den almıştır. Ayrıca daha sonra Molla Ali et-Tûsî ve Molla Hızır Bey'den de ders almıştır. Ardından İznik'te bulunan Medrese-i Sağire'de müderris olmuştur. Buradan da İstanbul'daki Sahn Medreselerinden birinde müderrislik yapmıştır. Bu medreselerin ilk müderrislerinden biridir.

---

²⁸³ Taşköprülüzade, a.g.e., s. 141-146

Ancak Fatih ile aralarında olan bir olaydan dolayı bu görevinden azledilmişse de Molla Gürani'nin araya girip sultan ile görüşmesinden sonra görevine iade edilmiştir.²⁸⁴ Hatta bir süre sonra kendi hocası olarak görevlendirilmiştir. Akıcı bir dilinin olduğu atılgan bir kişilik de ve münazaralarda gösterdiği başarılı dil ile devrin ulemasından pek çoğunu mağlup etmeyi başarmıştı. Eserleri ise: Seyyid Şerif Cürcani'nin Şerhu't-Tecrid'i üzerine haşiyesi, Hâşiyetü'l-Keşşâf'ı üzerine haşiyesi, Sadru's Şerîa'nın Evâilu Şerhi'l-Vikâye üzerine hâşiyeye (bir cinayet ile oğlu öldürülünce yarım kalmıştır.), Hâşiyetü'l Keşşâf üzerine hâşiyeye, Evâilu Haşiyeti Şerhi'l-Muhtasar'ı üzerine hâşiyesi vardır.²⁸⁵

19. Molla Vildan (öl. ?):

II. Mehmed dönemi âlimlerinden olup, asıl adı Molla Muhyiddin Mehmed b. Yenlik'tir. Zamanın âlimlerinden ders aldıktan sonra Gelibolu şehrine kadı olarak tayin edilmiştir. Vezir Mahmud Paşa'nın beğenisini kazanmıştır. Vezir de onu sultana övünce Fatih tarafından İstanbul'a çağrıldı. Molla İstanbul'a geldiği sırada kazasker rahatsızlandığı için yerine bir süre vekillik etti. Oradan da Bursa medresesine atanmış, ardından da Bursa kadısı olmuştur. Tekrar kazasker olsa da azledilmiştir. II. Bayezid döneminde bir kez daha kazasker olmuş bu görevi esnasında vefat etmiştir.

Molla Vildan'ın kazasker olarak görevli olduğu sırada Sultan'ın hizmetçi gençlerinden birinde ahlaksız davranışlar görülmüştü. Olay Edirne'de olmuş, Şehirdeki mahkeme vekili bir görevli göndererek o genci bu davranışından men etmeye çalıştı. Ancak o genç hiç aldırış etmeden yaptığı hatayı sürdürdü. Bunu duyan mahkeme vekili öfkeleni ve atına binerek ona terbiyesini bizzat vermek istedi. Genç adam, mahkeme vekiline ağır bir dayak attı. Sultan II. Mehmed, olayı işitince şer'i mahkemenin vekilini aşağıladığı için o gencin öldürülmesini emretti. Vezirler sultandan genci affetmesini istedilerse de muvaffak olamayınca Molla Vildan'dan yardım istediler. Molla Vildan da sultanın huzuruna çıkıp şunları söyledi: "Mahkeme vekili makamından öfkeyle çıktığında ondaki kadılık sıfatı ortadan kalkmıştır. Dolayısıyla o gençle kavga ederken kadının şer'i mahkeme ile ilişkisi yoktur. Bu yüzden yediği dayakla, şeriat tahkir edilmiş değildir. Dolayısıyla katli helal

²⁸⁴ Şehzadelerin karşısındaki mağrurluğuyla tanınırdı. Sonunda açık sözlülüğü öğrencisini öfkelenirdi. Kovuldu ama Molla Gürani'nin araya girmesi ile işine geri döndü. Franz Babinger, a.g.e., s. 406

²⁸⁵ Taşköprülüzade, a.g.e., s. 146-148

olmaz.” Sultan II. Mehmed sustu. Genç İstanbul’a getirildi. Sultandan özür dilemek ve hayatını bağışladığı için elini öpmek üzere huzuruna çıkarılınca Fatih Sultan Mehmed büyük bir sopa getirtirmiş ve genci dövmüştür. Genç bir süre yataktan kalkamayacak hale gelse de iyileşti, eğitimini sürdürdü. İşte o genç Sultan II. Bayezid döneminde onun veziri olan Davut Paşadır.²⁸⁶

20. Molla Zeyrek (öl. 1502):

Sultan II. Mehmed döneminin amil, fazilet ve kemal ehli âlimlerinden biri de Zeyrek lakabıyla meşhur olan Molla Mehmed idi. Molla küçüklüğünde Şeyh Hacı Bayram’da ders okumuş ve kendisine Zeyrek lakabı verilmiştir. Molla Hızır Şah’tan ilim tahsil ettikten sonra Sultan Murad’ın Bursa’daki medresesinde müderris olmuştur. Fatih devrinde Sahn müderrisliğine getirilmiştir. Kendisine bu vazifesine karşılık elli dirhem yevmiye bağlanmıştır. Molla zeyrek bu yevmiyenin yirmi dirhemini evinin ihtiyaçlarına harcar, kalanı Hacı Bayram’ın fakirlerine dağıtılması için gönderirdi. İbadetle meşguliyeti, ilimle meşguliyetinden daha fazlaydı.

Taşköprülüzade’nin belirttiği bir olay: “Bir gün sultan II. Mehmed’in huzurunda Seyyid Şerif Cürcani’den üstün olduğunu iddia etmişti. Bu iddia Sultan’a ağır gelmiş olacak ki; Bursa’da Sultan Mehmed Medresesinde müderris olarak çalışan Hocasade’yi çağırarak Molla Zeyrek ile münazara yapmalarını emretti. Aralarında münazara sırasında hakemlik yapma görevini Molla Hüsrev ile Vezir Mahmud Paşa üstlenmişlerdi. Aralarında çok hararetli tartışmalar ve ağır sözler geçti. O gün iş bir sonuca varmadı. İki büyük bilginin münazaraları tam yedi gün sürdü. Altıncı gün Sultan II. Mehmed her ikisine de diğerinin yazdıklarını mütalaa etmelerini emretti. Bunun üzerine Molla Zeyrek şöyle dedi: “Bende bu nüshadan başka nüsha yok.” Molla Hocasade “Bende bir nüsha daha var” diyerek kendi yazdıklarının bir nüshasını Molla Zeyrek’e verdi. Molla Zeyrek’in nüshasını alarak onun nüshasının arkasına yazmak istedi. Vezir Mahmud Paşa bir divit çıkartarak Hocasade’nin önüne koydu. Hocasade yazmaya başladı. Sultan II. Mehmed şaka yollu şöyle dedi: ‘Molla, onun sözlerini yanlış yazmayasın!’ Hocasade de buna esprili bir cevap verdi: ‘Ne kadar hatalı yazsam da bu hatalar, onun hatalarından fazla olamaz!’ Sultan II. Mehmed bu söze

---

²⁸⁶ Taşköprülüzade, a.g.e., s. 180-181

güldü. Yedinci gün Molla Hoca, Molla Zeyrek üzerinde üstünlük sağladı ve hakem Molla Hüseyin de buna şahadet etti. Sultan II. Mehmed Molla Hoca'ya hitaben şöyle dedi: 'Peygamberimizin hadisinde buyrulur ki; bir delile dayanarak birini öldüren kimse onun malını da alır. Sen bu adamı bitirdin. Ben buna şahidim. Medresesini de sana verdim.' Molla Zeyrek o sıralarda Sahn Medreselerinden önce Sultan tarafından tayin edilen kiliseden çevrilme medreselerden birinde müderrislik yapıyordu. Molla Zeyrek Sultan II. Mehmed'in huzurundan çıktıktan sonra sevenleriyle bir araya geldi. Merakla 'Ne oldu?' diye sordular. O da şöyle cevap verdi: 'Hoca tevhidi inkâr etti. Bu yüzden kafasına vurmaya devam ettim. Sonunda tevhidi itiraf etti. Hüseyin ise onu müdafaa etmeye devam etti.' Molla Zeyrek bu olayın ardından Bursa'ya giderek oraya yerleşti. Orada zengin bir tüccar olan Hasan Hoca namında bir komşusu vardı. Bir gün yanına gelerek 'mollamız, yevmiyeniz kaç dirhemdir?' diye sordu. Molla 'Yirmi Dirhemdir.' deyince 'Bu parayı ben üstlenirim' dedi ve ölünceye kadar bu parayı Molla Zeyrek'e verdi.²⁸⁷ II. Mehmed kısa bir süre sonra tartışmada takındığı sert tutumdan pişman olarak, ona bir başka kazançlı mevki teklif etti. Ama molla sultanı artık Hoca Hasan ile birlikte olduğunu söyleyerek reddetti. Molla Zeyrek 1502 civarında Bursa'da öldü ama adı yalnızca İstanbul'da varlığını sürdürdü. Bunun sebebi ise âlimliği değil yaptırdığı camidir. Molla Zeyrek telifle meşgul olmamış, bazı haşiyeler üzerinde talikleri olmuştur.²⁸⁸

21. Efdalzade Hamideddin Efendi (öl. 1503):

Asıl adı Molla Hamideddin b. Efdaluddin Hüseyin olup, pederi ulemadandır. Gençliğinde ulum-ı ibtidaiyyeyi pederinden tahsil etti. Bir müddet Molla Yegân'a mülazemet eyledikten sonra Bursa'da Kaplıca, İstanbul'da Murad Gazi Medresesi'ne müderris oldu.

Efdalzade'nin bir rivayete göre Fatih Sultan Mehmet ile karşılaşması şöyle anlatılır: "Efdalzade İstanbul sokaklarında bir başına yürürken hizmetçileriyle bir yere giden Sultan II. Mehmed ile karşılaşır. Efdalzade onu tanıyınca atından hemen iner ve sultanı selamlar. Sultanda onu selamladıktan sonra Efdalzade olup olmadığını sorar. Evet, yanıtını alınca onu

²⁸⁷ Taşköprülüzade, a.g.e., s. 126-127

²⁸⁸ Franz Babinger, a.g.e., s. 410

ertesini gün divana gelmesi için davet eder. Divanda Sultan Efdalzade'yi Bursa'daki Muradiye Medresesine tayin ettiğini bildirir.²⁸⁹ Payitahtta taun zuhur etmesi üzerine evladıyla birlikte İstanbul haricinde bir karyeye iltica eder. Mamafih buradan yine derslerine devam etmekten geri kalmaz. Bir ara Fatih'in gözdesi olmuştur; Fatih Sultan Mehmed seferden döndükten sonra âlimlere elde ettiği ganimetleri eşit olarak dağıtırdı. Hatta faaliyetlerini beğendiklerine daha iyi pay verirdi. Böyle bir sefer sonrası dönüşünde âlimlere yine hediyeler dağıtırken, her âlime bir esir vermiş Efdalzade'ye derslerdeki çalışma temposunu beğendiği için iki esir vermiştir.²⁹⁰ II. Bayezid zamanında şan ve şöhreti bir kat daha arttı. Uhdesine İstanbul kadılığı tefviz olundu. Nihayet müftülük mansıbına nail oldu. Müddet-i fetvası yedi senedir. 1503'de vefat etmiş ve Ebu Eyyüb el-Ensari civarına defnolunmuştur. Edirnekapusu civarında bir mescidi, Şekerciler Hanı kurbunda bir medresesi vardır.²⁹¹

22. Şeyh Muhyiddin Mehmed İskilibi (öl. 1514) :

Sultan II. Bayezid devrinin Hak arifi tarikat şeyhlerinden âlim Şeyh Muhyiddin Mehmed İskilibi'dir. İlk tahsilinden sonra Molla Alaeddin Ali b. Muhammed Kuşçu'nun hizmetine girmiştir. Onun vefatından sonra tasavvuf yoluna girmiş, önce şeyh Muslihuddin Kocavi'nin hizmetine girmiş, ardından Şeyh İbrahim Kayseri'nin hizmetine girerek onun nezaretinde tarikatı tahsil etmiştir. Eğitiminin ardından şeyhi kendisine irşat için icazet vermiş, o da irşat postuna oturarak ilim ve amel önderliğini kendinde toplamıştır. II. Bayezid'in tahta çıkışını muştuladığı için sultan gözünde önemi artmıştı. Hatta İstanbul'da II. Bayezid tarafından adına bir zaviye bile inşa edilmişti.

Devlet büyükleri Şeyh Muhyiddin'in kapısından eksik olmaz, vezirler, kazaskerler ziyaretine gelirlerdi. Sultan da onu sarayına davet eder ve sohbetlerine katılırdı.²⁹²

²⁸⁹ Taşköprülüzade, a.g.e., s. 160, Franz Babinger, a.g.e., s. 408

²⁹⁰ Taşköprülüzade, a.g.e., s. 162

²⁹¹ Seyit Ali Kahraman, A. Nezh Galitekin, Cevdet Dadaş, a.g.e., s. 295

²⁹² Taşköprülüzade, a.g.e., s. 261-262

23. Müeyyed-zade Abdurrahman Efendi (öl. 1516):

Hem yüksek fazileti hem de müstait insanları himaye edip yetiştirmekle tanınmış Müeyyed-zade, ulemadan Divrik'li Yar Ali b. Siyavüş b. Evren'in torunlarından. Sivas ve Kayseri hükümdarı kadı Barhaneddin Ahmed'in (vefatı 1398) emriyle yazılmış olan Bezm-ü Rezm'de "Şeyhü'l-islâm Kutbü'l-muhakkikin" vasıflarıyla meth-ü sene edilen Şeyh Yar Ali, Kadı Burhaneddin'in hürmet edip beraberinde bulundurduğu ve Murahhaslıkla bazı yerlere gönderdiği itimada layık adamlarındandı. Yar Ali'nin vefatı 812 H. (1409 M.) senesindedir.

Bu aileden olup Amasya'da Yakut Paşa zaviyesi şeyhi iken 851 H. (1447 M.)'de vefat etmiş olan Divrikli-zade Şemseddin Müeyyed Çelebi'den sonra bunun evlat ve torunları Müeyyed-zadeliğe anıldıklarından aynı aileden olan Abdurrahman Efendi de Müeyyed-zade diye şöhret bulmuştur. Abdurrahman Efendi Ali Çelebi'nin oğlu ve Şemseddin Müeyyed Çelebi'nin torunu olup 860 H. (1456 M.)'de Amasya'da doğmuştur.

Abdurrahman Efendi gençliğinde Amasya sancakbeyi olan Şehzade Bayezid'in meclisine devam ederek onunla sohbet edip içki âlemlerinde bulunurdu; şehzadenin bu hali ve yanındakilerin şehzadeyi Afyon'a ve sefahate alıştırdıkları Fatih sultan Mehmed'e haber verildi. Padişah şehzadenin lalası Fenari-zade Ahmed Bey'e 884 Muharrem tarihli bir hüküm göndererek Bayezid'i fena yola sevk edenlerin derhal tedip edilmelerini emreyledi. Ahmed Bey keyfiyeti şehzadeye gizlice anlattı. Bunun üzerine Bayezid, Müeyyed-zade'ye birkaç at, yol parası ve harçlık olarak on bin akçe vererek kaçmasını tavsiye etti; o da sakal ve bıyıklarını kestirip kıyafetini değiştirerek o zamanın abdalları olan derviş kıyafetinde Amasya'dan kaçtı ve Bayezid da babasından özür diledi. Müeyyed-zade evvela Halep'e gidip bir müddet orada oturmuştu. Bayezid kendisine el altından yardım etti. Abdurrahman Efendi orada iken medrese tahsili yaptı; sonra Halep'e gelen tüccarlardan ilmi faziletini duyduğu Celâleddin Devvâni'den okumak üzere Tebris'e gitti; Müeyyed-zade üç sene Devvâni'den okudu; ulum-ı akliye, Edebiyat-ı Arabiyye ve tefsiri tekmil eyleyip icazet aldı.

Bu sırada Fatih vefat ederek kendisinin hamisi Bayezid hükümdarlığa geçmişti. Bunun üzerine Müeyyed-zade 887 H. (1482 M.)'de Amasya'ya gelip kırk gün sonra İstanbul'a gitti. Yaptığı ilmi mübahaselerle faziletini İstanbul ulemasına tasdik ettirdi; hatta Hatip-zade, Abdurrahman Efendi'nin kudreti ilmiyesini tasdik ederek hükümdara bir

şahadetname gönderdi ve ilk defa İstanbul'da Kalenderhâne medresesi müderrisliğine tayin edildi. (888 H. 1483 M.) Daha sonra Sahn-ı seman medreselerinden birinde müderris olup sekiz sene burada kaldı ve buradan Edirne kadılığına geçti. 907 H. (1501 M.)'de Anadolu ve 911 H. (1505 M.)'de Rumeli kazaskeri oldu.

Kazaskerliğinde daima ehil ve erbabını gözetip himaye eylemiştir. Bayezid'in son günlerinde İstanbul'da vukua göre yeniçeri kıyamında evi yağmalandığı gibi kazaskerlikten de azlolundu. Kendisine yüz elli akçe yevmiye tayin edildiyse de kabul etmeyerek parasız olarak oturmayı tercih etti. Sultan Selim'in cülusundan sonra ikinci defa Rumeli Kazaskeri oldu. Yavuz Sultan Selim Çaldıran seferinden avdet ettiği sırada hasımları padişaha, Müeyyed-zade'nin Şehzade Ahmed taraftarı olduğunu söylediklerinden Abdurrahman Efendi iki yüz akçe ile tekaüt edildi. (920 H. 1514 M.)

Abdurrahman Efendi 922 H. (1516 M.)'de altmış bir yaşında vefat etti. Vefatından Sultan Selim müteessir olmuştur. Kabri Eyyüb'dedir. İbn Kemal bunun himaye ve teşvikiyle yetiştiği gibi meşhur şair Necati'yi himaye etmiş, o da divanını Müeyyed-zade'ye ithaf eylemiştir. İbn Kemal'in Osmanlı tarihini yazması Abdurrahman Efendi'nin teşvikiyledir. Yazısı gayet güzel olup yedi bin ciltlik mükemmel bir kütüphanesi vardır. İlm-i Kelâm'ın bazı müşküllerinin halline dair kaleme alıp âlim ve fazıl Şehzade Korkud'a takdim ettiği eserini tetkik eden Korkud çok beğenip takdir etmiştir. Hatemi mahlasıyla üç lisanda şiirleri vardır. Sure-i kadir tefsiri, fetvaları havi mecmua, Cüz-i Layete-Cezza'nın tahkikine dair risalesi, Miftah (Belâgatten) ve Mevakıf (kelâmdan) şerhlerine yazdığı haşiyeler eserleri cümlesindedir.

Âsitane-i saadet-aşiyane yüz sürdükten sonra maruz-ı bendegî budur kim sabıka def'i semen için bazı müferrihattan bi'l-cümle istimal olunur gibi idi; ahar, zararı nef'inden ziyade meşahade olunmağın tedric ile def'e mülazım olup bir cüz'i nesne kalmıştı. Elminetü lillâh ki sultanımın yümn-i nefesiyle bi'l-küllüyye andan halas müyesser oldu; amma bu hususta bazı kimseler mubalağa edip kendü şanlarına lâyıık olan ef'al-i şeniadan bu canibe nispet edüp olmaz harekât isnad iderler imiş, neüzü billâh min-zâlik hâşâ ki vaki ola. İnşallah anlara ceza cânib-i haktan yetişse. Elhaletü hâzihi padişah-ı âlem-penah devletinde mecmu-i umur ve mesalih gereği gibi suret-i intizam bulunup lalalarından Allah razı olsun, hizmetlerine kaim

olup hakikat fevt itmezler, şol ki kemal-i say ü kifayettir yerine getirürler (Arızanın alt tarafı validesinin maiyetinin israfından şikâyet ve babasını ziyaret etmek istemesine dairdir.)²⁹³

24. Zembilli Ali Cemali Efendi (öl. 1525):

Asıl adı Mevlana ‘Ala’ Al-Din ‘Ali B. Ahmed B. Muhabbed Al-Camali olup, Osmanlı şeyhülislâm ve müftülenâmlarının en meşhurlarından birisidir. Tercüme-i hâlini yazanlar onun Karanlı olduğunu söylerler. Hüseyin Hüsâmeddin Efendi’ye göre, Ali Cemali Çelebi’nin babası (Kemâleddin) Ahmed Çelebi, Cemali Mehmed Çelebi ile hattat Şeyh Hamdullah’ın halası Elsem Hatun’un oğludur. Ali Cemali Çelebi, Amasya’da mescit, mektep ve çeşme yaptıran bu kadının namına izafetle, Elsem Hatun denildiği hâlde, sonraları tahrif edilerek, İslâm mahallesi adı verilen mahalleden zuhur etmiştir. Torunu Abdalbaki Efendi hattı ile yazılı münşeat mecmuasında bulunan şecerede Ali Cemali Çelebi, doğrudan doğruya Cemâleddin Aksarayı neslinden gösterilmekte ise de, bu zatın Cemâleddin İbrahim Aksarayı olduğu anlaşılmaktadır. Şakâ’ik tercümesinde kendisinin tercüme-i hâlinde bu nisbetten bahsedilmiyorsa da, büyük babasının biraderzâdesi Şeyh Mehmed Cemali (Çelebi Halife)’nin tercüme-i hâlinde sarahat vardır. Doğum tarihini bilmediğimiz Ali Cemali Efendi’nin 932’de, epeyce yaşlı olarak, öldüğüne bakılır ve tahsili ile hizmet müddetleri göz önünde tutulursa, Fatih Sultan Mehmed’in ilk zamanlarında doğmuş olduğu tahmin olunabilir.

Halk arasında Zembilli Ali Efendi diye anılarak adı zamanımıza kadar gelmiş olan Ali Cemali Efendi, ilmi ve ahlâki fazileti ve dürüstlüğü ile tanınmış ilim adamlarımızdandır. Kendisi Molla Fenari’nin hocası Cemaleddin Aksarayı neslinden olduğu için Cemali mahlasını almıştır.²⁹⁴

Ali Cemali Çelebi, ilk önce Karamanlı Mevlâna Hamza’dan okuduktan sonra, İstanbul’a Molla Hüsrev’in dersine gelmiş, fakat müftülükle müderrisliği birleştirmek istemediğini ileri sürerek, ders vermekten imtina eden bu zatın tavsiyesi üzerine, Bursa’da ilmi, zahitliği ve tasavvufa meyli ile maruf bulunan Husâmzâde Mevlâna Muşlih al-Din’in dersine devam ile “ulum i şer’iye ve fûnun-i akliyyeyi” ondan tahsil edip, hocasının

²⁹³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 661-664

²⁹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 665

teveccühünü kazanarak, muidi ve damadı olmuştur.²⁹⁵ Ali Cemali Efendi'nin tahsilini ikmalden sonra, Fatih Sultan Mehmed zamanında, günde 30 akçe maaş ile Edirne'de Taşlık (Ali Bey) medresesine müderris tayin edildiğini ve padişah tarafından fakir olduğu öğrenilen genç müderrise bir miktar elbise-i lâtime ile 5000 akçe atıye verildiğini görüyoruz. Mevlâna Sinan Paşa ile arası iyi olmayan Karamani Mehmed Paşa, Sinan Paşa ile sıkı rabitasını bildiği için, ona karşı aleyhtar bir tavır takınmış ve sadarete geçince, (881=1477) Ali Efendi'yi, maaşından günde bir miktar akçe kesmek şartı ile Edirne'deki Beylerbeyi medresesine, bununla da iktifa etmeyerek, 5 akçe daha kesip, yine Edirne'de Serâsiye (İsmail ağa) medresesine nakleylemiştir. Sinan Paşa ile alâkasına nihâyet vermeyen Ali Efendi bu garezkârâne muamele üzerine, müderrislikte devamı nefesine yediremediğinden, istifa etmiş ve bir rivâyete göre Şeyh Muhlis al-Din İbn al-Vefa'ya, diğer rivayete göre de, halvetiyeden Şeyh Mas'üd Edirnevi'ye intisap etmiştir.²⁹⁶

Fatih Sultan Mehmed'in vefatında İstanbul'da çıkan yeniçeri isyanını ve Karamani Mehmed Paşa'nın katlini müteakip cülus eden (886=1481) II. Bayezid büyük bir kıymet verdiği Ali Efendi'yi nezdine davet ettiği hâlde: -"Salâtin ile mülâkat abğaz-i mubahâttır"- diyerek, bu daveti ret eden Cemali Efendi'nin, bilahare padişah tarafından tevcih edilen, müderrislik ve müftülük gibi, hizmetleri, arzusu hilâfına, kabul ettiği anlaşılıyor. Kendisinin 886-908 (1481-1502/1503) arasında deruhte ettiği vazifeler malum ise de, tayinlerinin sıra ve tarihlerini, kati olarak, kestirmek şimdilik mümkün değildir. Ali, Hoca Sadeddin Efendi, Nev'i-zade Ata'i ve Mustakim-zade, Ali Cemali Efendi'nin II. Bayezid tarafından, günde 30 akçe ile Amasya müftülüğüne tayin edildiğini söyledikleri hâlde, Şakâ'ik tercümesi ve Rıfat Efendi, onun II. Bayezid Devrindeki ilk memuriyetini Bursa'da Kaplıca medresesi olarak göstermişlerdir. Hüseyin Hüsâmeddin Efendi, Ali Cemali Efendi'nin 888 (1483)'de Bursa müderrisliğinden Amasya müftülüğüne nakledildiğini ve padişahın bu şehirde inşası tamamlanıp, müderrisliği Amasya müftülerine meşrut kılınan medresesine 891 (1486)'de tayin olduğunu söyler ve ifadesinden Ali Cemali Çelebi'nin bu hizmetleri 896 (1490)

²⁹⁵ Seyit Ali Kahraman, Ahmed Nezih Galitekin, Cevdet Dadaş, a.g.e., s. 296-297

²⁹⁶ Ali Cemali Efendi, zamanın mütefekkirlerinden Sinan Paşa'nın meclisine devam edenlerdendi. Sinan Paşa'ya karşı rakip olan partinin başında bulunan Karamani Mehmed Paşa bundan dolayı Ali Cemali'ye düşman olmuş ve onun bir kısım müderrislik maaşını keserek istiskal göstermişti; buhalden mütesir olan Ali Cemali Efendi derhal müderrislikten çekilerek o asrın irfan hayatında mühim rolü olan Şeyh Vefa'nın dergâhına intisap eylemiş ve bu suretle aynı tarikata mensup olan Sinan Paşa'ya karşı rabitasını paşanın menkubiyetinde dahi muhafaza etmiştir. Fatih Sultan Mehmed'in vefatı ve veziriazam Karamani Mehmed Paşa'nın yeniçeriler tarafından öldürülmesi üzerine arzu etmemesine rağmen Ali Cemali yeni hükümdar Sultan Bayezid'in kati emri üzerine tekrar müderrisliğe döndü ve hatta Bayezid'in yaptırdığı Amasya'daki Bayezid medresesine müderris tayin edildi; fakat bir müddet sonra Amasya valisi olan Şehzade Ahmed'e gücenerek istifa eyledi; kendisini takdir eden padişah onu İstanbul'a aldırıp Sahn-ı Seman medreselerinden birine tayin etti. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 665-667

senesine kadar ifa eylediği anlaşılır. Eldeki mehazlara nazaran, Amasya müftülüğünde ne kadar kaldığı malûm olmayan bu zatın, bilahare tekrar Kaplıca medresesi, bir müddet sonra İznik'te Orhan Gazi ve müteakiben Bursa'da Murad Han Gazi medresesi müderrisliklerine getirildiğini görüyoruz. Ali Cemali Efendi, daha sonra bu medreseyi bırakıp, Amasya'da akrabası Şeyh Mehmed Cemâli'yi ziyarete gitmiş ve Şakâ'ik tercümesine nazaran, orada, ikinci defa olarak, II. Bayezid Medresesine ve müftülüğe tayin edilmiştir. Bu esnada Amasya beyi bulunan şehzade Ahmed'in oğulları Murad ve Alâeddin Çelebi'lere 896 (1491)'de yaptığı sünnet düğününde çıkan bir hâdise yüzünden, Ali Cemali Efendi'nin müftülükten ayrıldığı anlaşılıyor. Düğünde şehzadenin nispeten genç bir zat olan hocası Birgili-oğlu Mustafa Efendi'nin bütün ulemaya, ezcümle Mevlâna 'Abdi Amâsi'nin önüne geçirilmesinden müteessir olanlar cemiyeti terk ettikleri gibi, müftü efendi bu kadarla da kalmayarak, İstanbul'a dönmüştür. II. Bayezid, kendi medresesini bıraktığından dolayı hiddetlenerek, onu azletmiş ve bu maluliyet 6 ay sürmüştür. Bu sırada, rivayete göre, padişahın bir kere de cülusunu müteakip vuku bulduğu gibi, Ali Cemali Efendi'yi rüyada gördüğü ve bu defa onun "suret-i celâlden arz-i cemal" eylediği cihetle, hükümdara "havi ve haşyet" geldiği göz önünde tutulursa, bu muttaki ve zahit âlimin II. Bayezid üzerindeki manevî tesiri anlaşılır. Derhâl Bursa'da Sultaniye medresesine tayin edilen Ali Cemali Efendi yeni memuriyetini, Amasya müftülüğünden aşağı derecede olması dolayısıyla, istemeyerek kabul etmiş ve bunu haber alan padişah da efendiyi Fatih Samanîye medreselerinden birine tayin eylemiştir ki, Nav'i zâde'Atâ'i bu tayinin 900 (1494–1495)'de yapıldığını ve Ali Cemali Efendi'nin sahn-ı seman müderrisliğinde uzun müddet kaldığını söyler.

Kendisinin müftüyülenâm olması ile alâkalı bulunan hacca gidişinde, Mekke'de Şarif Barakât ile kardeşi Ahmed al-Câzâni arasında, emaret hırsı yüzünden, şiddetli muharebeler cereyan ettiği cihetle, o sene hac edemeyerek, bir sene Mısır'da kaldıktan sonra, ancak ertesi sene bu dini vazifeyi ifa edip, İstanbul'a dönmüştür. Ali Cemali Efendi Mısır'da iken, Efdalzade'nin vefat ettiği ve yerine kendisinin müftülenâm tayin olunduğu ve İstanbul'a dönünceye kadar, fetva vermek vazifesinin sahn-ı seman müderrislerine bırakıldığı malûmdur. Ali'nin, Ali Cemali Efendi'yi Mısır da iki sene kalmış göstermesinin sebebi, onun 908'de yola çıkıp her hâlde hacdan sonra, 910 (1504)'da dönmüş olmasından ileri gelse gerektir.²⁹⁷

Ali Cemali Efendi, müftülük makamını işgalden bir az sonra, II. Bayezid'in İstanbul'da yaptırdığı medreseye müderris tayin olunmuş ve padişah tarafından bu

²⁹⁷ Taşköprülüzade, a.g.e., s. 232

müderislik müftülere meşrut kılınmıştır. Osmanlı imparatorluğunun son günlerinde meşihatta medrese işleri ve talebenin imtihanları ile meşgul olan ders vekâletinin menşe'i bu olduğu gibi, aynı hükümdar muhtelif yerlerde tesis ettiği hayrata ait vakıfların nezaretine (912=1506/1507) müftülenâmı memur eylediğinden, şeyhülislâmların bu evkaf üzerindeki nezareti mezkûr tarihten başlamıştır. Müftünün bu kadar büyük bir ikbale ermesi ulemanın hasedini celp etmiş ve içlerinden Mevlâna Hamidi Kara Seydi, onun bazı fetvalarını hatalı bulup, divan-ı hümayuna göndermiştir. Vezirler tarafından bu husustaki fikri sorulan Ali Cemali Efendi, hata zannolunan meselelerden her birini ayrı ayrı izah etmekle, husule gelen şüpheleri bertaraf eylemiştir.²⁹⁸

II. Bayezid'in yerine geçen oğlu I. Selim'in, bütün saltanatı boyunca makamında bırakıp, kıymet verdiği ve sözünden çıkmadığı müftü, hareketleri bazen zulme kadar varan sert mizacı padişahın yolsuz icraatına karşı, büyük bir ahlâki metanetle, set çekmeğe çalışmış, hatta huzurunda “İnnahhâh la yuhibb al-şâdmin” ayetini okuyacak kadar, cesaret gösterdiği rivayet edilmiştir. Mehazlar, kanaatini müdafaa hususunda asla perva etmeyen bu mütevellit müfinin, “Bir fi'l-i münkeri işittikte, bilâ iza ve davet” padişah huzuruna çıkmaktan ve haksız bulunduğu hareketlerin önünü almaktan geri durmadığını kaydederler. Bu kabilden olmak üzere zikredilen vakalardan biri, hazine-i âmire hademesinden olup. Yavuz Sultan Selim'in bir gazap anında katlettirmek istediği 150 kişiyi kurtarmasıdır. Padişah Ali Cemali Efendi'nin işe karışmasını devlet umuruna müdahale sayınca, müftü hükümdarın âhiretini korumak vazifesi ile mükellef bulunduğunu ileri sürmüş ve mahkûmları ölümden kurtardıktan başka, I. Selim'in mürüvvetine müracaatla, onları vazifelerine iade ettirmeğe muvaffak olmuştur. Buna benzer ikinci vaka Edirne yolunda cereyan etmiştir. At üstünde padişahın yanında gidecek kadar itibar sahibi olan müftü, memnuniyete rağmen ipek ticareti yapmak suçu ile 400 kişinin idama sevk edildiğini görmüş ve bu cezayı nispetsiz bulduktan başka, bir harir eminin mevcudiyetini ipek ticaretine zımnî ruhsat sayarak, tacirlerin salıverilmesini istemişse de, padişahın gazabı karşısında, selâm vermeden, atını sürüp gitmişti. Edirne'ye varıncaya kadar hiddeti geçip müftüsünün haklı olduğuna kanaat eden Yavuz Sultan Selim de tacirleri affetmek insafını göstermiş, hatta bununla da kalmayarak, Ali Cemli Efendi'ye, müftülük uhdesinde kalmak şartı ile Rumeli ve Anadolu kazaskerliklerini tevcih etmek istemiştir. Ali Cemali Efendi, Allah ile ahdedtiğini ileri sürerek, vicdanî mesuliyetinden korktuğu kazaskerliği kabulden imtina etmiş ve bu hareketine karşı Sultan Selim, 500 florin ihsanda bulunmak suretiyle, onu taltif eylemiştir. O

---

²⁹⁸ Taşköprülüzade, a.g.e., s. 232

sıralarda payitaht müftüsü demek olan şeyhülislâmın kazaskerlere hemen-hemen müsavi tutulduğunu ve müftünün ancak lüzum hâsıl oldukça gittiği divan-ı hümayuna kazaskerlerin daima iştirak ettiğini biliyoruz. Fakat kendisine Bayezid medresesinin tevcihi ile mevki biraz daha yükselen müftü, git-gide, kazaskerlerin intihabında rey sahibi olmağa başlamış, gerek onlara ve gerek vüzeraya takaddüm etmişti. I. Selim'in Ali Cemali Efendi'ye iki kazaskerliği aynı zamanda tevcih etmesi ve bilhassa kazasker tayininde rey sahibi olması, meşihatı en büyük devlet makamlarından biri olmak yoluna koymuştur. Mamafih bu makamın, son şeklini alarak, bütün ilmiye tarihinin riyazeti hâline gelişi daha sonradır. Hammer, Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinde, biri "mülhittlere yardım eden de mülhittir" mealinde olan 3 fetvayı Ali Cemali Efendi'nin verdiği yazar ise de, elimizdeki me hazlar, gerek İran, gerek Mısır seferlerine ait fetvaların "bütün ulema ve meşayihden" alındığını kaydederler. Hammer, me haz göstermeden, I. Selim'in bir emrine karşı Ali Cemali Efendi'nin Osmanlı topraklarındaki Hıristiyanları kurtardığını söyler. Bu müellife göre, padişahın, bir gün durup-dururken, dünyayı fethetmekle, bütün milletlere Müslümanlığı kabul ettirmekten hangisinin daha muvafık olacağı sualine, müftü tarafından ikinci şıkın tercih olunması üzerine, hükümdar, topraklarında Hıristiyanlığın men'ini ve Müslüman olmak istemeyenlerin idamını emredince, bu ümit etmediği netice karşısında Ali Cemali Efendi, sadrazam Piri Mehmed Paşa ile anlaşarak, Rum patriğinin, maiyeti ile birlikte, Edirne'de huzura çıkmasını temin etmiş, patrik Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinde Hıristiyanlık'a serbesti verdiğini ve hiçbir kimsenin cebren Müslüman edilmeyeceği taahhüdünde bulunduğunu ileri sürmüştür. Fakat bu müsaade ve taahhüdü muhtevi ferman bir yangında yandığından, fetihde hazır bulunmuş olan üç ihtiyar yeniçerinin şahadetine müracaat edildikten sonra, I. Selim, emrini geriye almıştır.²⁹⁹

Kanuni Sultan Süleyman devrinde mevkiini muhafaza ederek, hürmet gördüğünü bildiğimiz Ali Cemali Efendi Rodos seferinde bulunmuş ve fethi müteakip ilk Cuma namazında imamet ve hitabet ettiği gibi, padişahın emri ile Rodos'ta kurulacak dini müesseselerin teşkilâtını tanzim eylemiştir. Son zamanlarda ihtiyarlığı ve hastalığı yüzünden, çalışamayacak hâle gelen müftü vazifesinden alınmamış, yalnız Mevlâna Şeyh Muhyiddin Muhammed b. Bahaeddin ile Şeyh Abdülkerim Kadiri (Müftü Şeyh)'yi fetva vermeğe mezun

---

²⁹⁹ Ali Cemali Efendi yaşadığı müddetçe ders ve fetva işiyle meşgul oldu. Kendisinden fetva almak üzere gelenleri bekletmemek için penceresinden sarkıtacağı bir zembille istenilen fetvaları alıp cevaplarını yine zembille koyup verdiği için halk tarafından Zembilli Ali Efendi diye şöhret bulmuştur. Kendisi fevkalade mütevazı ve mültefit olduğu için büyük ve küçük her tabakanın hürmetine mahzar olmuştur. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 668

etmekle iktifa eylemiştir ki, bu da Sultan Süleyman'ın ona karşı duyduğu hürmetin diğer bir nişanesidir.

Şeyhülislâm Ali Cemali Efendi'nin vefatı 932 (1525) senesindedir. Şimdilik bunun ayını ve gününü tespit mümkün olmadığı gibi, bazı muahhar müellifler 931 (Eylül 1525) olmak üzere kabul ediyorlarsa da, Ali Cemali Efendi'nin vefatı için söylenen cümlelerin her biri, ebce hesabı ile 932 senesini gösterir.

Ali Cemali Efendi, İstanbul'da Zeyrek yokuşunun başında mescit ve mektep yaptırmış ve bunların masrafına müftü hamamının gelirini tahsis etmişti. (Şakâ'ik Zeyli) Kitabesi sonradan hak edildiği görülen kendi mezarı, etrafı duvarla çevrilen bakımsız hazirededir.

Ali Cemali Efendi'nin 5 oğlundan, Molla Çelebi lâkabi ile maruf, müderris Muhiddin Mehmed Çelebi ile Tevârih-i Al-i Osman'ı yazmış, diğer oğlu Fuzuli Çelebi, kendisine teklif edilen kazaskerliği kabul etmemiş ve yine oğullarından olup, Mısır'da vefat eden Cemâleddin Çelebi'nin torunu Abdülbâki Efendi, Makrizi'nin Hitat'ını Türkçeye çevirmiştir. Sadrazam Piri Mehmed Paşa, Ali Cemali Efendi'nin biraderinin oğludur.

Ali Cemali Efendi'nin eserleri, 1. Al-Muhtârât al-fatavi, Hanefî fıkhından olup, nushalarına İstanbul kütüphanelerinden tesadüf edilmektedir. 'Atâ'i bu eserin, müellifi tarafından yapılan ve aslı kadar şöpher bulmayan bir şerhinden bahseder; 2. Muhtaşar al-hidâya; 3. Adab al-avşiyâ 4. Risâla fi hakk al-davarân; Ali'nin söylediği "Zikrullahın cevazına müteallik" risale olması muhtemeldir. Bursalı Tahir Bey, Ali Cemali'nin, bu meseleye dair, biri mensur diğeri manzum iki risalesinden bahseder ve II. Bayezid, namına bir ahlâk kitabı yazdığını da rivayet eyler.³⁰⁰

Ali Cemali Efendi'nin fıkıhtan ve fetva kitaplarından Muhtarâtü'l-fetâvâ'sı meşhur olup bundan başka fıkhın fûrunundan Âdabü'l-evsiyâ isminde bir risalesi vardır. Bu risale Mısır'da basılmış olan Samavnalı Bedreddin'in Câmîü'l-füsulin ismindeki eseriyle beraberdir. II. Bayezid namına ahlaka dair bir eseri ile şeyhlerle ulema arasındaki devrana dair olan ihtilafta devran'ın caiz olduğu hakkında manzum bir risalesi de görülüyor.³⁰¹

³⁰⁰ M. Cavid Baysun, "Cemali, Zenbilli Ali Cemali Efendi", İslam Ansiklopedisi, MEB, C. 3, İstanbul, 1963, s. 85-88, Ali Efendi'nin fetvaları için bk. Kaşf al-zunun, II, 1219, Fatâvây-i Abu 'l-Su'üd; el yazısını havi üç fetvanını faksimileri için, İlmiye Salnamesi, İstanbul 1334, s. 344

³⁰¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 665-668

25. Kemal Paşazade (öl. 1534):

Molla Lütü'den dersler alan Kemal Paşazade, (1468–1534) döneminin önde gelen düşünürlerindendir. Türk düşünce tarihinin saç ayağı olan kelimeler, tefsîl, tasavvuf alanlarıyla ilgili çok sayıda çalışma yapmıştır.³⁰² Kemal Paşazade, büyük devlet adamı, büyük tarihçi, büyük hukukçu, kelamcı, felsefeci, dilci, edip olarak Osmanlı fikir ve idare hayatında çok mühim bir yer işgal eder. Şeyhülislam olduğu dönemlerde devletin iç ve dış politikasında çözümleyici ve yönlendirici bir rol oynadı. İdari görevlerin ağırlığına ve meşguliyetinin çokluğuna rağmen mantıktan, tasavvuftan, kelamdan, felsefeden, hukuka, dile kadar pek çok alanda iki yüzden fazla risale ve kitap yazdı.

“Tevarih- Al'i Osman” adlı on ciltlik eserinin, bulunan ciltleri yayınlandı. Denebilir ki tarihi olayları sebep-sonuç ilişkisi içinde açıklamak, Osmanlı'da ilk defa Kemal Paşazade tarafından yapıldı. Batı'da da aynı dönemde Makyavelli tarafından yapılmıştır. Kemal Paşazade tarihçi olarak, kaynaklarını seçmede ve değerlendirmede çok titizlik göstermiş Osmanlı'nın hızla gelişmesi meselesinin izahını çok makul gerekçelerle izah edebilmiştir. O, Osmanlı tarihini yazarken kaynaklardan aktarmak yerine bilgileri değerlendirerek kendine has yeni, sentez metin meydana getirmiştir. Osmanlı hanedanı tarihi yazmakla resmen görevlendirildiği halde onun tenkitçi kafası, olayları zaman zaman eleştirmeden durmamıştır. İbn Kemal, tarihe bir bütün içerisinde bakmış, Osmanlı'nın bir dünya devleti olarak dünyanın nizamından sorumluluğunu bilerek otoritesini temellendirmiştir.

İbn Kemal kelâmci olarak da orijinaldir; felsefe ve kelamın iç içe girdiği meseleleri ele alıp birer ikişer risale ile çözüme çalışmıştır. Bunlar daha çok Farabi ve İbn Sina'nın ele aldığı meseleler olup, onlardan farklı şekilde çözmek istemiştir.

Kemal Paşazade varlık, yokluk, imkân, bilgi, insan gibi önemli problemlerle ilgili olarak yazdığı risalelerde farklı görüşler ileri sürmeye çalışmıştır. Çeşitli konularda, bilinen kavramların yanında yeni kavramlar da getirebilmiş, kavramlaştırmalar da yapabilmıştır.

Meselâ zihinde oluşan bilgilere “salt huzuri bilgi”, “salt intibat” (husuli) bilgi ve “zü'l-vecheyn bilgi” gibi üç ayrı kategoriye ayırmaktadır. Burada “intibai bilgi” ve “zü'l-vecheyn bilgi” kavramları ve bu ayırım yeni sayılabilir.

---

³⁰² Remzi Demir, a.g.e., s. 63

Kemal Paşazade'nin "imkân"a, "varlığa ve yokluğa eşit uzaklıkta olma" anlamını vermektedir. O, imkânı mahiyetin lazımı olarak kabul etmektedir. Varlığa ve yokluğa eşit uzaklıkta, yokluk arasında kararsız kalabilir, o zaman ne olacaktır? Bu takdirde bir müdahaleciye ihtiyaç hâsıl olur ki Fransız filozofu Emile Boutroux (öl. 1921) buna "Üstün Müdahaleci" diyor. Bu üstün müdahaleci, yerine göre insan olabildiği gibi, Tanrı da olabilir.³⁰³

Kemal Paşazade "Risale fi'l-Fakr" adlı eserinde "imkân" kavramına bir başka açıdan bakarak, teorik izahlardan pratiğe geçer ve mümkün varlığı her iki âlemde de başkasına muhtaç olma özelliğiyle açıklar.

Bu kısa açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Kemal Paşazade çok farklı problemler üzerinde derinliğine düşünmüş, Aristo'yu tenkit edecek kadar felsefeye yakından vakıf olan bir mütefekkindir. Onun da "bir itirazı ileri sürenin bu itirazında kendi görüşüne riayet etmesi gerekmez" ilkesine uyması, onu, geniş görüşlü ve ufuklu bir düşünür yapmıştır.³⁰⁴

Kemal Paşazade, seleflerinden biraz daha şanslıdır; çünkü İmam Gazali'nin belirlemiş olduğu meseleler üzerinde tartışırken, Hocazade'nin Tehafüt el-Felasife'si ile Ali el-Tusi'nin Kitab el-Zuhr'undan yararlanma olanağı bulmuştur. Kendi haşiyesi, gerçi Hocazade'nin kitabı üzerinedir, ama eseri incelendiğinde görülmektedir ki hem Hocazade'yi hemde Ali el-Tusi'yi sorguya çekmiş ve hakikate ulaşmak için bir yerde arkadan gelmenin avantajlarını kullanmak istemiştir. Kaynakları arasında, İmam Gazali sonrası mütekelimlerden Fahreddin el-Razi, Nasirüddin el-Tusi, Adudiddin el-İnci, Seyyid Şerif el-Cürcani ve Taftazani de bulunmaktadır ve hatta Arslan'a göre, birçok yerde onları tekrarlamakla yetinmiştir.³⁰⁵

Gerek Hocazade, (Tehafüt el-Felasife) gerekse Kemal Paşazade'nin (Tehafüt Haşiyesi) bu eserlerinde onların İbn-i Rüş'ün kendisini bildiklerine, tamdiklarına dair herhangi bir işaret mevcut değildir. Gerçi gerek Hocazade'de gerekse Kemal Paşazade'de İbn-i Rüş'ün Gazali'ye karşı ileri sürdüğü itiraz ve cevaplarla aynı espride, aynı paralelde olan itiraz ve cevaplara rastlamamız söz konusudur. Fakat bunları, onların İbn-i Rüş'ü veya söz konusu eserlerini bildikleri anlamında yorumlamamız doğru olmaz; çünkü bu görüşler her şeyden önce, genellikle salt Aristotelesçi bir espi içinde ileri sürülen görüşlerdir. Bundan dolayı yazarlarımızın bu görüşleri İbn-i Rüş'ün aracılığı olmaksızın başka kaynak ve

³⁰³ S. Hayri Bolay, a.g.e., s. 213-222

³⁰⁴ S. Hayri Bolay, a.g.e., s. 213-222

³⁰⁵ Ahmet Arslan, Kemal Paşazade Tehafüt Haşiyesi'nin Tahlili, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, İstanbul, 1987, s. 29-30

vasıtalarla edinmiş olmaları mümkün ve muhtemeldir. Kaldı ki bu görüşleri İbn-i Rüşd kanalıyla edinmeleri durumunda, İbn-i Rüşd'ün adını zikretmemeleri için bir sebep mevcut değildir.³⁰⁶

Kemal Paşazade, “Felsefenin Kısımları Ve Filozofların İlahi Ve Tabii İlimler İle İlgisi Belli Başlı İddiaların Sayımı” başlığını taşıyan girişinde, Hikmet’i, geleneksel yaklaşıma uygun olarak nazari ve ameli diye ikiye ayırdıktan ve içerdikleri dallar ile maksatlarını verdikten sonra bu risalesini yazmaktaki amacını şöyle bildirmiştir:

“Biz bu risalede, filozofların ancak bunlardan ikisi ile yani ilahi ve tabii ilimler ile ilgili iddialarını çürütmek istiyoruz. Çünkü şer’i kaideler ve dini akidelerle sabit olmuş olan şeylere aykırı düşen iddiaları, bu iki ilimde bulunur. Orta Hikmet’e gelince (Matematiksel Bilimler), şeriatla bir ilgisi yoktur. Astronomiye gelince, göğün büyüklüğü, yaratılışının, yapısının güzelliği, düzeni ile ilgili olarak filozofların zikrettikleri şeylerin çoğu, emarelerin lehlerinde şahadet, alametlerin kendilerine delalet ettiği mümkün şeylerdir. Bunlar şer’i kaideler ve İslam’ı akidelerle sabit olmuş olan esasları ihlal etmezler; hatta astronominin bazı meselelerinden dinde yararlanır. Mesela sabah ve akşam vakitlerini, namaz vakitlerini, Kible’yi tayinde olduğu gibi.³⁰⁷

Kemal Paşazade, büyük devlet adamı, büyük tarihçi, büyük hukukçu, kelâmcı, felsefeci, dilci, edip olarak Osmanlı fikir ve idare hayatında çok mühim bir yer işgal eder. Şeyhülislâm olduğu dönemlerde devletin iç ve dış politikasında çözümleyici ve yönlendirici bir rol oynar.

İdari görevlerin ağırlığına ve meşguliyetinin çokluğuna rağmen mantıktan, tasavvuftan, kelâmdan felsefeden, hukuka, dile kadar pek çok alanda üç yüzden fazla risale ve kitap yazmıştır.³⁰⁸

Kemal Paşazade varlık ve imkân konusunda çeşitli risaleler yazmıştır. Bunların bir kısmını burada belirtelim: “Haşiye ale’t-Tehafüt”, “Vücut-ı Vâcib”, “Enne’l-mümkinine la yekune Ehadü tarafeyn”, “Ziyâdetü’l-vücut ale’l-mahiye”, “Hakikat’ül-Cism”, “Hakikatü’r-Ruh ve’n-Nefs”, “Risaletü’l-Eys ve’l-Leys” (Varlık ve yokluk hakkında risale), “Vücut-i zihni” (Bu risale büyük boy 72 sayfadır. Yani normal bir kitap hacmindedir), “Risale fi Beyan’il-Vücut”, “Hakikat-ı Zat-ı İlâhiye”, “Lüzumu’l- İmkân ve’l-Mümkün”, “Risale fi’l-

³⁰⁶ Ahmet Arslan, a.g.e., s. 28

³⁰⁷ Kemal Paşazade, a.g.e., s.18

³⁰⁸ S. Hayri Bolay, a.g.m., s. 21-22

Anasır” (unsurlar hakkında), “risale fi Subuti’l-Mahiyyat” (mahiyetlerin sübutu hakkında), “Takaddümü’l-İlleti ale’l-Ma’lül”, “Risale Fi Hakikati’l-meâd”, “Haşr-u Ecsad” (cesetlerin diriltilmesi), “risale fi tahkiki’l-mu’cize” (Mucizenin araştırılması hakkında), “Risale fi Şahsı İnsani” (insanın şahsı hakkında), İbn Kemal’in imkân (zorunsuzluk, olumsuzluk) üzerine söylediği şeyler, Contingence filozofu Emile Boutroux (öl. 1921) ile karşılaştırılabilir. Mesela, “Risale fi Tahkiki’l-Eys ve’l-Leys (varlığın ve yokluğun araştırılması) adlı risalesinde mümkünü şöyle tarif eder: “Mümkün, özü var olmayı ve yok olmayı gerektirmeyen şeydir.” E. Boutroux’da mümkünü “varlığa ve yokluğu aynı mesafede olan şey” diye tarif ediyor. İbn kemal, mümkünü tercih eden, yani varlığa getiren dışarıda olursa, mümkünün zorunlu olacağını söylüyor. İbn Kemal, önce “Varlık” (vücut) kavramının mantıksal ve gramatik durumunu tahlil eder. Konu ile yüklem arasında “dır” bağlacının olmasının önemi üzerinde durur. Karşı fikirde olanları eleştirir. “Vücut” kavramının sadece Allah için, “mevcud” kavramının da bütün varlıklar için kullanılabileceğini söyler. Mümkün varlıklar ile Mutlak varlığın hakikatini ayırır. Bilindiği gibi Gazzali vücut (varlık) kelimesinin Allah için kullanılmasını uygun bulmaz.³⁰⁹

İslam düşüncesi “Birlik içinde değişebilme” özelliği gösterebilmiş bir düşünce şeklidir. Bunun için bilgi kuramı bakış açısından neyi, nasıl biliriz, hakikate nasıl ulaşabiliriz, bu ulaşmanın yolu tek midir, çok mudur? Gibi sorularda dört ayrı bilgi vasıtasına yer verilmiştir: Duyular, akıl, sezgi ve din (şeriat). Bu bilgi vasıtalarını verilen önem açısından değerlendirmek gerekir. Bu alanlar, bazen bir vasıtayı, bazen ikisini bazen da hepsini birden kullandıkları görülmüştür.

Osmanlı düşünürleri, duyularla ilgili bilgiye önem vermişler, ama bu bilginin ve aklın metafizik birtakım hakikatlere ulaşmakta yetersiz kaldığını söylemişlerdir. Meselâ Kemal Paşazade ve Taşköprülüzâde Ahmet Efendi, bunlardan ikisidir. (Kanıt seviyesinde olmasa da onu hatırlatmaktadır.)³¹⁰

Bilim ve bilgi ile ilgili faaliyet daima bir şey hakkındadır, bir şeye yöneliktir. Bir şeyle ilgili olan demek, konusu olan bir faaliyet demektir. Konu, “mevcut olan” veya “olması gereken” bir şeydir. Dolayısıyla bilgi konusu (mevzu veya malum) ile elde edilebilir. Şunu da önemle belirtmek gerekir ki o da Osmanlı’ da ilmin ve bilginin bir “meleke” (yetenek, güç) olarak kabul edilmiş olmasıdır. Bu anahtar bir kavram sayılabilir.

³⁰⁹ S. Hayri Bolay, a.g.e., s. 93-99

³¹⁰ S. Hayri Bolay, a.g.e., s.102-103

Taftazani (meleke) kavramını, ontolojik olarak temellendirmektedir. Bunun gibi Osmanlı âlimi Ketseli de (öl. 901/1495) akait de dâhil bütün disiplinleri bir “meleke” olarak görmektedir. İlmin meleke olması, onun insan zihninde meydana geldiğini, insanın dışında mevcut olmadığını, bir sentez olduğunu gösterirken bunun yanında onun ameli bir yanı olduğunu yani uygulanması gereken bir şey olduğunu düşündürür. Bundan dolayı Osmanlı uleması uygulanmayacak bilime ve bilgiye önem vermemişlerdir.

Osmanlı düşünce hayatında, mantık, felsefe, tasavvuf, kelam ve dil ile ilgili eserlerde bilgi felsefesine yer ve önem verilmiştir. Bu alanlardaki eserlerin sayıları pek çok olduğu ve daha önce de vurgulandığı gibi bunlar üzerinde ciddi araştırmalar, metin tespitleri, tahlil ve tenkitler yapılmadığı için her biri üzerinde ayrı ayrı konuşmak zor ve yersizdir. Fakat bazı eserlerin muhtevalarından bahsetmek yine de mümkün olabilir.³¹¹

Mantıkla ilgili risale ve eserlerde de bilgi kuramı işlenmiş, bilgi ve mantık felsefesi yapılmıştır. Aristo’da olmayan ve sadece İslam mantıkçılarının mantık yaptığı ayırım olan tasavvurat (kavramlar) ve tasdikat (önergeler ve kıyas) ile ilgili bahislerde bilgi felsefesi yapılmıştır. Farabi ve İbn Sina’dan gelen bir gelenek ile Osmanlı mantıkçıları, mantık kitaplarının mukaddimesinde lafız (söz) ve çeşitleri, cins, nevi, fasıl (ayırım), hassa, araz gibi beş tümel, kategoriler üzerinde durmuşlar, bunların varlıkla, bilgiyle ilgisi üzerinde çalışmışlardır.

Kemal Paşazade, varlık konusunda olduğu gibi bilgi konusunda da risaleler yazmıştır. Biz burada onun, akıl konusunda yazmış olduğu müstakil risalelerin muhtevasına işaret edeceğiz. Kemal Paşazade, “Ennel-akle mâ Hüve?”, “ta’rifi’l-Akl” adında akıl hakkında iki ayrı risale yazmış, “Nesayih” adlı geniş risalenin büyük bir bölümünü de akla ayırmıştır.

Kemal Paşazade, Muhasibi, Kindi, Farabi’den gelen bir geleneğe uyarak teorik ve pratik pek çok alanla ilgili olan akıl konusunda risaleleri ile bu çeşit alanlardaki tasavvurlara zemin hazırlayacak bir akıl anlayışı oluşturma gayreti içine girmiştir.

O, önce aklın ontolojik yapısı üzerinde durur. Leibniz gibi o da akılı ilahi bir nur olarak görür. Buna rağmen insan akılı, ilk akıldan (külli akıl) ve faal akıldan farklıdır. Kemal Paşazade, insan aklının varlık türlerinin, fiillerinin ve işleyişinin izahını veren ontolojik

---

³¹¹ S. Hayri Bolay, a.g.e., s.104-105

açından yorumunu yaptıktan sonra, insanın bilme ve eyleme gücüyle ilgili cephesine yönelir.³¹²

Kemal Paşazade, bilginin üç yoldan elde edilebileceğini söyler: “Kudsi Nefs” aracılığıyla gerçekleşir. Bu güç ile insan çaba sarf etmeden ulvi âleme yükselip eşyanın hakikatini bilebilir. Bu güç, sadece peygamberlere verilmiştir. Nefsin, Tanrı dışındaki her şeyden arındırılması ile elde edilen yoldur. Bunu da veliler yapabilir. Mantık kurallarını öğrenerek, muhakemeyi kullanarak, çaba sarf ederek takip edilecek rasyonel yol.

Kemal Paşazade, üçüncü yola yani mantık ve ilim yoluna diğerlerinden çok önem verir. Çünkü bu yol “kesp” (kazanma) yoludur. Fakat o, akli bilginin her alanda bilhassa metafizik meselelerde kesin bilgi verebileceğinden endişelidir. O da Kant gibi insan aklının matematik (hesabiyat) ve hendesiyat (geometri uygulama ve teknik) alanında doğru bilgi verebileceğini söyler. Burada aklın nuru parlar: ama metafizik meselelerde (fi metâlibi’l-âliye) nuru söner, şüpheler içinde kalır (Kant’ın diliyle) antinomilere düşer.

Kemal Paşazade, aklın nurunun parlamasını, güneşin ışığının gözlere olan etkisine benzetir. Bu akıl ile eşya idrak olunur. Ama aklın bazı noksanları vardır ki bunlar onun kesin bilgiye ulaşmasını engeller. Bunların başında şüpheler gelir. Çünkü şüpheyeye dayanarak elde edilen bilgi, en küçük şüphe ile değer kaybedebilir; “akıl nuru söner.” Kemal Paşazade burada bilginin göreliliği (izafi) olduğunu ima etmektedir. Ateş, ısınmada nasıl faydalı ise dumanla karıştığı zaman elbiseyi karartır, beyne zarar verir; sağlam delillere dayanırsa akıl nuru parlar; ama şüphelere, zanlara dayanırsa insanı yakar.

Kemal Paşazade, insan aklının gücünün sınırlı olduğunu şu misalle anlatır: bir fener küçük bir eve konulursa, onun içini aydınlatır; ama bir sahraya (geniş bir alana) konulursa ışığı zayıf kalır ve ortalık karanlıklaşır. Buna karşılık “Nesayih” de bilgi edinmede aklın rolü, duyumdan çok daha fazladır. Çünkü baş gözüyle görülmeyen şeyleri insan, akıl gözüyle görür. Akıl gözünün katkısı olmadan, baş gözünün gördükleri görülmüş sayılmaz. Zira baş gözü, zaman ve mekânla sınırlıdır; ama akıl gözünde bu sınır yoktur, diyerek duyumlara nispetle izafiliği izale etmeye çalışır; rasyonaliteyi esas alır.

İnsanın şerefine ve haysiyetine akıl ile elde edildiğine işaret eden Kemal Paşazade, aklın şüphelerinden dolayı zaafa uğradığı için keşfi ve vahyi bilgiye de yer verir. O, keşfi bilginin vahiy ve akli bilgi ile kontrol edilmesi gereğine inanır. Çünkü evliyanın sekr (manevi

---

³¹² S. Hayri Bolay, a.g.e., s.107

sarhoşluk) halinde söyledikleri şeyler, sadece kendilerine bağlar ve başkasına delil olamaz. Ama bu sözlerin vahiy ve insana bir ölçü olarak verilen akıl vasıtasıyla kontrol edilmesi gerekir. Kemal Paşazade'nin deruni mistik bilginin sadece iç tecrübeyi bağladığını söylemesi, bilimsel zihniyete sahip olduğunu gösterir. Kemal Paşazade vahye yer ve önem vermektedir; ama vahye inanmayanlar olunca ne yapmak gerektiğini de açıklar. O şöyle düşünür: Vahyi bilgi ise, Allah'ın bilgisi olarak kesin ve mutlak ise de bu, Kemal Paşazade'ye göre vahye inanmayanlar için bir anlam ifade etmez. Bundan dolayı akli bilgiye hepsinden çok ihtiyaç vardır. İbn Kemal'in bu tavrı da, felsefi bir tavır olarak algılanabilir.

Kemal Paşazade, akıl anlayışında farklı alanlardaki görüşleri birleştirmeye çalışırken bütüncü bir akıl görüşünde ulaşmayı hedeflemektedir. Bu maksatla o, aklın ontolojik, epistemolojik cephesinin yanında kozmolojik cephesine de yer verir. Çünkü o, insanın evrene bütüncü bir açıdan bakabilmesi için, insan türünün dışındaki canlı ve cansız varlıkları, Allah'ın verdiği bir çeşit "akli" kabiliyetlere dayanarak kendilerine uygun gelecek fiilleri icra ettiğini söyler. Meselâ insan türü, nefs-i natıkasıyla (aklıyla), diğer varlıklar "Türün rabbi" veya "hurre" adı verilen bir eğilimle, gök cisimleri kendilerine has "akılları"yla varlıklarını sürdürürler.

İbn Kemal, şuur, kavrayış (fehm), idrak ve hatırlama gibi özellikleriyle, insan aklının, mahiyeti, işlevi, gücü, sınırları, bilgisinin değeri ve diğer varlık türlerinin yaşayışlarını içine alan, dolayısıyla bütün evrenin işleyişini, Tanrı'nın verdiği türlere özgü akıl gücüyle açıklamaya yönelik kapsamlı bir akıl tasavvuru getirmektedir.

Kemal Paşazade, zihindeki bilgileri üç kategoriye ayırır. 1) Sırf huzuri bilgi, 2) Sırf izlenimci (husuli) bilgi, 3) Hem huzuri, hem de intibai (husuli) yönü olan bilgi. İbn Kemal buna "Zü'l-vecheyn bilgi" (iki yönlü bilgi) adını verir. Ona göre bilginin oluşum süreci ile zihni varlık birbirinden farklıdır.

Kemal Paşazade, aklın önemini bilgi üretmedeki rolü açısından değerlendirir. O şöyle der: "Aklın şerefi (itibarı), üzerine yöneldiği ilmin şerefiyle ölçülür."

Görüldüğü gibi Kemal Paşazade, akılla ilgili risalelerinde birçok bilgi problemini ele almıştır ki bunların birçoğuna burada işaret edebiliriz; o da, İbn Kemal'in aklın ahlâk ile olan sıkı ilişkisini de ayrıca ele almış olmasıdır. Bu hususta o, on özellik saymaktadır. Bizce

bunların en önemlisi aklın nefse (egoya) hâkim olmasıdır ki bu, ahlaki fiiler için geçerli olduğu kadar, bilimde objektif davranmanın da gereğidir.³¹³

---

³¹³ S. Hayri Bolay, a.g.e., s.108-110

IV. BÖLÜM

1451–1512 YILLARINDA ULEMA-DEVLET İLİŞKİSİ

Unutulmamalı ki Ortaçağ, dinlerin ve mezheplerin günümüzde siyasal partilerin işlevine sahip olduğu dönemdir. Halk genellikle yöneticisinin dinini ve mezhebini kabul eder, yöneticinin dini ya da mezhebi ise kendisini yenen ya da yöneten ülkenin dini ya da mezhebidir. Bu nedenle aslında, tarımsal üretim nedeniyle bir servet olan toprağın zapt edilmesi ve korunması amacını taşıyan savaşlar, hep din ya da mezhep şemsiyesi altında yapılır.

Osmanlı Devleti İslam Düşüncesi üzerine kurulmuştur. Avrupa ise o dönem de nominalizm içinde yeni yollar ve doğuya dönüş yaşarken, Osmanlı vahdete, mistizme doğru ilerlemektedir. Fatih İstanbul'u aldıktan sonra Büyük İskender gibi Aristo'nun büyüünden kendini alamamış ve İbn-i Rüş'tün öğretisini benimseyerek Rasyonalist davranmıştır. Ancak ondan sonraki Osmanlı kuşağı aynı görüşte değildir ve gittikçe daha da sofulaşan bir mistizme kendilerini kaptırmışlardır. Osmanlı'da Batı'da olduğu gibi dinsel otorite ile siyasal otorite ayrı bir yapılanma içerisinde olmayınca, dinsel otorite siyasallaşp, siyasal otoritede dinselleşince, "Osmanlı Engizisyonu" da ister istemez devlet idaresi içinde, bütünüyle Osmanlı'ya özgü bir şekil alır. Devletin resmi bir dininin olması, dahası devlet ile dinin aynı şey olması beraberinde bu anlayış dışında yer alan düşünce ve inançların hep baskı altında tutulmasını, fitne ve fesadın kaynağı olarak görülmesini getirmiştir. Devlete yönelik her muhalefet, dinsel sapkınlık olarak görülüp nitelenmiştir. Batı'da dinsel ve siyasal kurumlar, iki ayrı güç odağı olarak, şu ya da bu ölçüde de olsa birbirlerini denetleyici, sınırlayıcı bir işlev görürlerken, Osmanlı'da dinsel güç ile birleşen dinsel otorite dizginlenemeyecek bir

güce kavuşmuştur. Resmi din ise siyasal otoritenin olanakları ile donanmıştır. “Siyasal iktidar ile özdeşleşen resmi dinin, Osmanlı’da şeriatın bu birliktelikten dolayı ezilenden, yoksuldan yana bir karakter taşıması, düzene karşı hoşnutsuzluğunu dile getiren insanlara “hoşgörü” ile yaklaşması mümkün olmaz.”³¹⁴ Ancak bu beyanat biraz acımasızca yapılmış gibidir. Nitekim Süleyman Hayri Bolay’a göre “Osmanlı düşünce hayatının gelişebilmesi için düşünce hürriyetinin olması gerekir. Zaman zaman bir takım zındıkların ve mülhitlerin çıkması ve bunlara, toplum hayatına rahatsız edecek duruma gelmeden müdahale edilmemesi, böyle bir ortamın varlığını gösterir. Nitekim siyasî ve toplumsal hedefler güden ve toplum barışını bozmaya yönelen hareketlere ilhadi veya Sünni olsun Osmanlı müsaade etmemiştir. Teorik çerçevede kalan ilhad hareketlerine müsamaha etmiştir. Çünkü Osmanlı ilhadi itikadı bir problem olarak görmüştür.” Örneğini kuvvetlendirmek isteyen yazar ayrıca Avrupalı müellif Goethe’nin şu sözlerini yorumunu desteklemek için kullanmıştır: “Müslümanlar, felsefe öğretimine şu ilkeyle başlıyorlardı: Zıddı söylenemeyecek hiçbir şey yoktur. Onlar öğrencilerin kafasını böyle çalıştırıyorlardı. Bu, öğrencileri doğruyu bulmakta şüpheyi düşürüyordu. Şüphe sonundaki araştırmalar onu hakikate götürüp rahatlatıyordu.” Ayrıca bu olaya birde şu örneği vererek yorumunu daha da kuvvetlendirmiştir. “Nitekim Sultan Fatih de kendi döneminde ilmi ve felsefî tartışmaları geliştirmek için Zenon’un ve Aristo’nun felsefesine ve eski Yunan felsefesine vakıf kimseleri huzuruna çağırıp dinliyor, sorular sorup tartışıyordu. Fakat bütün bu faaliyetlere rağmen çok parlak bir düşünce hayatı meydana gelmiş midir, bilimsel özgürlük tam olarak var mıdır? Sorusuna “Hayır” demek kolaydır, ama “Evet” demek için çok geniş kapsamlı ve gruplar halinde uzun süreli araştırmalar yapmak lazımdır.”³¹⁵ Bir başka ifadesi de şudur: “Osmanlı ülkesinde, inancından, fikrinden dolayı bunları siyasi eyleme (açık bir şekilde devlete karşı bir ayaklanma hareketine) dönüştürmedikçe kimse ceza görmemiş, itikat farklılığı problem sayılmamış, ancak siyasi eyleme dönüşünce padişah oğluna ve kardeşine bile merhamet etmemiştir. Şu halde Osmanlı’da tartışmalı, hür bir fikir ortamının mevcut olduğunu söylemek doğru ve isabetli olur. Taassubun hâkim olduğu dönemler her yerde, her zaman görülür. Günümüz Türkiye’inde akademik seviyede bile başka fikre tahammül edemeyen kişiler az değildir.”³¹⁶

³¹⁴ Ali Yıldırım, Osmanlı’da Engizisyon, Piramit yayıncılık, Ankara, 2004, s. 20–21

³¹⁵ S. Hayri Bolay, a.g.m., s. 14

³¹⁶ Günümüz Türkiye’inde 2000 yılı ortasında İstanbul Üniversitesinde “İlim Tarihi Bölümü” kapatılmıştır. Sebep: Osmanlı İlmî araştırılıyormuş. Konu, ABD’de bile garip karşılandı. 07.07.2000 tarihli İstanbul gazetelerinin haberi, Frankfurter Allgameine Zeitung gazetesi 03.07.2000 tarihli nüshasında bu konuda bir makale yayınlamıştır. S. Hayri Bolay, a.g.e., s.58-59

Ancak Süleyman Hayri Bolay'ın ifade ettiği sadece fikirde kalsa özgürlük verilen ayrılıkçı ve farklılaşmaya yönelik fikirler de gittikçe artan resmi ulema ideolojisinden nasibini almaya başlamıştır. Çünkü XV. yüzyıldan XVI. yüzyıla İslami Âlimlerde değişim süreci başlamıştır. Ortaya çıkan Şeyh Bedreddin, Razi yanlıları, İlhadlar, Molla Kabız vs. gibi âlimler ile toplumsal farklılaşma hızla artarken bu durumdan rahatsızlık duyan ulema ile âlimler arası öncelikle fikrîsel ardından tüm alanlarda çatışmalar baş göstermiştir. Ulema hemen devletin gücünü yanına alarak kendilerinden olmayan âlimlere karşı kullanmaktan çekinmemişlerdir. Âlim-devlet çatışması ilim adamlarını korkutmuş, ilim anlayışında tersine bir dönüşüme yol açmıştır.³¹⁷ Bu durum da “Osmanlı’da hoş görü yönetimi var mıdır” sorusunu akla getiriyor. Osmanlı’da dinsel ve siyasi otorite, tek bir yapı arz eder. Tek vücut olmaları da bu iki olgunun varlık koşullarını da aynılaştırır, birleştirir. Osmanlı’nın kuruluşunda meşrulaştırım sürecinde yer alarak büyük halk kitlelerinin gözünde Osmanlı’yı yücelten din, şeyler, dervişler yerini sistemli bir ulema sınıfına bıraktıkça meşrulaştırım sürecinden din, statükocu sürece geçiş yaşamıştır. Sonuç devlete, iktidara yönelik her muhalif hareket, zamanının en geçerli ideolojisini, yani dini şeriatı karşısında bulmuştur. Bu muhalefeti, şeriat âlimleri, şeyhülislamlar birkaç istisna dışında “dinsizlik, sapkınlık” olarak nitelemişlerdir. Muhalefet edenlerde bu bağlamda susturulmuşlardır. Bu durumda da “hoşgörüsüzlük”, bu yapının zorunlu sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Şeriat ile siyasi iktidar aynı şey olarak kabul edilince şeriat dışı her inanç, her düşünce, Osmanlı Hanedanının varlığını ortadan kaldıracak potansiyel bir tehlike olarak algılanır. Gayrimüslim olmak Osmanlı hoş görüsünden faydalanmaktır. Ama Müslüman iseniz bu hoş görü sizin için geçerli değildir. Bir Gayrimüslim ile Müslüman’ın işledikleri aynı suçlarda Müslüman Gayrimüslim’in iki katı ceza alır. Gayrimüslim din değiştirebilir ama Müslüman mürted olamaz, olursa cezasını hayatı ile öder. Bu bağlamda Osmanlı dini hoşgörüsü Gayrimüslim tebaayı kapsarken aynı şey resmi ideolojinin dininin diğer mezhepleri ve farklı itikatlar için geçerli değildi.³¹⁸ Tabii ki burada sorun dini hoş görü ya da görüsüzlük değildir. Mesele devletin resmi ideolojisinin din olmasıdır.

Beylik döneminin ahi şeyleri ve tasavvufçularına dayalı Osmanlı’sı Fatih Sultan Mehmed ile bir değişim geçirmiştir. O, bir protokol erbabı olarak imparator portresine, dehasına doğuştan sahiptir. Fakat o dehanın içinde, bir imparatorun görünümünü ve etrafındaki protokolü ve manzarayı büyük bir vukufuyla oluşturmuştur. Fatih babasının ve dedesinin aksine bir divana hükmetmeyi, onu idare etmeyi kaldırmış, yani divanda oturup da

³¹⁷ Süleyman Hayri Bolay, a.g.e., s. 57-58

³¹⁸ Ali Yıldırım, a.g.e., s. 21-22

falanın filanın hükmünü dinlemeyi, falanın filanın hükmüyle, sorusuyla karşılaşmayı veya onunla muhatap olmayı, belki o arada onun soracağı zekice bir soru veya tenkit karşısında kızarıp mosmor olmayı ve yahut hiddete gelip onu haşlayıp onun seviyesine düşmeyi reddetmiştir. Bu bir emperyal tersim; bir hükümdarlık tersimidir.³¹⁹

Kostantiniye'nin fethiyle, II. Mehmed en saygın Müslüman hükümdar oldu. Osmanlılar onu, ilk dört halifeden bu yana en büyük Müslüman hükümdar olarak görüyordu. İslâm dünyası da gazaya, en büyük güç ve etki kaynağı olarak bakmaya başladı. Fatih Sultan Mehmed kendini, bütün Müslümanlar adına çarpışan bir gazi olarak görüyordu: "...Bu zahmetler Allah içindir. Zira elimizde İslâm kılıcı vardır. Eğer bu zahmeti ihtiyar etmeye vüz bize gazi demek layık olmaz ve hem yarın Hak hazretinde hacil oluruz". Memluk sultanına Kostantiniye'nin fethini bildirdiği mektubunda Mehmed, "Müslümanlar için hac yollarını açık tutmak senin görevindir; bizim görevimiz de gaza sağlamaktır", diye yazmıştı.

Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti Kostantiniye'yi aldıktan sonra Mehmed aynı zamanda kendini Roma İmparatorluğu'nun tek yasal vârisi olarak görüyordu. Giacomo de Languschi onun, "Dünya İmparatorluğu, tek bir din ve tek bir hükümdarın elinde olmalıdır. Bu birliği gerçekleştirmek için İstanbul'dan daha uygun bir yer yoktur", dediğini bildirir. Pax Romana'dan sonra Pax Ottomana'nın, yeni bir cihan düzeni getirmek istediği açıktır. Daha Fatih Sultan Mehmet bunu, son yıllarında düzenlediği ve devletin anayasası mahiyetinde olan Fatih Kanun-namesi'nde ve "nizam-ı âlem" terkibi ve terimi ile açığa vurmuştur. Osmanlının "nizam-ı âlem"ini cümle yek-dil ve yek-cihet olup her taraftan 'azm-i hücum etseler, bi-emri'l-lâhi Ta'âlâ, cümlesinde cevâb vermek asandır."³²⁰

Sarayındaki Rum bilginleri ve İtalyan hümanistleri kendisine Roma tarihi okurlarmış. Bir Rum olan Yorgos Trapezuntios, bir şiirde kendisine şöyle hitap etmiştir; " Kimse kuşku duyamaz; Romalıların imparatorudur o. İmparatorluk tahtını kim elinde tutuyorsa gerçek imparator odur; İstanbul da Roma İmparatorluğu'nun merkezidir."

Özetle Fatih, İslâm, Türk ve Roma evrensel egemenlik geleneklerini kendi kişiliğinde birleştirdiğini iddia ediyordu; İstanbul'u bir dünya imparatorluğu merkezi yapmak gayesiyle Gennadios'u 1454'te Rum Ortodoks patrikliğine atadı, Ermeni patriği ile hahambaşını da İstanbul'a getirtti.³²¹ Bizans'ın Batı Roma'dan yardım almasına karşılık, Vatikan'ın

³¹⁹ İlber Ortaylı, *Son İmp.*, a.g.e., s. 63-65

³²⁰ Yılmaz Öztuna, a.g.e., s. 54

³²¹ Halil İnalcık, "Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)", a.g.e., s. 62-63.

dayatması olan Katolik kilisesinin üstünlüğünü kabul etmesini isteyenlere karşı büyük bir kampanya sürdüren ünlü Ortodoks din adamı Georgios Scholarios, fetih sırasında tutsak edilmiş ve Edirne'ye yollanmıştır. İşte Fatih Sultan Mehmed bu din adamını buldurur, İstanbul'a getirtir ve onu tüm Ortodoksların patriği ilan ederek, koruması altına alır. Böylece Fatih hem Ortodoks tebaanın gönlünü kazanmış hem de Hıristiyanların mezhep kavgalarından yararlanarak Katoliklere karşı, Ortodokslarla stratejik bir ittifak kurmayı amaçlamıştır.

Ancak buradan Fatih Avrupa'yı taklit etmiştir, Roma'nın tam anlamıyla devamıdır, gibi düşünceler anlaşılmasın çünkü onun kendine özgü halleri ve fikirleri mevcuttur. Fatih Sultan Mehmed'in İtalya Rönesans kültürüne ilgi duyduğu, ancak daha sonra bu hareketin durdurulduğu iddia edilmiştir. Osmanlı sultanlarının en özgür düşüncelisi hiç kuşkusuz Fatih'ti. Tezimizde üstünde ayrıntılı bir şekilde durduğumuz gibi, Hıristiyan dininin ilkelerini yetkili bir kişiden öğrenmek için Patrik Gennadius'a Hıristiyanlık üstüne bir risale yazmasını emretmiş; Trabzonlu Amirutzes, İmrozlu Kritovulos ve Anconalı Ciriaco gibi Yunan ve İtalyan bilginlerini sarayında toplamış. Amirutzes'e bir dünya haritası ısmarlamış, Batlamyus'un coğrafyasını Türkçeye çevirtmiş, sarayda Yunan ve Latin klâsiklerinden bir kütüphane kurmuştur. Saray duvarlarını İtalyan sarayları gibi freskolarla bezediğini ve portresini yapması için Venedik'ten getirttiği Gentile Bellini'ye iltifatlar yağdırdığını biliyoruz. Berlinghleri, Geografia'sını, Roberto Valturio da Dre Militarı adlı önemli yapıtını Fatih'e sunmayı arzu etmişlerdi. Glovanni-Maria Filelfo Amyris adlı kasidesinde Fatih'i övmüştür. Bütün bunlar, bazılarının onu bir Rönesans hükümdarı olarak görmesine neden olmuştur; oysa bu gerçekten uzak bir görüştür. Fatih'in Hıristiyan dünyaya ilgisinin tek sebebi, Roma ve İtalya fatihi ve yöneticisi olma isteğidir. Fatih, kültür bakımından tam bir Müslüman'dı. Hocazâde'ye derin bir hayranlık duyar, şeyhi Akşemseddin'in gaibi keşfettiğine inanırdı. Döneminde sanatta Avrupa stiline hayranlık duyulması ve tatbiki ilimlerden birkaç yüzeysel alıntı yapılması gibi özellikler bir yana, gerçekte yeni bir kültür yönelişi ortaya çıkmamıştır.³²²

Fatih devleti dört temel üzerine oturtmuştur. Vezirler, kazaskerler, defterdar ve nişancılar olmak üzere. Devlet konseyinin direkleri bunlar sayılmıştır. Vezirlerin sayısını da dörde çıkarmıştır. Çünkü büyüyen imparatorluğun işleri için daha çok insana ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Çok geniş bir teşkilat kurulmuş, bu teşkilatı oluşturan her birim kendi içerisinde bir sistematik oluşturmuştur. Devletin çatısını oluşturan Divan-ı Hümayunu

³²² Halil İnalcık, "Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), a.g.e., s. 189

taşıyan veziriazam, eski gelenekler bozularak, devşirmelerden atanmaya başlanmıştır. Böylece merkezîyetçi bir teşkilatın temelleri en belirgin şekilde atılmıştır. Çünkü o zamana kadar belirli ailelerin tekelinde olan veziriazamlık padişahın otoritesini sarsabiliyordu. Fatih'in getirdiği uygulama ile bu tehlike de ortadan kalkmış oldu.³²³

Fatih ve dönemi sadece teşkilat açısından değil anlayış ve yaklaşımı bakımından da bir dönüm noktası oluşturmaktadır. Meşhur teşkilat ve teşrifat kanunnamesinde ilk defa olarak ulema ile ilgili hükümlere yer verilmiştir. Ayrıca ilmiye, seyfiye ve kalemiye şeklinde mesleklerde bariz bir ayrılma söz konusu olmuş, bu mesleklere intisap edecek gençlerin menşeleri, tahsilleri, formasyonları ve hizmet edecekleri alanlar tedricen belirlemeye başlamıştır.

Elbette Fatih hükümrandır, bir imparatorluk kurmuş ve onu sağlam fikirsel temeller üzerinde tutabilmek için tüm Ortaçağ ülkeleri gibi dini dayanak noktası yapmışsa da bilimi dışlamamıştır. Çünkü aldığı eğitimden farkındadır ki din toplumu bir arada tutarken ilim İstanbul'un kapılarını açan topları yapmasını, hastalıkların tedavisini, ekonomik krizlerin çözümünü getirmektedir o yüzden o, ilme çok büyük önem vermiştir.³²⁴ Büyük ilim

³²³ Emel Topçu, a.g.e., s. 88

³²⁴ Fatih döneminde ise müspet ilimlere alâka artmış olması yanı sıra aslı felsefi ve ilmi düşünüş birinci plâna çıkmıştır. Bu bakımdan Fatih devrinde pek çok Lâtince eser Türkçeye çevrildiği gibi, özellikle tıp, matematik ve astronomi dallarında yeni eserler yazılmıştır. Bunlar içerisinde bilhassa Türkistan'dan İstanbul'a gelen ve kısa adı Ali Kuşçu olan Alâeddin Ali b. Muhammed Kuşçu en önemlilerindedir. Doğu ve Batı bilgilerini sarayında toplayan Fatih, Ali Kuşçu'yu 1000 akça yevmiye (yaklaşık 16 altın lira) ile İstanbul'a getirtmiş ve günde 200 akça maaşla (yaklaşık 4 altın lira) Ayasofya medresesine tayin etmiştir. Ali Kuşçu İstanbul'da kelâm, filoloji, matematik ve astronomi ile ilgili eserler kaleme almıştır. İstanbul medreselerinde Ali Kuşçu'nun çalışmaları neticesinde astronomi ve matematik ilimlerinde büyük gelişmeler görüldü. Derslerine meşhur ilim adamları da katılırdı. Matematikçi Hoca Sinan Paşa, Tokatlı Molla Lütfi ve Mirim Çelebi onun talebeleri olmuştur. O, Osmanlı Devleti'nde astronomi bilimini kuran büyük bir Türk bilgini olarak tarihe geçmiştir. Ali Kuşçu birçok eser kaleme almıştır. Bunlardan: Gökcisimlerinin Dünya'dan uzaklıklarına dair olan "Risale fi'l-Hey'et" Osmanlı Mühendishanesi'nde XIX. yüzyıl başlarında ders kitabı olarak okutuldu. Astronomi ile ilgili olarak yazdığı "Risale fi'l-Fehiye"de, ekliptiğin eğimini "23°30'17" olarak bulmuştur. Bugün bulunan değer 23°27'dir. Ayrıca bir matematik kitabı olan Risale fi'l-Hisâb ve cebir ve hesap konularından bahseden "Risale fi'l-Muhammediye" adlı kitabı da vardır. Bunlardan başka yıldızların yerlerini ve dolaşmalarını konu alan Uluğ Bey'in Zic adlı eserine yazdığı şerh (açıklama) en önemli eseri olup çok kıymetlidir. Ali Kuşçu, astronomi ve matematik gibi müspet ilimlerden başka İslâm felsefesi, hadis, tefsir, filoloji gibi bilimlerde de eser yazmıştır. Fatih döneminin ilim adamlarından biri de astronomi, fıkıh, kelâm ve matematikçi Hızır Bey-oğlu Yusuf Sinan Paşa'dır. Yaptığı hesaplarla, Merkür (Utarit) gezegeninin uzaklığını tespitteki güçlüğü gidermiştir. Onun en önemli eserleri tasavvufa ait Tazarru'at'ı ile astronomiye dair olan Çağmini Risalesi'ne yazdığı şerhtir. Ayrıca zamanın en meşhur bilginlerinden Hoca-zade Muslihiddin Mustafa da fizik ve metafizik üzerine çalışmalar yapmış, bu konuda yazılmış kitaplara çıkmalarda bulunmuştur. Fatih'e kadar olan dönemde bunlardan başka tıp alanında Murad b. İshak, Hacı Paşa adıyla meşhur Celâeddin Hızır, Şeyh Cemaleddin Aksarayı, Taceddin İbrahim (Ahmedi), Hüsameddin Tokadi ve Mehmed Kadı-i Manyas gibi âlimler yetişmişti. Fatih zamanında tıp alanında da hayli çalışmalar yapılmıştır. Bu devrin önemli hekim ve bilim adamları arasında Kitâb-ı tıp ve maddetü'l-hayat adlı eserlerin yazarı ve dönemin ünlü şeyhlerinden Muhammed b. Hazma Akşemseddin'dir. Akşemseddin fen ve din ilimlerini Anadolu'nun çeşitli medreselerinde tamamlayarak Osmancık medresesine müderris oldu. Bilhassa tıp ilminde yıllarca çalıştı. Tam bir doktor olarak yetişti. Çeşitli hastalıklara hangi otlardan ne şekilde hazırlanan ilaçların iyi geleceğini çok iyi bilirdi. Bu husustaki ilmi dillere destandı. Akşemseddin, bulaşıcı hastalıklar üzerinde de çalıştı. Araştırmalarının sonunda vardığı neticeyi "maddetü'l-

adamlarını başına toplayıp kendisi de sürekli ilim tahsil etmekle kalmamıştır. Atalarının giydiği elbiseleri terk ederek ulemaya ait elbiseleri giyen ilk Osmanlı padişahıdır. Şer'i ilimlerde büyük bir âlim olan Fatih, aynı zamanda diğer ilim ve fenni de çok seviyordu. Musiki, resim, edebiyat ve şiiri de sever, bu arada felsefe ve ilmi heyet toplantılarına ve tetkikine özen gösterirdi. Fetihle beraber İstanbul'da büyük bir külliye kurulmuştur. Bu külliye de büyük âlimler ders vermiş, büyük âlimler yetişmiştir.³²⁵ Ardından da bu ilim geleneği devam ettirilmiş oğlu II. Bayezid daha Amasya'da şehzadeligi döneminde sarayında ulema ve şuaradan bir kültür muhiti oluşturmuş, daha sonra bu seçkin zümre II. Bayezid ile İstanbul'a gelmiştir. II Bayezid Amasya, Edirne ve nihayet İstanbul Bayezid külliyelerini inşa ettirmekle ilme verdiği değeri fiilen göstermiştir.³²⁶

Fatih Sultan Mehmed devri Osmanlı tarihinde bilim ve düşünce hayatının değişim yönünde bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Fatih'in ilmi çalışmalara sadece yönetimi kolaylaştıracak ve siyasi hedeflerin gerçekleşmesine yardımcı olacak bir araç gözüyle değil, gerçekten ilmi amaçlarla bakması onun döneminin akli ilimler açısından hayli yoğun çalışmalara sahne olmasını sağlamış,³²⁷ fakat yönetimin her kademesinde izlenen merkezîyetçilik politikası, ilim ve fikir hayatının özgürce gelişimini etkilemiştir.

---

hayat" adlı eserinde şöyle ifade etmiştir: "hastalıkların insanlarda teker teker peyda olduğunu sanmak hatadır. Hastalık, insandan insana bulaşmak suretiyle geçer. Bu bulaşma ise gözle görülemeyecek kadar küçük, fakat canlı tohumlar vasıtasıyla olur". Böylece Türk hekimi Akşemseddin, bundan beş yüz yıl evvel mikrop teorisini ortaya koydu. Pasteur aynı neticeye hem de teknik açılar elinde iken Akşemseddin'den dört yüz yıl sonra varabilmiştir. Buna rağmen mikrop teorisi yanlış olarak Pasteur'e mal edilmiştir. Akşemseddin, aynı zamanda ilk kanser araştırmacılarından. O devirde "seratan" denilen bu hastalıkla çok uğraşmış, hasta olan Sadrazam Çandarlı Halil Paşa'nın oğlu Kadiasker Süleyman Çelebi'yi tedavi etmiştir. Bu yüzyılın önemli diğer ilim adamları olarak, Fatih'in hocası olup Gâyetü'l-emâni tefsiri's-seb'a'l-mesâni isimli tefsir sahibi Molla Gürani, Amasya Dârü'sşifası başhekimisi olup Cerrahnâme-i ilhani yazarı Sabuncuoğlu Şerefeddin Ali b. Elhac İlyas idrar yolları hastalıkları uzmanı olan Altıncı-zade, ayrıca Ahmed Kutbeddin-i Acemi, Şükrullah-ı Şirvani, Hoca Ataullah-ı Acemi, Yakup Hekim, Lâri-i Acemi ve Hekim Arap sayılabilir. Bunlardan Sabuncu-oğlu Şerefeddin, Amasya darü'sşifası başhekimliğinde bulunmuş ve tıpta deneye önem vermiştir. Mücerrebname, adıyla bilinen deney kitabında, yılan zehrine karşı önce horozlarda sonra da kendi üzerinde denediği bir ilacın sonuçlarına yer vermiştir. Cerrahnâme isimli kitabı ise, o zamana kadar âdet olmayan bir biçimde resimli olarak çeşitli ameliyatlara hakkındadır. Altıncı-zade ise Şerhu Mücezi'l-Kânun, adlı eserinde, kendi imal ettiği kalaydan sondalarla idrar tutukluğuna çare bulmuş ve aynı şekilde mesane ve idrar yolları rahatsızlıklarını tedavi etmiştir Fatih'ten sonra ki dönemlerde ise mütefekkir şeyhülislâmlardan fıkhîta söz sahibi Zembilli Ali Efendi, şeyhülislâm, matematik ve tıp alanında ihtisas yapmış Tokatlı Molla Lutfi, matematikçi ve astronomlardan Ali Kuşçu'nun torunu Mirim Çelebi (asıl adı Mahmud b. Mehmed), tefsir, hadis, fıkıh, tarih, lügat ve edebiyata dair üç yüz eseri bulunan Şeyhülislâm İbn Kemal, tefsir, hadis, fıkıh, felsefe ve matematikte ihtisas yapmış Kınalı-zade Ali, Mevzuatü'l-ulüm müellifi olup tefsir, hadis, kelâm, gramer ve mantık dallarında âlim olan Taşköprülü-zade, tarih, kelâm, fıkıh ve belâgate dair eserleri olan Tosyalı Celâl-zade Salih, II. Bâyezid'in sonsuz güvenini kazanmış olan ve böbrek ve mesane taşları üzerine "Faide-i Hasat" adlı bir risalesi bulunan Ahi Çelebi ve Kanuni'nin meşhur şeyhülislâmı olup İrşâdü'l-akli's-selim müellifi Ebussüüd Mehmed Efendi'ler en önemli ilim adamları olarak zikredilebilir. Yusuf Halaçoğlu, XIV-XVI...a.g.e., s. 138-142

³²⁵ Emel Topçu, a.g.e., s. 22-24

³²⁶ Mehmet İpşirli, Yeni Türkiye Dergisi, a.g.m., s. 513-516

³²⁷ Ali Himmet Berki, Büyük Türk Hükümdarı İstanbul Fatih Sultan Mehmed Han ve Adalet Hayatı, Yayın Yeri Yok, İstanbul, 1953, s. 17

İstanbul'un fethinden sonra, Fatih'in yeni başkenti İslam dünyasının merkezi haline getirme gayretleri içerisinde, bir cami inşa ettirerek etrafına on altı medrese binası yaptırtması,³²⁸ medrese programlarını zamanında uleması ile belirleyerek, İslâm dünyasının önde gelen ilim adamlarının bu medreselerde ders vermek için çağırılması, bu merkezîyetçi yönetim anlayışının ilmi hayattaki yansımalarıdır.³²⁹ Ayrıca Fatih, aynı anlayış çerçevesinde, daha önceki yüzyılda fetva verme görevlerinin yanında kadılık, müderrislik vb. görevleri de sürdüren şeyhülislâmları bu görevlerinden soyutlayarak, ulemanın başı pozisyonuna getirmiş ve sadece fetva görevinden sorumlu tutmuştur. Böylece icrai-askeri sınıf üyelerini kul kökenli kişilerden atayarak, istediği zaman görevden alıp hatta katlettirirken, askeri sınıfın bir diğer kolu olan ulemayı da şeyhülislâm yoluyla kontrol altına almaya amaçlamış olabilir.³³⁰ Ancak bu durumun sonucunda ulemanın yetkisi doğal olarak artmıştır. Sadece yetkileri değil maaşları da bu dönemde arttırılmıştır. Fatih Sultan Mehmed, ulemayı maddi açıdan devlet standartlarına göre oldukça üst düzeyde tutmuştur. Pek çok görevli dönemin geçim şartlarına göre günde 2–3 akçe alırken, müderrisler için bu gelir günde elli akçe olarak belirlenmiştir. Ali Kuşçu gibi bazı ulemaya ise günde iki yüz akçeye kadar çıkan ücretler ödenmiştir.³³¹ Bu dönemde maaşları ve prestijleri artan ulemanın devletle olan ilişkisinin boyutları da değişmiştir. Elbette ki Osmanlı'da devlet demek padişah demektir. Padişah hanedanlığının kaynağını dinden besler, yönetme hakkı Allah tarafından verilen bir lütuf olunca dini temsil eden ulema da padişahı denetleme hakkına meşru olarak sahip olan tek kurum olur. Bu bağlam da devlet otoritesinin, bilimsel çalışmalarının, hukukun, siyasetin kaderini elinde tutan ulemanın birkaç örnek ile devletle olan ilişkilerini değerlendirmeye çalışacağız. Bu konuda tespit ettiğimiz birkaç örnek aşağıdadır:

Ulemalar padişahları çocukluklarında yetiştirmeye başlarlar. Onları yakinen tanıyıp en duygusal anlarını, korkularını, başarısızlıklarını ve başarılarını bilirler buda padişahların üstündeki ulemanın idaresini arttırır, ulemayı daha güçlü kılar. Fatih'in çocukken böyle bir sorunu vardır. Okuma yazmayı vakti geldiği halde öğrenememiştir. Birçok âlim bu işi denese de başaramaz ta ki Molla Gürani hocası olarak atanıncaya kadar. Molla daha ilk dersinde II.

³²⁸ Fahri Unan, "Osmanlı İlimiye Tarihinde, Payeli Tayinler Yahut Devlette Kazanç Kapısı", Belleten, C. LXII., S. 233, TTK, Ankara, Nisan 1998, s. 44-45

³²⁹ A. Süheyl Ünver, Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1946, s. 299 Fatih devrinde, Osmanlı uleması arasında felsefi ve ilmi düşünce zenginleşmeye devam etmiş, özellikle matematik ve astronomi alanında oldukça parlak bir çağ açılmıştır. Bu konularda en önemli rolü oynayan âlimler, Türkistan'dan gelen Kadı-zade-i Rumi'nin öğrencisi Ali Kuşçu, Hoca-zade Muslihiddin Mustafa, Molla Mehmet Zeyrek, Hızır bey'in oğlu Yusuf Sinan Paşa, Molla Lütfi, Sabuncuoğlu Şerafeddin gibi felsefe ve rasyonel (pozitif) ilimler konusunda eser veren Osmanlı uleması da olmuştur. Adnan Adıvar, a.g.e, s. 19–70

³³⁰ Esra Yakut, Osmanlı Devletinde Tanzimat Sonrası Şeyhülislamlık Kurumu, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2000, s. 15

³³¹ Adnan Adıvar, a.g.e., s. 48-49

Mehmed'e yanındaki sopayı göstererek "Eğer okumakta tekâsül gösterirseniz padişah babanızın emri ile bunu istimalle mecbur kalacağım." demiştir.³³² Şehzade bundan sonra çok başarılı bir öğrenci olur.³³³ Nitekim bu olaydan kısa bir süre sonra Fatih okumayı öğrenecektir. Doğal olarak da Molla'nın küçük şehzade üzerindeki otoritesi ve saygı düzeyi artmıştır. Görüyoruz ki Fatih hükümdar olur olmaz hocasına sadrazamlığı teklif ederek tezimiz ne kadar da haklı olduğunu gösterircesine bir davranış sergilemiştir. Ancak Molla Gürani bu teklifi vezirliğin saraydan yetişme kullara ait olduğunu söyleyerek reddetmiştir.³³⁴ Ancak Fatih hocasının bu cevabından da etkilenerek onu sadrazam yapamasa da fazla bir maaşı hak ettiğini düşünerek Molla Gürani'ye fevkalâdeden olarak iki yüz akçe yevmiyeden başka; aydan aya yirmi bin ve senede elli bin akçe vermiştir.³³⁵ Elbette tezimize aykırı olan bir örnekte mevcuttur ki, Müftü olarak Fatih tarafından görevlendirilen Molla Gürâni, kazaskerlerin de tayinlerini müstakil olarak yapmaya kalkışınca devlet erkânı tarafından istifaya zorlanmış, sonuçta ulemanın tayinleri veziriazama bağlı kalmıştır.³³⁶

Molla Gürâni, öğrencisini, Fatih olduktan sonra bile sadece "Mehmed!" diye çağırırdı. Ayrıca pervasızca uyarmaktan çekinmez, Fatih'i sık sık, "haramdan kaçın" diyerek uyarırdı. Fatih, hocaları ve bilim adamları ile beraber yemek yemeyi severdi. İki tarafına Molla Gürâni ve Molla Hüsrev'i alırdı. 1456'da Edirne'de, oğulları için yaptırdığı sünnet töreninde, ziyafete önce bilginleri çağırmişti. Sonra tasavvuf erbabını, vezirleri, dördüncü gün de halkı davet etmişti.³³⁷

Padişahlar her ne kadar büyük bir devletin yöneticisi olsalar da en nihayetinde insandılar, korkuları, kaygıları, umutsuzlukları olabiliyordu. Nitekim böyle bir buhranla İstanbul'u almaya çalışırken Fatih de karşılaşır ona en büyük desteği âlimleri vermiştir: "Akşemseddin, kuşatmanın en çetin günlerinde II. Mehmed'i manen desteklemiş, zaferin yakın olduğuna inandırmıştır. Fetih'ten sonra, hiçbir makam ve ganimet kabul etmeyip kasabası Göynük'e dönmüştür. Akşemseddin'in dini-tasavvufi yazıları ve hekimlikte de uygulamalı bilgisi vardı. O huzuruna girince, Fatih saygıyla titrer, ayağa kalkıp elini öperdi."³³⁸

³³² Süheyl Ünver, "İlim ve Sanat Tarihimizde Fatih Sultan Mehmed", a.g.m., s. 211

³³³ Yahya Akyüz, a.g.e., s. 81-82

³³⁴ Halil İnalcık, "Mehmed II", a.g.m., s. 511

³³⁵ Mehmet Nuri Yılmaz, a.g.m., s. 150

³³⁶ Halil İnalcık, "Mehmed II", a.g.m., s. 512

³³⁷ Yahya Akyüz, a.g.e., s. 84-91

³³⁸ Yahya Akyüz, a.g.e., s. 84-91, Taşköprülüzade, a.g.e., s. 194-197

Fatih cülûsunda bile İstanbul'u almayı düşünüyordu. Çocukluğunda onu okutanlar, onu yetiştirenler bu fikri ona telkin etmişlerdi.³³⁹

“Padişah üzerinde büyük nüfuz sahibi olan Akşemseddin, Molla Gürani ve Molla Hüsrev gibi tanınmış âlimler, hem II. Mehmed'i hem de kumandanları manevi bakımdan destekliyor, dini görüşü sağlamlaştırıyorlardı. Özellikle Akşemseddin'in, muhalif kesimlere karşı dini açıdan böyle bir fethin gerekliliğini savunduğu ve bu yolda II. Mehmed ve yanındakileri kuvvetle desteklediği, hatta bu sebeple sonradan fethin manevi mimarlarından biri olarak anıldığı bilinmektedir.”³⁴⁰

“Büyük Osmanlı topraklarının kara surları boyunca bombardımanı devam ediyordu. Bu bombardımanlar sonunda kara surlarında büyük bir gedik açılmıştı. Bu durumu gören Bizans İmparatoru, Türk ordugâhına yeni bir elçi göndererek barış teklifinde bulunmuştu. Bu sırada Osmanlı ordusunda kuşatmaya devam etmek isteyenlerle devam etmek istemeyenler arasındaki mücadele de artmıştı. Bizanslıların teklifini görüşmek üzere padişah divanını ve harp meclisini toplantıya çağırdı. Sadrazam Halil Paşa Bizanslılarla bir anlaşmaya varılmasını istemiş, fakat Zağanos Paşa ve ulema (Molla Gürani ve Akşemseddin) bu fikre karşı gelmişlerdi. Padişah da onlara iltihak etmiş, Bizans İmparatorunun barış teklifi ret edilmişti.”³⁴¹

Fatih İstanbul'u bile tek başına aldığı bir karar ile değil idareci ve âlimlerden oluşan meclise danışarak fethetmiştir: Fatih ve İstanbul'un zaptı hakkında yazılmış olan kitaplarımızın hemen hepsinde müşterek olan nokta, İstanbul'un alınışında dini hislerin ön safta gelmiş oluşudur. Fatih İstanbul'u alma kararını topladığı meclise bildirmek üzere verdiği söylevde “İ'â-i kelimetullah ve ihya-i minnet-i resulullah etmeye makdurumu sarf eyliyem, ta dünyada mucib-i zikr-i cemil ve ukbada bais-i ecr-i cezil vaki ola. Öyle olsa belde-i Tayyibe-i Kostantıniye ki bağ-ı irem andan bir kûşe” dedikten sonra İstanbul'u methediyor ve kendi memleketinin ortasında kalmış olan bu diyarın, zamanında bir küfür ocağı olarak kalmasına gönlünün razı olamayacağını açıkça ifade ediyordu.³⁴²

Karadan yapılan kuşatmalar yetersiz kalınca Haliç'e gemi geçirmek icap etti. Lakin Haliç'in ağzına çekilen zincir geçişi engellediği için yeni bir yol bulunmalıydı. Nitekim bu iş

³³⁹ Selahattin Tansel, a.g.e., s. 6

³⁴⁰ Feridun M. Emecen, “İstanbul'un Fethi”, Türkler Ansiklopedisi, C. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 312–321, Selahattin Tansel, a.g.e., s. 71 ve aynı eserin bir başka bölümünde daha ayrıntılı bir şekilde bu konudan bahseder, bkz. s. 96, Franz Babinger, a.g.e., s. 91, Selahattin Tansel, Osmanlı...a.g.e., s. 85

³⁴¹ Yazar Adı Yok, Türk Ansiklopedisi, “Fatih Sultan Mehmet”, C. 16, MEB, Ankara 1968, s. 152

³⁴² Selahattin Tansel, a.g.e., s. 29

için Fatih dönemin âlimlerini bir araya getirip onlardan bir meclis oluşturmuştur. Bu mecliste gemilerin karadan yürütülmesi işinin müzakere edildiği yazılmaktadır.³⁴³

“İstanbul’a yardım getiren Ceneviz gemileri kolaylıkla kuşatmayı yarıp Haliç’e girmeyi başarınca bu büyük başarısızlıktan Fatih ve ordusu olumsuz etkilenmişlerdir. Bu başarısızlıktan komutanlar ve ulema da olumsuz etkilenmiştir. Nitekim Akşemseddin gönderdiği bir mektubunda padişahı açık olarak “hükümünü yürütmekten aciz” olmak ile suçlayarak derhal gereken tedbirlerin alınmasını istemişti. İlk hücumun ve ardın da denizdeki başarısızlığın verdiği hislerle Bizans’ın sulh teklifi müzakere edilmiş, kuşatmanın kaldırılmasına taraftar olanların başında yer alan veziriazam Çandarlı Halil Paşa teklifin kabul edilmesini desteklerken Akşemseddin, Zağanos Paşa ve Molla Gürani gibi önde gelen ulema ve askerler buna şiddetle karşı çıkmıştır. Akşemseddin’in mektubunun bu hararetle tartışmalar sırasında yazıldığı kabul edilecek olursa, bu durumda II. Mehmet’in tereddüt içinde bulunduğu, ancak gerek Akşemseddin’in ikazları, gerekse yakını olan paşaların ısrarları sonucu muhasarayı sürdürme kararı aldığı söylenebilir.”³⁴⁴

İstanbul’un kuşatması sırasında alimlerden Akşemseddin’in Osmanlı ordusunun düştüğü müşkül durumu görerek bunu gidermesi için Fatih Sultan Mehmed’e bir mektup gönderir: “Donanmanın başarısızlığı büyük hayal kırıklığına ve kedere yol açtı. Elimize bir fırsat geçmişken bunu yitirmek, Hıristiyanların sevinç gösterilerinin yanı sıra ordumuzdaki insanların sorumluluğu sizin yanlış kararlarınızda ve otorite eksikliğinde aramalarına sebep oldu... Bu koşullar altında muhalefetin ve ihmalkarlığın sorumlularını bulup ağır şekilde cezalandırmalısınız ki surlara saldırıp hendek doldurmalu olacak tehavün ederler vakti geldiğinde aynı hatayı yapmasınlar.” Bu mektubu ile Fatih’i ciddi önlemler almaya yönlendirmiş ve doğrudan idareye müdahale etmiştir.³⁴⁵

“İstanbul’un fethi sırasında toplanan harp meclislerinde tereddütler hâsıl oluyordu. Sultanın hocası olan büyük âlim Akşemseddin tarafından Padişah’a yazılan bir arzda, “Sert ve enerjik” davranılması öğütleniyordu. Bunun üzerine toplanan son harp meclisinde daha fazla beklemenin ordudaki bozguncu dedikoduları arttıracığı düşüncesi ile hemen taarruz kararı alındı. Bu arada Zağanos Paşa, Hadım Şehabeddin Paşa, Turhan Bey, Akşemseddin ve Molla Gürani bu kararı destekler mahiyette asker arasında maneviyatı yükseltici konuşmalar

³⁴³ Selahattin Tansel, a.g.e., s. 74

³⁴⁴ Feridun M. Emecen, a.g.m., s. 316

³⁴⁵ Halil İnalcık, “Fatih Sultan Mehmed (1432-1481) ve Zamanı”, bu makale için bkz. Franz Babinger, a.g.e., s. 436-437

yaptılar. Yapılan bu istişarelerden sonra kuşatmanın devam ettirilmesi ve ağır bir hücum yapılmasına karar verildi.” “26 veya 27 Mayıs’ta padişah bir harp meclisi topladı ve yalnız Sadrazam Çandarlı Halil Paşa’nın muhalif reyine karşı bütün kumandan ve ulema, şeyhler umumi hücumu taraftar oldular; bilhassa Fatih’in mürşidi, manevi zahiri Akşemsettin, fethin yakın olduğunu tebşir ederek, celadetli bir hitabede bulundu.”³⁴⁶

İmparator devletin tek otoritesidir. Devlet egemenliğinde otorite paylaşılmayan vazgeçilmeyen unsurların başında gelir. Meşrulaştırım aracı olarak ulemayı kullanmak zorunda kalsa da padişah bu otoriteyi devlet adına kullanan en üst düzey devlet kurumudur. Ancak o, Fatih bile olsa bazen istediği gibi hareket edemez; “Fatih siyasi bakımdan Bosna kralını ortadan kaldırmayı zaruri görmüştü. Fakat Mahmud Paşa, daha önce krala aman vermiş olduğundan bu dini hukuki ahdin bozulması en mühim bir içtihat meselesi haline gelmiş, bunun için Müftü Al Bistami’nin fetva vermesi ve hükmü bizzat icrası icap etmiştir. Kaynaklar Bosna Kralını öldürülmesinin onayını fetva üzere yapmak zorunda kalan Fatih’e desteğin ulemadan geldiğini, Al Bistami’nin verdiği fetvada kralın babasını öldürmüş olduğunu, bu babda işlenebilecek en büyük suç ve günahlardan birini işleyen bir kişi olarak yargılanmasına ve tabî ki idam edilmesine karar verilmiştir.” Şeyh Ali Bistami Musannifek “Ben Sultan Bayezid-i Bistami’nin neslindenim, bunun gibi kafirleri öldürmek gazadır.” demiş ve ardından Bosna Kralına ilk kılıç darbesini o indirmiştir.³⁴⁷ “Fatih Mehmed’in devlet teşkilâtına ait kanunnamesi, kendi emriyle toplanmış, onun tarafından kontrol ve ikmal edildikten sonra ilân edilmiştir. Teşkilâta ait kanunnamesinde Fatih, Nişancı Leys-zade’ye, Divan’da amel edilmek üzere bir kanunname tanzim etmesini emretmiş o da Fatih’ten önce ataları zamanında geçerli kanunları bir araya getirmiş, bunu Padişah gözden geçirmiş, eksik kalan noktaları bizzat tamamlamıştır. Nişancı, bu kanunnamenin Padişahın ağzından nakil suretiyle meydana getirildiğini işaret etmektedir. Kanunnamenin başında padişahın bir hattı, yani doğrudan doğruya kendisi tarafından yazılmış bir emri de vardır ve aynen şudur: ‘Bu kanunname atam ve dedem kanunudur, benim dahi kanunumdur; evlâd-i kiramım neslen ba’de neslin bununla amel olalar.’ İncelediğimiz bu kanunnamenin, Nişancı Karamanlı Mehmed Paşa’nın veziriazamlığı sırasında (1477–1481) düzenlendiği tahmin olunmaktadır. Teşkilât kanunnamesi, doğrudan doğruya devlet teşkilâtına ait kuralları, yani tam anlamıyla örfi kanunları içine almaktadır. Metinde Fatih, “Ahval-i saltanata nizâm” verdiğini

³⁴⁶ Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.m., s. 343, Önder Bayır, a.g.m., s. 331, Franz Babinger, a.g.e., s. 91, Selahattin Tansel, Osmanlı...a.g.e., s. 85

³⁴⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 154–155, Selahattin Tansel, a.g.e., s. 173–175, Solakzade, a.g.e., 308, Aşıkpaşaoğlu, a.g.e., s. 187, Mehmed Neşri, C.II, a.g.e., Hoca Sadedin, C. III, a.g.e., s. 74

belirtmiştir. Hükümetin kuruluş tarzı, hükümetin erkânı, yetkileri ve protokol, Padişahla ilişkileri, rütbe ve dereceleri, terfiler, maaş ve emeklilikleri, cezalar, hepsi, şeriatla değil, Padişahın iradesiyle belirlenen konulardır. Kanunnamede, saraya ait hizmet sahiplerinin de devlet teşkilâtı içinde gösterilmesi, patrimonyal Osmanlı idaresinin niteliğiyle ilgili bir özelliktir. Zira saray ve hükümet birbirini tamamlayan bir bütün teşkil ederler. Padişahın sarayı içinde, Enderun'daki hizmetlerle kapısındaki hükümet hizmetleri aynı nitelikte sayılmakta ve hükümet makamlarına Saray hizmetlerinde bulunan kimseler getirilmektedir. Öbür yandan dikkate değer bir nokta, devlet himmetlisi olarak ulemanın da teşkilât içinde yeri ve merâtibî gösterilmiştir. Örfî kanunlar, Padişahın fermanı (hükmü) şeklinde çıkarılır. Zira örfî kanunların kaynağı ve dayanağı Padişah iradesidir. Bunlar, birer Padişah emrinden ibarettir, genel fermanlarda bulunan tüm öğeleri taşır. Bu sebepten bu kanunnamenin en üst yerinde padişahın el yazısı, Hattı Hümayunu yer almıştır. Bu özellik, onun hükümdarın iradesinden çıkan resmi bir kanun mecellesi olduğunu kanıtlar. Böylece, bu kanunname maddeleri, kendisiyle amel edilmesi (ma'mülün bih) zorunlu hukuki kurallar halini alır. İşaret edilmesi gereken bir nokta da, bu kanunnamenin 'Ebed'ül âbâd ma'mülün bih' olmak için vücuda getirilmiş olmasıdır. Gerçekte İstanbul Fatihî, imparatorluğun ilk ve gerçek kurucusu olduğu bilincini besliyordu. Bu nokta, kanunnamenin dibacesinde nişancının ifadesinden de bellidir. Nişancıya göre, bunca fütihat ve özellik İstanbul fethi gibi büyük bir başarı üzerine Fatih'in, atalarının kanunlarını toplayıp tamamlamak suretiyle bir kanunname vücuda getirmesi zorunlu görülmüştür. Burada, Türk-Moğol hukukunda töre ve yasaların, imparatorluk kuran büyük hakanlar tarafından zamansız edebi kanunlar olarak ilân edildiği hatırlanabilir. Bu kanunların ve teşkilâtın büyük bir bölümünün, Fatih'in Hattı Hümayununda söylendiği gibi, ondan önceye ait olduğuna kuşku yoktur. "Kanunumdur" veya "Emrim olmuştur" ifadelerini kullandığı noktalarda dahi, Fatih'in çok kez eski teamül ve kuralları onaylamaktan başka bir şey yapmadığı söylenebilir. Fakat "defterdarlık ve nişancılık verilmek Sahn müderrislerine dahi kanunumdur" dediği zaman bu kuralın, kendisi tarafından konduğu kuşku götürmez. Sahn medreselerinin onun tarafından teşkilâtlandırıldığını biliyoruz. Hükümet adamlarının ayrı bir arz odasında padişaha arza çıkmaları yönteminin, yine ilk kez onun tarafından ihdas edilmiş olduğu başka kaynaklardan bilinmektedir. Bir yerde açık olarak teamülü değiştirdiğini şöyle belirtir: 'Cenâb-i şerifimle kimsenin tam yemek kanunum değildir, meğer ehl-i iyâlden ola. Ecdâd-ı izamın vüzerâsile yerlerimiş, ben ref etmişimdir'. Yaptığı öbür değişiklikler, teşrifatta, merâtipte, maaş miktarlarında olmalıdır. Biz kanunnamede adı geçen memuriyetleri, hizmetleri ve teamülleri, daha II. Murad devrine ait vesikalarda tespit edebilmekteyiz. Kardeş katline dair madde, bu bakımdan incelenmeye

değer. Daha I. Bayezid, Kosova Harp meydanında (1389) Kardeşi Yakub'u idam ettiği zaman, bir iç harbi önlemek için vezirlerin reyini ile bunu yaptığı işaret edilmiştir. Sonradan, onun oğulları arasındaki iç savaş, aynı hareketi haklı gösterecek derecede devleti temelinden sarsmıştır. I. Mehmed, büyük oğlu Murad'ı veliyaht yaptığı zaman, iki küçük oğlunu ölümden kurtarmak için önlem almıştı. II. Murad, kendisine karşı ayaklanan ve Bizans-Karamanoğlu ile birleşen kardeşi Mustafa'yı yakalayıp idam etti. Bizans tarihçisi Dukas, bununla ilgili olarak Osmanlılarda kardeş katlinin eski bir âdet olduğunu işaret eder. Fatih tahta çıkar çıkmaz, atalarının yaptığı gibi, küçük kardeşi Ahmed'i ortadan kaldırdı. O, bu eski teamülü kanunnamesinde, "karındaşların nizam-i âlem için katletmek münâsibdir, ekser ulema dahi tecviz etmiştir" formülü ile ifade etti. İslâm cemaatini anarşiden kurtarma kaygısıyla ulemanın caiz gördüğünü belirtmesi önemlidir. Yoksa bunu mutlak bir kural olarak koymaktadır. Devlet büyüklerine ait birinci bâb şu şekilde biter; 'Bu kadar ahval-ı saltanata nizam verildi, şimden sonra gelen evlâd-i kiramımdan dahi islâhına sa'y etsünler'. Burada Fatih'in, koyduğu kanunların ıslah edilebileceğini kabul etmesi, hukuk görüşü bakımından önemle belirtilmeğe değer bir noktadır. Fatih'in bu kanunnamesine, devlet teşkilâtına ait nizam ve kuralların ancak bir kısmı girmiştir. Fatih'in ikinci kanunnamesi reaya kanunudur. Yani daha çok vergi yükümlüsü tebaanın vereceği örfi vergileri gösterir. Böylece kanunnamelerin, biri askeri, diğeri reayaya ait olmak üzere ikiye ayrılması, Osmanlı devletinin sınıflar statüsüne ait temel anlayışı, askeri ve reaya statüsündeki temel ayrılık prensibini yansıtır. Askeri içeriğine, devlet hizmetinde olup berat ile maaş alan bütün sınıflar girer. Onlar kadıaskerin hükmü altındadır. Reaya, askeri sınıf dışında vergi veren bütün tebaa, tarımcı, esnaf ve tüccardır. Bu açıklamalar, Osmanlı devletinde dini Şer'i kurallar dışında bir hukuk düzeni olmadığını ileri sürenler için, umarız ki, yeterince bilgi ve kanıt sağlamıştır."³⁴⁸

Ancak kanunname bile çıkarılsa bu Fatih'in vefatından hemen sonra veliahtlar arasında çatışma çıkmasını engelleyememiştir. Fatih Mehmed vefat ettiği zaman, Karamani Mehmed Paşa ve Molla Gürani'nin de bu konuda kışkırtmaları sonucu Şehzade Cem'in saltanata geçmesi için bir taraftan devlet merkezindeki arzuya uyarak, şehzade Bayezid'e haber yollarken, diğeri taraftan da, kendi adamlarından birini, gizlice, Cem Sultan'a

---

³⁴⁸ Halil İnalçık, Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet, a.g.e., s. 32-36, Franz Babinger, a.g.e., s. 351-369, Çoşkun Üçok, Ahmet Mumcu, Gülnihal Bozkurt, a.g.e., s. 182-189, Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600), a.g.e., s. 65-66

göndermiş ve Bayezid'den evvel Cem'i İstanbul'a getirerek, bir emr-i vaki yapmak istemişti.³⁴⁹

Padişahlar resmen bir tek, ulema tarafından denetlenirler, ulemayı da bir tek padişah denetler. Bu kısır döngüde devlet erkânını hoş tutan ulemanın yükseldiği ve Molla Gürani örneğindeki gibi yüksek derecede maaşlar aldığını gören diğer âlimler devlet ile iyi geçinmenin yollarını aramışlardır. Bazen bu yarışta geri kaldıklarını hissettiklerinde haksız rekabet yapmaktan çekinmemişlerdir: “II. Mehmed'in matematik ve ilâhiyat çalışmalarına verdiği destek, bunların medrese çevrelerinde yakından ilişkili konular olarak sağlam bir yer edinmelerini sağlamıştır. Özgür düşünceli ulemanın akli ilimlerde uzmanlaşanlar arasından çıkması dikkate değer. Ali Kuşçu'nun öğrencisi Molla Lütfi bunlardandır. Matematikçi ve İlâhiyatçı olarak adını duyuran Lütfi, özgür düşüncesi ve batıl inançlarla açıkça alay etmesiyle tutucu ulemayı öfkeliendiren bir müderris idi. II. Bayezid döneminde kendisine karşı bir propaganda savaşı açılarak küfürle suçlanmış ve adı deliye çıkarılmıştı. Söylenti ve kuşkular artınca, sultan bir ulema kurulu oluşturulup durumunun tartışılarak iddiaların doğru olup olmadığının belirlenmesini emretti. Ulemanın yargılanmasında izlenen dava yöntemi buydu. Rakipleri onu zındıklıkla suçluyor, yüzlerce tanık aleyhte ifade veriyor, halk da duruşmayı büyük bir merakla izliyordu. Lütfi hiçbir zaman şirk, yani Tanrı'ya ortak koşma suçu işlemediğini sürekli vurgulamış, fakat yargılayan ulema heyeti sultana Lütfi aleyhindeki kanıtların onun idamını gerektirdiğini bildirmiştir. Sultan tereddüt ettiyse de, ulemanın ısrarı üzerine Lütfi'yi ölüme mahkûm etmiştir. Molla Lütfi, 1494 yılında İstanbul At Meydanında büyük bir kalabalık önünde boynu vurularak öldürüldü. Ancak, ulemanın bir bölümü olayı bir dedikodu ve iftira olarak görmüş, kamuoyu da Lütfi'ye hak yolunda şehit gözüyle bakmıştır.”³⁵⁰

“Hurufilerin³⁵¹ inançlarından dolayı yakılmaları olayı, Padişah II. Mehmed'in ilk saltanat dönemine rastlar. Ağustos 1444'te Padişah II. Murad, çocuk yaştaki oğluna tahtı bırakarak Manisa'ya çekilir. Mehmed, henüz on iki yaşındadır ve yönetim erkini Molla Hüsrev, Molla Gürani, Molla Fahreddin Acemi, Sadrazam Mahmut Paşa gibi, sarayın ileri gelenleri ellerine alırlar. Hurufilerin katli, Mehmed'in saltanatının ikinci ayında, Eylül 1444'te gerçekleşir. Padişah Sultan Mehmed'le sohbet edebilecek kadar ilişkileri olan

³⁴⁹ Selahattin Tansel, Sultan...a.g.e., s. 23, Müneccim Baş Ahmed Dede, C. II. a.g.e., s. 373-380, Mehmed Neşri, a.g.e., s. 207-211, Münevver Okur, a.g.e., s. 3-31, Hoca Sadeddin, C. III, a.g.e., s. 192-234

³⁵⁰ Halil İncelik, a.g.e., s. 185-186, Orhan Şaik Gökyay, a.g.e., s. 10-11, Franz Babinger, a.g.e., s. 415, Remzi Demir, a.g.e., s. 75, Taşköprülüzade, a.g.e., s. 226

³⁵¹ Hurufiler ve Hurufilik konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkâki Gölpınarlı, *Hurufilik Metinleri Katalogu*, TTK, Ankara, 1989, s. 39

Hurufiler, bir gün kendilerine kurulan bir tuzaktan canlarını kurtarmak için kaçıp, padişahın sarayına sığınır. Peşlerindeki, dönemin Şeyhülislamı Fahreddin Acemi'dir, sarayı basar padişahın elinden Hurufileri alır ve Edirne *Üç Şerefeli Camii*'nin avlusunda yaktırır! Şeyhülislama göre Hurufiler, düşünce ve inançları bakımından şeriata aykırıdır. Hatta Hurufiler, padişahın aklını çelmek, onu yoldan saptırmak üzeridirler. Saltanatın ve şeriata selameti için padişah, kendisine karşı dahi korunmalıdır! Şeyhülislam Fahreddin Acemi'nin yaptığı da budur.”³⁵²

Devlet erkânı karşısında her zaman ulemanın bir birini rakip olarak görmeyerek desteklediği de olmuştur: “Bununla birlikte zaman zaman ulemadan bazı kimseler padişahın sert cezalarına maruz kaldıkları da görülmüştür. Örneğin, zamanın ünlü matematikçilerinden Sinan Paşa yaptığı bir hareketten dolayı cezalandırılarak hapsedilmiştir. Sinan Paşa hapsolünce, İstanbul uleması ayaklanmış, toplu bir hâlde padişaha müracaat edip, Sinan Paşa hapisten çıkarılmaz ise, bütün kitaplarını yakarak, Osmanlı ülkesini terk edeceklerini bildirmişlerdir. Bunun üzerine Sinan Paşa, hapisten çıkartılmış, fakat Sivrihisar kadılığı ve müderrisliği vazifesi ile derhal İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır. Padişah, arkasından bir tabib göndererek, paşanın aklı muhtel olduğu için, deliler için yapılan tedbirlerin alınmasını emretmiştir. Tabib Sinan Paşa'ya İznik'te ulaşmış, paşayı hapsedip, bağlatarak, günde 50 değnek vurdurmuş ve “muhalif şerbetler” içirmiştir. Paşaya yapılan bu tedavi şeklini Bursa'da müderrislik yapan Mevlâna İbn Husâm al-din Molla Mustafa işitince, İznik'ten padişaha bir mektup göndererek, bu usulden vazgeçilmesini rica etmiş, aksi halde ülkeyi terk edeceğini söylemiştir. Bunun üzerine Fatih'de bunu kabul etmiştir.”³⁵³ Bu tavır üzerine Paşa hapisneden çıkarılmış fakat padişahın kesin kararlılığından dolayı Sivrihisar'a kadılık ve müderrislik görevleriyle sürgün edilmekten de kurtulamamıştır.”³⁵⁴

Ulemadır halk gözünde de devlet gözünde de en saygın olan; İbn Kemal bunu fark edip asker sınıfından ayrılıp ulemaya katılmış, niceleri bu yola baş koymuştur. Osmanlı'da en yüksek maaşı onlar alır, en büyük itibarı onlar görürdü: “II. Mehmed, hükümdarlık yıllarında birçok bilgini kendine hoca seçmiş, onlara saygı göstermiştir. Huzurunda sık sık ilmi toplantılar düzenler, bilginlerin tartışmalarını dinlerdi. Bu toplantılarda bilginler oturabilir, fakat bilgin de olsalar, vezirler oturamaz, ayakta dururlardı.”³⁵⁵ Padişahlar bile ulemanın

³⁵² Ali Yıldırım, a.g.e., s. 40, Seyit Ali Kahraman, A. Nezh Galitekin, Cevdet Dadaş, a.g.e., s. 287-288, Franz Babinger, a.g.e., s. 354-355, İlber Ortaylı, Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek, a.g.e., s. 71-72

³⁵³ Taşköprülüzade, a.g.e., s. 163, Franz Babinger, a.g.e., s. 411-412

³⁵⁴ Adnan Adıvar, a.g.e., s. 49, Taşköprülüzade, a.g.e., s. 163, Franz Babinger, a.g.e., s. 411

³⁵⁵ Yahya Akyüz, a.g.e., s. 84-91, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.m., s. 392, 397, S. Hayri Bolay, a.g.e., s.93-99

ayağına gidebilirdi; Molla Gürani II. Bayezid döneminde, ölüm döşeğindeyken, vezir Davud Paşa'ya "Bayezid'e selam söyle. Ondan son arzum cenazeme gelmesi ve borçlarımı devlet hazinesinden ödemesidir." dedi. Sultan II. Bayezid gerçekten de cenaze namazına katıldı ve 180 bin gümüş akçelik borcu devlet hazinesinden senetlerini bile görmek istemedi.³⁵⁶

Ulemanın zamanla yetki genişliği bilimsel durağanlaşmanın artması ile doğru orantılı bir şekilde ilerlemiştir. Devlet içerisinde önemleri arttıkça beşik ulemalığı, iltimas, rüşvette artış göstermiştir. Ulemada göreve gelince başta harcadığı eforu geri alabilmek için hediye uygulaması başlattığı gibi görev ve sorumluluklarını da arttırma yoluna gitmiştir: "Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinde müftülük ile kadılık ve hatta müderrislik bir zat uhdesinde bulunmuş ise de nadirdi. Ancak İstanbul'un fethini müteakip Hızır Bey hem kadı ve hem müftü olmuştu. Molla Hüsrev 877 H. (1472 M.) tarihine kadar İstanbul kadılığı ile müftülüğü cem etmiş ve sonra müftülük ilâve olarak Sahn-ı Seman müderrisi Alâüddin-Arabî'ye verilmişti. Sonra müftülük, kadılık ve müderrislik ayrılarak Molla Hüsrev, Molla Gürani, Molla Arap, Ali Cemali Efendiler müstakil müftü olmuşlar ve hatta Eyüp, Üsküdar ve Galata fetvaları bunlara verilmişti. Bu müftülerin yevmiyeleri Molla Gürani'nin iki yüz akçesi müstesna olarak bu miktardan azdı. Tarihçi Ali, Fatih zamanında İstanbul müftülüğüne kazaskerlikten mâzul olarak iki yüz akçe ile tayin yapıldığını beyan etmekte ise de bu miktar kati ve muayyen değildir; meselâ XVI. asır başlarında Ali Cemali Efendi'nin (Zembilli Ali Efendi) müftülüğü zamanında II. Bayezid meşhur medresesini (şimdi Bayezid'de İnkılâp Müzesi) yaptırdığı zaman burada ders okutulmasını müftü olanlara şart koyduğundan Müftü Ali Cemali Efendi'ye müderrislik maaşı olarak elli akçe tahsis etmiş bu suretle müftülük maaşıyla beraber müderrislik maaşı yüzeli akçe olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman, Ali Cemali Efendi'nin yevmiyesine elli akçe daha zam ederek müftülük maaşı müderrislik maaşı ile beraber iki yüz akçe olmuş ve İbn Kemal de iki yüz akçe ile tayin edilmiştir. Bu suretle iki yüz akçe ile müftü yani şeyhülislâm tâyini Ebussuud Efendi'nin müftülüğüne kadar devam etmiştir."³⁵⁷

Burada 1451–1512 yılları arasındaki, dönemi inceleyerek ortaya çıkardığımız ulema devlet ilişkisine yönelik bazı örnekleri ortaya koyduk. Ortaya çıkan manzaraya göre; ulema Osmanlı'nın siyasi hayatının temel taşı, zaman zaman idarecinin silahı, aracı, yandaşı, zaman zaman da kösteği, diken, idamı olabiliyordu.

³⁵⁶ Franz Babinger, a.g.e., s. 406

³⁵⁷ Mehmet Nuri Yılmaz, a.g.m., s. 150, Osman Özkul, a.g.m., s. 531-532

SONUÇ

Osmanlı imparatorluğunda iki farklı dönem; yükselme dönemi olarak adlandırılan Fatih Sultan Mehmed devri ile yükselme içinde duraklama dönemi olarak adlandırılan II. Bayezid devri. Yaptığımız araştırmada karşılaştığımız başlıca tablo, oluşan vakaların sebeplerinin çoğunlukla bireysel çalışmalar üzerine kurulu olması. Ulemalarda öne çıkanların, devlet erkânına gerekirse müdahale edenin ya da devlet erkanı tarafından kontrol edilenin hep bireysel fark ve çalışmaları ile gerçekleştiğini tespit ettik.

II. Mehmed'in başlangıçta okuma yazmaya karşı duyarsız olmasına rağmen zamanla Molla Gürani ile başlayan eğitim serüveninde dönemin iyi alimlerinden ders alması ve ömrü boyunca kendini hep öğrenci göyerek kendinden yaşça küçük olmasına rağmen bilgi açısından beğendiği kişileri bile "Sinan Paşa gibi" kendine hoca seçmesi onun başlıca özelliğidir. Yaşadığı olumsuzlukları hırslı, azimli ve yılmaz kişiliği ile avatanja çevirmeyi başarması ile oğlu II. Bayezid'en onu ayıran diğer bir özelliğidir. Ulemaya verdiği değer, İstanbul'u bir bilim merkezi haline getirmesi yürütme görevini enderuna, yasama yetkisini ulemaya vererek devlet erkanında denge oluşturmaya çalışması, ekonomiyi güçlü tutması, teknolojik gelişmeleri desteklemesi ve dönemine göre hür denilebilecek bir fikir ortamını oluşturması, yaptığı işlerde ulemanın meşrulaştırma gücünden yararlanması döneminin özelliklerinin bazılarıdır.

II. Bayezid ise babasının politikalarından hoşlanmamış ve Çandarlı sülalesine iadeyi itibar göstermiş, 'Sofu' lakabını alacak kadar din ile ilgilenmiş ve hatta fikirsel alandaki tehafüt yapılanmasından uzaklaşarak taasuba varan bir döneme girilmiş, Fatih Sultan Mehmed'in idam kararı verdiği alimleri yükseltip, onun gözdesi olanları idam edecek bir siyasi yapılanma oluşturulmuş, imaret, vakıf gibi sosyal kurumların sayısı arttırılmış, Fatih Sultan Mehmed'in kamulaştırdığı vakıfları tekrar Allah mülkü saymış ve vergiden muaf kılmıştır.

Bu dönem âlimleri iki ekole ayırır: Şeyh Vefa'nın tekkesinde toplanan ve Rasyonalist bir fikir yapısına sahip Razi doktrininden beslenen Sinan Paşa, Hızır Bey, Molla Lütü, Ali Cemali ve Hocazade vs. âlimlerden oluşan grup ile Karamani Paşa'nın konağında toplanan İmam-ı Gazali doktrininden beslenen sezgisel bir fikir yapılanmasını kabul eden, taasuba varan bir yapıya sahip Hatipzade, Molla İzari, Efdalzade, Ahaveyn gibi âlimlerden oluşan grup. Her iki padişah döneminde de faaliyet gösteren bu âlimlerden Fatih Sultan Mehmed döneminde birinci grup, II. Bayezid döneminde ikinci grup daha çok öne çıkmıştır.

Ancak her iki padişah döneminde de Hurifilerin katli ya da Molla Lütü'nin katli gibi devlet tarafından düşüncelerinden dolayı öldürülen kişiler olmuştur.

Bu dönemdeki devlet ulema ilişkisinin bir sistemden çok, bireysel bir yapılanma içinde olduğu görülür. Şeyhülislam Ali Bistami'nin Fatih Sultan Mehmed'in emrine uyması, Molla Gürani'nin Fatih'in fermanını şeriate uygun olmadığını söyleyerek yırtması, II. Bayezid'in terettüde kalmasına rağmen Molla İzari'nin ve Hatipzade'nin ısrarları üzerine alim öldürmesi, Fatih Sultan Mehmed'in hakkında idam kararı çıkarmasına rağmen yakalamadığı Müeyyedzade'yi II. Bayezid'in Rumeli Kazaskerliğine kadar getirmesi, alimlerin devlet ve halk üzerindeki otoritelerinin kişisel özelliklerinden kaynaklanıp, beslenmesi bu durumu açıkça göstermektedir.

Osmanlı imparatorluğunun temeli dairey-i adliye fikrinden beslenmekteydi. Adaletsiz halk olmayacağına halksız para olmayacağına parasız asker olmayacağına askersiz devlet olmayacağına devletsiz adalet olmayacağına dayanan bu fikre göre devletin başlıca görevi adaleti sağlamaktı. Bunun içinde adaleti uygulayan bilgili alimlere ihtiyacı vardı. Tezimizde ortaya çıkan bir unsur da ulemanın yargı yetkisine sahip olan kadro olduğu ve bu yetkisini adaleti sağlamak üzere kullandığıdır. Molla Vildan Fatih Sultan Mehmed'in bir genç hakkında verdiği ölüm kararını bozarak bazen kişisel boyutta kalsa da alimlerin hükümdarların bile kararlarını bozduğunu tespit ettik.

Ortaçağ ve yeniçağ arasında kalmış bir Osmanlı, kurulduğu yıllar tüm dünyada insanların kimliklerinin milletlerine göre değil inançlarına göre yapıldığı yıllardı. İnançtan aldığı güçle sarsılmaz bir imanla kurduğu devleti, cihat uğruna şahadet şerbetini içmek isteyenlerle, ganimet ve rant peşinde koşanların akın akın geldiği, yeni dünyası oldu. Osmanlı umut, Osmanlı kurtuluş, Osmanlı zenginlik, Osmanlı adaletti. Ahilerin desteği ve ilk hükümdarların tüm masumiyetleri ile din uğruna savaşmalarıyla bu sıfatları layıkıyla taşıdı, Osmanlı.

İstanbul'un fethi ile artık protokolü, sarayı, siyaseti, kanunu ve âlimi ile değişti, Osmanlı. Büyüyen Osmanlı'yı evrensel bir hale dünya devleti haline getiren Fatih Sultan Mehmed ile artık bir imparatorluk olan devlet yeni gücünü korumak, tazelemek ve arttırmak için bilgiye açıklık duyuyordu. Her yerden zamanın en değerli âlimleri akın akın geliyordu, bu yeni umuda, İslam'ın gaza bayrağını taşıyanına. Ulemayı yanına toplayan Fatih her işinde onlara danışır, onları fikir mücadelesine düşürür, ilim üretir, üretirirdi. Onun için ulema tezimizde de gördük ki sadece bilim üreten bir araç değildi. Kurduğu düzeni ayakta tutan, halk kitleleri üzerinde ve içinde kökleşmesini sağlayan devletin hayat damarları idi. Bazen yaptığı kanunları meşrulaştıran, bazen yapacağı hataları önceden fark edip düzeltilmesini sağlayan, bazen de toplumun bölünüp, devletin yıkılmasına bile sebep olacak ayrılıkçı, itikat ve mezheplerin yayılıp, güçlenmesini engelleyen bir mekanizmaydı, ulema. Adaletin savunucusu, adaleti yaşatan, toplumsal huzuru, refahı sağlayıp, devam etmesini sağlayan da ulema olmuştu.

Fatih'in II. kez tahta çıkmasıyla beraber ulemadan olan Sadrazam Çandarlı Halil Paşa'ya tavır almış ve gücü ele geçirdikten sonra da Türk kökenli devlet adamlarını eleyip, yerlerini şahsi köleleri diyebileceğimiz kapı kullarına vermiştir. Ardından da yasama ve idareyi birbirinden ayırarak, yasamayı medrese kökenlilerin, idareyi Enderun kökenlilerin eline bırakmıştır. Kendisini bunlardan soyutlamış, tam bir imparator gibi ulaşılmaz olmayı tercih etmiştir. Yaptırđı eğitim kurumları ile ulemanın daha da güçlenmesini ve halk üzerinde ki otoritesinin artmasını sağlamıştır.

Âlimlerin ve medrese öğrencilerinin gelirlerini arttırmış, tartışma ortamları oluşturarak üreten ve kendini yenileyen ulemaya ödül, aksi halde ve otorite sarsıcı fikirlere de ceza vermekten çekinmemiştir.

Kendisi hem şair hem de âlim olduğu için, bizzat ulemayı kontrol etmiş ve müspet ilimlerin gelişmesinde başat rolü oynamıştır. Onun devrinde coğrafyadan, tarihe, tıptan, astronomiye, riyaziyattan, tefelsüfe kadar her alanda ama daha çok devletin desteğini bol tuttuğu nakli ilimler alanında gelişmiştir.

Devletin hızla büyümesinin finanse edilmesini, ilime verilen bolca akçeleri, fetihler için harcanan emekleri, ordunun giderlerini karşılayan halk sürekli akçe ayarıyla oynanmasından, savaşçı, gergin siyasetten bıkınca Fatih yerine daha çok ılımlı politikaya sahip, dindarlığı ile ulemanın sevgisini kazanmış, devşirmeler tarafından da desteklenen II. Bayezid'i görmek istediler. O babasının aksine ne siyasette ne de ilimde tam anlamı ile başarı

sergileyemedi. Devşirme ulema desteği ile siyaset onların kontrolüne geçti, âlimler makam hırsı ve koltuğu elinde tutma temayülleri ile bir biri ile uğraşır oldu. Çünkü ulemanın artan gücü ile beraber makamının değeri ve ona ulaşmak için sarf edilen emekte artmıştı. Ulema için din bir silah gibi kullanılarak rakiplerini elemek için yönlendirilen bir araç halini aldı. Ulemanın böylece devlet içerisindeki otoritesi de arttı. Ancak ulema için artık öncelik makam, siyasi güç, para olduğu için ilim geri planda kaldı. Devlet erkânı dindar olarak nam salıp, toplum önündeki siyasi karizmasını arttırmaya çalıştığı için yaptırdıkları vakıflarda ya da doğrudan destekledikleri eserlerde seçici olup nakli ilimlerin tarafını tuttular. Hatta vakfiye şartnamelerinde felsefenin, astronominin okutulmamasını şart koştular. Böylece Fatih Sultan Mehmed ile başlayan müspet ilimlerdeki gelişmeler onunla tarih oldu.

Ulema var olan düzenin devamını istiyordu. Bu yüzden statükocu bir yapılanmaya büründü. Yenilikleri tehlikeli olarak algıladı ve önüne geçmeye çalıştı. Bilimsel çalışmalar şerhlerden ibaret oldu. Birkaç istisna hariç verimli eserler çıkmaz oldu. Bilim adamlarının yaptıkları iş, siyaset, devlet işleri ile ilgilenmek ve popülizm olduğu için Avrupa'nın önce bilimde, ardından eğitim, siyaset ve askeri yapılanmada Osmanlı'yı geçmesini önlemek bir yana fark bile edemediler. Uzun süre ters giden tüm işleri Allah'ın yolundan uzaklaşmaya, dinden sapmaya bağladılar. Çözüm için daha dindar olmaya, devletin Hanefi yanının daha da kuvvetlendirilmesine çalışıldı. Birbirleri ile olan rekabetlerinde de dini araç olarak kullandılar. Onlar için eğitimde, adalette ve siyasette temel amaç üretmekten uzaklaşmaya aralarında üstünlük yarışına dönüştü.

Halk kitleleri zamanla bu durumu fark ettikçe ulemanın gücü önce onlar üzerinde azalmaya, ardından da siyasetçiler nezdinde azalmaya başladı. Ama hiçbir zaman yok olmadı. Ortaçağlar ve yeniçağlar boyunca dini kurallara göre yaşayan Osmanlı için ulemanın bu davranışları kabul edilemez olsa da vazgeçilir değildir. Nitekim Osmanlı I. Dünya Harbine girdiğinde Halife V. Mehmed Reşad'ın fetvası ile tüm İslam dünyasını İtilaf Grubuna karşı savaşa çağırılmış, Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'nin fetvası ile de M. Kemal Atatürk'ün ölüm ilanı verilmişti. Böylece halk nezdinde I. TBMM'ye karşı Anadolu'da pek çok isyan çıkmıştı. Bu bağlamda ulemanın halk ve devlet içerisindeki gücü Osmanlı'nın yıkılışına kadar sürmüştü, M. Kemal Atatürk'ün laikleşme, demokratikleşme sürecinde yaptığı bir takım çalışmalar ile önlenmeye çalışılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

Abdülhak Adnan, İslam Ansiklopedisi, MEB, C. 1, İstanbul, 1965

AFYONCU Erhan, “Fatih Sultan Mehmet Bir Rönesans Hükümdarı”, National Geographic, Doğu Grubu İletişim Yayıncılık, İstanbul, Mayıs 2007

ADIVAR Adnan, Osmanlı Türklerinde İlim, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2000

AKDAĞ Mehmet, “Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş Devrinde Esas Düzen”, DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, C. III, S. 4–5, Ankara, Temmuz 1987

AKPINAR Turgut, Türk Tarihinde İslamiyet, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994

AKYÜZ Yahya, Başlangıçtan 2001’e Türk Eğitim Tarihi, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001

ARSLAN Ahmet, Kemal Paşazade Tehafüt Haşiyesi’nin Tahlili, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, İstanbul, 1987

ASTER Ernst von, İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi, İm Yayıncılık, İstanbul, 2005

AŞIKPAŞAOĞLU, Aşıkpaşaoğlu Tarihi, Haz. Atsız, MEB, İstanbul, 1970

ATEŞ Ahmet, “İstanbul Fethine Dair Fatih Sultan Mehmed Tarafından Gönderilen Mektuplar ve Bunlara Gelen Cevaplar”, Tarih dergisi, S. IV, İstanbul, 1953, s. 10–23

“Molla Gürani”, İslam Ansiklopedisi, MEB, C. 8, İstanbul 1960

ATİK Kayhan, “XVII. Yüzyıl Osmanlı Aydınlarına Göre İlmiyye Teşkilatındaki Çözülmeye İlişkin Tesbit ve Teklifler”, Bilig, S.14, Ankara, Yaz 2000

“XVI. Yüzyıl Osmanlı Aydınlarına Göre İlmiyye Teşkilatındaki Çözülmeye İlişkin Tesbit ve Teklifler”, Türkiye Günlüğü, S.63, Ankara, Kasım-Aralık Gündemi 2000

AYVERDİ Ekrem Hakkı, “Fatih”, Türkler Ansiklopedisi, C. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002

BABİNGER Franz, Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı, Çev. Dost Körpe, Oğlak Bilimsel Kitaplar, İstanbul, 2003

BARKAN Ömer Lütfi, “Türkiye’de Din ve Devlet İşlerinin Tarihsel Gelişimi”, Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri Tebliğleri, Ankara, 1975

Vakıflar ve Temlikler, I, “Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, Vakıflar Dergisi, S. II, Vesika XV, Ankara, 1942

BASSO Enrico, “İşbirliğinden Ayrılığa XIV. Ve XV. Yüzyıllarda Cenevizliler Ve Türkler”, Çev. Hatice Babavatan, Türkler Ansiklopedisi, C. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 355–362

BAYIR Önder, “Çağ Açan Fetih İçin Yapılan Hazırlıklar”, Türkler Ansiklopedisi, C. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 322–337

BAYSUN M. Cavid, “Cemali, Zembilli Ali Cemali Efendi”, İslam Ansiklopedisi, MEB, C. 3, İstanbul, 1963

BERKİ Ali Himmet, Büyük Türk Hükümdarı İstanbul Fatih Sultan Mehmed Han ve Adalet Hayatı, Yayın Adı Yok, İstanbul, 1953

BİLGİN Vejdi, “Klasik Dönem Osmanlı Hukuk Düşüncesinin Temel Özellikleri”, Türkler Ansiklopedisi, C. 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 52–60

BİRAND Kamuran, İlkçağ Felsefesi Tarihi, Ankara Ün. İlahiyat Fak. Yayını, Ankara, 1987

BOLAY Süleyman Hayri, “Osmanlı Düşüncesinin Gelişimi-Klasik Dönem Osmanlı Düşüncesi ve Osmanlı’da Tehafüt Tutkusu”, Yeni Türkiye Dergisi, C. 33, Ankara 2000, s. 11–30

Osmanlılarda Düşünce Hayatı ve Felsefe, Akçağ Yayınları, Ankara 2005

CEVİZCİ Ahmet, Felsefe, Mega Yayınları, Ankara, 1994

Ortaçağ Felsefesi Tarihi, Asa Kitapevi, Bursa, 2001

CEYLAN Yasin, “Din ve Ahlak”, Doğu Batı Düşünce Dergisi, Y. 1, S.4, Ağustos, Eylül, Ekim 1998, Felsefe, Sanat ve Kültür Yayınları, Ankara, 1999

CEZÂİRÎ Ebubekr el, İslam Düsturu, Çev. Harun Ünal, Vahdet Yayınları, İstanbul, 1984

DANIŞMEND İsmail Hami, İstanbul Fethi'nin Medeni Kıymeti, İstanbul Fethi Derneği Neşriyatı, İstanbul, 1953

DABAĞYAN Levon Panos, Paylaşılmayan Belde Konstantiniyye, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005

Fatih ve Fetih Olayı, Kum Saati Yayıncılık, İstanbul, 2005

DELEUZE Gilles, Felix GUATTARI, Felsefe nedir?, Çev. Turhan Ilgaz, YKY, İstanbul, 2004

DEMİR Remzi, Philosophia Ottomanica (Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Türk Felsefesi- Eski Felsefe) C. I, Lotus Yayınları, Ankara, 2005

DEMİR Remzi, Yavuz UNAT, “Ali Kuşçu ve el-Muhammediyye, el-Fethiyye ve Risale fi Hall el-Muaddil li'l-Mesir Adlı Eserlerinin Türk Bilim Tarihindeki Yeri”, Düşünen Siyaset (Bilim Tarihi), S. 16, Ankara, 2002, s. 231-255

DEMİRCAN Yasemin, “Ege Adalarında Osmanlı Hâkimiyeti”, Türkler Ansiklopedisi, C. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 363–372

DENİZ Gürbüz, “Mustafa Müslihiddin Hocasade”, Osmanlı Ansiklopedisi, C. 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999

DEVELİOĞLU Ferit, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 1996

DÖNMEZ Süleyman, “Felsefe Nedir, Ne Değildir”, Bizim Dergah Aylık Fikir Dergisi, Yıl: VI, S. 64, Ankara, 1993

DURSUN Davut, “Osmanlı Devleti’nde Din-Devlet İlişkileri Üzerine Bazı Notlar”, Osmanlı Ansiklopedisi, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999

EMECEN Feridun M., “İstanbul’un Fethi”, Türkler Ansiklopedisi, C. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 312–321

EYİCE Semavi, “Fatih Sultan Mehmed”, Türk Ansiklopedisi, C. 16, MEB, Ankara, 1968, s. 147–171

FİNDLEY Carter V., Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994

Gelişim Hachette, C. IV, Sabah Yayınları, Paris, 1993

ĞIAKOUMIS Konstantinos, “Osmanlıların Otranto Ve Apulia Seferi”, Çev. Kürşat Akpınar, Türkler Ansiklopedisi, C. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 373–382

GÖĞEBAKAN Gökür, “XVI. Yüzyılda Osmanlı’da Devlet-Halk Münasebetine Bir Örnek”, Sosyal Bilimler Dergisi, C. 14, S. 1, Ankara, 2001

GÖKYAY Orhan Şaik, Molla Lütü, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987

GÖLPINARLI Abdülbaki, *Hurufilik Metinleri Katalogu*, 2. Baskı, TTK Yay. Ankara, 1989

HALAÇOĞLU Yusuf, XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, TTK Yayınları, Ankara, 1998

“Tarihi Kaynaklara Göre Osman Gazi’nin Şahsiyeti”, Osman Gazi ve Dönemi Sempozyumu Sonuç Bildirileri-Bursa Kültür - Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, Bursa, 1996, s. 48–53

HAMMER Joseph Von, Osmanlı Tarihi I, MEB, İstanbul, 2005

Hoca Sadeddin, Tacü’t Tevarih, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, C. II, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1992

Tacü’t Tevarih, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, C. III, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1992

İNALCIK Halil, Osmanlı İmparatorluğunda Klasik Çağ (1300-1600), YKY, İstanbul 2006

“Osmanlı Hukukuna Giriş, Örfi Sultani Hukuk ve Fatih’in Kanunları”, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. XIII/2, Ankara, 1958

Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000

“Mehmed II.”, İslam Ansiklopedisi, MEB, C. 7, İstanbul, 1957, s. 506–535

“Türkiye’nin İktisâdi Vaziyeti”, Belleten, C. XV, S. 60, TTK, Ankara, Ekim 1951, s. 670–686

“Bursa Şer’iye Sicillerine Göre, Fatih Sultan Mehmed’in Fermanları”, C. XI, S. 44, Ankara, Ekim 1947

“Osmanlı İmparatorluğunda İslam”, Tarih Risaleleri, İstanbul, 1994

İNAN Kenan, “Fatih Sultan Mehmet İstanbul’un Fethi Ve Etkileri”, Türkler Ansiklopedisi, C. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 279–311

İPŞİRLİ Mehmet, “Osmanlı Uleması”, Yeni Türkiye Dergisi, S. 33, Ankara 2000, s. 512- 520

“Osmanlı Uleması”, Osmanlı Ansiklopedisi, C. 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999

KAFESOĞLU İbrahim, Türk Milli Kültürü, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1996

KAHRAMAN Seyit Ali, A. Nezh GALİTEKİN, Cevdet DADAŞ, İlmiye Salnamesi (Osmanlı İlmiye Teşkilatı ve Şeyhülislamı), İşaret Yayınları, İstanbul, 1998

KARA İsmail, “Felsefe ve Tefelsüf Türkiye’de Felsefenin Dili Niçin Yok?”, Cogito Osmanlılar Özel Sayısı, Yapı Kredi Yayınları, S.19, İstanbul, 1999

KARA Mustafa, “Osmanlı’da Dini-Tasavvufi Hayat”, İlim ve Sanat Dergisi, C. 44–45, İstanbul, 1997, s. 39–51

“Osmanlı Döneminde Dervişler Ne Yaptı?”, Osmanlı Ansiklopedisi, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999

KARATEPE Şükrü, “Osmanlı’da Din-Devlet İlişkisi”, Yeni Türkiye Dergisi, S. 31, Ankara 2000, s. 418–429

“Osmanlıda Din-Devlet İlişkisi”, Osmanlı Ansiklopedisi, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999

Kemal Paşazade, Tehafüt Haşiyesi (Haşiya ala Tahafut al-Falasifa), Türkçeye Çev: Ahmet Arslan, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1987

Kınalızade Ali Efendi, “Devlet ve Aile Ahlakı”, Tercüman 1001 Temel Eser serisi, İstanbul, 1978

KÖSOĞLU Nevzat, Devlet Eski Türklerde, İslam’da ve Osmanlı’da, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1997

KREİSER Klaus, “Türklerde Akıl Var mı?, Napolyon Dönemi Avrupası’ndaki Doğu Tartışması Üzerine”, Cogito Osmanlılar özel Sayısı, Yapı Kredi Yayınları, S.19, İstanbul, 1999

KERİMOĞLU Yusuf, Fikhi Meseleler, Ölçü Yayınları, İstanbul, 1983

KUREŞİ İştihak Hüseyin, “İslam Toplumunda Ulemanın Konumu”, Modern Çağda Ulema, İstanbul, 1983

KÜTÜKOĞLU Mübahat, Tarih Araştırmalarında Usul, Kubbe Altı Neşriyat, İstanbul, 1991

LEWİS Bernard, Ortadoğu, Yeni Bin Yıl Yayınları, Çev. Mehmet Harmanlı, Yayın Yeri Yok, 1996

MAYER H.G., “Osmanlı Devletinde Ulema-Meşayih Münasebetleri”, Kubbealtı Akademi Mecmuası, Yıl: 9, S. 4, İstanbul, Ekim 1980

MAZIOĞLU Hasibe, “Sinan Paşa”, İslam Ansiklopedisi, MEB, C. 10, İstanbul, 1966, s. 666–670

Mehmet Arif, “Devlet-i Osmaniye’nin Teessüs ve Takarruru Devrinde İlim ve Ulema”, Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, Yıl I, İstanbul, 1916, S. 2

Mehmed Neşri, Neşri Tarihi, Haz. Mehmet Altay Köymen, C. II, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1984

MENGİ Mine, Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999

Mustafa Nuri Paşa, Netayicü'l-Vukuat, C. I-II, haz: Neşet Çağatay, TTK Yayını, Ankara, 1979

Müneccim Başı Ahmed Dede, Sahaifü'l Ahbar fi Vekayi-ül Asar (Müneccim Başı Tarihi), Haz. İsmail Erünsal, C. I, Tercüman 1001 Temel Eser, No: 37, İstanbul, 1978

NASKALİ Emine Gürsoy, Sinan Paşa, "Tezkiret'ül Evliya", Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1987

OCAK Ahmet Yaşar, "İbn-i Kemal'in Yaşadığı XV. ve XVI. Asırlar Türkiye'sinde İlim ve Fikir Hayatı", Şeyhülislam İbn-i Kemal Sempozyumu, Tebliğler ve Tartışmalar, (Tokat 26-29 Haziran 1985), Ankara, 1986

"Klasik Dönem Osmanlı Düşünce Hayatı", Türkler Ansiklopedisi, C. 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 15-26

Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhitler (15.-17. Yüzyıllar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998

OKUMUŞ Ejder, "Osmanlı Klasik Döneminde Devlet, Din ve Ulema", Yeni Türkiye Dergisi, S. 46, Ankara, 2002

Klâsik Dönem Osmanlı Devletinde Din-Devlet İlişkisi, Lotus Yayınevi, Ankara, 2005

"Osmanlı Devleti'nde Değişim Süreci Ve III. Selim Öncesi Yenileşme Çabaları", Türkler Ansiklopedisi, C. 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 27-33

OKUR Münevver, Cem Sultan Hayatı ve Şiir Dünyası, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1992

ORTAYLI İlber, Son İmparatorluk Osmanlı, Timaş Yayınları, İstanbul 2007

Osmanlı Toplumunda Aile, Pan Yayınları, İstanbul 2004

Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek, Timaş Yayınları, İstanbul 2007

Türkiye İdare Tarihi, TODAİE Yayınları, Ankara, 1979

Oruç Bey, Oruç Bey Tarihi, Çev. Atsız, Tercüman 1001 Temel Eser, No: 5, İstanbul, 1972

ÖZÇELİK Ayfer, Osmanlı Devleti'nin Çöküşünde Ekonomi-Politik Baskılar Üzerine Bir Deneme (1838–1914), Ecdad yayınları, Ankara, 1993

ÖZÇELİK Selahattin, Osmanlı'da Mürted Meselesi, Pamukkale Üniversitesi Prof. Dr. Selahattin Özçelik'in bu konuda kaleme aldığı yayınlanmamış bir makaledir.

ÖZKUL Osman, “Osmanlı Devleti'nin Kuruluş ve Gelişme Döneminde Ulemanın Yeri”, Yeni Türkiye Dergisi, C. 6, S. 33, Ankara, 2000, s. 521–534

ÖZTUNA Yılmaz, Osmanlı Devleti Tarihi Medeniyet Tarihi II, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006

RASİM Ahmet, Osmanlı Tarihi, MEB, İstanbul, 1968

PARKINSON C. Northcote, Siyasal Düşüncenin Evrimi, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1984

POLİTZER Georges, Felsefenin Başlangıç İlkeleri, Sol Yayınları, Ankara, 1999

SARIKAYA M. Saffet, “Osmanlı Devletinin İlk Asırlarında Toplumun Dini Yapısına Ahilik Açısından Bir Bakış Denemesi”, Osmanlı Ansiklopedisi, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999

SEZEN Yümni, “Osmanlı'da Din devlet İlişkilerinin Teorik ve Teolojik Bağlarıyla Uyumunu”, Osmanlı Ansiklopedisi, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999

Solakzade, Tarih-i Solakzade, Çev. Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, C. I, Ankara, 1989

SÖNMEZ Onay, Felsefe'nin ABC'si, Simavi Yayınları, İstanbul, 1992

Sultan II. Murad, Fatih Sultan Mehmed'e Nasihatler, Haz. Abdullah Uçman, Tercüman 1001 Temel Eser, No: 76, İstanbul, 1978

ŞENER Alaeddin, Siyasal Düşünceler Tarihi, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998

ŞENTÜRK A. Atilla, Ahmet KARTAL, Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005

TANSEL Selahattin, Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi Ve Askeri Faaliyetleri, MEB, İstanbul, 1971

Sultan II. Bâyezid'in Siyasi Hayatı, MEB, İstanbul, 1966

TAŞKÖPRÜLÜZADE, Osmanlı Bilginleri (eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye), Çev. Muharrem Tan, İz Yayınları, İstanbul, 2007

TEKİNDAĞ M. C. Şehabeddin, "Mehmed Paşa", İslam Ansiklopedisi, MEB, C. 7, İstanbul, 1957, s. 588–591

TEKİNOĞLU Hüseyin, Fatih Sultan Mehmet Han'ın Yönetim ve Liderlik Sırları, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2005

THOMSON David, Siyasi Düşünce Tarihi, Şule Yayınları, İstanbul, 1997

TİMUÇİN Afşar, Düşünce Tarihi, İnsancıl Yayınları, İstanbul, 1997

TOPÇU Emel, Osmanlı İmparatorluğunda Fatih Dönemi Kamu Yönetimi, Ocak Yayınları, Ankara, 1993

Tursun Bey, Tarih-i Ebu'l Feth, Haz. Ahmet Tezbaşar, Tercüman 1001 Temel Eser, No: 21, İstanbul, 1978

Alaaddin Ali Tusi, Tehafütü'l-Felasife (Kitabu'z-Zuhr), Çev. Recep Duran, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990

TÜRER Osman, "Osmanlı'nın Temelindeki Manevi Harç: Kuruluş Döneminde Anadolu'da Tasavvuf", Osmanlı Ansiklopedisi, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999

Türk Ansiklopedisi, C. XVI, MEB. Yayınları, Ankara, 1968

"Bayezid II", Türk Ansiklopedisi, MEB, C. 5, İstanbul, 1967, s.449–451

“Fatih Sultan Mehmet”, C. 16, MEB, Ankara, 1968

UNAN Fahri, “Osmanlı İlmiye Tarihinde, Payeli Tayinler Yahut Devlette Kazanç Kapısı”, Belleten, C. LXII., S. 233, TTK, Ankara, Nisan 1998

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, C. III, Kısım II, TTK Yayınları, Ankara, 1988

“Bayezid II”, İslam Ansiklopedisi, MEB, C. 2, İstanbul, 1961, s. 392–398

“Osmanlı Müellifleri”, C. II, S. XXVII-XXXVII Belleten, Ankara, Nisan 1963

ÜÇOK Coşkun, Ahmet MUMCU, Gülnihal BOZKURT, Türk Hukuk Tarihi, Savaş Yayınevi, Ankara, 1999

ÜLKEN Hilmi Ziya, Türk Tefekkür Tarihi, YKY, İstanbul, 2004

ÜMİT Hasan, “Düşünce ve Bilim Tarihi: Osmanlılık Öncesinde Türklerin Kültür Kökenlerine Bir Bakış”, Türkiye Tarihi-Osmanlı Devleti’ne Kadar Türkler, C. I, İstanbul, 1987

ÜNAL Mehmet Ali, “Osmanlı Hukukunun Tarihi Gelişimi ve Ulema Sınıfı”, Tük Yurdu Dergisi, Ankara, Aralık 1999–2000, S. 148–149

ÜNVER A. Süheyl, “İlim ve Sanat Tarihimizde Fatih Sultan Mehmed”, Türkler Ansiklopedisi, C. 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 210–217

Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1946

İstanbul Kalelerinin Tarih İbareleri, İstanbul Fethi Derneği Neşriyatı, İstanbul, 1953

YAKUT Esra, “Osmanlı Devleti’nde XVI. Yüzyılda Ulema-Yönetim İlişkisi”, Anadolu Üniversitesi Ed. Fak. Dergisi, C. I, S. 2, Eskişehir, 2000

“Osmanlı Devletinde Tanzimat Sonrası Şeyhülislamlık Kurumu”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2000

YAVUZ Salih Sabri, “Osmanlı İlim Hayatında Bir Bürokrat Hızır Bey (1407-1459)”, Osmanlı Ansiklopedisi, C. 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999

YETKİN Çetin, Siyasal Düşünceler Tarihi II, Hıristiyan ve İslam Siyasal Düşüncesi Ortaçağın Sonuna Kadar, Otopsi yayınları, İstanbul, 2005

YILDIRIM Ali, Osmanlı Engizisyonu, Piramit Yayıncılık, Ankara, 2004

YILDIRIM Cemal, Bilim Felsefesi, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1991

YILMAZ Çoşkun, “Osmanlı Siyaset Düşüncesinde Kavramlar”, Türkler Ansiklopedisi, C. 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 34–44

YILMAZ Mehmet Nuri, “Osmanlı Devleti ve Ulema”, Yeni Türkiye Dergisi, S. 33, Ankara, 2000

YURDAYDIN G. Hüseyin, “Düşünce ve Bilim Tarihi (1300–1600)”, Türkiye Tarihi Osmanlı Devleti (1300–1600), C. II, İstanbul, 1988

İslam Tarihi Dersleri, Ankara Üni. İlahiyat Fak. Yayınları, Ankara, 1971

EK-I

ÖZGEÇMİŞ

KİMLİK BİLGİLERİ:

ADI: Barış

SOYADI: AKAGÜNDÜZ

TC. KİMLİK NO: 31736076182

MEBSİS NO: 7917467

EMEKLİ SİCİL NO: 79282212

SİCİL NO: 3316

EĞİTİM DURUMU:

- 1- Kırıkkale Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Ana Bilim Dalında kayıtlı öğrencidir. 2004
- 2- Pamukkale Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Ana Bilim Dalında Yüksek Lisansa başlamış ancak ÜDS'den yeterli puan alamadığı için okuldan ayrılmak zorunda kalmıştır. 2001-2002
- 3- Pamukkale Üni. Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümünü Üçüncülükle 83 Ortalama ile bitirmiştir. 1997-2001
- 4- Akhisar Lisesi Sözel Bölümünü 2,51 ortalama ile bitirmiştir. 1994-1997
- 5- Akhisar Alişefik Ortaokulunu 3,81 ortalama ile bitirmiştir. 1991-1994
- 6- Akhisar Altıeylül İlkokulunu 4,99 ortalama ile bitirmiştir. 1986-1991

KATILDIĞI VE HAZIRLADIĞI SEMİNERLER:

- 1- Aksaray Eskil Kaymakamlığının emri üzerine 28.02.2003 saat 14.00'a "Atatürk İlkelerinin Ortak Özellikleri" konulu konferans vermiştir.
- 2- Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesinde "M. Kemal Atatürk ve Türk İhtilali" konferansına katılmıştır. 22.05.2001
- 3- Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesinde "Türk Demokrasi Tarihinde İttihat ve Terakki Partisi" konulu konferansı vermiştir. 21.12.2000
- 4- Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesinde "Ön Asya Mitolojisinin Yunan Felsefesine etkisi konulu konferansı vermiştir. 10.05.2000
- 5- Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesinde "Köy Enstitüleri" konulu konferansa katılmıştır. 12.10.2000
- 6- Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesinde "1960 İhtilali, 1968 Kuşağı, 1971 Muhtırası, 1980 Darbesi" konulu seminerlere katılmıştır. 10.03.2001
- 7- Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesinde "Ekonomik Sistemler" adlı seminere katılmıştır. 1999-2000
- 8- Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesinde "İlkçağ'da Siyasal Düşünüş" konulu semineri vermiştir. 12.10.1999

İŞ TECRÜBESİ:

- 1- Çorum Boğazkale Lisesi 2007-2008
- 2- Çorum Boğazkale ÇPL. 2004-2007
- 3- Çorum Sungurlu Cumhuriyet İlköğretim Okulu 2004-2004
- 4- Çorum Merkez Anadolu İmam Hatip Lisesi 2004-2004
- 5- Balıkesir Kepsut ÇPL. 2003-2004
- 6- Aksaray Eski ÇPL. 2002-2003
- 7- Aksaray Merkez Cumhuriyet İlköğretim Okulu 2002-2002
- 8- Manisa Akhisar Egeyon Dersanesi 2001-2002

BAŞARILAR:

- 1- 23.05.2003 tarihinde ilçe halk kütüphanesi açılışında gösterdiği başarılarından dolayı Aksaray Eski Kaymakamlığı tarafından *Takdir Belgesi* ile onurlandırılmıştır.
- 2- 27 Mayıs-19 Haziran 2002 tarihleri arasında yapılan Kara Kuvvetleri Komutanlığı sözleşmeli subay alımında *Türkiye 4. olarak Hava Savunma Sınıfı Sözleşmeli Subaylığı* kazanmıştır.
- 3- 2002 Kamu Personeli Seçme Sınavında KPSS 10 puanı türünde Tarih öğretmenleri içinde *Türkiye genelinde ilk 30'a girmiş* ve Aksaray İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nün emrine atanmıştır.
- 4- Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünü *Bölüm Üçüncüsü* olarak 2001 yılında tamamlamıştır.

KATILDIĞI KURSLAR:

1. 22.03.2003-08.06.2003 tarihleri arasında 120 saatlik MEB Çıracılık ve Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğünden *Bilgisayar Meslek Dalı Eğitim Programları Kurs Sertifikası Bilgisayar Operatörü* unvanı ile almaya hak kazanmıştır.
2. 03.11.2003-03.06.2004 tarihleri arasında MEB Balıkesir Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından Hizmet İçi Eğitim adı altında açılan *7 Ay Süreli Temel İngilizce Kursunu* başarı ile tamamlamıştır.
3. 22.03.2007 tarihinde Türkiye Satranç Federasyonu tarafından açılan *I. Kademe Yardımcı Satranç Antrenör Yetiştirme Kursunu* başarı ile tamamlamıştır.

KİŞİSEL BİLGİLER:

Doğum Tarihi: 08.07.1979

Doğum Yeri : Manisa

Medeni Hali: Evli

İLETİŞİM:

Adres: Bahçelievler Mah. Şehit İlhan Çay. Cad. No: 24 Kat 2 Sungurlu/Çorum

Email: barismeryem@hotmail.com

Tel: 364 311 64 37